

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КРАСНОВА ЮЛІЯ АНДРІЇВНА

УДК 349.6 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРАВО ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право;
природоресурсне право
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня **доктора юридичних наук**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ю.А. Краснова

Науковий консультант –
Єрмоленко Володимир Михайлович,
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право (081 – Право). – Національний університет біоресурсів і природокористування України МОН України. Інститут економіко-правових досліджень НАН України, Київ, 2018.

Дисертацію присвячено комплексному аналізу теоретичних і практичних проблем становлення права екологічної безпеки в Україні. В роботі досліджено генезу формування норм і відносин права екологічної безпеки, розвиток наукових поглядів щодо розуміння поняття «екологічна безпека», його співвідношення з такими правовими категоріями як «охорона навколишнього природного середовища» та «раціональне природокористування». Визначено місце екологічного ризику в праві екологічної безпеки. Запропоновано підхід до формування науково-методологічних засад права екологічної безпеки, зокрема його предмету, методів, принципів та системи, на підставі чого встановлено його місце в системі сучасного національного права та законодавства України.

Встановлено, що розроблювана державою система екологічної безпеки спрямовується на забезпечення раціонального природокористування та охорону навколишнього природного середовища, що у правовому контексті проявляється шляхом закріплення законодавчих вимог та обмежень для будь-якої екологічно значимої діяльності, здатної негативно впливати на стан довкілля, життя і здоров'я людей в ньому. Тому в роботі висловлена пропозиція, відповідно до якої право екологічної безпеки як сукупність правових норм спрямовується на регулювання як природоресурсних, так і природоохоронних відносин.

У роботі доводиться, що право екологічної безпеки є комплексною регулятивно-охоронною галуззю, більшість його норм носять обов'язковий, зобов'язальний характер, які відповідно до принципу екологізації базуються на конституційних засадах,

враховуються в цивільному, господарському, адміністративному, фінансовому та іншому національному законодавстві. Його предмет складає сукупність правовідносин, спрямованих на попередження виникнення небезпеки природного та техногенного характеру, передусім шляхом суспільного управління екологічним ризиком. Наведено аргументи, що основним об'єктом цієї галузі є навколишнє природне середовище, цінність якого, як найвищого соціального блага, має визначати Конституція України. Правове забезпечення належного стану захищеності навколишнього природного середовища від загроз виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру здатне захистити і інші життєво важливі інтереси суспільства, людини і громадянина.

З таких міркувань пропонується право екологічної безпеки як підгалузь екологічного права розуміти як гарантовану законодавством систему політичних, правових, економічних, екологічних, технологічних та інших соціальних заходів попередження виникнення небезпеки природного та техногенного характеру на міжнародному, державному, регіональному, місцевому, об'єктному рівнях.

У роботі обґрунтовується, що правовідносини із локалізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру не можуть входити до складу права екологічної безпеки, оскільки підставою їх виникнення є або непереборна сила (природне стихійне явище, аварія, катастрофа), або порушення вимог законодавства про екологічну безпеку, тому правові норми, що спрямовані на їх регулювання формують відносно нову і самостійну галузь – право цивільного захисту.

В роботі розкриваються особливості розвитку права екологічної безпеки як системи міжнародного, європейського, зарубіжного та вітчизняного законодавства, на підставі аналізу правових норм якого пропонується розробка та прийняття в новій редакції Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» за його новою назвою - «Про забезпечення екологічної безпеки», структура якого наводиться у додатку до дисертації.

Проаналізовано механізм правового регулювання екологічної безпеки та його особливості, включаючи заходи організаційно-правового та функціонально-правового

характеру, а також особливості притягнення винних осіб до відповідальності за порушення правових вимог екологічної безпеки.

У межах організаційно-правових засад забезпечення екологічної безпеки запропоновано реформувати систему державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища в частині закріплення цих повноважень за єдиним органом державної виконавчої влади – Державною природоохоронною службою України, а в рамках узгодженості місця екологічної безпеки в системі природоохоронних правовідносин, запропоновано центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної екологічної політики називати Міністерством екологічної безпеки України.

Систему функціонально-правових заходів забезпечення екологічної безпеки запропоновано розглядати з позиції послідовності їх здійснення за такими видами: 1) заходи забезпечення екологічної безпеки, що здійснюються на етапі проектування господарської діяльності; 2) заходи забезпечення екологічної безпеки, що виконуються на етапі здійснення господарської діяльності: а) заходи, що виконуються до введення підприємства в експлуатацію; б) заходи, що здійснюються після введення підприємства в експлуатацію.

У роботі обґрунтовується необхідність створення спеціалізованого екологічного суду.

Ключові слова: екологічна безпека; право екологічної безпеки; забезпечення екологічної безпеки; екологічний ризик; об'єкти та джерела підвищеної небезпеки; екологічно небезпечна діяльність; предмет права екологічної безпеки; принципи права екологічної безпеки; система права екологічної безпеки; методи правового регулювання; нормативно-правове становлення права екологічної безпеки; державно-правове регулювання екологічної безпеки.

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки України: теоретичні аспекти: монографія. Київ: НУБіП України, 2017. 589 с.

2. Краснова Ю.А. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні: монографія. Київ: Алерта, 2013. 304 с.
3. Краснова Ю.А. Деякі питання реєстраційно-ліцензійних засобів забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2011. Вип. 157. С. 152-161.
4. Краснова Ю.А. Регулятивно-стимулюючі заходи правового забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Юридичні науки*. 2011. № 86. С. 73-77.
5. Краснова Ю.А. Інформаційно-прогностичні засоби забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Юридичні науки*. 2011. № 87. С. 52-55.
6. Краснова Ю.А. Зонування територій як засіб забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2 (38). С. 223-228.
7. Краснова Ю.А. Етапи становлення та розвитку науково-правових підходів до визначення поняття екологічної безпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2012. Вип. 173. Ч. 2. С. 145-155.
8. Краснова Ю.А. Деякі підходи щодо визначення юридичного поняття екологічно небезпечної діяльності. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2013. Вип. 182. Ч. 1. С. 151-158.
9. Краснова Ю.А. Щодо визначення методів правового регулювання відносин екологічної безпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2014. Вип. 197. Ч. 1. С. 131-136.
10. Краснова Ю.А. Поняття та місце права екологічної безпеки в системі екологічного права України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2014. Вип. 197. Ч. 2. С. 138-145.
11. Краснова Ю.А. Деякі питання визначення джерел правового регулювання екологічної безпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2014. Вип. 197. Ч. 3. С. 122-131.

12. Краснова Ю.А. Деякі проблеми правового забезпечення екологічної безпеки на транспорті України. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2015. № 3/1 (13). С. 71-76.

13. Краснова Ю.А. Теоретико-правові засади екологічного ризику. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2015. № 4 (14). С. 93-97.

14. Краснова Ю.А. Проблемы интеграции и дифференциации в экологическом праве: вопрос формирования права экологической безопасности. *Leges si viata*. 2015. № 11/2 (287). С. 72–75.

15. Краснова Ю.А. Міжнародно-правове регулювання забезпечення екологічної безпеки. *Адміністративне право і процес: науково-практичний журнал*. 2016. № 1 (15). С. 96-105.

16. Краснова Ю.А. Деякі проблеми становлення понятійного апарату права екологічної безпеки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Юридичні науки*. 2016. № 2 (103). С. 51-54.

17. Краснова Ю.А. Об'єктивні передумови розвитку норм та відносин права екологічної безпеки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Юридичні науки*. 2017. № 1 (104). С. 55-59.

18. Krasnova Juliia. On the issue of forming a new area of law – ecological safety law in Ukraine. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2017. Вип. 264. С. 79-88.

19. Краснова Ю.А. Система права екологічної безпеки. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія «Юридичні науки»*. 2017. Випуск 3. С. 150-154.

20. Краснова Ю.А. Юридична природа екологічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 4. С. 57-60. URL: http://lsey.org.ua/4_2017/15.pdf.

21. Краснова Ю.А. Особливості міжнародно-правового розвитку права екологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Право»*. Випуск 45. Том 1. 2017. С. 143-147.

22. Краснова Ю.А. Проблемы систематизации законодательства Украины в сфере обеспечения экологической безопасности. *Leges si viata*. 2017. № 1/2 (301). С. 87-91.

23. Краснова Ю.А. Правова конвергенція у сфері забезпечення екологічної безпеки водного транспорту України. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. № 1 (07). С. 140-147.

НАУКОВІ ПРАЦІ, ЯКІ ЗАСВІДЧУЮТЬ АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ:

24. Краснова Ю.А. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сільському господарстві України. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна*: матеріали Всеукраїнського круглого столу (Київ, 25 травня 2012 р.): зб. наук. пр. Київ: НУБіП України, 2012. С. 87–90.

25. Краснова Ю.А. Правові питання кодифікації екологічного законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства*: збірник тез II Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 16–17 травня 2013 р.). Київ: ВЦ НУБіП України, 2013. С. 229–230.

26. Краснова Ю.А. Проблеми формування системи права екологічної безпеки. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права [текст]*: збірник матеріалів круглого столу (Харків, 24 травня 2013 р.). Харків: Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», НАПрН України, МОН України. 2013. С. 129–130.

27. Краснова Ю.А. Принципи правового регулювання екологічної безпеки. *Актуальні проблеми становлення і розвитку права екологічної безпеки в Україні*: матеріали науково-практичного круглого столу (Київ, 28 березня 2014 р.). КНУ ім. Тараса Шевченка. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2014. С. 31–35.

28. Краснова Ю.А. Методи правового регулювання правоотношень в сфері забезпечення екологічної безпеки. *Информационно-правовая поддержка охраны окружающей среды и устойчивого развития*: по материалам круглых столов. Минск: БГУ, 2014. С. 74–76.

29. Краснова Ю.А. Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві: питання формування права екологічної безпеки. *Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві*: матеріали Всеукраїнського науково-практичного круглого столу

(Дніпропетровськ, 25 верес. 2014 р.); МОН України; НГУ; Євраз. асоц. правничих шкіл і правників. Дніпропетровськ: НГУ, 2014. С. 145–151.

30. Краснова Ю.А. Наукові підходи до розуміння екологічної безпеки в західній зарубіжній літературі. *Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 14–15 травня 2015 р.). Вінниця: ДонНУ, 2015. С. 273–275.

31. Краснова Ю.А. Проблеми виокремлення правового механізму забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 травня 2015 р.). Київ: ВЦ НУБіП України, 2015. С. 305–308.

32. Краснова Ю.А. Система та межі правового регулювання екологічної безпеки в Україні. *Екологічне право України: система та межі правового регулювання*: матеріали Всеукраїн. наук.-практ. круглого столу (Дніпропетровськ, 25 верес. 2015 р.); МОН України; НГУ; Євраз. асоц. правничих шкіл і правників. Дніпропетровськ: НГУ, 2015. С. 117–122.

33. Краснова Ю.А. Екологічна безпека як принцип природоресурсного права: історія становлення. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи*: зб. матеріалів круглого столу (Харків, 30–31 жовтня 2015 р.). Харків: Оберіг, 2015. С. 107–108.

34. Краснова Ю.А. Особливості розмежування правових категорій «джерело підвищеної небезпеки» та «об'єкт підвищеної небезпеки». *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку*: матеріали круглого столу (Київ, 27 травня 2016 р.); КНУ ім. Тараса Шевченка. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2016. С. 306–311.

35. Краснова Ю.А. Співвідношення права екологічної безпеки з іншими галузями права. *Збірник матеріалів Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природо ресурсного права у вищих навчальних закладах України* (Одеса, 9–10 вересня 2016 р.). Одеса: Юрид. літ-ра, 2016. С. 137–140.

36. Краснова Ю.А. Правова конвергенція у сфері забезпечення екологічної безпеки водного транспорту України. *Актуальні проблеми конвергенції екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу*: матеріали Всеукр. наук.-практ. круглого столу (Дніпро, 28 жовтня 2016 р.); МОН України, НГУ; Євраз. асоц. правничих шкіл і правників. Дніпро: НГУ, 2016. С. 149–155.

37. Краснова Ю.А. Систематизація законодавства України у сфері забезпечення екологічної безпеки. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства*: збірник наукових матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 15-ти річчя юридичного факультету (Київ, 4–5 листопада 2016 р.). Київ: ВЦ НУБіП України, 2016. С. 142–143.

38. Краснова Ю.А. Щодо реформування системи державного природоохоронного контролю в Україні. *Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів Міжнародного Конгресу, присвяченого 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса, 2-4 червня 2017 р.). Одеса: Юридична література, 2017. С. 172–174.

39. Краснова Ю.А. Децентралізація як юридична підстава реформування контрольно-наглядової діяльності в природоохоронній сфері України. *Децентралізація влади як чинник розвитку аграрного, екологічного, земельного та інших природоресурсних галузей права*: матеріали Всеукр. круглого столу (Київ, 22 вересня 2017 р.). Київ: Прінт Сервіс, 2017. С. 97–100.

40. Краснова Ю.А. Перспективи розвитку права екологічної безпеки в умовах глобалізації. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції*: матеріали круглого столу (Харків, 8 грудня 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 172–175.

ПУБЛІКАЦІЇ, ЯКІ ДОДАТКОВО ВІДОБРАЖАЮТЬ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ:

41. Краснова Ю.А. Правові засади забезпечення екологічної безпеки на транспорті. *Проблеми права екологічної безпеки: навч. посіб.* / М.В. Краснова, Г.І. Балюк,

А.Г. Бобкова [та ін.]; під заг. ред. М.В. Краснової та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев; МОН України; КНУ ім. Тараса Шевченка, НГУ. Дніпро: НГУ, 2016. С. 330–354.

42. Краснова Ю.А., Бобкова А.Г. Правові засади забезпечення екологічної безпеки в промисловості. *Проблеми права екологічної безпеки: навч. посіб.* / М.В. Краснова, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова [та ін.]; під заг. ред. М.В. Краснової та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев; МОН України; КНУ ім. Тараса Шевченка, НГУ. Дніпро: НГУ, 2016. С. 256–294. (*Особистий внесок: розкрито поняття правового забезпечення екологічної безпеки в промисловості, наведені основні організаційно-правові та функціонально-правові форми забезпечення екологічної безпеки в промисловості*).

ANNOTATION

Krasnova J.A. The environmental safety law in Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis for the degree of Doctor of Law by specialty 12.00.06 – Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural resources Law. – National university of life and environmental sciences of Ukraine of the Ministry of Education and Science of Ukraine. Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2018.

The dissertation is dedicated to the complex analysis of theoretical and practical issues of establishing the environmental safety law in Ukraine. The research work examines the genesis of the establishing of rules and relations of the environmental safety law, the development of scientific views about understanding the concept of «environmental safety», its correlation with such legal categories as «environmental protection» and «environmental management». The place of the environmental risk is defined in environmental safety law. The approach for establishing scientific and methodological principles of the environmental safety law is proposed, in particular: its subject, methods, principles and system. Due to what its place has been established in the system of modern national law and in Ukrainian legislation.

It is defined that the state-developed system of ecological safety is directed to the providing of environmental management and environmental protection, which in legal context is manifested through the consolidation of legislative requirements and restrictions for any ecologically significant activity that can cause negative effects on the environmental conditions and on life and health of people there. Because of that, the position is proposed in the research work that the environmental safety law as a set of rules of law directs to the regulation for both natural resource and environmental protection relations.

It is proved in the research work that the environmental safety law is a complex regulatory and security branch, most of its rules of law have mandatory, obligatory character and according to the principle of ecologization, they are based on constitutional principles are taken into account in civil, economic, administrative, financial and other branches of national legislation. Its subject constitutes a set of legal relations, directed to preventing danger of natural and man-

made character, primarily through the public management of environmental risk. The arguments had been made that the main object of this branch is the natural environment, the value of which, as the highest social good, should be determined by the Constitution of Ukraine. Legal enforcement for the proper stance of protection of the natural environment from man-made and natural threats emergencies can protect other vital interests of society, individual and citizen.

For such reasons, the environmental safety law as a sub-branch of law is proposed to understand as a system of political, legal, economic, environmental, technological and other social measures, guaranteed by legislation, for preventing emergencies of natural and man-made character at the international, state, regional, local, and objective levels.

It is justified in the research work that legal relations on containment and liquidation of the consequences natural and man-made emergencies can't be a part of the environmental safety law, because the basis for their occurrence is either force majeure (natural disaster, accident, catastrophe), or violation of the ecological safety legislation requirements, therefore, the rules of law that directed to their regulation establishes a relatively new and independent branch – the civil defense law.

The peculiarities of environmental safety law development are revealed in the research work. It characterized as a system of international, european, foreign and domestic legislation, on the basis of analysis of which is proposed to develop and to adopt in the new edition the Law of Ukraine «On Environmental Protection» with its new name «On Providing Environmental Safety », the structure of which is given in the appendix to the dissertation.

The mechanism of legal regulation of ecological safety is analyzed including features, containing measures of organizational and legal, functional and legal character as well as peculiarities of accountability for violation ecological safety legal requirements.

Within the framework of organizational and legal principles for providing environmental safety, it is proposed to reform the system of state supervision (control) in the environmental protection sphere in terms of consolidating these powers in a single body of state executive power – the State Environmental Protection Service of Ukraine and within the framework of approving the place of ecological safety in the environmental protection legal relationships system, the central executive body, which ensures the establishment and implementation of state environmental policy is proposed to call the Ecological Safety Ministry of Ukraine.

The system of functional and legal environmental safety measures providing is proposed to consider from a position of their implementation sequence in the following types: 1) measures of environmental safety providing, that are carried out at the designing stage of economic activity; 2) measures of environmental safety providing, that are carried out at the stage of economic activity implementation: a) measures that are implemented before the enterprise will be put into operation ; b) measures taken after the enterprise put into operation.

The necessity of creating a specialized ecological court is justified in the research work.

Key words: environmental safety; environmental safety law; environmental safety providing; environmental risk; highly risk objects and sources; environmentally dangerous activity; complex branch of environmental safety law; subject of environmental safety law; principles of environmental safety law; system of environmental safety law; methods of legal regulation; legal and regulatory establishment of the environmental safety law; state and legal regulation of the environmental safety.

ЗМІСТ

Вступ	15
Розділ 1 Історичні та методологічні передумови формування права екологічної безпеки	26
1.1 Генеза поняття екологічної безпеки.....	26
1.2 Огляд основних доктринальних підходів до правових засад екологічної безпеки.....	33
1.3 Теоретична характеристика понятійного апарату права екологічної безпеки.....	49
1.4 Екологічний ризик як системоутворюючий чинник права екологічної безпеки.....	70
Висновки до розділу 1.....	89
Розділ 2 Теоретичні основи права екологічної безпеки	94
2.1 Характеристика предмету права екологічної безпеки.....	94
2.2 Методи та принципи права екологічної безпеки.....	115
2.3 Система права екологічної безпеки.....	142
Висновки до розділу 2.....	148
Розділ 3 Право екологічної безпеки як система законодавства	155
3.1 Міжнародно-правові засади права екологічної безпеки.....	157
3.2 Законодавство Європейського Союзу про екологічну безпеку.....	187
3.3 Розвиток права екологічної безпеки як системи національного законодавства.....	215
Висновки до розділу 3.....	240
Розділ 4 Механізм правового регулювання екологічної безпеки	245
4.1 Поняття та структура механізму правового регулювання екологічної безпеки.....	245
4.2 Організаційно-правові засади регулювання екологічної безпеки.....	249
4.3 Функціонально-правові заходи в системі регулювання екологічної безпеки.....	286
4.4 Юридична відповідальність як засіб забезпечення екологічної безпеки.....	338
Висновки до розділу 4.....	365
Висновки	371
Список використаних джерел	377
Додатки	465

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Бурхливий розвиток суспільних відносин потребує своєчасного реагування для належного правового регулювання. Такий постулат відображає соціальну потребу в регулюванні нових явищ і процесів, які набувають характеру об'єктів правового регулювання та лежать в основі формування нових правових галузей, підгалузей або інститутів.

Одним із таких об'єктів правового регулювання на сьогоднішній день є екологічна безпека, визначена в законодавстві як: напрям державної політики; конституційний обов'язок держави та суб'єктивне право людини і громадянина; сфера національної безпеки; стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Загальні положення Закону України від 21 грудня 2010 р. «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (далі – Стратегія) засвідчують, що антропогенне і техногенне навантаження на навколишнє природне середовище в Україні продовжує у кілька разів перевищувати відповідні показники у розвинутих країнах світу. Це викликано, в першу чергу, забрудненням навколишнього природного середовища внаслідок провадження виробничої діяльності підприємствами гірничодобувної, металургійної, хімічної промисловості та паливно-енергетичного комплексу. У зв'язку з цим на території України зберігається високий ризик виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру через функціонування близько 23767 потенційно небезпечних підприємств та інших об'єктів, на яких вже щороку реєструється близько 300 аварій, внаслідок яких гинуть люди, завдається значна економічна та екологічна шкода.

Це значною мірою зумовлює формування права екологічної безпеки як відповідної системи національного законодавства, здатної поліпшити екологічну ситуацію та підвищити рівень екологічної безпеки (ціль 2 Стратегії), а також здійснення наукових досліджень у цій сфері.

Дослідження понять «екологічна безпека», «забезпечення екологічної безпеки», «екологічний ризик» тощо здійснено в роботах багатьох відомих вчених у галузі екологічного та інших галузей права: В.І. Андрейцева, Г.В. Анісімової, Г.І. Балюк, Н.В. Барбашової, Л.О. Бондаря, В.Л. Бредіхіної, М.М. Бринчука, В.В. Вербицького, М.М. Веденіна, А.П. Гетьмана, В.П. Кириленка, О.С. Колбасова, М.В. Краснової, А.В. Кукушкіної, Н.Р. Малишевої, Г.П. Серова, А.С. Тимошенка, Т.О. Третьяка, М.О. Фролова, Ю.С. Шемшученка, О.А. Шомпол, В.В. Ярчак та інших. Так, одним із перших на теренах незалежної України теоретичне дослідження становлення права екологічної безпеки як комплексної галузі права здійснив В.І. Андрейцев, однак поза межами наукових досліджень залишилися питання історичних етапів формування правового регулювання екологічної безпеки, наукових підходів до його принципів, методів, системи та інше.

Наведене свідчить про актуальність подальших доктринальних досліджень права екологічної безпеки в Україні, що і обумовило вибір теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до наукової тематики Національного університету біоресурсів і природокористування України МОН України в межах наукової теми: «Розробка Концепції правового регулювання сталого розвитку сільських територій» (ДР № 0109U003356), де авторкою опрацьовано питання правового забезпечення екологічної безпеки у сільському господарстві.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає у оновленні науково обґрунтованої концепції розвитку права екологічної безпеки як складової частини екологічного права України на сучасному етапі розвитку суспільства.

Для досягнення поставленої мети у процесі дослідження було поставлено та вирішено наступні *завдання*:

- розкриття генези поняття екологічної безпеки;
- аналіз основних доктринальних підходів до питань формування права екологічної безпеки;
- формування понятійно-категорійного апарату права екологічної безпеки;

визначення сутності екологічного ризику як системоутворюючого чинника права екологічної безпеки;

з'ясування характеру відносин права екологічної безпеки України;

виявлення особливостей методів та принципів права екологічної безпеки;

визначення поняття та системи права екологічної безпеки;

аналіз міжнародно-правових та європейських засад права екологічної безпеки;

з'ясування стану вітчизняного законодавства про екологічну безпеку;

виявлення особливостей сучасного механізму правового регулювання екологічної безпеки;

розкриття характеру сучасних організаційно-правових засад та функціонально-правових заходів регулювання екологічної безпеки;

виявлення особливостей юридичної відповідальності як засобу забезпечення екологічної безпеки;

розроблення пропозицій з удосконалення законодавства про екологічну безпеку.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин щодо забезпечення екологічної безпеки.

Предметом дослідження виступає право екологічної безпеки.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять сукупність методів і прийомів наукового пізнання, які дозволили здійснити всебічний та об'єктивний аналіз його предмета. У ході дослідження використано філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціально-наукові методи.

Застосування діалектичного методу дозволило дослідити тенденції розвитку права екологічної безпеки у його взаємозв'язку з політичними, економічними, технічними, соціальними та юридичними чинниками розвитку суспільства. Формально-логічний метод сприяв визначенню системоутворюючих понять права екологічної безпеки, таких як: «екологічна безпека», «сталий розвиток», «охорона навколишнього природного середовища», «раціональне природокористування», «екологічно небезпечна діяльність», «джерело підвищеної небезпеки», «об'єкт підвищеної небезпеки», «екологічний ризик». Метод аналізу застосовано при вивченні наукових доробок вчених-правників за темою дослідження, а також при встановленні колізій і прогалин у нормативно-правових актах,

що врегульовують відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки. Метод синтезу допоміг виділити основні напрями правового регулювання екологічної безпеки, з'ясувати їх зміст та сутність. Застосування системно-структурного методу дозволило дослідити механізм державно-правового регулювання екологічної безпеки та розкрити його структуру і зміст.

Історико-правовий метод покладено в основу дослідження процесу формування на міжнародному, європейському та вітчизняному рівні норм і відносин із забезпечення екологічної безпеки. Формально-юридичний метод сприяв з'ясуванню змісту правових норм відповідного законодавства та розробленню пропозицій щодо його вдосконалення. Порівняльно-правовий метод застосовувався при здійсненні аналізу вітчизняного та зарубіжного законодавства у сфері становлення права екологічної безпеки.

Науково-теоретичну базу дослідження склали роботи вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: С.С. Алексєєва, А.Г. Бобкової, С.О. Боголюбова, І.В. Бригадира, М.І. Васильєвої, Ю.Л. Власенко, А.Ю. Галяметдінової, П.О. Гвоздика, В.Ю. Донченка, О.Л. Дубовик, А.С. Євстігнєєва, В.М. Єрмоленка, Б.В. Єрофєєва, Н.Г. Жаворонкової, О.В. Зайчука, Н.Л. Ільїної, І.І. Каракаша, Г.В. Кікотя, Р.С. Кіріна, Т.О. Коваленко, Т.Г. Ковальчук, В.М. Комарницького, К.А. Кондратьєвої, В.В. Костицького, С.М. Кравченко, О.І. Крассова, О.Ю. Кронди, П.Ф. Кулиничка, М.П. Ліхтер, В.І. Лозо, Н.А. Макаренко, Т.І. Макарової, М.І. Матузова, Н.П. Медведєвої, Є.Я. Мотовіловкера, В.Л. Мунтяна, Н.М. Оніщенко, Т.П. Панталієнка, В.В. Петрова, О.Ю. Піддубного, О.О. Погрібного, Б.Г. Розовського, С.М. Романко, О.Ф. Скакун, О.В. Сушик, І.Є. Фабера, М.В. Шульги та ін.

Для комплексного розуміння науково-методологічних засад становлення права екологічної безпеки у роботі використано праці фахівців інших галузевих наук: В.С. Бахарєва, В.А. Бокова, Ю.С. Голіка, В.І. Данілова-Данільяна, С.О. Євтєєва, Д.В. Зеркалова, А.Б. Качинського, М.О. Клименко, А.В. Луцика, В.Д. Писарєва, А.М. Прищепи, М.Ф. Реймерса, О.В. Харламової, О.М. Хіміч, В.М. Шмандія та ін.

Емпірична база дослідження представлена нормативно-правовими актами Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та інших органів державної виконавчої влади, міжнародними документами, нормативними актами ЄС, а також

окремих зарубіжних країн, матеріалами судової практики, спеціальною літературою у сфері права.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що на основі комплексного теоретико-правового дослідження становлення права екологічної безпеки оновлено та доктринально обґрунтовано юридичну конструкцію права екологічної безпеки як підгалузі екологічного права.

Наукова новизна одержаних результатів конкретизується в теоретичних положеннях та висновках, найважливішими з яких є такі.

Вперше:

запропоновано розглядати право екологічної безпеки, як підгалузь екологічного права, що базується на наукових підходах про: 1) відносини, пов'язані із правовим забезпеченням екологічної безпеки; 2) комплекс правових норм, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки; 3) сукупність власних правових інститутів (правові засади екологічного ризику, правове забезпечення екологічної безпеки у промисловості, на транспорті, у сільському господарстві тощо); 4) наявність спеціальних принципів екологічної безпеки;

запропоновано історичними передумовами формування права екологічної безпеки вважати об'єктивно існуючі природні і соціальні умови виникнення і становлення загальнообов'язкових правил, норм, вимог, обмежень та застережень щодо попередження екологічних небезпек природного та техногенного характеру, які обумовлені інтересами світового співтовариства у межах відповідних політик забезпечувати якість і безпечність самого природного середовища та життя і здоров'я людей у ньому з метою досягнення сталого розвитку;

запропоновано узагальнення сучасних наукових підходів до поняття екологічної безпеки як об'єкта дослідження природничих і гуманітарних наук, що є формуючим чинником права екологічної безпеки, за якими екологічна безпека розглядається як: складова глобальної та національної безпеки; концепція захисту життя і здоров'я людини як найвищого соціального блага у відповідному середовищі; концепція пріоритетного захисту навколишнього природного середовища як місця існування всього живого на планеті;

обґрунтовано, що право екологічної безпеки є регулятивно-охоронною підгалуззю, яка має комплексний характер, включає норми екологічного, природоресурсного, земельного та інших ресурсових галузей права, які ґрунтуються на конституційному, цивільному, господарському, адміністративному та інших галузях права, зокрема на положеннях Конституції України про найвищі соціальні цінності і блага – навколишнє природне середовище як інтегровану спільність, життя та здоров'я громадян у такому середовищі;

аргументовано методологічні засади права екологічної безпеки, під якими пропонується розуміти сукупність теорій, вчень, концепцій щодо способів, засобів і прийомів, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на поведінку учасників суспільних відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки шляхом законодавчого визначення: об'єктів, які підлягають захисту від впливу антропогенної діяльності; органів і осіб, на яких покладається обов'язок забезпечувати екологічну безпеку; екологічних вимог щодо діяльності, яка впливає на стан довкілля; застосування у разі потреби договірних відносин, для яких характерна рівність сторін, а також юридичної відповідальності за порушення вимог екологічної безпеки;

запропоновано систему принципів права екологічної безпеки як основоположних ідей, що виражають суть і соціальне призначення цієї підгалузі, відображають її головні властивості і особливості, зокрема: 1) попередження виникнення екологічних ризиків, небезпек, шкідливих впливів на довкілля, життя і здоров'я громадян; 2) компенсація екологічної шкоди; 3) вільний доступ до інформації щодо стану екологічної безпеки; 4) участь усіх зацікавлених суб'єктів у підготовці, обговоренні, прийнятті і реалізації рішень щодо забезпечення екологічної безпеки; 5) міжнародне співробітництво у сфері екологічної безпеки;

запропоновано положення про доцільність розглядати охорону навколишнього природного середовища і раціональне використання природних ресурсів комплексом заходів (дій), а екологічну безпеку як стан такого середовища, який досягається завдяки належній реалізації таких заходів.

Удосконалено:

поняття права екологічної безпеки, шляхом визначення його як комплексної

підгалузі екологічного права, що регулює суспільні відносини, які обтяжені екологічним ризиком та пов'язані зі встановленням і реалізацією природоохоронних заходів, якими забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для всіх складових компонентів навколишнього природного середовища, включаючи життя і здоров'я людей під час здійснення різних видів природокористування;

визначення поняття екологічної безпеки з уточненням його як стану навколишнього природного середовища, при якому системою взаємопов'язаних природоохоронних заходів політичного, економічного, технічного, організаційного, державно-правового та іншого характеру забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для його складових компонентів, включаючи життя і здоров'я людей під час здійснення природокористування;

положення про екологічний ризик у праві екологічної безпеки у частині визначення його як багатоаспектного чинника, який впливає не лише на формування особливого виду правовідносин (предмету права екологічної безпеки) зі здійснення екологічно небезпечних видів діяльності та створення і функціонування системи екологічної безпеки, а й на формування мети і завдань державної політики щодо задоволення суспільного інтересу у справі попередження та усунення екологічних загроз природного і техногенного характеру та розвитку правових норм, вимог, нормативів (галузі законодавства) у цій сфері;

положення про предмет права екологічної безпеки в частині визначення його як системи суспільних відносин, які обтяжені екологічним ризиком та спрямовані на попередження виникнення небезпеки для навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людини від впливу техногенних та природних факторів;

предмет права екологічної безпеки шляхом виключення з нього правовідносин із локалізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, підставою виникнення яких є або непереборна сила (природне стихійне явище, аварія, катастрофа), або аварії та катастрофи від порушень вимог екологічного законодавства;

положення про об'єкти права екологічної безпеки, до яких належать навколишнє природне середовище та життя і здоров'я людей, пріоритетним серед яких, в даному випадку, пропонується визнати навколишнє природне середовище як основну соціальну цінність, соціальне благо, що підлягає особливій охороні та щодо якої запропоновано переглянути державну екологічну політику на рівні Конституції України;

наукові підходи до єдиної системи функціонально-правових засобів забезпечення екологічної безпеки, яку запропоновано реалізувати у два етапи: 1) проектування діяльності; 2) здійснення діяльності: а) до введення підприємства в експлуатацію; б) після введення підприємства в експлуатацію.

Дістало подальшого розвитку:

наукові підходи стосовно місця екологічної безпеки в екологічному праві шляхом визначення її як кінцевої мети екологічного законодавства та головного принципу раціонального природокористування і охорони навколишнього природного середовища, відповідно до якого презюмується, що будь-яка екологічно значима діяльність, а також передбачені у законодавстві та здійснювані на практиці природоресурсні і природоохоронні заходи повинні оцінюватись з позиції екологічної безпеки і виступати запорукою її досягнення;

наукові положення про предмет права екологічної безпеки, який пропонується обмежити правовідносинами із попередження екологічної небезпеки при здійсненні діяльності, передусім при використанні природних ресурсів;

положення про право екологічної безпеки як підгалузь юридичної науки екологічного права, в частині визначення її як сукупності концепцій, вчень, наукових положень про право екологічної безпеки та його систему, методи, принципи; закономірності його виникнення, зміст, функціонування, взаємодію, розвиток та напрями удосконалення; еколого-правові норми та правові інститути, що його формують; механізм організаційно- та функціонально-правового забезпечення екологічної безпеки тощо;

положення про міжнародно-правові засади екологічної безпеки шляхом їх узагальнення за двома науковими підходами до меж правового регулювання екологічної безпеки: «вузьким» та «широким», з конкретизацією кожного з них;

пропозиції про удосконалення практики застосування положень законодавства про екологічну безпеку шляхом створення спеціалізованого екологічного суду (палати) для розгляду судових справ цієї категорії.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані: у подальших наукових дослідженнях; при підготовці нових та внесенні змін до чинних актів законодавства щодо забезпечення екологічної безпеки, а також у практиці реалізації такого законодавства; при підготовці науково-практичних видань, підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій для науковців, юристів-практиків, викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів юридичних спеціальностей.

Положення дисертації використовуються у науково-дослідній роботі та навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін «Екологічне право», «Проблеми екологічного права», «Право екологічної безпеки» студентам спеціальності «Правознавство» Національного університету біоресурсів і природокористування України МОН України (акт впровадження № 25 від 12.03.2018 р.), Донецького юридичного інституту МВС України (акт впровадження від 12.03.2018 р.), Університету митної справи та фінансів (акт впровадження від 13.03.2018 р.).

Результати дисертаційної роботи розглянуті на нараді Металургійної районної у місті Кривий Ріг ради (акт впровадження № 35-849 від 12.03.2018 р.) та депутатом Криворізької міської ради (акт впровадження № 3/12/03 від 12.03.2018 р.) і рекомендовані до використання при підготовці пропозицій стосовно відповідних проектів нормативно-правових актів та урахування при здійсненні повноважень у сфері забезпечення екологічної безпеки. Положення і висновки дисертаційного дослідження також прийняті до використання у господарській діяльності ПАТ «Укргазвидобування» (акт впровадження № 26/2 від 21.03.2018 р.).

Особистий внесок здобувачки. Наукові результати дисертаційної роботи отримані здобувачкою особисто на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових та нормативно-правових джерел і практики застосування законодавства про екологічну безпеку. Внесок здобувачки у публікації, опубліковані у співавторстві, відзначено у списку праць, опублікованих за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження були апробовані на конференціях і круглих столах, конгресі у тому числі: круглому столі «Розвиток наук земельного, аграрного, екологічного та природо-ресурсного права» (Київ, 2012); II Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку національного законодавства» (Київ, 2013); круглому столі «Сучасні досягнення наук аграрного, земельного та екологічного права» (Київ, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Досвід і проблеми інкорпорації, імплементації та адаптації екологічного законодавства» (Дніпропетровськ, 2013); Науково-практичному круглому столі «Актуальні проблеми становлення і розвитку права екологічної безпеки в Україні» (Київ, 2014); Всеукраїнському науково-практичному круглому столі «Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві» (Дніпропетровськ, 2014); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства» (Вінниця, 2015); Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 90-річчю від народження академіка В.З. Янчука «Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права» (Київ, 2015); Всеукраїнському науково-практичному круглому столі «Екологічне право України: система та межі правового регулювання» (Дніпропетровськ, 2015); круглому столі «Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи» (Харків, 2015); Круглому столі «Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку» (Київ, 2016); Першому зібранні фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природо-ресурсного права у вищих навчальних закладах України (Одеса, 2016); Всеукраїнському науково-практичному круглому столі «Актуальні проблеми конвергенції екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу» (Дніпро, 2016); Міжнародній науково-практичній конференції з нагоди 15-ти річчя юридичного факультету «Сучасні тенденції розвитку національного законодавства» (Київ, 2016); Міжнародному конгресі «Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції», присвяченому 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса, 2017); Всеукраїнському круглому

столі «Децентралізація влади як чинник розвитку аграрного, екологічного, земельного та інших природоресурсних галузей права» (Київ, 2017); круглому столі «Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції» (Харків, 2017).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації знайшли відображення у 42 наукових працях, зокрема, у двох одноосібних монографіях, у 2 розділах навчального посібника, один з яких підготовлено у співавторстві, у 16 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, з яких 9 видань включено до міжнародних наукометричних баз, 5 статтях у наукових періодичних виданнях інших держав та у 17 публікаціях за матеріалами науково-практичних конференцій, круглих столів, конгресу.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою та завданням дослідження. Дисертація складається з титульного аркушу; анотації, викладеної українською та англійською мовами; змісту; основної частини, що включає: вступ, 4 розділи і 14 підрозділів, висновки; список використаних джерел із 916 найменувань і додатки. Загальний обсяг основної частини дисертації складає 362 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1 Генеза поняття екологічної безпеки

Формування самостійної галузі / підгалузі права має передумови свого розвитку та традиційно пов'язується із наявністю публічних та приватних інтересів, відособленістю системи суспільних відносин, або ж її предмета, відповідними прийомами і способами регулювання таких відносин, або ж методами правового регулювання, що визначаються сукупністю правових норм, які й формують таку систему права та законодавства. Спробуємо проаналізувати генезу формування таких ознак щодо права екологічної безпеки.

В основі можливої назви такої галузі / підгалузі права лежить термін «екологічна безпека», яка виступає розумінням необхідності створення безпечних умов життєдіяльності людства на планеті Земля, залежних від Природи та її ресурсів. Існування людства обумовлено матеріальними, біологічними (фізіологічними) та духовними (естетичними) потребами, які задовольнялися використанням природних ресурсів, збереженням природних компонентів та захистом людини від несприятливого середовища. Тисячоліттями людство прагнуло жити в гармонії з Природою, тому довгий час потреби у використанні природних ресурсів були мінімальними і обмежувалися їжею та одягом. Водночас гармонійне співіснування людства з Природою значною мірою залежало від розуміння законів Природи, їх прояву та впливу на стан існування матеріального світу. Адже сама Природа постійно містить цілу низку небезпек, пов'язаних з природними процесами космічного (падіння великого космічного тіла, сонячне та космічне випромінювання), літосферного (землетруси, виверження вулканів, зсуви, гірські обвали, викиди гірських порід, карстові провалля, ерозія ґрунтів тощо), гідросферного (цунамі, повені, снігові лавини, льодові затори, шторми тощо), атмосферного (урагани, зливи, град, тумани, блискавки, ожеледь тощо), біосферного (небезпечні рослини, тварини, риби, комахи, грибки, бактерії, віруси) характеру або

кількох процесів одночасно і які, безперервно змінюючись, розвиваються у природному середовищі під дією сонячної та внутрішньої енергії Землі та які відбуваються незалежно від участі людини.

Тому прилаштування людства до небезпечних природних умов проживання стало основою його існування. Відтак, на засадах існуючих протягом всієї історії людського розвитку соціальних ідей, вірувань [1, с. 303], релігійних уявлень [2, с. 112, 134], філософських та наукових концепцій [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14] почав відображатися саме безпековий характер відносин людини і природи, залежний від того, як людина дотримується законів природи при використанні її об'єктів, що порівнюються до законів Божих [15, с. 55-59].

За періоди суспільного розвитку, людство пройшло так звані збирально-привласнювальне, виробничо-продуктивне та інноваційно-конструктивістське типи природокористування [16, с. 16], у межах яких здійснювався поступовий негативний вплив на природу та її ресурси через збільшення населення, потреб у тих чи інших природних ресурсах, відходів виробництва, які потребували відведення різних природних ресурсів у власність чи користування. Відтак об'єктивно виникають правові вимоги щодо охорони повітря, води, земель, місць загального користування від забруднення та які стали основою формування санітарного законодавства, а пізніше – екологічного [17, с. 19-20].

Аналіз історії введення в юридичну термінологію поняття «екологічна безпека» пов'яжемо з науковими доробками російського вченого В.Д. Писарева, який звернув увагу, що першими, хто увів цей термін у законодавство, шляхом закріплення екологічної безпеки як складової концепції національної безпеки, були США. Проте, формування нового підходу наштовхувалося на питання теоретичного та практичного характеру, суть яких зводилася до доцільності розширення традиційного трактування поняття національної безпеки, включення її в дестабілізуючі чинники невійськових (екологічних) загроз та визначення відносного внеску екологічної складової такої безпеки [18, с. 5-16].

Аналіз тогочасної міжнародної обстановки свідчить, що основною передумовою введення екологічної складової до змісту національної безпеки стала ліквідація ядерної

монополії США на початку 50-х років XX століття та ракетно-ядерний паритет між СРСР та США 70-х років. З його встановленням настала епоха військового роззброєння, за часів якої було укладено угоди між СРСР та США про заходи щодо зменшення небезпеки ядерної війни (1971 р.), Договори про протиракетну оборону (1972 р.), про запобігання ядерній війні (1973 р.) та інші [19, с. 117], однак настала еколого-енергетична криза 1973 року, яка завдала значних збитків США та іншим країнам [20].

Зрушення в бік розширеного тлумачення концепції національної безпеки США відбулося в 1974 році після опублікування генералом М. Тейлором публікації «Законні вимоги національної безпеки», де автор вперше наголосив, що основні загрози національній безпеці США розвиваються в невійськовій сфері. Через три роки президент інституту «Уорлдотч» Л. Браун у статті «Переглянути визначення національної безпеки» виділив серед найважливіших загроз невійськового характеру екологічні загрози (ерозія ґрунтів, скорочення лісових масивів та зміну клімату) [21, с. 16].

В цей же період, під керівництвом американського вченого Д. Медоуз проведено ряд наукових досліджень, в яких виявлено той факт, що надмірне використання не відновлювальних природних ресурсів на землі існуючими технологіями видобутку і переробки, а також швидкості їх споживання призведуть до їх виснаження вже на початку 21-го століття, а отже й до нових воєнних конфліктів [22]. Такий науковий підхід привернув увагу до екологічних проблем політиків та громадськості, що відбилось у главі 11 «Мир, безпека, розвиток і навколишнє середовище» доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє» [23], де було вказано на: зростаючий дефіцит природних ресурсів через їх нераціональне використання; загострення продовольчої небезпеки в результаті зменшення кількості та якості продуктів харчування, що напряду залежить від якості довкілля, в якому вони вирощуються та виготовляються; зміну клімату внаслідок надмірного техногенного навантаження довкілля та його вплив на льодовики Арктики та Антарктики; надмірне видобування корисних копалин та утворення відходів; забруднення земель, вод Світового океану та атмосфери; зникнення та виснаження біологічних ресурсів; використання ГМО; виникнення військових конфліктів через природні ресурси тощо [24].

На таких засадах з'являються публікації низки наукових статей, численних дискусій, що й зумовило до включення питань екологічної безпеки в концепцію національної безпеки США. Це відповідно потребувало створення державної системи екологічної безпеки, здатної гарантувати захист людини та довкілля від антропогенних чинників [21, с. 16-17; 18, с. 5-16]. До основних аргументів, які склали основу на користь підвищення статусу екологічної безпеки до рівня вищих національних інтересів, віднесено: 1) глобальна екологічна криза, пов'язана зі зростанням навантажень на життєзабезпечувальні системи і відтворювальні природні ресурси планети, з деградацією довкілля та підривом стійкості біосфери, є такою ж серйозною загрозою, як і традиційні загрози воєнного характеру; 2) екологічна криза загрожує не тільки гідному існуванню людини, але й самому життю; 3) для держави екологічна криза пов'язана зі скороченням свободи політичного вибору, яка обумовлена транскордонним характером екологічних проблем; 4) загострення екологічної ситуації в різних регіонах світу стає причиною соціальної та політичної нестабільності, міждержавних протиріч та насильницьких конфліктів. Саме ці позиції змусили більш чітко визначити об'єкт несилових загроз та невійськову ціль стратегії національної безпеки, такі як можливість підвищення якості життя населення, що досягається екологічно стійким (сталим) розвитком [21, с. 13-17].

Питання екологічної безпеки людства у зв'язку з цим стають найважливішою частиною повісток міжнародних форумів. У 1970 р. приймається спеціальна міжнародна програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера» [25]. В 1972 р. представники 113 держав на Першій Всесвітній зустрічі з проблем навколишнього середовища (Стокгольм) визначили пріоритетною метою людства «Охорону і поліпшення стану навколишнього середовища для нинішнього і майбутніх поколінь» [26, с. 682-687]. В цьому ж році засновується Програма ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку (ЮНЕП).

Натомість, ряд промислових аварій другої половини ХХ ст. змусив до формування на міжнародному рівні нового напрямку екологічних відносин – промислової безпеки. Такими аваріями стали, зокрема: аварії у 1976 р. в італійському місті Севезо, де відбувся викид хмари діоксину; ядерна аварія на острові Три-Майл в США у 1979 році; у 1984 р. в місті Бхопал (Індія), де в наслідок аварії на хімічному підприємстві загинула велика кількість людей та була спричинена шкода навколишньому природному середовищу на

великі відстані; аварія у 1986 р. на Чорнобильській атомній електростанції, катастрофа на якій отримала міжнародний рівень [27]. Тому стало очевидним, що подальше розширення і ускладнення промислових потужностей може призвести до ще більших трагічних наслідків, якщо докорінно не змінити підхід до екологічної безпеки [28, с. 6-8].

У зв'язку з цим, на міжнародному рівні було порушено питання про доцільність нормативно-правового регулювання питань екологічної безпеки. Зокрема, у відповідному рішенні Генеральної Асамблеї ООН від 1 січня 1982 р., шляхом прийняття Всесвітньої Хартії природи, в п. 11 якої зазначається, що діяльність, яка може справити негативний вплив на природу, має контролюватися, і що слід використовувати технологію, яка може зменшити розміри небезпеки чи інших шкідливих наслідків для природи [29].

На європейському рівні у цей час приймається Директива 82/501/ЄЕС від 24 червня 1982 року про загрози великих аварій, пов'язаних з небезпечними речовинами (Севезо), що передбачала жорсткі заходи контролю за діяльністю промислових підприємств [30] та яка стала базисом для прийняття у 1992 році Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій, в якій передбачається система заходів безпечної експлуатації підприємств з метою «запобігання значного шкідливого впливу промислових аварій на людей та навколишнє середовище» [31].

В цей же період на нараді Постійного консультативного комітету країн-членів Організації Варшавського Договору (1987 р., травень) країнами соціалістичного табору висувуються основні положення концепції міжнародної екологічної безпеки як складової всеосяжної системи міжнародної безпеки, які були сформульовані в Комюніке Берлінської наради [32, с. 50]. Взаємозв'язок екологічної і міжнародної безпеки переконливо показано в статті М.С. Горбачова «Реальність і гарантії безпечного миру» [33].

Позитивні тенденції у сфері міжнародної екологічної безпеки отримали закріплення і в Меморандумі соціалістичних країн, поширеному на 42-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН, а також в проекті резолюції «Міжнародна екологічна безпека» (1987 р., 30 жовтня), представленому на сесії делегаціями Чехословачії та УРСР [34].

Подальший розвиток концепція міжнародної екологічної безпеки отримала на Нараді Політичного консультативного комітету держав-учасниць Варшавського Договору (Варшава, 1988 р., червень), де був прийнятий важливий документ з питань забезпечення екологічної безпеки «Наслідки гонки озброєнь для довкілля та інші аспекти екологічної безпеки» [35, с. 305], та де визначено основи концепції міжнародної екологічної безпеки, покликаної сприяти стійкому і безпечному розвитку усіх держав і створенню сприятливих умов для життя кожного народу і кожної людини. Важливо відзначити і розроблену державами-учасницями Варшавського Договору програму термінових дій по забезпеченню екологічної безпеки на основі відкритої міжнародної співпраці, яка слугує прикладом нового екологічного мислення в міжнародній політиці.

При цьому, екологічна безпека отримала подвійне значення свого визначення. З однієї сторони, екологічна безпека – це, по суті, сприятливий стан навколишнього середовища, який забезпечується загальними заходами з охорони навколишнього середовища, спрямованими до всіх суб'єктів сучасного суспільства. З іншої, – це відсутність ризику виникнення небезпечних ситуацій на промислових та інших підприємствах, при здійсненні деяких видів діяльності, які загрожують руйнуванням екосистем, заподіянням значної майнової та екологічної шкоди і, звичайно, які є небезпечними для життя і здоров'я людей [36, с. 548].

Такі тенденції розвитку міжнародного права вплинули й на формування правової категорії «екологічна безпека» на вітчизняному рівні, яка також отримала подвійне тлумачення. Так, на теренах сучасної України вперше термін «екологічна безпека» був використаний у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про корінну перебудову справи з охорони природи в країні» від 7 січня 1988 року [37], в якій, зокрема, підкреслювалось, що «питання охорони природи мають велике суспільне значення, у їх вирішенні недопустимі політична і організаційна млявість, безініціативність органів державного управління, підприємств, установ та організацій. Боротьба за екологічну безпеку на Землі повинна розглядатись як одна із самих відповідальних і благородних задач радянських людей».

Згодом екологічна безпека була визначена як самостійний напрямок національної політики, зокрема у Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р.

[38]. У цьому політичному документі екологічна безпека представлена як характеристика держави Україна: самостійно встановлювати порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок використання природних ресурсів; мати свою національну комісію радіаційного захисту населення; мати право забороняти будівництво та припиняти функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці; дбати про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління; мати право на відшкодування збитків, заподіяних екології України діями союзних органів.

А вже в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року [39], екологічна безпека розглядається у декількох значеннях: 1) як намір законодавчо забезпечувати екологічну безпеку життєдіяльності людини (ч. 1 Преамбули Закону); 2) як складова екологічної політики держави, що спрямована на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища (ч. 2 Преамбули Закону); 3) як одне із завдань законодавства про охорону навколишнього природного середовища (ст. 1 Закону); 4) як основний принцип охорони навколишнього природного середовища (п. а та б ст. 3 Закону); 5) як суб'єктивне екологічне право громадян (п. а ст. 9 Закону); 6) як обов'язок громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища (п. б ст. 12 Закону); 7) як мета управління в галузі охорони навколишнього природного середовища (ч. 5 с. 16 Закону); 8) як окремий напрямок природоохоронної діяльності (Розділ XI Закону). А в ст. 50 зазначеного Закону екологічна безпека визначається як стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

В свою чергу Конституція України від 28 червня 1996 року [40] визначає забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України обов'язком держави (ст. 16) та гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50).

В цей період формуються зусилля до вирішення правових проблем техногенних аварій і природних катастроф. Так, в кінці 90-их років минулого століття зроблено

спробу впровадити проект закону «Про екологічну (природно-техногенну) безпеку України» [41, с. 11-21], який тлумачив екологічну безпеку як самостійне державне завдання і як сферу відносин, пов'язаних із запобіганням і реагуванням на екологічно небезпечні ситуації, які характеризуються ймовірністю руйнування, зміни стану навколишнього природного середовища під впливом природних і техногенних загроз. Тобто, тут екологічна безпека отримала більш конкретне розуміння та що відповідно вимагало розвиток спеціального законодавства.

Таким чином, в основі генези екологічної безпеки доцільно визначити ті реально існуючі об'єктивні природні, політичні, економічні, соціальні та екологічні умови виникнення і становлення загальнообов'язкових правил, вимог, обмежень та застережень щодо попередження екологічних небезпек природного та техногенного характеру. Такі умови обумовлені міжнародними та національними інтересами світового співтовариства в межах відповідних політик забезпечувати якість і безпечність самого природного середовища та життя і здоров'я людей у ньому з метою сталого розвитку людства.

1.2 Огляд основних доктринальних підходів до правових засад екологічної безпеки

Першими, хто відгукнувся на виклики проблем екологічної безпеки стали науковці різних галузей знань. Так, за даними літературних джерел на теренах Радянського Союзу в листопаді-грудні 1988 року в Москві відбувся Міжнародний Симпозіум «Шляхи забезпечення всеосяжної системи міжнародної безпеки: екологічний імператив», де було організовано «круглий стіл» за тематикою «Екологічна безпека цивілізації» [42, с. 120-122]. На цьому заході розглянуто: відмінності між змістом понять «охорона навколишнього середовища» та «екологічна безпека»; структурну та якісну перебудову господарської діяльності для досягнення сталого розвитку, включаючи економію енергії і природних ресурсів, перехід на природоохоронні безвідходні технології і створення умов для спрямованої коеволюції людини і біосфери; управління екологічним ризиком техногенних аварій, природних катастроф, міжнародних конфліктів, які можуть бути викликані негативними наслідками господарської діяльності, ускладненням і старінням

техносфери, недоліками екологічної освіти, соціальної інфраструктури, зростанням населення, кумулятивним ефектом глобальних змін: потеплінням клімату, виснаженням озонового шару Землі і т. ін.

На цьому симпозіумі було конкретизовано концепцію екологічного компонента всеосяжної системи міжнародної безпеки в її нерозривному зв'язку з політичними, військовими, економічними та іншими аспектами. Так, було запропоновано вважати, що система екологічної безпеки має реалізуватися за допомогою прийняття міжнародних норм, принципів поведінки і взаємних зобов'язань держав у міжнародних конвенціях і угодах, здійснення екологічних стратегій і планів дій, спрямованих на забезпечення сталого, екологічно обґрунтованого розвитку, збереження і відновлення навколишнього середовища. У зв'язку з цим великого значення набувають міжнародні організації, наукові, інформаційні, правові, економічні, освітні програми як механізм розробки, узгодження спільних дій, контролю за реалізацією домовленостей. Пропонувалося на міжнародному рівні створити Раду екологічної безпеки ООН або Комітет з екологічної безпеки при Раді безпеки ООН. Економічними аспектами забезпечення екологічної безпеки та раціонального природокористування визначено скорочення хімізації сільського господарства, перехід до вирощування багаторічних полікультур, обережне ставлення до біотехнологій, встановлення пільгових умов для передачі інформації і торгівлі екологічно обґрунтованими технологіями, впровадження екологічного моніторингу, особливо з використанням космічних засобів і т. ін.

Перші літературні джерела, в яких досліджуються поняття «екологічна безпека», «забезпечення екологічної безпеки», з'являються наприкінці 80-х років ХХ століття у якості спеціальних наукових статей [43, с. 84-91; 44, с. 93-99], тлумачення термінів екологічних словників [45] тощо. На мою думку, саме такі роботи заклали основи для формування наукової, в тому числі й правової думки про право екологічної безпеки як об'єктивної категорії, наповнення цього поняття відповідним змістом, включаючи розгляд засобів забезпечення екологічної безпеки [46, с. 74-86; 47, с. 145-155].

На цьому етапі розвитку наукової думки у вказаній сфері відбувається включення в рамки концепції безпеки терміну «екологічна безпека» як відповідного стану навколишнього природного середовища, що дозволило визнати об'єктом безпеки не

лише державу (держави), а й інші соціальні цінності, – навколишнє природне середовище, життя і здоров'я людей в ньому. У зв'язку з цим концепція суверенітету держави, яка завжди була однією з ланок єдиного неподільного ланцюга: «територія – суверенітет – держава – безпека», знову опинилася під питанням [48]. Проблеми змін у довкіллі, на які звертають увагу фахівці [49, с. 76-116; 50, с. 204-211; 51, с. 5-10], його деградація, ніяк не співвідносяться з кордонами держав та національною приналежністю. Такі загрози безпеці як глобальне потепління, атмосферне та водне забруднення, розширення озонових дір, виснаження природних ресурсів, збільшення техногенних аварій і катастроф мають транскордонний характер і впливають на розмивання концепції державного суверенітету. Водночас, дослідники визнають, що дія або бездіяльність окремої держави/держав може з'явитися причиною глобальної чи регіональної зміни довкілля. Прикладом цього є ситуація з рекордним темпом за останні роки таненням арктичних льодовиків, яке пов'язують із наслідками нераціонального використання природних ресурсів та надзвичайно високим техногенним навантаженням на довкілля [52], що призводить й до інших катаклізмів, зокрема повеней [53].

Тому розширення кола питань, які потребують розгляду в контексті безпеки, дозволило зробити висновок про те, що держава ніяк не може залишатися єдиним суб'єктом і об'єктом безпеки і що нинішні протиріччя в системі «людина-суспільство-природа» набули планетарного характеру. В цей час екологічна безпека розглядається через призму так званого масштабного фактору, тобто береться до уваги рівень її впливу і поширення.

Зокрема, російські вчені-юристи О.С. Колбасов, О.С. Тимошенко, В.П. Кириленко та інші вважали екологічну безпеку частиною міжнародної безпеки. Так, О.С. Колбасов [54, с. 47-55], розглядаючи екологічну безпеку як похідну категорію від міжнародної безпеки вважає, що для створення системи екологічної безпеки необхідно як розвиток міжнародного співробітництва з охорони навколишнього середовища, так і зміцнення екологічного правопорядку в цілому на території окремої країни. Екологічну безпеку цей вчений розглядав як «систему заходів, що усувають загрозу масовій загибелі людей в результаті такої несприятливої антропогенної зміни стану природного середовища на планеті, при якій людина як біологічний вид позбавляється можливості існувати,

оскільки не зможе задовольняти свої природні фізіологічні і соціальні потреби життєдіяльності за рахунок навколишнього матеріального світу» [54, с. 48].

А.С. Тимошенко термін «екологічна безпека» визначав як сталий стан глобального характеру, що являє собою складну політико-правову єдність, систему окремих, але взаємопов'язаних елементів [55, с. 23-38; 43, с. 84-92], та стверджував, що «концепція екологічної безпеки являє собою логічний результат еволюції проблеми охорони навколишнього середовища. Спочатку, на рубежі XIX-XX ст., ця проблема розумілася переважно в двох аспектах: консервативна охорона природи шляхом створення природних резерватів і «поділ» природних ресурсів між зацікавленими державами. Пізніше вона пов'язувалася головним чином із забрудненням навколишнього середовища. Нарешті, в даний час взяв гору цілісний, біосферний підхід, який диктує однакове застосування науково обґрунтованих обмежень будь-яких впливів людини на навколишнє середовище, будь то внесення речовини або енергії в природні цикли або їх вилучення з метою збереження рівноваги основних сформованих в природному середовищі взаємодій, оскільки його порушення призведе до катастрофічних наслідків» [43, с. 84].

В.П. Кириленко досліджував «екологічну безпеку» як міжнародний правовий принцип, який полягає в обов'язку держав здійснювати свою діяльність так, щоб виключити на користь забезпечення міжнародної безпеки дію екологічних стресів, що посилюються, на локальному, національному, регіональному і глобальному рівнях. Міжнародна екологічна безпека, на його думку, передбачає такий стан міжнародних відносин, при якому забезпечуються збереження, раціональне використання, відтворення і підвищення якості довкілля. Будь-яка національна діяльність держав і їх органів в Світовому океані, будь-яких районах нашої планети, на Місяці, в космічному просторі повинна здійснюватися так, щоб виключити нанесення шкоди не лише іншим державам, але і всьому міжнародному співтовариству в цілому [32, с. 49].

Підхід до визначення міжнародної екологічної безпеки як до системи (комплексу) заходів використаний в роботі О.О. Шишко, який серед таких заходів називає правові, організаційні, а також матеріальні гарантії захисту навколишнього середовища кожної

держави від шкідливого впливу, джерела якого розташовані за межами даної держави [56, с. 4].

Кукушкіна А.В. характеризувала екологічну безпеку як «складну взаємозв'язану і взаємозалежну систему міжнародних екологічних норм, спрямованих на забезпечення безпеки всіх життєво важливих для людства екологічних компонентів планети, а також збереження і підтримку існуючого природного балансу» [57, с. 4]. При цьому вона наголошувала про близькість питань військової і екологічної безпеки, що знаходить своє віддзеркалення в еволюції самого поняття безпеки, яке з початку 80-х років все більшою мірою ототожнюється не стільки з національною військовою безпекою, скільки з множинністю причин, загрозливих безпеці, і з взаємозалежністю держав [57, с. 4-5].

Представники інших наук також досліджували шляхи становлення екологічної безпеки та її системи. Наприклад, географ Євтеєв С.О. визначав екологічну безпеку як «...структурну і якісну перебудову господарської діяльності кожної держави для досягнення сталого розвитку, яка включає економію енергії і природних ресурсів; перехід на природоохоронні безвідходні технології...тощо» [42, с. 122]. На глобальний світовий характер екологічної безпеки вказували і екологи, зокрема, М.Ф. Реймерс визначав її як комплекс станів, явищ і дій, що забезпечують екологічний баланс на Землі і в будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно і політично готове людство, або як будь-яку діяльність людини, яка виключає шкідливий вплив на навколишнє середовище [45]. В інших роботах екологів зазначається, що екологічна безпека – це стан системи «природа-техніка-людина», яка забезпечує збалансовану взаємодію природних, технічних і соціальних систем, формування природно-культурного середовища, що відповідає санітарно-гігієнічним, естетичним і матеріальним потребам людей кожного регіону Землі при збереженні природно-ресурсного і екологічного потенціалу природних систем і здатності біосфери в цілому до саморегулювання [58, с. 34], або одна з основних складових національної та транснаціональної безпеки, що визначає права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля та забезпечує необхідні умови для відтворення природних ресурсів шляхом регулювання техногенної діяльності [21, с. 13-17].

Схожим за суттю є визначення екологічної безпеки, запропоноване і у філософській літературі, де вона: «має системний характер, який проявляється у взаємозв'язку природних, техногенних і соціальних процесів соціо-техно-природної системи. Ці процеси є небезпечними лише при неадекватній, по відношенню до них, побудові діяльності людини, таким чином, об'єктом безпеки виступають помилки і недоопрацювання в діяльності. Найбільш оптимальним критерієм типізації безпеки є вид діяльності людини» [59, с. 7].

У технічних науках зустрічаємо більш розширену видову характеристику наукових підходів до розуміння екологічної безпеки, в яких вона визначається як:

- основна передумова сталого розвитку будь-якого регіону, яка безпосередньо пов'язана з необхідністю підтримки на оптимальному рівні природно-ресурсного потенціалу та необхідної якості навколишнього середовища [60, с. 157];

- комплекс станів, явищ та дій, що забезпечують екологічний баланс на Землі і у будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно та політично готове (може без серйозних збитків адаптуватися) людство [45];

- сукупність дій, станів і процесів, що прямо чи побічно не призводять до серйозних збитків (або загроз таких збитків), що завдаються природному середовищу, окремим людям і людству загалом;

- сукупність певних властивостей навколишнього середовища і створюваних цілеспрямованою діяльністю людини умов, за яких з урахуванням економічних, соціальних чинників і науково обґрунтованих допустимих навантажень на об'єкти біосфери утримуються на мінімально можливому рівні ризику антропогенний вплив на навколишнє середовище і негативні зміни, що відбуваються в ньому, забезпечується збереження здоров'я життєдіяльності людей і виключаються віддалені наслідки цього впливу для теперішнього і наступних поколінь. Першочерговими постають питання збереження генофонду людства, виживання, забезпечення права на життя і сприятливе природне середовище [61];

- компонент національної безпеки, що забезпечує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, доквілля та держави від реальних або потенційних загроз,

що створюються антропогенними чи природними чинниками стосовно навколишнього середовища [20].

Різномічне тлумачення екологічної безпеки можна зустріти й в роботах фахівців економічних наук, зокрема як: а) сукупність економічних відносин з приводу природокористування, що ведуть до збереження якісного стану навколишнього природного середовища та сприяють безконфліктній взаємодії природи і суспільства шляхом погодження економічних інтересів природокористувачів [62, с. 6]; б) ступінь захищеності територіального комплексу, екосистеми, людини від можливих екологічних уражень [63]; в) стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави і навколишнього середовища від загроз і наслідків, обумовлених природними та антропогенними факторами екологічної небезпеки [64].

У політичних науках екологічна безпека розглядається як: 1) збалансована взаємодія людини і навколишнього середовища, важливою умовою досягнення якої є врахування екологічної природоохоронної складової в діяльності людини по створенню оптимального для неї середовища існування, як природного, так і штучного [65, с. 12]; 2) стійкий стан соціо-техно-природної системи, що досягається за рахунок оптимального вписування діяльності людини в природні процеси навколишнього середовища, що дозволяє уникнути небезпечного впливу цих процесів на життєдіяльність людини і виражається в політико-правовій захищеності інтересів особистості, суспільства і держави від несприятливих впливів, що створюють реальну загрозу здоров'ю людей та функціонуванню екосистем [66, с. 9]; 3) стан, за якого всі складові природного оточення, за рахунок балансування взаємовпливів природних, технічних і соціальних систем, формування природно-культурного середовища, є оптимальними для нормального функціонування і розвитку людської цивілізації [67, с. 3] та інші.

Вищенаведені наукові підходи до поняття «екологічна безпека» дозволяють дійти висновку, що в їх основу покладено аналіз міжнародного принципу сталого розвитку, проголошеного у доповіді «Наше спільне майбутнє», підготовленій в 1987 році Міжнародною комісією з навколишнього середовища та розвитку, де сталий розвиток розуміється як такий розвиток держави і суспільства, при якому задовольняються потреби сучасного часу, але не ставиться під загрозу здатність майбутніх поколінь

задовольняти свої потреби [68]. Стратегія сталого розвитку спрямована на досягнення гармонії між людьми, суспільством і природою.

Отже, сталий розвиток повинен бути однаковою мірою спрямований як на виживання людства, так і на збереження природи, тобто на забезпечення екологічної безпеки. Це означає збереження біосфери як природної основи всього життя на Землі, збереження її сталості і можливості природно еволюціонувати.

Запровадження на міжнародному рівні терміну «сталий розвиток» призвело до появи нових досліджень щодо співвідношення цього поняття з поняттям «екологічна безпека», зважаючи на їх спорідненість. Так, одні автори вважають, що екологічна безпека, як складова національної та міжнародної безпеки, є первинною по відношенню до сталого розвитку. Зокрема, Урсул А.Д. та Урсул Т.А. зазначають, що: «...перехід до сталого розвитку найбільш ефективний для стабільної держави і стабільного суспільства. Тому прагнення до стабільності – це створення державно-правової, економічної та іншої бази для реалізації державної політики переходу країни до сталого розвитку. Тільки стабільна і безпечна держава може почати вживати адекватних заходів по переходу на нову цивілізаційну модель. Стабільність держави в моделі нестійкого розвитку – це необхідна база для руху до суспільства і держави зі стійким розвитком. Таким чином, безпека об'єкта виявляється первинною для зміни типу його подальшого розвитку» [69, с. 217-218].

Інші вчені стверджують, що сталий розвиток і екологічна безпека споріднені категорії, які взаємодіють через побудову екологічної складової сталого розвитку на принципах екологічної безпеки. Так, Гюнтер Бічлер, керівник Європейського проекту «Довкілля і конфлікт» (Environment and conflict project), в одній зі своїх статей розвинув теорію про нероздільність досліджень екологічної безпеки та сталого розвитку. Доказом такого тандему він вважав накладення меж дослідження. На його думку, якщо дослідження сталого розвитку оперують поняттями уразливості і його зниження, то дослідження екологічної безпеки звертаються до вивчення загроз і їх мінімізації. Сталий розвиток прагне вирішити питання про те, як підтримувати економічне зростання і зберегти ресурси. Екологічна безпека прагне до збереження суспільних і політичних інститутів і підтримці розвитку [70, с. 235-236]. «Екологічна безпека є індикатором того,

як нестійкий розвиток, який посилює вразливість, загрожує соціальним і політичним одиницям суспільства... Недолік розвитку екосистеми може серйозно впливати на поведінкові, політичні і правові явища і спровокувати, таким чином, видимість небезпеки екосистеми. А нестійкий розвиток може загрозувати безпеці життєдіяльності в усіх аспектах» [70, с. 235-236].

Під впливом концепції сталого розвитку в 90-х роках ХХ століття починає розвиватися й наукова думка про правову сутність «екологічної безпеки». Екологічна безпека була і залишається об'єктом досліджень таких галузей права, як: теорії держави і права [71; 72; 73], конституційного [74; 75], адміністративного [76], цивільного [77], кримінального [78], міжнародного [79], військового [80] та безпосередньо екологічного права.

У теорії екологічного права виокремлюються наступні підходи до розуміння екологічної безпеки:

1) екологічна безпека розглядається як різновид або ж складова національної (державної) та транснаціональної (глобальної) безпеки [81, с. 37; 82, с. 6, 43, 147; 83, с. 44-47; 84, с. 63-67; 85, с. 9];

2) екологічна безпека визначається через її причинно-наслідкові характеристики, зокрема, в якості причин погіршення стану навколишнього природного середовища визначають антропогенну діяльність, природні явища, протиправні дії, стихійні лиха, техногенні катастрофи і забруднення навколишнього середовища [86, с. 232];

3) екологічна безпека характеризується з огляду на зміст її виразу, як: а) сукупність заходів, способів, що сприяють запобіганню погіршення екологічної обстановки, небезпечної для здоров'я і життя людини, навколишнього середовища та режиму використання природних ресурсів [87, с. 30; 88, с. 331-335]; б) стан захищеності навколишнього природного середовища, територій, господарських та інших об'єктів, інтересів людини і громадянина, населення та держави від різноманітних загроз, які виникають як наслідок негативних змін компонентів природного середовища в результаті антропогенної діяльності, природних явищ і протиправних дій [89, с. 53-54; 90, с. 33-42]; в) певний (оптимальний) стан навколишнього природного середовища, що

забезпечує йому і людині сприятливі (нормальні) умови для життєдіяльності та розвитку [91, с. 157];

4) екологічна безпека визначається, зважаючи на її значення і цінність, у механізмі гарантування та захисту екологічних прав громадян як: а) кінцева мета та один з головних принципів раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища, у відповідності з яким будь-яка екологічно значима діяльність, а також передбачувані у законодавстві та здійснювані на практиці природоохоронні заходи, повинні оцінюватись з позиції безпеки [92, с. 52; 93, с. 39]; б) стан соціальної та правової захищеності, який здійснюється шляхом встановлення системи засобів забезпечення, регулювання суспільних правовідносин, визначення відповідного правового режиму та відповідальності [94, с. 43] тощо.

Водночас, на думку Вербицького В.В., у таких визначеннях не виправдано розширене коло загроз екологічної безпеки за рахунок включення антропогенних і природних впливів [95, с. 22]. Він вважає, що забруднення, аварії та катастрофи, які спричиняють шкоду навколишньому природному середовищу, людині, майну, народному господарству, – явища техногенного походження, що трапляються з вини людей і мають антропогенний характер. «В плані забезпечення екологічної безпеки забруднення, аварії та катастрофи не можна допускати; їх можна і необхідно запобігати, а не боротися з їх наслідками для людини і навколишнього середовища. Природні ж стихійні лиха не залежать від волі людей (за виключенням потепління клімату), і людство ще не навчилось їх запобігати. Сили стихії – землетруси, зсуви, селі, виверження вулканів, зливи, грози, блискавки, розливи, приливи, цунамі – більше піддаються прогнозу, але мова поки що не може йти про запобігання таких явищ, а лише про ліквідацію їх наслідків, про компенсаційні та попереджувальні заходи» [95, с. 22].

Звуження кола загроз екологічної безпеки до загроз антропогенного характеру дає можливість акцентувати увагу суспільства саме на питаннях запобігання руйнівного впливу антропогенної діяльності на навколишнє природне середовище. Тому в науці пропонується розмежовувати відносини із забезпечення екологічної безпеки із відносинами по ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру. Наприклад, В.Ю. Некос зазначає, що забезпечення безпеки – це сукупність

заходів по обмеженню, попередженню, і пом'якшенню небезпек. Але, поняття безпеки зникає з виникненням небезпеки, тому при ліквідації небезпеки втрачається зміст поняття безпеки [96, с. 14].

Ми також підтримуємо зазначену позицію і вважаємо, що настання надзвичайних ситуацій техногенного характеру є результатом порушення вимог із забезпечення екологічної безпеки, а тому такі відносини можуть розглядатися лише у якості підстав для притягнення винних осіб до юридичної відповідальності (як це встановлено у ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»), а вже відносини щодо ліквідації таких наслідків слід розглядати в межах іншого правового явища – права цивільного захисту і його зв'язок з екологічним правом можливий лише в тій частині, коли це стосується ліквідації наслідків, пов'язаних із забрудненням довкілля. Про самостійність такої правової системи права говориться і в роботах Жаворонкової Н.Г. [97], Вербицького В.В. [95, с. 22-25], Самусенко Л.А. [98] тощо.

Отже, спостерігається досить розгалужений перелік думок, в яких поняття «екологічна безпека» трактується в різних значеннях та які потребують певної узгодженості.

Багатогранність таких наукових підходів дозволила В.І. Андрейцеву вважати, що «екологічна безпека» розглядається в декількох понятійних значеннях: 1) як захист людини та навколишнього природного середовища від надзвичайної небезпеки; 2) як умова збереження здоров'я людей і забезпечення сталого соціально-економічного розвитку; 3) як гарантія попередження екологічних катастроф та аварій; 4) як баланс розвитку екосистеми [99, с. 6]. Підтримуючи такий підхід додамо, що екологічна безпека – це ще й система політичних, правових, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на забезпечення захищеності екологічних інтересів держави, суспільства і людини від внутрішніх та зовнішніх загроз для такого стану навколишнього природного середовища, при якому не допускається заподіяння шкоди природним об'єктам та життю і здоров'ю людині.

Узагальнено В.І. Андрейцев визначає екологічну безпеку як складову глобальної і національної безпеки, тобто як такий стан розвитку суспільних відносин в галузі екології, при якому системою державно-правових, організаційних, науково-технічних,

економічних та інших соціальних засобів забезпечується регулювання екологічно небезпечної діяльності, режим використання природних ресурсів, охорона навколишнього природного середовища, безпечного для життя і здоров'я, попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для природних систем і населення [100, с. 91].

В.І. Андрейцев першим в науці екологічного права запропонував систему правових заходів забезпечення екологічної безпеки та дослідив екологічний ризик як системоутворюючий чинник формування норм і відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки в якості окремої галузі права – права екологічної безпеки [81, с. 56].

Отже, поява таких наукових досліджень дала змогу встановити, що, не зважаючи на широке використання на міжнародному рівні терміну «сталий розвиток», він фактично не змінив суть «екологічної безпеки», а навпаки, показав шляхи подальшого розвитку її значень. Тому дослідженню питань її забезпечення присвячені доробки філософських, політичних, економічних, технічних, біологічних та юридичних наук.

На підставі багатогранності розуміння поняття екологічної безпеки ряд спеціалістів піднімають питання про становлення нових самостійних міждисциплінарних напрямів науки – теорії безпеки [101; 102] (екологічної безпеки [103; 104; 21], безпеки життєдіяльності [105]), які покликані розкривати заходи захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від різних зростаючих загроз в природно-техногенній і соціально-економічній сферах життя. До числа об'єктів дослідження зазначених теорій належать: закономірності переходу природних систем, техногенних, біологічних, екологічних та інших об'єктів від нормальних до аварійних і катастрофічних станів; якісні і кількісні показники стану цих об'єктів на різних стадіях (виникнення, розвиток, завершення аварій і катастроф, інших стихійних лих; поява і прояв їх наслідків у часі і просторі, а також щодо порушених ними прав осіб); об'єктивні (в тому числі й правові) основи діагностування, моніторингу, попередження, ліквідації надзвичайних ситуацій та їх наслідків; побудова систем захисту і реабілітації населення і територій; правові, організаційні і матеріально-ресурсні умови забезпечення функціонування таких систем.

Екологічна безпека в такому значенні розуміється як новий напрямок серед навчальних дисциплін, метою якої є формування загальних підходів до оцінювання та прогнозування екологічного стану довкілля та виявлення факторів, що призводять до порушення безпечного функціонування природного середовища, а екологічна безпека для людини в її межах розглядається як кількісна оцінка можливих змін в природних комплексах і екосистемах, при яких не порушуються їхні основні структурні й функціональні характеристики, тобто стан, при якому взаємодія природного комплексу і людини визначається, як збалансована [21, с. 11].

Як наслідок, з 2003 року в номенклатурі спеціальностей ВАК України з'явилася спеціальність 21.06.01 – екологічна безпека, в межах галузі наук 21 – національна безпека, яка складається з 8 секторів, де вказаний напрямок віднесено до 21.06.00 – техногенна безпека. Однак, як видно, це створило ряд проблем, коли частина (техногенна безпека) ранжована вище, ніж загальне (екологічна безпека), про що прямо вказано в формулюванні спеціальності 21.06.01: «техногенна безпека держави є складовою частиною екологічної безпеки...». Тому вважається, що записані в паспорті 21.06.01 напрями досліджень комплексного характеру (обґрунтування теоретичних основ оцінок техногенного ризику; розроблення наукових методів дослідження комплексної оцінки техногенних ризиків; розроблення систем екологічного моніторингу і т. ін.) реалізувати в межах технічних наук просто неможливо [106, с. 8]. Таке дає змогу висунути пропозицію про можливість формування такої спеціальності і в рамках юридичних наук, зокрема в межах існуючої спеціальності 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право, адже саме в рамках цієї спеціальності найбільше досліджуються правові проблеми екологічної безпеки в різних її аспектах.

Водночас існують й опоненти теорії існування екологічної безпеки, які вказують на необґрунтованість запровадження такої категорії, відсутність правовідносин з приводу її забезпечення, які б відрізнялися від правового регулювання охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів [107, с. 20-28; 108, с. 13]. При цьому наголошується, що досить часто питання охорони навколишнього природного середовища ототожнюються із забезпеченням екологічної безпеки [109, с. 5], а забезпечення законності у сфері охорони навколишнього

природного середовища розглядається із напрямом забезпечення екологічної безпеки [110, с. 25]. Або ж коли у контексті дотримання прав людини відбувається ототожнення суб'єктивного права на екологічну безпеку з правом на сприятливе навколишнє середовище. При цьому стверджується, що таке право повинно бути покладено в основу законодавчої діяльності у сфері охорони навколишнього природного середовища у якості найважливішої перспективної мети і завдання діяльності щодо відновлення і збереження сприятливого стану навколишнього середовища, насамперед з точки зору його чистоти (не забруднення) і ресурсоємності [111, с. 3, 5-6, 17-18; 112, с. 16].

В інших випадках, пропонується відносини щодо забезпечення екологічної безпеки і відносини щодо охорони навколишнього природного середовища та природокористування розглядати як спеціальне та загальне. При цьому під першими розуміються відносини з охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування, які виникають при здійсненні господарської та іншої діяльності, що породжує загрози екологічній безпеці [113, с. 7-8, 12-14].

Піддається критиці й розкриття сутності екологічної безпеки за вітчизняним законодавством. Якщо брати до уваги, наприклад, ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., яка визначає екологічну безпеку як такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей, то в ній не зазначено самих механізмів «забезпечення попередження погіршення». А в постанові Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188 «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [114] також не розкрито конкретного механізму забезпечення екологічної безпеки, натомість віднесено до цієї сфери лише екологічну безпеку в енергетиці та ядерній галузі (Розділ 18) [115, с. 305-308].

Так само, аналізуючи Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [116], який в основних принципах державної екологічної політики дублює положення ст. 16 Конституції України [40] про те, що забезпечення екологічної безпеки, підтримання екологічної рівноваги на території

України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи є обов'язком держави, зауважимо, що такий принцип має реалізуватися шляхом виконання таких цілей, як: 1) поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки, що здійснюється шляхом охорони навколишнього природного середовища та його окремих компонентів; 2) досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища через дотримання санітарно-гігієнічних вимог якості природних ресурсів та виконання спеціальних заходів щодо забезпечення такої якості, як то: екологічний контроль, моніторинг навколишнього природного середовища, екологічне страхування тощо. Фактично і цей нормативно-правовий акт не окреслює механізму забезпечення екологічної безпеки, а розкриває його лише через належне природокористування та охорону природи [117, с. 117-122; 118, с. 107-108]. На цих засадах в літературі порушується питання про забезпечення екологічної безпеки природокористування [119, с. 62-65].

Звертаємо увагу, що й Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 «Про затвердження Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [120], метою якої є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі через виконання чотирьох векторів: розвитку, безпеки, відповідальності та гордості, не приділяє уваги екологічній безпеці, хоча й передбачає, що особливу увагу слід приділити безпеці життя та здоров'я людини, що неможливо без ефективної медицини, захищеності соціально вразливих верств населення, безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів та промислових товарів (вектор безпеки). Для досягнення такої мети пропонується розробити Програму збереження навколишнього природного середовища.

Існують й інші Укази Президента України, від 26 травня 2015 р. № 287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [121], від 23 квітня 2015 р. № 238/2015 «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2015 рік» [122], в яких зазначається, що Україна продовжуватиме практику ініціювання та реалізації природоохоронних проектів відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» та

Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011 – 2015 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 р. № 577-р.

Тому погоджуємось з позицією В.В. Петрова, що норми-вимоги природоохоронного законодавства «виконують функції базових еколого-правових приписів, які передбачають засадничі правила охорони природи, раціонального використання її ресурсів, відновлення навколишнього середовища людини» [123, с. 86-87]. Водночас, безпосередньо заходи щодо охорони природи деталізуються в галузевому природоресурсному та природоохоронному законодавстві стосовно кожного компоненту навколишнього середовища або природного об'єкту та впливають на конкретизацію базових вимог екологічної безпеки при проектуванні, будівництві, експлуатації, ліквідації будівель, споруд та інших об'єктів, що здійснюють негативний вплив на стан навколишнього природного середовища, що й робить необхідним виділення права екологічної безпеки із змісту їх положень.

Отже, аналіз сучасних наукових підходів до поняття екологічної безпеки як системоформуючого чинника існування права екологічної безпеки як галузі дозволив установити, що цей термін досліджується багатьма природничими та гуманітарними науками, а багатоаспектність цього поняття сприяє до такого його розуміння: 1) це складова глобальної та національної безпеки; 2) це концепція захисту життя і здоров'я людини як найвищого соціального блага у відповідному середовищі; 3) це концепція пріоритетного захисту навколишнього природного середовища як місця існування всього живого на планеті.

Значна кількість підходів до визначення екологічної безпеки породжує певні правові проблеми із визначенням її основних юридичних ознак, місця в системі екологічного права, не дозволяє виділити уніфіковане її поняття. В еколого-правовій науці переважає позиція, що «екологічна безпека» є кінцевою метою та одним із головних принципів природокористування та охорони навколишнього природного середовища, у відповідності з яким будь-яка екологічно значима діяльність, а також передбачувані у законодавстві та здійснювані на практиці природоохоронні заходи, повинні оцінюватись з позиції безпеки і виступати запорукою її досягнення. Тобто,

вважається, що забезпечення екологічної безпеки не можна розглядати у відриві від діяльності, пов'язаною з охороною навколишнього природного середовища та природокористуванням.

Тому, в науковому плані важливим завданням є дослідження співвідношення понять «екологічна безпека», «охорона навколишнього природного середовища» та «раціональне використання природних ресурсів».

1.3 Теоретична характеристика понятійного апарату права екологічної безпеки

Юридична наука за своїм змістом становить відносно розвинену систему упорядкованих знань про державно-правові явища, закономірності їх існування і розвитку. Системоутворюючими елементами цієї науки виступають наукові гіпотези, правові ідеї і теорії (спеціальні теорії), концепції, методи, методика і принципи наукового пізнання, правові інститути, норми і юридичні конструкції, факти і явища правової реальності. Як галузь специфічних знань юридична наука має притаманну їй і упорядковану систему взаємопов'язаних і взаємодіючих понять і категорій, які за суттю і змістом визначаються предметом цієї науки і одночасно забезпечують логіко-юридичну організацію знань у сфері держави і права. У своїй єдності правові поняття і категорії утворюють категоріально-понятійний апарат цієї науки. Одночасно юридична наука виступає джерелом формування її понятійного апарату [124, с. 50-51].

Правові поняття – це основні одиниці розумової діяльності людини (її знань), які відтворюють суттєві, тобто загальні (типові) та відмінні ознаки (властивості, риси) фактів, явищ, процесів, становищ у сфері держави і права. Правові поняття знаходять свій вираз у термінах (словах та словосполученнях), правових визначеннях (дефініціях), що закріплюються у тексті права і мають строгу логічну визначеність з точки зору їх змісту, обсягу та співвідношення з іншими поняттями [125, с. 114-115; 126, с. 240-241, 456-460]. Правові категорії – це фундаментальні, найбільш широкі за обсягом узагальнення універсальні правові поняття, які фіксують найсуттєвіші закономірні зв'язки і відношення у сфері правової дійсності [125, с. 114-115; 126, с. 240-241, 456-460].

Особливістю правових понять і категорій є те, що вони не тільки відображають певний рівень знань щодо об'єктів і явищ правової реальності та виступають засобом подальшого і поглибленого їх пізнання, а й те, що при включенні їх у правові норми (позитивне право) входять до змісту цих норм і тому виконують найважливішу функцію права – регулятивну, визначаючи при цьому обсяг і зміст правового регулювання. Отже, є всі підстави стверджувати, що чим глибше і досконаліше розроблені (сформовані) правові поняття і категорії юридичної науки, тим досконаліше саме позитивне право як таке, тим точніше і якісніше воно здатне регулювати відповідні суспільні відносини. Ось чому проблема формування понять і категорій юридичної науки є найважливішим її завданням та власним призначенням. По суті, правова наука може бути визнана як така лише тоді, коли не тільки концептуально сформовані й обґрунтовані її теоретичні підвалини, а й розроблений категоріально-понятійний апарат цієї науки, який відображає її предметний зміст.

У зв'язку з цим, важливим фактором формування права екологічної безпеки, є необхідність розмежування таких важливих для еколого-правової науки понять як «екологічна безпека», «охорона навколишнього природного середовища», «раціональне використання природних ресурсів» з метою визначення їх можливого самостійного існування, використання та взаємозв'язку.

Екологічна безпека узгоджується із загальноприйнятим розумінням поняття безпеки, яке походить від англійського слова «security», що означає стан захищеності. Конституційними засадами цього терміну є положення статті 3, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю, що підлягає особливій охороні, а також ст. 50 Основного Закону, якою проголошено право кожного на безпечне для життя та здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, та кореспондуючий цьому праву обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи (ст. 16).

Отже, екологічна безпека формує передусім суб'єктивне екологічне право, яке об'єктивно включається складовою частиною у глобальну і національну безпеку та підлягає захищеності. Такий підхід застосовано Законом України «Про основи

національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. [127], який визначає національну безпеку як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам. Національними інтересами визнаються життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. Відповідно до ст. 6 зазначеного Закону, забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності суспільства проголошено пріоритетом національних інтересів України.

Безпосереднє визначення поняття «екологічна безпека», як вже зазначалось, міститься у ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідно до якої «екологічна безпека» являє собою такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, господарчих, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

В свою чергу державний стандарт України «Безпечність промислових підприємств. терміни і визначення» (ДСТУ 2156-93) [128] визначає безпеку населення, матеріальних об'єктів, навколишнього середовища як відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю заподіяння будь-якої шкоди. Цим визначенням черговий раз підтверджується позиція про те, що правовідносини із локалізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру не можуть входити в правовий механізм забезпечення екологічної безпеки.

Крім терміну «екологічна безпека» національне законодавство містить й інший термін – «безпека навколишнього середовища» [129], хоча й не розкриває його змісту. Натомість, якщо розглядати передбачені ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічні права громадян, то базовим серед таких прав є саме право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (навколишнє

природне середовище). Це право означає, насамперед, можливість проживати в такому навколишньому природному середовищі, яке не спричиняє шкоди здоров'ю, можливість користуватись природними благами (дихати чистим повітрям, пити чисту воду тощо).

Згідно з Конституцією України вітчизняне законодавство застосовує термін право на «безпечне довкілля», на відміну від російського законодавства, в якому передбачено право на «сприятливе навколишнє природне середовище». Стосовно «довкілля», то ним можна вважати законодавчо визначене *«середовище життєдіяльності людини – сукупність об'єктів, явищ і факторів навколишнього середовища (природного і штучно створеного), що безпосередньо оточують людину і визначають умови її проживання, харчування, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо»* (ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення») [130]. Тобто, довкіллям можна вважати природне, виробниче, побутове, навчальне та інше середовище життєдіяльності людини.

Фактори ж середовища життєдіяльності – це будь-які *біологічні* (вірусні, пріонні, бактеріальні, паразитарні, генетично модифіковані організми, продукти біотехнології тощо), *хімічні* (органічні і неорганічні, природні та синтетичні), *фізичні* (шум, вібрація, ультразвук, інфразвук, теплове, іонізуюче, неіонізуюче та інші види випромінювання), *соціальні* (харчування, водопостачання, умови побуту, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо) *та інші фактори*, що впливають або можуть впливати на здоров'я людини чи на здоров'я майбутніх поколінь (ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»). А отже, шкідливий вплив на здоров'я людини – це вплив факторів середовища життєдіяльності, що створює загрозу здоров'ю, життю або працездатності людини чи здоров'ю майбутніх поколінь (ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»).

Визначення ж змісту поняття «безпечне» має суттєве значення для реалізації і захисту суб'єктивного права на екологічну безпеку. Так, у статті 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» дається визначення поняття «безпечні умови для людини», під яким розуміється стан середовища життєдіяльності, при якому відсутня *небезпека шкідливого впливу його*

факторів на людину. Отже, вітчизняне законодавство передбачає необхідність створення *безпечних умов життєдіяльності*, тобто створення таких ситуацій, за яких відсутні будь-які види (біологічних, хімічних, фізичних та інших) небезпек.

Натомість, *сприятливі умови життєдіяльності людини* – це стан середовища життєдіяльності, при якому *відсутній будь-який шкідливий вплив його факторів* на здоров'я людини і є можливість для забезпечення нормальних і відновлення порушених функцій організму (ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»).

Отже, для сучасних можливостей України як держави, законодавством можуть гарантуватися лише безпечні умови життєдіяльності людини. Тому безпечним доцільно визначити такий стан середовища життєдіяльності, який не впливає негативно на здоров'я людини і процеси функціонування живих організмів, в якому наявні хімічні, фізичні, біологічні та інші фактори не порушують природного балансу зв'язку людини і довкілля, не перевищують встановлені законодавством норми безпеки.

Ознаки «безпечного для життя і здоров'я навколишнього природного середовища» у різних його значеннях найбільш детально розкриті в літературі. Так, право на безпечне навколишнє природне середовище характеризується як інтегрована правова категорія, що синтезує в своїй основі ряд галузевих прав: а) право на стабільну екологічну обстановку; б) право на екологічне благополуччя; в) право на якісне, сприятливе, здорове навколишнє природне середовище; г) право на використання корисних властивостей природи для задоволення необхідних життєзабезпечувальних фізіологічних і духовних потреб; д) право на охорону життя і здоров'я від несприятливих природних умов і природно-антропогенних факторів [131, с. 17-19].

Аналіз законодавства та наукових джерел показує, що право на екологічну безпеку знайшло своє закріплення через різні термінологічні форми [131, с. 17-19]. В літературі фігурують, окрім права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, й інші формулювання: «право на здорове та сприятливе навколишнє середовище» [132, с. 461-464], «право на життя у сприятливих природних умовах», «право на сприятливий стан навколишнього природного середовища» [133, с. 121-124], «право на безпечне та здорове навколишнє

середовище», «право на сприятливе середовище життєдіяльності» [134, с. 122-130]; право на сприятливе довкілля [135, с. 68-69; 136, с. 209-213] тощо.

Ознаками безпечного навколишнього природного середовища є стабільність здорового навколишнього середовища, його якість та сприятливість. Але всі ці характеристики є оціночними і потребують конкретизації і визначення. Так, доцільно з'ясувати, що мається на увазі під категорією «сприятливе навколишнє середовище». Етимологічну основу терміна «сприятливий» складає слово «сприяти», яке у словнику Б. Грінченка визначається як «погоджати, ставитись доброзичливо, сприяти, допомагати» [137, с. 190]. Очевидно, що досить влучним є в російській мові тотожний термін «благоприятный», коренева основа якого пов'язується з терміном «благо». Дійсно, навколишнє природне середовище є природним благом для людини і суспільства в цілому, інших живих організмів, як умова, місце і джерело існування та життєдіяльності. Однак, на даний момент це благо важко охарактеризувати як таке, що сприяє здоров'ю та життю людини, відсутні і мірила даної категорії. Тому поняття «сприятливе навколишнє середовище» має оціночний характер і його зміст залежить здебільшого від суб'єктивних поглядів інтерпретатора. Певні природні умови залежно від стану здоров'я, віку, психічного і психологічного стану, генетичних особливостей можуть визнаватись для одних осіб сприятливими і, водночас, окремими людьми сприйматися як не сприятливі з цих же причин [131, с. 18].

За таких умов, законодавче забезпечення сприятливого навколишнього природного середовища у сучасний період стає неможливим і не доцільним на практиці, оскільки бракує чітких критеріїв його визначення. Із цих позицій сприятливість довкілля варто розглядати як одну із змістовних ознак суб'єктивного права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

Певний інтерес для нашого дослідження становить і наукова доктрина «права на здорове навколишнє середовище» [132, с. 461-464]. Однак таке формулювання назви права викликає ряд логічних запитань до термінології та теоретичного обґрунтування його змісту. На думку прибічників цієї доктрини, здорове навколишнє середовище – це природні умови, які є незабрудненими і дозволяють споживання безпечних для здоров'я природних благ. Отже, здорове навколишнє середовище пов'язується з відносно чистими

природними умовами і безпечністю використання (споживання) благ природи. Тобто, йдеться про прямий зв'язок такого середовища з безпекою його використання для здоров'я людини.

Тому, суб'єктивне право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище (право на екологічну безпеку) – це закріплені законодавством і забезпечувані державою можливості суб'єкта: а) проживати в такому середовищі, яке не спричиняє шкоду здоров'ю; б) користуватись для задоволення своїх життєво необхідних фізичних і духовних потреб безпечними природними благами; в) вимагати від держави, від інших осіб виконання та дотримання вимог екологічної безпеки; г) у випадку їх порушення, звертатись за захистом порушеного права до компетентних органів.

Право на безпечне навколишнє природне середовище безпосередньо пов'язане з низкою інших прав, які фактично конкретизують його щодо тих чи інших сфер суспільних відносин та діяльності. Зокрема, в ст. 4 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» закріплено право громадян на безпечні для здоров'я і життя харчові продукти, питну воду, умови праці, навчання, виховання, побуту, відпочинку та навколишнє природне середовище, а ст. 3 Закону України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» передбачає: «Кожна людина, яка проживає або тимчасово перебуває на території України, має право на захист від впливу іонізуючого випромінювання. Це право забезпечується здійсненням комплексу заходів щодо запобігання впливу іонізуючого випромінювання на організм людини вище встановлених дозових меж опромінення, компенсацією за перевищення встановлених дозових меж опромінення та відшкодуванням шкоди, заподіяної внаслідок впливу іонізуючого випромінювання».

Отже, екологічна безпека виступає обов'язковою умовою такого природного стану, яке, за логікою, означає «безпечне середовище – здорове середовище» [81, с. 208]. Якщо ж наявні елементи небезпеки, то середовище перестає бути здоровим, тобто, є забрудненим, насиченим різними елементами, небезпечними для здоров'я і життя людини. Стале здорове навколишнє середовище є свідченням його безпечності, а відтак, є важливою ознакою останнього, і тому виділення його в самостійну правову категорію недоцільне. До того ж, законодавче визначення поняття «здоров'я» (стан повного

фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів) вказує, що його носіями можуть бути будь які біологічні істоти, в тому числі й людина. І тому досить сумнівним є застосування даного терміну при характеристиці навколишнього природного середовища.

Тому, для практичного забезпечення цього права, важливо мати чіткі критерії (з подальшим їх законодавчим закріпленням), на основі яких можна буде визначати безпечність чи небезпечність довкілля [138, с. 57-60]. Відтак, маючи відповідні дані моніторингу стану навколишнього природного середовища, кадастрів природних ресурсів про реальний стан довкілля, кожного природного комплексу чи об'єкту, можна володіти знаннями, які допоможуть визначити: які еколого-правові засоби в конкретному випадку можна здійснити щоб досягти конкретної мети екологічного права, зокрема, попередження екологічної небезпеки чи відновлення порушеного стану навколишнього природного середовища.

В природничій літературі [21, с. 21] до основних критеріїв екологічної безпеки відносять: індивідуальні (медичні або санітарно-гігієнічні); генетичні; соціальні; психологічні; економічні; технічні; біологічні; ландшафтні і географічні; ресурсні; політико-інформаційні; моральні й правові.

Наприклад, відповідно до п.п. 10-12 постанови Кабінету Міністрів України від 18 травня 2011 року № 529 «Про затвердження Технічного регламенту з екологічного маркування» [139], екологічні критерії розробляються відповідно до вимог актів законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, санітарно-гігієнічних норм, переліків і класифікаторів найбільш поширених небезпечних забруднюючих речовин і відходів. Вони ґрунтуються на екологічних характеристиках, визначених окремо для конкретної продукції, та додаткових вимогах до відповідної категорії продукції, які визначають вплив такої продукції протягом життєвого циклу на навколишнє природне середовище та здоров'я людини.

При цьому, під час визначення таких критеріїв необхідно враховувати: а) рівень впливу продукції на навколишнє природне середовище під час отримання (добування) сировини, виробництва, споживання та видалення (утилізації), зокрема, впливу на зміну клімату, біологічне різноманіття, обсяг споживання енергії, природних ресурсів та

утворених відходів; б) можливість заміни небезпечних речовин на більш безпечні та застосування новітніх технологій за наявності технічних можливостей; в) зменшення впливу продукції на навколишнє природне середовище у результаті збільшення строку експлуатації (реалізації) та повторного її використання; г) загальний баланс між економічною вигодою та навантаженням на навколишнє природне середовище на різних стадіях життєвого циклу продукції, включаючи здоров'я людини; д) можливість заміни випробувань, що проводяться на тваринах, альтернативними методами та зменшення кількості таких випробувань.

З даного нормативного акту вбачається, що такі екологічні критерії, перш за все, встановлюються для запобігання впливу продукції на навколишнє природне середовище, а здоров'я людини – є складовою частиною його безпечності.

В юридичній літературі такими критеріями вважають *екологічні нормативи* та називають їх одним із головних елементів управління екологічною безпекою, тобто тими юридичними засобами, за допомогою яких й перевіряються межі впливу будь-яких факторів на довкілля. Одним із перших дослідників критеріїв права на сприятливе довкілля є Ю.С. Шемшученко. У своїх роботах вчений пропонує вважати критеріями права на сприятливе довкілля санітарно-гігієнічні нормативи концентрацій забруднюючих речовин у воді, повітрі, ґрунті [140, с. 19-20; 141, с. 123]. Також Ю.С. Шемшученко звертає увагу і на окремі вади цих нормативів як критеріїв права на сприятливе довкілля [140, с. 21-22].

На сьогоднішній день питанням дослідження юридичних критеріїв екологічної безпеки присвячена значна кількість наукових праць. Особливу увагу цьому питанню приділяє В.І. Андрейцев, на думку якого в основу таких критеріїв слід покласти нормативи екологічної безпеки, якими доцільно вважати нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у воді, повітрі, ґрунті та гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного впливу [81, с. 211-212].

Водночас, В.Л. Бредіхіна вважає, що юридичними критеріями екологічної безпеки є нормативи якості довкілля, гранично допустимі нормативи впливу на довкілля, санітарно-гігієнічні нормативи [142, с. 31]. Однак, при дослідженні основних засад правового захисту населення від негативного впливу навколишнього природного

середовища, вона приходить до висновку, що «ефективність забезпечення екологічної безпеки населення може визначатися за допомогою сукупності показників: об'єктивного стану здоров'я населення, що мешкає у певній місцевості; ... якості навколишнього природного середовища та його компонентів на цій території, ... ступеня реальної реалізації таких правових можливостей, що надає законодавство громадянам у сфері екологічної безпеки...» [142, с. 17-62]. Погоджуємося з думкою Третьяка Т.О., який, аналізуючи дану позицію В.Л. Бредіхіної, стверджує: «Чи є ці показники критеріями права на екологічну безпеку, чи це лише показники ефективності механізму правового забезпечення цього права, залишається незрозумілим» [143, с. 103].

Натомість Васильєва М.І. пропонує вважати «... здоров'я довкілля (живої природи) показником (ознакою) його сприятливості для людини, і відповідно, порушення здоров'я довкілля повинно вважатися посяганням на об'єкт права громадян на сприятливе довкілля» [144, с. 88]. Ми вже порушували питання про недоцільність використання терміну «здорове» по відношенню до навколишнього природного середовища, адже й сама Васильєва М.І. стан «здорового довкілля» також визначає через сукупність нормативів його якості.

До нормативів якості довкілля, на сьогодні, належать: нормативи гранично допустимих концентрацій хімічних речовин у довкіллі (ГДК), нормативи гранично допустимих рівнів фізичного та іншого впливу (ГДР) та нормативи гранично допустимого вмісту хімічних речовин у продуктах харчування (ГДВ). Перевищення цих нормативів і буде порушенням права на безпечне довкілля. З цієї причини в технічній науці введено ще одне поняття – гігієнічне (екологобезпечне) нормування, що визначається як максимально допустиме навантаження на довкілля (далі – МДН) [21, с. 40].

МДН – це максимальна інтенсивність дії всієї сукупності факторів навколишнього природного середовища, яка не виявляє прямого чи побічного шкідливого впливу на організм людини та її нащадків і не погіршує санітарних умов життя. МДН і є тим нормативом, який відображає всю складність взаємодії живого організму і середовища його існування, і є критерієм якості навколишнього середовища. Інші нормативи, такі як ГДК, ГДВ і ГДР, дозволяють визначити рівні впливу лише окремих факторів

навколишнього природного середовища, а також розробити заходи, спрямовані на оздоровлення лише певних об'єктів середовища (наприклад, зниження рівнів певних хімічних факторів на землю, фізичних факторів на атмосферне повітря, біологічних факторів на тваринний і рослинний світ).

Відтак, основними вимогами до нормування якості довкілля з точки зору екологічної безпеки, на думку авторів підручника «Екологічна безпека» [21, с. 40-41], повинні бути такі: 1) встановлення гранично допустимих норм впливу на навколишнє природне середовище, що гарантує екологічну безпеку населення та збереження генетичного фонду, забезпечення раціонального використання та відтворення природних ресурсів в умовах сталого розвитку господарської діяльності; 2) затвердження нормативів гранично допустимих шкідливих впливів, а також методів їхнього визначення спеціально уповноваженими на це державними органами; 3) обмеження чи призупинення спеціально уповноваженими державними органами викидів шкідливих речовин або інших видів впливу на довкілля при порушенні нормативів його якості; 4) встановлення більш жорстких нормативів гранично допустимих шкідливих впливів на території підвищеної соціальної цінності (заповідники, заказники, національні парки, курортні та рекреаційні зони); 5) охоплення системою екологічного нормування всіх факторів екологічних ризиків, пов'язаних з будівництвом та експлуатацією промислових об'єктів, зі створенням нової техніки, технологій та матеріалів; 6) узгодження нормативів з процедурами експертизи проектів і екологічним моніторингом.

Як стверджують вищезазначені науковці, в чинних нормативно-правових актах України природоохоронну функцію в основному виконують санітарні норми, які за своєю суттю не можуть повною мірою забезпечити охорону довкілля. Фактична відсутність екологічних нормативів і регламентів, досить нечітке уявлення про те, де і якою мірою вже перевищено допустимий рівень впливу на довкілля, неопрацьованість єдиних еколого-економічних критеріїв господарської діяльності призводять до реалізації екологічно небезпечних і витратних проектів [21, с. 41].

В спеціальній літературі зазначається, що: «Принцип «захищена людина – захищене навколишнє природне середовище» є неправильним, адже людина не є самим чутливим компонентом біосфери. Оптимальні умови життя людини (температура – 20-25 °С,

відносна вологість повітря – 50-70 відн. % тощо) значно відрізняються від оптимальних умов розвитку більшості тварин і рослин, тому при встановленні екологічних нормативів слід враховувати вимоги природного середовища» [145].

Погоджуємося з науковою позицією про те, що при всій цінності досвіду організації санітарно-гігієнічного нормування, особливість екосистем така, що вимагає опрацювання самостійної теорії і методики регламентації антропогенних навантажень на природні комплекси. Утворення державної системи екологічного нормування має стати наріжним каменем екологічної безпеки України. Нормативи гранично допустимих концентрацій шкідливих сполук, які забруднюють атмосферу, воду, ґрунт повинні встановлюватися для оцінки стану навколишнього природного середовища та гарантії екологічної безпеки громадян України [21, с. 41]. Нова система природоохоронних нормативів і правил повинна передбачити досягнення конкретних природоохоронних результатів, а не створення засобів природоохоронного призначення. Природоохоронним результатом такого підходу буде «розумне» навантаження на довкілля з дотриманням екологічних нормативів відповідного рівня, що визначають умови безпечного життя людини [21, с. 41-42].

Традиційно в нормативно-правових актах передбачена конкретна юридична відповідальність за перевищення нормативів гранично допустимих викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих речовин. Однак, при застосуванні такої відповідальності кожного разу слід встановлювати причинно-наслідковий зв'язок перевищення цих показників і шкоди, яка при цьому виникає. Нормативи гранично допустимих викидів (скидів) забруднюючих речовин – це величина, що відображає граничну кількість забруднюючих речовин, які дозволяється скидати в навколишнє середовище в одиницю часу з даного джерела викидів (скидів). Логічний ланцюг взаємозв'язку гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі і гранично допустимих викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин можна побудувати таким чином. Шкода, яка заподіюється природі і здоров'ю людини, є наслідком перевищення гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин в навколишньому природному середовищі. Перевищення гранично допустимих

концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі – наслідок перевищення гранично допустимих викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин певним об'єктом чи джерелом. Власник цього об'єкту чи джерела і є порушником права на безпечне довкілля.

Проте, звичайно, практика не завжди вписується в логічні схеми. Як бути, коли підприємствами не перевищуються ліміти викидів шкідливих речовин, але через різноманітні хімічні і фізичні їх складники чи їх поєднання заподіюється шкода людині? Крім того, екологічні нормативи не повністю задовольняють вимоги практики. Велика кількість хімічних речовин опиняється поза регулюванням. Існуюча практика визначення нормативів для різних природних об'єктів окремо не враховує комплексну дію шкідливих речовин, які виходять з різних об'єктів, їх поєднання і утворення нових шкідливих сполук тощо. Значною проблемою нормування є необхідність відповідності нормативів не лише потребам забезпечення здоров'я людини, а й врахування ступеня негативного впливу на тваринний і рослинний світ. Розроблення та перевірка екологічних нормативів – справа біологів, фізиків, хіміків, екологів і інших спеціалістів-експертів. Традиційно це досить тривалий і складний процес, який вимагає великого обсягу наукових даних і практичних затрат, але це поки що єдиний шлях визначення меж дозволеного впливу будь-якої діяльності на навколишнє природне середовище.

Водночас, на юридичну природу поняття «екологічна безпека» значну міру справляє і поняття «навколишнє природне середовище», «охорона навколишнього природного середовища», які остаточно склалися у 80-і роки ХХ століття. Спочатку вони розглядалося лише в контексті природи, охорони природи як «обсяг прав і обов'язків суб'єктів права у їх відношенні до навколишнього середовища в цілому або стосовно окремих його елементів – лісів, вод, рибних запасів, тваринного світу суші, заповідних територій» [146, с. 235-273; 147, с. 53-60; 148, с. 12-21; 149, с. 58-64]. Проте надалі їх зміст зазнав істотних змін, оскільки «питання раціонального використання природних ресурсів стали тісно пов'язувати з необхідністю комплексної охорони навколишнього природного середовища, створенням оптимальних умов життя і праці населення» [150, с. 22], у зв'язку з чим вони розглядалися вже як «одна з функцій управління держави, що

реалізується за допомогою правової регламентації проведених природоохоронних заходів з використанням спеціальних форм і методів її здійснення» [151, с. 15].

У науковій літературі 80-х років наводилося досить багато теоретичних понять охорони навколишнього середовища, що істотно різнилися за своїм змістом, але по-своєму відображали його відмінні від інших характеристики. Дане поняття розглядалося і як «система державних заходів, що забезпечують, на основі державних планів розвитку народного господарства країни, збереження, поліпшення і відтворення навколишнього природного середовища, організацію раціонального використання природних ресурсів, оздоровлення навколишнього середовища людини його життя в ім'я теперішніх та майбутніх поколінь» [152, с. 13], як «процес впливу на відносини з приводу охорони навколишнього середовища, як певна соціально регулююча діяльність, що має власний зміст і реалізується у відповідних формах» [153, с. 56], і як «своєрідна сфера дії права, що виявляється як об'єкт і як соціальне середовище, на які діє право і в яких воно функціонує» [154, с. 13].

Сформульована О.С. Колбасовим і В.В. Петровим теоретична модель охорони навколишнього природного середовища представлена у вигляді «спеціальної господарсько-організаторської діяльності держави» [155, с. 68], що заснована на «поєднанні економічної зацікавленості в охороні навколишнього природного середовища із заходами адміністративного і правового впливу» [156, с. 47], знайшла своє відображення і в Законі України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища», однак без наведення самого визначення цього поняття.

Термін «охорона навколишнього природного середовища» можна визначити, аналізуючи чинне природоохоронне законодавство. Так, наприклад, під охороною атмосферного повітря розуміється система заходів, пов'язаних зі збереженням, поліпшенням та відновленням стану атмосферного повітря, запобіганням та зниженням рівня його забруднення та впливу на нього хімічних сполук, фізичних та біологічних факторів [157]. Під охороною ґрунтів законодавець визначає систему правових, організаційних, технологічних та інших заходів, спрямованих на збереження і відтворення родючості та цілісності ґрунтів, їх захист від деградації, ведення сільськогосподарського виробництва з дотриманням ґрунтозахисних технологій та

забезпеченням екологічної безпеки довкілля [158]. Охорона водних біоресурсів визначено як система правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, спрямованих на збереження, поліпшення умов існування, відтворення і раціональне використання водних біоресурсів [159]. У більшості випадків, в екологічному праві та законодавстві під охороною природних об'єктів і самого навколишнього природного середовища розуміють систему заходів, спрямованих на збереження і відтворення самого природного об'єкта [160, с. 11].

У той же час, стаття 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає об'єктом правової охорони «навколишнє природне середовище» як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, до яких можна віднести природні комплекси і ландшафти, курортні, лікувально-оздоровчі та рекреаційні зони. Державний стандарт ISO 14001:2006 «Системи екологічного керування. Вимоги та настанови щодо застосування» [161], згідно з яким підприємства проходять екологічний аудит і отримують відповідні сертифікати для виходу на світовий ринок, закріплює термін «навколишнє середовище» як оточення, в якому функціонує організація, включаючи повітря, воду, землю, природні ресурси, флору, фауну, людей, а також їх взаємодію. «Оточення» у даному контексті поширюється від середовища в межах організації до глобальної системи.

Законодавець вживає разом із термінами «навколишнє природне середовище», «навколишнє середовище» і термін – «довкілля», тобто оточення, у якому функціонує об'єкт (повітря, вода, земля, флора, фауна тощо). Це визначення деякий час діяло в першій редакції Наказу МНС України «Про затвердження Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів» від 18 грудня 2000 року № 338 [162], надалі його було вилучено. Хоча Конституція України у ст. 50 передбачає, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я «довкілля» та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному також гарантується право вільного доступу до інформації про стан «довкілля», про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

З положень ст. 293 Цивільного кодексу України [163], яка розкриває зміст права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, вбачається, що довкілля – це все, з чим

стикається людина в процесі свого існування: природне, штучне (техногенне), виробниче, побутове середовище, предмети використання та вжитку, умови повсякденного існування тощо. Однак, я схиляюсь до позиції, що довкілля – це виключно навколишнє природне середовище, тобто всі живі та неживі об'єкти, включаючи людину, що природно існують на Землі або в деякій її частині; сукупність абіотичних та біотичних факторів, природних та змінених у результаті діяльності людини, які впливають на живий світ планети [164].

У зарубіжному законодавстві сформульовано питання охорони «навколишнього середовища». Так, наприклад, відповідно до статті 1 Федерального Закону РФ від 10 січня 2002 р. [165] та ст. 1 Закону Республіки Білорусь від 26 листопада 1992 р. [166] «Про охорону навколишнього середовища» під охороною навколишнього середовища розуміється «діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських та інших некомерційних об'єднань, юридичних і фізичних осіб, спрямована на збереження та відновлення природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, запобігання негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє середовище і ліквідацію його наслідків (природоохоронна діяльність)».

Однак таке поняття піддається обґрунтованій критиці. Так, на думку О.Л. Дубовик, «в даному понятті не розкриваються ні зміст діяльності, ні складові її меж, ні правові інструменти, що застосовуються для охорони навколишнього середовища (наприклад, моніторинг, контроль, юридична відповідальність тощо)» [167]. А на думку Л.О. Тихомирової, в «запропонованій законодавцем дефініції йде підміна охорони навколишнього середовища охороною природного середовища, оскільки збереження та відновлення природного середовища, а також раціональне використання і відтворення природних ресурсів є діяльністю відповідних суб'єктів, спрямованої на охорону природного середовища, а не на охорону навколишнього середовища» [168].

Схожою з є й позиція М.М. Бринчука, який розглядає «охорону навколишнього середовища (природних комплексів, об'єктів, ресурсів) через діяльність, яка спрямована на збереження або відновлення сприятливого стану природного середовища, відтворення природних ресурсів, запобігання негативного впливу господарської та іншої діяльності

на навколишнє середовище і ліквідацію її наслідків. Водночас, цей автор відзначає «подвійність» цілей, на досягнення яких спрямована така діяльність суб'єктів права: в одному випадку охорона навколишнього середовища здійснюється для збереження природи, в іншому – в ній відбивається антропоцентрична тенденція в розвитку доктрини права навколишнього середовища, навколишнє середовище при цьому охороняється заради підтримки сприятливих умов життя людини» [169, с. 4-8; 170, с. 34; 171, с. 30].

Доцільно погодитися з думками вчених про необхідність певного юридичного коригування понять «навколишнє природне середовище», «навколишнє середовище», «довкілля», їх охорона, зважаючи, що «використання термінології в законодавстві має бути стійким, що передбачає єдність тлумачень термінів у різних нормативно-правових актах, а терміни не повинні бути винайдені, придумані законодавцем тільки для даного закону або застосовуватися в ньому в якомусь особливому значенні» [172, с. 127].

Разом з тим, незважаючи на наявність низки суттєвих недоліків даних понять, на які вказували інші вчені [173, с. 20-31; 174, с. 35], в цілому введення цих понять в екологічне законодавство, на наш погляд, було логічним і об'єктивно обумовленим явищем, оскільки «на перший план виступила зацікавленість людства у збереженні сприятливого стану природи як середовища життя людей в умовах бурхливого науково-технічного прогресу, зростання населення, урбанізації і т. ін.» [175, с. 16], і, як справедливо зазначав з даного приводу С.О. Боголюбов, «вітати узаконення визначень можна і потрібно, важливо лише, щоб кожне з них ретельно обговорювалося, вивірялося і визнавалося більшістю професіоналів, оскільки від їх змісту залежить багато правових та матеріальних наслідків» [176, с. 57].

У свою чергу, розширене тлумачення поняття охорони навколишнього середовища у законодавстві РФ та Республіки Білорусь, можна пояснити застосованим законодавцем підходом, що базується на «розумінні навколишнього середовища як операційного базису, різноманітної діяльності людини, як первинного, що передує людині явища, існуючого поза і незалежно від її свідомості, але в той же час нерозривно пов'язаного з людиною, як необхідної передумови, умови існування і розвитку людини і суспільства в цілому» [177, с. 3; 178, с. 122], «навколишнє середовище знаходиться в постійній

взаємодії із суспільством, служить останньому місцем проживання, джерелом матеріальних і духовних благ» [179, с. 16].

Водночас, як зазначають більшість вчених, введення понятійного апарату до законодавства про охорону навколишнього природного середовища до теперішнього часу повністю не забезпечило його уніфікацію. Так, з огляду на основну ідею концепції сталого розвитку, яку прирівнюють до концепції екологічної безпеки, важливими є терміни природоресурсного законодавства, особливо словосполучення «раціональне використання та охорона природних ресурсів», зміст якого розкривається через реалізацію відповідних правових принципів, через систему відповідних вимог, прав та обов'язків, які встановлюються для природокористувачів, хоч самого визначення цього поняття вітчизняне законодавство також не дає.

У довідниковій літературі термін «раціональне природокористування» визначається як форми та методи природокористування, що забезпечують необхідні умови існування людства та отримання матеріальних благ із навколишнього середовища без заподіяння істотної шкоди його стану [180, с. 182]. На думку Б.Д. Клюкіна, об'єднання понять «раціональне використання» і «охорона природних ресурсів» було обумовлено тим, що поділ складу та змісту вимог їх раціонального використання і охорони на дві групи досить умовний, тому на початку в галузевих нормативно-правових актах, а потім і в законодавстві фахівці прийшли до висновку про недоцільність штучного поділу вимог на дві групи і об'єднали їх, визначивши загальним терміном «раціональне використання та охорона». Таким чином, під терміном «раціональне використання та охорона природних ресурсів» мається на увазі єдине передбачене природоресурсним законодавством поняття, що визначає систему технічних, економічних та організаційно-правових заходів, що забезпечують ефективне, повне комплексне використання природних ресурсів» [181, с. 342].

У той-же час, використаний в природоресурсному законодавстві підхід до об'єднання двох понять в єдине комплексне поняття «раціональне використання та охорона природних ресурсів» піддається критиці, внаслідок чого поняття «раціональне використання» відокремлюють від поняття «охорони», так само як і вимоги щодо раціонального використання природних ресурсів від вимог щодо їх охорони. Наприклад,

як зазначає В.С. Комісаренко, «немає необхідності підміняти один термін іншим. «Раціонально» означає розумно, доцільно. Наприклад, історичний розвиток гірничого права вірно визначив специфіку надр. Основний напрямок використання надр – видобуток корисних копалин. Корисні копалини відносяться до вичерпних і не відновлюваних природних ресурсів. Тому раціональне (розумне, доцільне) використання надр повинно забезпечувати максимальне вилучення корисних властивостей від кожної ділянки надр з тим, щоб зберегти якомога більшу кількість запасів корисних копалин на майбутнє. Однак значення надр ширше, ніж джерело доходу скарбниці або розвитку економіки. Надра слід берегти як частину середовища проживання людини, як складову екосистеми. Іншими словами, забезпечення раціонального використання природних ресурсів – лише одна зі складових природоохоронної діяльності» [182, с. 38].

Питання про співвідношення понять «охорона навколишнього середовища» та «раціональне використання природних ресурсів» неодноразово було предметом дискусій вчених у галузі екологічного права [183, с. 74-84]. Наприклад, В.Л. Мунтян вважав, що «охорона природи виступає елементом більш широкого поняття – раціонального природокористування; охорона природи обмежена правовими нормами про контроль і відповідальність, тоді як раціональне природокористування є вищим етапом взаємин природи і людини, оскільки воно передбачає і впровадження безвідходних технологій і недопущення забруднень» [184, с. 23-24]. У свою чергу, В.В. Петров справедливо зазначав, що «раціональне використання природних ресурсів, навпаки, є складовою частиною природоохоронної діяльності, так як природні ресурси використовуються лише для задоволення потреб людини, а природа насичена компонентами, не пов'язаними з цією функцією» [185, с. 46]. На думку С.О. Боголюбова, «раціональне використання природних ресурсів передбачає врахування законів природи (які є об'єктивними, не носять вольового характеру, не залежать від бажань людей, навіть наділених великою владою) і потенційних можливостей навколишнього середовища (які не безмежні, володіють верхньою межею, можуть відчувати небезпечні перевантаження). Раціоналізм природокористування полягає в тому, щоб постійно підтримувати такий стан, коли можливо оптимальне споживання і відтворення

природних ресурсів, коли не допускаються незворотні наслідки для навколишнього середовища» [186, с. 79].

Тому за аналогією можна брати до уваги визначення раціонального природокористування, яке наводить Закон РФ «Про охорону навколишнього середовища», – це система природокористування, при якій досить повно використовуються наявні природні ресурси, забезпечується відновлення поновлюваних природних ресурсів, повно і багаторазово використовуються відходи виробництва (тобто організоване безвідходне виробництво), що дозволяє значно зменшити забруднення навколишнього середовища [165];

Незважаючи на істотні відмінності між поняттями «раціональне використання природних ресурсів» і «охорона природних ресурсів», слід погодитися з позицією С.О. Боголюбова, що поняття «раціональне використання природних ресурсів» включається в більш широке за змістом поняття «охорона природних ресурсів» [186, с. 79]. Цей висновок ґрунтується на тому, що охорона навколишнього природного середовища, виходячи з вже наведеного вище визначення, це діяльність всіх суб'єктів, у тому числі і користувачів природних ресурсів, яка спрямована на збереження та відновлення природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, запобігання негативному впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище і ліквідацію його наслідків, а сформульовані в законодавстві вимоги щодо раціонального використання та охорони природних ресурсів мають спільні завдання і єдину цільову спрямованість із завданнями охорони навколишнього природного середовища.

Отже, поняття «охорона природних ресурсів» співвідноситься з поняттям «охорона навколишнього природного середовища» як частина і ціле, оскільки природні ресурси є одним з природних компонентів навколишнього природного середовища. Великий енциклопедичний словник визначає природні ресурси як компоненти природи, що використовуються людиною [187]. І хоч на думку деяких вчених, термін «природні ресурси» поки що домінує в національному природоохоронному законодавстві [160, с. 12], під цим словосполученням прийнято розуміти сукупність усієї природної сировини, об'єктів [188, с. 397], проте далеко не всі природні об'єкти беруть участь чи можуть бути

потенційно задіяні в господарському обігу, немає єдності думок з цієї проблеми і з теоретичної точки зору [188, с. 12].

У цьому випадку одночасно проявляються широко вживані в науці екологічного права диференційований та інтегрований підходи до розуміння процесів і явищ, які розглядаються цією галуззю, тому використовуються диференційовані об'єкти (природні ресурси), однак при їх використанні охороняється та захищається природа (природні об'єкти, комплекси, природні умови і процеси, або ж навколишнє природне середовище чи довкілля).

У зв'язку з цим, як зазначається в літературі, аналіз екологічного законодавства показує, що проблема охорони навколишнього природного середовища в цілому як екосистеми при користуванні будь-яким конкретним компонентом природного середовища в даний час вже не може бути вирішена тільки в рамках природоресурсних галузей законодавства, оскільки вона є комплексною і «зачіпає такі суспільні відносини, які знаходяться поза сферою регулювання земельного, водного, лісового, гірничого, фауністичного та іншого природоресурсного законодавства» [189, с. 73]. До таких проблем належать, зокрема, питання поводження з відходами виробництва і споживання, з токсичними та радіоактивними речовинами і матеріалами, агрохімізації земель, регулювання та оцінки впливу запланованої діяльності на навколишнє середовище, проведення екологічної сертифікації, аудиту, декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки та ін. І хоч довгий час такі питання намагалися вирішити за допомогою суто природоохоронного законодавства, де пріоритетом в охороні завжди були природні ресурси, однак, зі збільшенням об'єктів промисловості та транспорту, а отже й зі збільшенням шкідливого навантаження на довкілля постало питання про вплив забрудненого довкілля на життя і здоров'я людини. Тому, вже на початку 90-х років ХХ століття на пострадянському просторі приймаються закони «Про охорону навколишнього природного середовища», норми яких більшою мірою регулюють питання охорони довкілля від шкідливого хімічного, фізичного та біологічного впливів, відносячи їх до сфери забезпечення екологічної безпеки.

Враховуючи таке, термін «екологічна безпека» доцільніше розглядати як стан навколишнього природного середовища, при якому, системою взаємопов'язаних

природоохоронних заходів політичного, економічного, технічного, організаційного, державно-правового та іншого характеру забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для всіх його складових компонентів, включаючи життя і здоров'я людей під час здійснення природокористування.

А це, в свою чергу, з урахуванням тенденцій сьогодення до підвищення ролі і значимості питань екологічної безпеки в суспільстві і державі, зумовлює до перегляду визначень правових термінів, які лежать в основі понятійного апарату права екологічної безпеки, що формується, а також назв основних екологічних законів на загал Закону «Про забезпечення екологічної безпеки», про доцільність прийняття якого ми будемо говорити в наступних розділах нашої роботи. При цьому ми беремо до уваги, що в деяких країнах вже прийнято такі закони. Наприклад, Закон Республіки Азербайджан від 8 червня 1999 року «Про екологічну безпеку» [190] визначає екологічну безпеку як забезпечення життєво важливих інтересів людини і суспільства, захист навколишнього середовища від небезпеки, яка виникає внаслідок антропогенного і природного впливу на нього.

1.4 Екологічний ризик як системоутворюючий чинник права екологічної безпеки

В науковій літературі відзначається, що одним із основних показників безпечності стану навколишнього природного середовища є відсутність екологічного ризику, тобто імовірності настання певної надзвичайної події, яка його погіршує [191, с. 10]. Тому з методологічної точки зору важливими залишаються питання з'ясування суті і значимості екологічного ризику в праві екологічної безпеки.

На засадах аналізу характеристик екологічного ризику В.І. Андрейцев пропонує розглядати його як відповідний чинник, що виконує поліфункціональну роль у формуванні, розвитку, реалізації, зміні, припиненні особливої категорії правовідносин зі здійснення екологічно небезпечної діяльності та у створенні і функціонуванні системи екологічної безпеки [81, с. 56].

Отож, екологічний ризик – це підвид загального поняття «ризик», який розглядається як завжди усвідомлена *небезпека* виникнення подій з визначеними у просторі і часі небажаними наслідками, що притаманна людській діяльності [21, с. 287]. Тому, поняття терміну «екологічний ризик» тісно пов'язане передусім із формуванням положень національного законодавства та правової літератури про екологічно небезпечну діяльність. Так, вважається, що нераціональне використання природних ресурсів, відведення у навколишнє природне середовище забруднюючих речовин, здійснення фізичних, біологічних впливів на нього є екологічно небезпечним, шкідливим, наслідками таких дій є забруднення, виснаження навколишнього природного середовища, руйнування його екологічних зв'язків тощо [192, с. 149]. Така діяльність здатна заподіювати «шкоду», яка в даному випадку виступає результатом негативної діяльності суб'єкта господарювання [193, с. 8]. Присутність у господарській діяльності загрози заподіяння шкоди перетворює її на шкідливу або небезпечну [194, с. 83-85].

«Небезпека» традиційно розглядається і як певна ситуація, що може заподіяти чи призвести до настання якогось лиха, нещастя, катастрофи і т. ін. [195, с. 591]. Саме тому термін «небезпека» одержує своє опосередкування в нормах чинного національного законодавства як ризик, або чинник (фактор)¹, що й впливає на формування права екологічної безпеки як галузі права та законодавства.

Екологічний ризик при цьому виступає невід'ємною ознакою екологічної безпеки та пов'язаною з нею поняттям екологічно небезпечної діяльності, яке було об'єктом багатьох наукових еколого-правових досліджень [81; 197; 198; 199].

Формально термін «екологічна безпека» в законодавстві не визначається, проте його окремі елементи та сутність закріплені в положеннях національного законодавства, що постійно змінюється та потребує сучасного переосмислення. Так, беремо до уваги наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (далі – МНС України) від 23 лютого 2006 р. № 98 «Про затвердження Методики ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів» [200], де загальний термін «небезпека» визначається як сукупність факторів,

---

¹ При цьому ми беремо до уваги етимологію терміну «чинник» (Factor, від латин. factor – що робить, виробляє), причина, рушійна сила якого-небудь процесу, що визначає його характер або окремі його межі» [196].

пов'язаних з функціонуванням об'єкта господарської діяльності, які виникають внаслідок певних ініціюючих подій, і здатних чинити негативний вплив на людей та довкілля.

Відповідно до іншого наказу МНС України від 18 грудня 2000 р. № 338 (зі змінами, внесеними наказом № 140 від 16 серпня 2005 р. «Про затвердження Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів» [201], складовою «небезпеки» є внутрішні та зовнішні чинники, які можуть безпосередньо спричинити виникнення надзвичайних ситуацій на об'єкті або негативно вплинути на її розвиток. До основних внутрішніх чинників небезпеки належать: наявність небезпечних речовин, застосування небезпечних технологічних процесів, незадовільний стан будівель і обладнання, порушення умов безпечної експлуатації об'єктів тощо. До зовнішніх: особливості місця знаходження небезпечних об'єктів, несприятливі природні умови тощо. На нашу думку, і внутрішні, і зовнішні чинники небезпеки містять елементи, які здатні вплинути на стан навколишнього природного середовища, що й дозволяє виокремити з певної кількості небезпек такий їх різновид, як екологічну небезпеку [202, с. 151-158].

Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 року [203], в свою чергу, у ст. 1 розглядає «небезпечний чинник», як складову частину небезпечного явища (пожежі, вибуху, викидання, загрози викидання небезпечних хімічних, радіоактивних і біологічно небезпечних речовин) або процесу, що характеризується фізичною, хімічною, біологічною чи іншою дією (впливом), перевищенням нормативних показників і створює загрозу життю та/або здоров'ю людини. На мою думку, дане визначення є досить вузьким, оскільки у такому контексті визначено об'єктом захисту лише життя та здоров'я людини та не включено середовища життєдіяльності.

Філософська література розглядає екологічну небезпеку як реальну, тобто таку, що характеризується існуванням умов та передумов для переходу у дійсність. Такою передумовою виступає діюча причина (деяке активне начало) [204, с. 30].

У еколого-правовій літературі екологічну небезпеку пов'язують з природними та техногенними впливами на навколишнє природне середовище. Під природними впливами в даному випадку розуміють дію стихійних сил природи (ураганів, землетрусів, повеней, виверження вулканів і т. ін.). У свою чергу, техногенний вплив – це

вплив промислових і сільськогосподарських технологій, транспорту і комунікацій, а також об'єктів військового призначення, здатний викликати порушення життєдіяльності населення, а також стану довкілля [81, с. 14].

Саме техногенний вид впливу розглядається як основна ознака екологічно небезпечних видів діяльності. Однак відповідно до Національної доповіді про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2014 році вже розглядаються *екологічні загрози*, які поділяються на природні і техногенні. Природні загрози – це негативні впливи довкілля на об'єкти екологічної безпеки. До природних загроз віднесено: загрози геологічного характеру (землетруси, зсуви, карстоутворення, виверження вулканів тощо), загрози гідрометеорологічного характеру (повені, паводки, селі, цунамі, урагани, смерчі тощо), загрози медико-біологічного характеру (хвороботворні мікроорганізми, отруєння, забруднення тощо). Техногенні загрози – це негативні впливи екологічно небезпечної діяльності людини на довкілля, а відтак – на життя та здоров'я людини, її майно та господарську діяльність. До цього виду загроз відносять: а) діяльність транспорту, водних об'єктів, електроенергетичних систем, житлово-комунального господарства, нафтогазового комплексу, шахт та підземних гірничих виробок; б) пожежні та хімічні впливи, а також в) загрози транскордонного та терористичного характеру [205, с. 14-182].

Проте в літературі термін «екологічні загрози» не прижився, однак такі впливи визначаються як надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру (Класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 019:2010). Однак, на мою думку, це різні поняття, оскільки не кожна загроза може привести до аварії чи катастрофи, проте, може значним чином вплинути на стан відповідного об'єкта, в нашому розумінні – навколишнього природного середовища чи його окремого компоненту.

Водночас існує два науково-правові підходи до розуміння поняття «екологічно небезпечна діяльність». *Перший підхід*, як і філософський, ґрунтується на аналізі видів господарської діяльності, пов'язаних з використанням, створенням, утворенням, перевезенням *небезпечних речовин*, згідно з яким вважається, що «наявність небезпечних речовин у суб'єктів господарювання у визначених нормативно правовим порядком дозах на рівні порогових мас, або таких, що їх перевищують, є юридичною підставою вважати

певну діяльність екологічно небезпечною, і такою, що має високу вірогідність настання екологічного ризику для необмеженого кола осіб, які потрапляють у сферу їх небезпечної дії і для навколишнього природного середовища» [81, с. 52-60].

В українському законодавстві визначення небезпечної речовини дається в Законі України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 р. [206], який визначає її як хімічну, токсичну, вибухову, окислювальну, горючу речовину, біологічні агенти і речовини біологічного походження (біохімічні, мікробіологічні, біотехнологічні препарати, патогенні для людей і тварин мікроорганізми і т. ін.), які складають небезпеку для життя і здоров'я людей та навколишнього природного середовища, сукупність властивостей речовин і особливостей їх стану, в результаті яких при певних обставинах може створитися загроза життю і здоров'ю людей, довкіллю, матеріальним і культурним цінностям (ст. 1).

У той же час, при визначенні доз порогових мас небезпечних речовин важливу роль відіграє «градація рівнів екологічного ризику викидів забруднюючих речовин, іонізуючого, радіаційного, фізичного і біологічного впливу, на довкілля» [81, с. 29], які в екологічному законодавстві, з метою встановлення рівнів екологічної безпеки господарської діяльності, розглядаються як: а) екологічні нормативи, які передбачають гранично допустимі викиди і скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин; б) гранично допустимі рівні шкідливого впливу на довкілля фізичних і біологічних факторів (ст. 33 Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Згідно зі ст. 1 Закону України «Про забезпеченні санітарного і епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р. до хімічних впливів належать органічні і неорганічні, природні та синтетичні сполуки небезпечних речовин; до біологічних впливів – утворення (створення) вірусних, пріонних, бактеріальних, паразитарних, генетично модифікованих організмів, продуктів біотехнології і т. ін.; до фізичних впливів – шум, вібрація, ультразвук, інфразвук, теплове, іонізуюче, неіонізуюче та інші види випромінювань.

Відповідно ж до визначення небезпечної речовини, даного Законом України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», не всі вище перераховані види шкідливих впливів утворюються в результаті поводження з небезпечними речовинами, зокрема такі

речовини не утворюють фізичні впливи, наприклад, акустичні, електромагнітні тощо, що фактично говорить про більш вузький напрям дії цього Закону, а саме: він направлений на регулювання виробничого використання, створення і перевезення небезпечних хімічних та біологічних речовин, не включаючи можливі їх викиди і скиди у навколишнє природне середовище.

Тому доцільно погодитися з М.О. Фроловим, який, досліджуючи суть екологічного ризику, прийшов до висновку, що екологічний ризик можуть спричинити не лише небезпечна речовина, але й інші шкідливі фактори (фізичні та біологічні). Цей автор пропонує розрізняти ризик властивостей речовин, ризик діяльності, ризик властивостей концентрацій, ризик властивостей сполук, ризик технологій, ризик агрегату, механізму, які призводять до утворення хімічних, біологічних, фізичних та інших впливів на довкілля [197, с. 48].

Отже, в основі екологічно небезпечної діяльності має бути не просто поводження з небезпечною речовиною, а й створення хімічних, фізичних, біологічних та інших факторів впливу на довкілля, що перевищують гранично допустимі норми.

В основу *другого підходу* покладено більш розширене тлумачення екологічно небезпечної діяльності. Так, вітчизняні екологи Дерій С.В., Ілюха В.О. до чинників екологічної небезпеки господарської діяльності, окрім небезпечних факторів, відносять виснаження природних ресурсів і втручання людини у природні перебіги, які здійснюються шляхом будівництва, провадження вибухів, осушення, обводнення тощо [207, с. 143]. А ось Білявський Г.О. і Фурдуй Р.С. до екологічно небезпечної діяльності відносять наукову діяльність, у ході якої можуть і не використовуватися жодні небезпечні речовини [208, с. 209]. За таким критерієм екологічно небезпечна діяльність розглядається Л.О. Бондарем, який вважає, що екологічну небезпеку господарської діяльності може створювати не лише небезпечна речовина, але й використання небезпечних живих організмів, небезпека самої діяльності людини через втручання в природний розвиток або винищення живих організмів, вживання небезпечних пристроїв і агрегатів тощо. Він розглядає екологічно небезпечну діяльність як «одну або більше дій у певній царині, які справляють або можуть справити негативний з точки зору права вплив на довкілля, внаслідок чинників екологічного ризику, що такі дії

супроводжують» [198, с. 36]. Крім того, цей автор відзначає, що *екологічно небезпечна діяльність відрізняється від екологічно ризикованої* тим, що перша включає в себе дії, які роблять негативний з точки зору права вплив на довкілля, а екологічно ризикована діяльність передбачає лише можливість такого впливу [198, с. 4]. Тому-то в ч. 2 ст. 10 та ч. 3 ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачено, що діяльність, яка перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших їх екологічних прав, а також яка завдає шкоди навколишньому природному середовищу, може бути припинена за рішенням суду.

Водночас, в національному законодавстві, зокрема в постанові Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 року № 808 було затверджено Перелік видів діяльності та об'єктів, що *становлять підвищену екологічну небезпеку*» [209]. Наразі положення цієї постанови втратили чинність у зв'язку з прийняттям Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», в ст. 3 якого вже називаються «види планованої діяльності та об'єкти, які можуть мати значний вплив на довкілля» та власне які й підлягають оцінці впливу. Виходить, законодавець не розмежує поняття «екологічно небезпечна діяльність» та «екологічно ризикована діяльність», проте відзначає, що підпадання під такий перелік господарської діяльності та об'єктів планованої діяльності породжує виникнення ряду спеціальних зобов'язань у суб'єкта господарювання, виконання яких гарантує йому можливість її подальшого провадження.

Отже, екологічний ризик – це чинник, який впливає на формування цілої системи видів екологічно небезпечної діяльності. Так, на основі аналізу правових та політичних документів в літературі запропоновано її наукову класифікацію: 1) за галузями народного господарства: а) в промисловості; б) в енергетиці і ядерній галузі; в) у сільському господарстві; г) на транспорті; д) у житлово-комунальному господарстві; е) у сфері промислових відходів; є) у військовій сфері тощо [114]; 2) за середовищем здійснення: а) екологічно небезпечна діяльність, яка здійснюється в природному середовищі; б) екологічно небезпечна діяльність, яка здійснюється в природно-технічному середовищі; в) екологічно небезпечна діяльність, яка здійснюється в технологічному середовищі; г) екологічно небезпечна діяльність, яка здійснюється в

суспільному середовищі; 3) за тривалістю: а) тривала; б) нетривала [210, с. 63, 76]; 4) за інтенсивністю: а) постійна; б) періодична; в) епізодична та інша; 5) за зовнішнім проявом шкідливої дії: а) екологічно небезпечна діяльність, пов'язана з хімічним впливом на довкілля; б) екологічно небезпечна діяльність, пов'язана з фізичним впливом на довкілля; в) екологічно небезпечна діяльність, пов'язана з біологічним впливом на довкілля; 6) за необхідністю: а) суспільно і економічно необхідна; б) другорядна (суспільство може відмовитися від неї, без втрат); 7) за правовою характеристикою: а) законна; б) незаконна; 8) за швидкістю прояву негативних наслідків: а) з миттєвими негативними наслідками; б) з швидкими негативними наслідками; в) з віддаленими негативними наслідками [211, с. 40-50] тощо.

В юридичній літературі, як вже зазначалось, застосовується й словосполучення «еколого-ризикована діяльність», яке підтверджує позицію, що в основі екологічної небезпеки будь-якої господарської діяльності присутній екологічний ризик, який може призвести до заподіяння екологічної шкоди [81, с. 29-30], тобто, до будь-якого погіршення стану навколишнього природного середовища в результаті порушення правових вимог і пов'язаних з ним зменшенням або знищенням екологічних майнових або немайнових благ, що охороняються законом, включаючи довкілля, життя і здоров'я людей, майно фізичних, і юридичних осіб [212, с. 147-150; 213, 10-46].

На підставі вище викладеного пропоную законодавчо визначити не лише поняття екологічного ризику (екологічної небезпеки), а й поняття екологічно небезпечної діяльності, в основі якої лежить ризик.

Водночас сучасне національне законодавство по різному підходить до визначення поняття «ризик». Наприклад, Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 р. визначає ризик як ступінь імовірності певної негативної події, яка може відбутися в певний час або за певних обставин на території об'єкта підвищеної небезпеки та/або за його межами. Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні транспортуванні і використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р. [214] визначає ризик як можливість виникнення і достовірні масштаби наслідків від негативного впливу на здоров'я людини та довкілля при здійсненні генетичної інженерної діяльності і поведінці з генетично модифікованими організмами

(далі – ГМО) протягом певного періоду часу. У свою чергу, Закон України «Про основні принципи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 р. [215] під ризиком визнає кількісну міру небезпеки, яка враховує вірогідність виникнення негативних наслідків від здійснення господарської діяльності і можливий розмір втрат від них.

Відповідно до таких законодавчих підходів в теорії екологічного права України сформовано два наукові підходи до визначення поняття екологічного ризику. За першим підходом екологічний ризик розглядається як встановлена нормами законодавства обставина, з якою пов'язують виникнення, зміну, припинення правовідносин щодо здійснення діяльності з екологічно небезпечними об'єктами, що визначає формування і реалізацію правосуб'єктності фізичних, юридичних осіб та держави стосовно виявлення, попередження та усунення природних і техногенних загроз для довкілля, життя і здоров'я населення та особливий режим відповідальності за невиконання чи неналежне виконання вимог щодо забезпечення екологічної безпеки, включаючи й випадкове (імовірне) настання небезпеки [81, с. 57; 197, с. 8]. За другим підходом екологічний ризик розглядається як кількісна міра небезпеки, що є більш ефективнішим, оскільки дає можливість впровадження механізму економічної оцінки такої кількісної міри небезпеки для навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людей [216, с. 136; 217, с. 317].

Досить оригінальним є визначення екологічного ризику в зарубіжному законодавстві, зокрема, – це ймовірність реалізації екологічної небезпеки або відношення величини можливого збитку від впливу шкідливого екологічного фактора за певний інтервал часу до нормованої величиною інтенсивності цього фактора [218].

Не даремно в спеціальній літературі зазначається, що «небезпека» завжди визначається через якісні показники (стан довкілля), в той час, як «ризик» - через кількісні показники [21, с. 285], тим самим підтверджується правильність підходу, застосованого в Законі України «Про основні принципи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Як видно «ризик», - це два кількісних показники, таких як величина збитку від тих чи інших подій, явищ або дій, а також сама ймовірність виникнення таких подій, явищ або дій [21, с. 286]. Тому-то екологічний ризик

пропонується розглядати як ймовірність виникнення негативних змін або наслідків цих змін у довкіллі в результаті негативної антропогенної дії або природних стихійних лих на навколишнє середовище [21, с. 288].

Аналогічне визначення можна зустріти й у ДСТУ 2156-93 «Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення», де екологічний ризик визначений як ймовірність настання негативних наслідків від сукупності шкідливих впливів на навколишнє середовище, які спричиняють незворотну деградацію екосистем [219].

У зв'язку з цим, в літературі виділяють два види екологічного ризику, які потребують відповідного аналізу та управління: 1) *ризик у природокористуванні* – це ймовірність настання несприятливих для природних ресурсів наслідків будь-яких (навмисних або випадкових, поступових і катастрофічних) антропогенних змін природних об'єктів і факторів, та 2) *ризик природних катастроф* – це ймовірність небажаних наслідків будь-яких руйнівних природних і природно-антропогенних явищ у глобальному, регіональному та локальному масштабах, в межах якого розглядається і їх вплив на життя і здоров'я людини [21, с. 289-290].

Отже, будь-яка екологічно шкідлива діяльність має функціонувати в рамках допустимого (прийнятного) екологічного ризику, під яким розуміють рівень індивідуального ризику, який не перевищує на території небезпечного об'єкта та (або) за його межами граничнодопустимого рівня впливу. При цьому під час розрахунку прийнятного ризику виходять із того, що безпека – це не абсолютна відсутність небезпеки, а відсутність недопустимого ризику – відсутність настання надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру [220, с. 98].

Тому для правильності застосування терміну «ризик» в праві екологічної безпеки доцільно належним чином розуміти шляхи його аналізу. Аналіз ризику – це процес, що складається із трьох взаємопов'язаних компонентів: оцінка ризику, управління ризиком та повідомлення про ризик. В свою чергу, оцінка ризику – це науково обґрунтований процес, що складається з ідентифікації небезпечного фактора, характеристики небезпечного фактора, оцінки його впливу та характеристики ризику. Повідомлення про ризик – обмін інформацією і висновками протягом усього процесу проведення аналізу ризику щодо небезпечних факторів і ризиків, факторів, пов'язаних із ризиком і

усвідомленням ризику між фахівцями з оцінки ризику, особами, які здійснюють управління ризиком, споживачами, операторами ринку та іншими заінтересованими сторонами. Управління ризиком – процес ідентифікації, вибору та здійснення заходів, що застосовуються з метою зниження ризику. Такі означення наведених термінів дано в Законах України «Про безпечність і гігієну кормів» [221], «Про ветеринарну медицину» [222].

У технічній літературі вважається, що головним завданням аналізу екологічного ризику є вивчення найрізноманітніших сторін взаємодії різних антропогенних факторів з елементами навколишнього природного середовища та наслідків цього впливу, з метою виявлення їх характеристик і кількісної оцінки негативного впливу. Тому аналіз екологічного ризику має включати такі етапи [21, с. 289-290]: *перший* – це вивчення ефектів впливу різних факторів на навколишнє природне середовище. Він полягає в аналізі реакції організмів, популяцій, екологічних систем на численні взаємодії у різних середовищах і наслідків від цієї взаємодії (хвороби, смерть окремих організмів, популяцій, екосистем); *другий* – кількісна оцінка ризику (етап математичного моделювання), яка є ймовірною характеристикою тієї загрози, що виникає для навколишнього природного середовища при можливих антропогенних забрудненнях. Математичне моделювання екологічних процесів і систем з метою аналізу ризику – це насамперед, виявлення потоків сполук – біохімічних циклів; *третій* – управління ризиком. На цьому етапі визначаються еколого-економічні позиції допустимих навантажень на певну територію, з урахуванням економічних аспектів діяльності суб'єктів-забруднювачів, що впливає із положень розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 січня 2014 року № 37-р «Про схвалення Концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» [223].

В основу ж управління ризику покладається оцінка його ступеня як якісної і кількісної міри присутності або використання у господарській діяльності різних забруднювачів, що спрямовано на визначення ризику для навколишнього природного середовища та життя і здоров'я людей [21, с. 294]. Така оцінка включає в себе: 1) вивчення сценаріїв можливих аварій і їхніх наслідків для навколишнього природного середовища і населення; 2) аналіз запобіжних заходів попередження й обмеження

наслідків аварій та катастроф; 3) порядок розрахунку шкоди, заподіяної діяльністю підприємства; 4) деталізацію засобів зменшення цієї шкоди; 5) оцінку впливу запланованої діяльності на довкілля; 6) систему інформування наглядових організацій і громадян про можливу аварію і т. ін. [21, с. 294].

У такому значенні аналіз екологічного ризику виступає чинником, який обумовлює формування державної системи екологічної безпеки як складової національної та глобальної екологічної безпеки [81, с. 56], а сам екологічний ризик, виступає об'єктом правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки. Тобто, з огляду на потребу регламентування процедури аналізу ризику через такі його складові як оцінка ризику, управління ризиком, повідомлення про ризик, доцільно говорити про вплив питань ризику на сферу державного правового регулювання, управління та контролю в галузі забезпечення екологічної безпеки. В основі такого регулювання має бути належним чином організована система державних органів, їх посадових осіб, здатних забезпечувати процедури аналізу ризику. Принаймні за такою аналогією сьогодні визначаються питання ризику у новоприйнятих нормативно-правових актах, присвячених безпечності сільськогосподарської продукції [221; 224].

Для аналізу екологічного ризику в законодавстві має бути чітко прописана послідовність його процедур, які певним чином пов'язані з виконанням повноважень таких органів у цій галузі, або ж таких функцій екологічного управління як оцінка впливу на довкілля запланованої діяльності, прогнозування, декларування, паспортизація, ліцензування, контроль, екологічне інформування та інше.

Екологічний ризик розглядається і як мотивація позитивно спрямованої екологічно безпечної діяльності та гарантія неухильного виконання вимог забезпечення екологічної безпеки самими господарюючими особами [81, с. 56]. З цією метою на виробництві мають формуватися відповідно до міжнародних стандартів системи екологічного менеджменту, здатних забезпечити належний екологічний правопорядок [225].

Натомість в законодавстві, яке можна певним чином застосовувати для аналізу та оцінки екологічного ризику, здебільшого йдеться лише про оцінку критеріїв ризиків при здійсненні державного нагляду (контролю) в сфері господарської діяльності [226, с. 334-337]. В основу такого розподілу покладено три ступені ризику. Зокрема, відповідно до

постанови Кабінету Міністрів України від 19 березня 2008 р. № 212 «Про затвердження критеріїв розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх господарської діяльності для навколишнього природного середовища та періодичності здійснення заходів державного нагляду (контролю)» [227] (далі – постанова № 212), суб'єкти господарювання, незалежно від форми власності розподіляються за високим, середнім та незначним ступенем ризику їх господарської діяльності для навколишнього природного середовища. Зокрема, до суб'єктів з високим ступенем ризику віднесено наявність в них об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, або потенційно небезпечних об'єктів, в обігу яких перебувають небезпечні речовини I і II класу небезпеки, або таких, що забезпечують перевезення небезпечних вантажів, за умови, що такі об'єкти спричиняють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря в обсязі більш як 5 тис. тонн на рік, водоспоживання і водовідведення – більш як 25 тис. куб. метрів на рік чи призводять до утворення та розміщення відходів I і II класу небезпеки – більш як 100 тонн на рік або інших відходів – більш як 1 тис. куб. метрів на рік тощо.

Водночас, постанова Кабінету Міністрів України № 212 не єдина, якою затверджуються критерії розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх господарської діяльності для навколишнього природного середовища. Схожі критерії можемо знайти, наприклад, в постановах Кабінету Міністрів України: від 3 вересня 2008 р. № 790 [228]; від 26 листопада 2014 р. № 668 [229]; від 17 квітня 2008 р. № 365 [230], присвячених транспортній сфері. В цих нормативно-правових актах за основу критеріїв оцінки ризиків, за якими здійснюється розподіл суб'єктів господарської діяльності для навколишнього природного середовища береться, зокрема: 1) наявність у суб'єкта господарювання спеціально обладнаних автотранспортних засобів для перевезення небезпечних, надгабаритних та великовагових вантажів; 2) рівень екологічної безпеки діяльності суб'єкта господарювання; 3) порушення норм викиду забруднювальних речовин, парникових газів та наявність інших факторів негативного впливу; 4) наявність загрози виникнення аварійних подій, пов'язаних із суднами у місцях зберігання, перевалки та на маршрутах перевезення небезпечних вантажів; 5) можливі негативні наслідки аварійної події для людей і навколишнього природного середовища, пов'язані з судноплавством; 6) наявність порушень законодавства з безпеки

судноплавства, якщо вони створюють загрозу життю або здоров'ю людей, навколишньому природному середовищу; 7) наявність у власності або користуванні рухомої одиниці або об'єкта інфраструктури залізничного транспорту, у тому числі для перевезення небезпечних вантажів, їх розвантаження та зберігання (тимчасового, постійного), інформаційні комплекси і системи керування рухом, та які відповідно до законодавства забезпечують виконання завдань із запобігання надзвичайним ситуаціям техногенного і природного характеру та ліквідації їх наслідків, проведення аварійно-відновлювальних та інших невідкладних робіт для забезпечення безпеки життя і здоров'я населення, навколишнього природного середовища тощо.

Різноманітність критеріїв розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх господарської діяльності для навколишнього природного середовища створює проблему визначення державних органів, які їх встановлюють, наприклад, це не лише органи Державної екологічної інспекції, як це передбачено в постанові Кабінету Міністрів України № 212, а й спеціально уповноважені органи Міністерства інфраструктури України.

Певну законодавчу неузгодженість у сфері забезпечення екологічної безпеки вносить й постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1043 «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки Державною службою з надзвичайних ситуацій» [231]. Тут критеріями, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері техногенної та пожежної безпеки, є, зокрема, належність до потенційно небезпечних об'єктів, об'єктів підвищеної небезпеки та категорія за вибухопожежною та пожежною безпекою будівлі та приміщення.

Така неузгодженість у підходах законодавця до критеріїв оцінки ризиків пов'язана з нечіткістю визначення самих об'єктів техногенної небезпеки. В даній постанові визначається, що ними можуть бути: потенційно небезпечні об'єкти та об'єкти підвищеної небезпеки; промислові та складські будівлі (споруди), які належать до категорії "А" або "Б" за вибухопожежною безпекою незалежно від площі та категорії

“В” за пожежною небезпекою площею 5 тис. кв. метрів і більше; об’єкти нового будівництва та реконструкції; об’єкти з масовим перебуванням людей, зокрема аеропорти, морські, річкові, залізничні та автомобільні вокзали республіканського та обласного значення, станції метрополітенів тощо. Проте, згідно з положеннями Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» такі об’єкти належать до об’єктів планованої діяльності, що підлягають оцінці, а отже до об’єктів потенційної чи підвищеної екологічної небезпеки, тому ризики від їх діяльності підлягають регулюванню вищезазначеними постановами Кабінету Міністрів України №№ 212, 790, 548, 365. І навпаки, постанова Кабінету Міністрів України № 790 відносить до екологічно ризикованих видів діяльності перевезення небезпечних речовин, які виступають джерелом техногенної небезпеки.

Отже, присутність в господарській діяльності екологічного ризику перетворює її на екологічно небезпечну [232, с. 62]. Для самого ризику характерним є несподіваність і швидкість назрівання небезпечної ситуації, що передбачає швидкі дії з усунення або ослаблення впливу джерела небезпеки. Таке вимагає від держави та суб’єкта господарювання виконання спеціальних зобов’язань, встановлених екологічним законодавством, що в науковій літературі визначається юридичним фактом виникнення правовідносин із забезпечення екологічної безпеки, включаючи правовідносини попередження виникнення потенційних загроз життю і здоров’ю людей через небезпечний стан довкілля від природних стихій чи техногенних аварій, а також правовідносини позитивної та негативної відповідальності за настання будь-якого ризику [232, с. 39-58]. Більш детально цей аспект екологічного ризику буде досліджено у параграфі 4.2 та 4.3. цієї роботи.

Для кращого розуміння поняття екологічного ризику та ефективного правового регулювання екологічно небезпечної (ризикованої) діяльності важливими залишаються питання змісту таких термінів як «джерело підвищеної екологічної небезпеки» та «об’єкт підвищеної екологічної небезпеки» [233, с. 306-311].

Зокрема, термін «джерело підвищеної екологічної небезпеки» є суто науковим, який на сьогоднішні не має законодавчого закріплення. В науці екологічного права цей термін вже був об’єктом дослідження В.В. Ярчак, Л.П. Решетник та Л.О. Бондар, однак не

отримав узгодженого підходу. Наприклад, при дослідженні питання визначення екологічного ризику джерел підвищеної екологічної небезпеки В.В. Ярчак [234, с. 209], керуючись теорією екологічного ризику, запропонованою В.І. Андрейцевим та М.О. Фроловим, пропонує для розкриття даної категорії звернутися до основ цивільного законодавства, де джерело підвищеної небезпеки визначається юридичним фактом виникнення зобов'язальних правовідносин. Аналіз основних положень теорії діяльності в цивільному праві дозволив В.В. Ярчак сформулювати три висновки: по-перше, під джерелом підвищеної небезпеки слід розуміти діяльність, яка пов'язана з використанням певних предметів, головним чином техніки; по-друге, підвищену небезпеку створює не «мертвий об'єкт», а пов'язана з ним діяльність; по-третє, діяльність із підвищеною небезпекою характеризується тим, що вона пов'язана з такими видами техніки, в яких закладена рухома система та експлуатація яких при сучасному рівні розвитку техніки безпеки повністю не виключає можливості заподіяння непередбаченої (випадкової) шкоди. Запозичуючи категорію «джерело підвищеної небезпеки» з цивільного права в екологічне, В. В. Ярчак зазначає, що важливою ознакою джерел підвищеної екологічної небезпеки є те, що вони стають такими після впливу на об'єкти підвищеної небезпеки самої людини. Тому, вона вважає, що саме діяльність перетворює відповідний об'єкт на джерело підвищеної екологічної небезпеки. Тобто, джерело підвищеної небезпеки має комплексний характер – об'єктно-діяльнісний [234, с. 211].

Решетник Л.П., при аналізі екологічного ризику як ознаки джерела підвищеної небезпеки [235, с. 615], виділила основні ознаки такого джерела та класифікувала за об'єктом походження ризику заподіяння шкоди на: 1) матеріальні об'єкти (небезпечні природні властивості матеріальних об'єктів); 2) властивості матеріальних об'єктів, які можуть проявлятися у вигляді небезпечних результатів для життя і здоров'я людини та навколишнього природного середовища в ході здійснення суб'єктами різних видів діяльності з їх використання; 3) властивості певних речовин, які можуть набувати небезпечного характеру в силу хімічного або фізичного обміну. На підставі таких ознак вона пропонує визначити джерела підвищеної екологічної небезпеки як об'єкти матеріального світу (в тому числі речовини в певній кількості), які в результаті людської діяльності, природних чи соціальних умов, чи в силу своїх природних якостей (хімічних,

фізичних та ін.) набувають властивостей, які характеризуються певним рівнем екологічного ризику, таким чином створюють потенційну або пряму загрозу для довкілля, життя та здоров'я людини.

Л.О. Бондар також розглядає джерело підвищеної екологічної небезпеки як об'єкт, через який здійснюється екологічно небезпечна діяльність [236, с. 12].

Однак, на нашу думку, такі наукові підходи не зовсім відповідають чинним законодавчим положенням. Наприклад, згідно зі ст. 1187 ЦК України дійсно, діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб визначається джерелом підвищеної небезпеки. Отже, відповідно до даного визначення джерело підвищеної небезпеки – це діяльність.

Що ж стосується транспортних засобів, механізмів та обладнання, хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин, поводження з якими визначає діяльність джерелом підвищеної небезпеки, то відповідно до Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 р., вони підпадають під ознаки об'єктів підвищеної (потенційної) небезпеки. Згідно зі ст. 1 даного Закону об'єктом підвищеної небезпеки вважається об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру. В свою чергу потенційно небезпечний об'єкт – це об'єкт, на якому можуть використовуватися або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються небезпечні речовини, біологічні препарати, а також інші об'єкти, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії.

Відповідно до таких визначень, поняття «джерело» та «об'єкт» є самостійними термінами правової дійсності. Підтвердженням цьому є розмежування видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, яке здійснене в Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 року [237] та який поділяє

їх на дві категорії небезпечності: 1) види планованої діяльності та об'єкти, які можуть мати значний вплив на довкілля і підлягають оцінці впливу на довкілля; 2) види планованої діяльності та об'єкти, які можуть мати значний вплив на довкілля та підлягають оцінці впливу на довкілля (ст. 3 Закону).

Однак, на нашу думку, запропоновані переліки об'єктів підвищеної екологічної безпеки є недосконалими, оскільки, наприклад, вони містять такі переліки видів діяльності, які визнаються небезпечними не через саму процедуру їх здійснення, а лише через ті наслідки, які будуть отримані від них у майбутньому. Яскравим прикладом такого виду діяльності є нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт транспортної та іншої інфраструктури. В даному випадку небезпечним визначається не сам процес такої діяльності, а майбутні впливи об'єктів – залізничних вокзалів, залізничних доріг і споруд; підземних, наземних ліній метрополітену; трамвайних колій, підвісних ліній (фунікулерів) чи подібних ліній, що використовуються для перевезення пасажирів; парків транспортних засобів; станцій технічного обслуговування; аеропортів і аеродромів; автомобільних доріг, автомагістралей і швидкісних доріг; морських та річкових портів, пристаней для завантаження і розвантаження; магістральних продуктопроводів тощо, оскільки діяльність таких об'єктів виступає джерелом виникнення хімічних, фізичних та біологічних факторів шкідливого впливу на довкілля [238; 239; 240]. А таке, на нашу думку, як в науці так і в чинному законодавстві України спонукає до розмежування понять таких правових термінів як джерело підвищеної екологічної безпеки та об'єкт підвищеної екологічної безпеки.

Крім того, вважаємо, що перелік видів діяльності, які становлять підвищену екологічну безпеку слід було б доповнити ще й таким важливим для цієї сфери видом діяльності (джерелом екологічної безпеки), як прийняття екологічно важливих рішень органами державної влади чи місцевого самоврядування або господарюючими суб'єктами, які здійснюють промислову або виробничу діяльність різного ступеня безпеки, реалізація яких може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та виникнення небезпек техногенного чи природного характеру. В науковій літературі «екологічно важливі рішення» визначаються як рішення, реалізація яких пов'язана з прямим або непрямим впливом на природу [241, с. 8]. До таких можуть

належати, наприклад, рішення про будівництво швидкісної залізничної магістралі, перепрофілювання юридично-технічного комбінату, видача ліцензій на заготівлю деревини, добування нафти, газу та інші [242, с. 59-64]. Термін «екологічно важливе рішення» означає не що інше, як юридичний факт, що слугує основою для виникнення, зміни та припинення господарської та (або) іншої діяльності. Саме невірне з точки зору екології рішення може призвести, внаслідок його реалізації, до негативного впливу на навколишнє природне середовище, екосистеми та здоров'я людини.

Поняття «екологічно важливі рішення» безпосередньо не розкривається в сучасному вітчизняному законодавстві, хоча аналогічні терміни зустрічаються. Так, наприклад, в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» одним із основних принципів екологічної політики держави виступає «врахування екологічних наслідків під час прийняття управлінських рішень, при розробленні документів, які містять політичні та/або програмні засади державного, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку». Тим самим законодавець наголошує на важливості даних дій з точки зору їх можливого впливу на довкілля, а тому ця правова категорія обов'язково має бути закріплена і обґрунтована належним чином у законодавстві.

Отже, екологічний ризик в праві екологічної безпеки виступає багатоаспектним чинником, який певною мірою впливає на формування як власне особливого виду правовідносин (предмету права екологічної безпеки) зі здійснення екологічно небезпечних видів діяльності та створення і функціонування системи екологічної безпеки, *де він виступає у якості юридичного факту*, так і на формування правових норм, вимог, нормативів (галузі законодавства), які формалізуються у відповідних положеннях про створення такої системи (системи органів), визначають ефективність її функціонування через запровадження чітко визначених повноважень державних та інших органів щодо аналізу такого ризику, його оцінки, управління ним тощо (системи функцій екологічного управління), визначають систему прав і обов'язків фізичних і юридичних осіб у цій сфері, а також формують мету і завдання державної політики щодо задоволення суспільного інтересу у справі попередження та усунення екологічних загроз

природного та техногенного характеру, де він *виступає об'єктом управлінських правовідносин*.

З метою посилення ролі та значимості питань екологічного ризику в законодавстві та на практиці доцільно більш чітко сформулювати базові поняття, які стосуються досліджуваної сфери [243, с. 51-54].

Висновки до розділу 1

На підставі аналізу історично-методологічних передумов формування права екологічної безпеки встановлено наступне.

1. З'ясовано, що питання про взаємодію суспільства і природи порушуються з давніх часів у віруваннях, релігійних уявленнях, творах стародавніх мислителів і філософів, наукових концепціях, однак термін «екологічна безпека» з'являється лише в другій половині XX століття у США, а потім в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН 1986-1987 років, розглядається на міжнародних форумах та конференціях у якості складової міжнародної та національної безпеки. На території сучасної України термін «екологічна безпека» вперше використаний у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про корінну перебудову справи з охорони природи в країні» від 7 січня 1988 р., пізніше у Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., в Конституції України від 28 червня 1996 р. та ін. Було також зроблено спробу впровадити проект закону «Про екологічну (природно-техногенну) безпеку України».

З'ясовано, що екологічна безпека, при цьому розуміється або як відсутність ризику виникнення небезпечних ситуацій на промислових та інших підприємствах або пов'язується з еколого-енергетичною кризою, зростаючим дефіцитом природних ресурсів, загостренням продовольчої кризи, зміною клімату внаслідок надмірного техногенного навантаження на довкілля, надмірним видобуванням корисних копалин, забрудненням морського середовища, виснаженням морських біологічних ресурсів, використанням генетично модифікованих організмів, виникненням екологічно небезпечних військових конфліктів.

2. З'ясовано, що порушення питання про екологічну безпеку на міжнародних форумах та конференціях породило бурхливий розвиток наукових досліджень цього поняття фахівцями філософських, політичних, економічних, технічних, біологічних, юридичних та інших наук. Встановлено, що за результатами таких досліджень в науці сформувалися два наукових напрями розуміння екологічної безпеки: антропоцентричний і біоцентричний.

Виявлено, що в юридичній науці найбільш повно поняття «екологічна безпека» досліджується наукою екологічного права за такими науковими підходами: 1) термін «екологічна безпека» розглядається як самостійне правове явище у вигляді: а) основного принципу екологічного права; б) окремого виду екологічних правовідносин, пов'язаних з охороною життя і здоров'я людини від забрудненого довкілля; 2) заперечується існування окремого правового напрямку регулювання екологічної безпеки.

3. Здійснено класифікацію наукових поглядів до поняття «екологічна безпека» в межах першого підходу: 1) це різновид або ж складова національної (державної) та транснаціональної (глобальної) безпеки; 2) визначається через її причинно-наслідкові характеристики, зокрема, в якості причин погіршення стану навколишнього природного середовища визначають антропогенну діяльність, як наслідок – техногенні катастрофи, забруднення навколишнього природного середовища внаслідок протиправних дій, а також природні явища – стихійні лиха; 3) характеризується з огляду на зміст її виразу, як: а) сукупність заходів, способів, що сприяють запобіганню погіршення екологічної обстановки, небезпечної для здоров'я і життя людини, навколишнього середовища та режиму використання природних ресурсів; б) стан захищеності навколишнього природного середовища, територій, господарських та інших об'єктів, інтересів людини і громадянина, населення та держави від різноманітних загроз, які виникають як наслідок негативних змін компонентів природного середовища в результаті антропогенної діяльності, природних явищ і протиправних дій; в) певний (оптимальний) стан навколишнього природного середовища, що забезпечує йому і людині сприятливі (нормальні) умови для життєдіяльності та розвитку; 4) визначається, зважаючи на її значення і цінність, у механізмі гарантування та захисту екологічних прав громадян як: а) кінцева мета та один з головних принципів природокористування та охорони

навколишнього природного середовища, у відповідності з яким будь-яка екологічно значима діяльність, а також передбачувані у законодавстві та здійснювані на практиці природоохоронні заходи, повинні оцінюватись із позиції безпеки; б) стан соціальної та правової захищеності, який здійснюється шляхом встановлення системи засобів забезпечення, регулювання суспільних правовідносин, визначення відповідного правового режиму та відповідальності тощо.

В межах другого підходу вказується на необґрунтованість запровадження правового регулювання екологічної безпеки, відсутність правовідносин щодо її забезпечення, особливості, які б відрізнялися від правового регулювання охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів. В роботі така позиція піддається відповідній критиці.

4. Встановлено необхідність законодавчого узгодження таких термінів, як: «безпека навколишнього середовища», «безпечне довкілля», «здорове та сприятливе навколишнє середовище», «сприятливі природні умови», «сприятливий стан навколишнього природного середовища», «безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище», «сприятливе середовище життєдіяльності».

Підтримується наукова позиція про недоцільність законодавчого «забезпечення сприятливого навколишнього середовища» у зв'язку з неможливістю визначення його чітких критеріїв. З позиції оціночного і суб'єктивного характеру поняття терміну «сприятливість довкілля», його варто розглядати як одну із змістовних ознак права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище. Спірним видається й застосування в юридичній термінології поняття «право на здорове навколишнє середовище», оскільки термін «здоров'я» притаманний характеристиці стану біологічних істот, а складовими навколишнього природного середовища є не лише живі, а й не живі об'єкти.

5. Підтримано наукову позицію про встановлення чітких критеріїв безпечного стану навколишнього природного середовища (з подальшим їх законодавчим закріпленням) для можливості їх подальшого практичного визначення. На сьогодні такими критеріями є екологічні нормативи, які фактично включаються до системи санітарних норм і правил, тому не можуть повною мірою забезпечити безпечний стан довкілля, оскільки

визначення їх направленості пов'язується лише зі станом здоров'я людини. У зв'язку з цим підтримується наукова позиція про потребу у розробці спеціальних нормативів антропогенного навантаження на природні ресурси та комплекси, в основу яких буде закладено безпеку існування не лише людини, а й навколишнього природного середовища.

6. На засадах проведеного співвідношення понять «охорона навколишнього природного середовища», «раціональне використання природних ресурсів» та «екологічна безпека», пропонується поняття «екологічна безпека» розуміти як стан навколишнього природного середовища, при якому системою взаємопов'язаних природоохоронних заходів політичного, економічного, технічного, організаційного, державно-правового та іншого характеру забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для всіх його складових компонентів, включаючи життя і здоров'я людей під час здійснення будь-яких видів природокористування.

7. Правовий аналіз екологічного ризику, як системоутворюючого чинника права екологічної безпеки показав відсутність його законодавчого визначення. В науці екологічного права «екологічний ризик» визначається: 1) основною ознакою наявності/відсутності екологічної небезпеки; 2) підставою виникнення правовідносин із забезпечення екологічної безпеки (*юридичним фактом*); 3) юридичним чинником характеристики екологічно небезпечної діяльності, що виражається у постійному аналізі, оцінці, управлінні такого ризику під час господарської діяльності на різних етапах її виконання (*об'єктом управлінських правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки*).

8. Висунуто пропозицію щодо удосконалення чинного законодавства шляхом закріплення спеціальних термінів, притаманних характеристиці екологічно ризикованої діяльності, як-от: «джерело підвищеної екологічної небезпеки», «об'єкт підвищеної екологічної небезпеки», «екологічний ризик», «екологічно небезпечна діяльність», а також доповнення переліку видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку таким видом діяльності, як прийняття екологічно важливих рішень органами державної влади чи місцевого самоврядування або господарюючими суб'єктами, які

здійснюють промислову або виробничу діяльність різного ступеня небезпеки, реалізація яких може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та виникнення небезпек техногенного чи природного характеру.

Основні положення і результати, викладені в 1 розділі дисертаційної роботи, відображені в публікаціях [15; 46; 115; 117; 118; 138; 194; 202; 226; 233; 243].

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРАВА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1 Характеристика предмету права екологічної безпеки

Згідно з положеннями загальної теорії права, підгалузь права, яка претендує на визнання її самостійною, має бути об'єктивно відособленою у межах системи права сукупністю взаємопов'язаних і взаємозалежних між собою правових норм, об'єднаних спільністю предмета і методом правового регулювання. Ось так і право екологічної безпеки, як підгалузь екологічного права, може спрямовуватися на якісно специфічні види суспільних відносин, що за своїм глибинним суспільно-економічним та соціально-політичним змістом вимагають відокремленого, юридично своєрідного регулювання [16, с. 29].

При цьому береться до уваги, що термін «регулювання» означає впорядкування чого-небудь, керування чимось, підпорядкування його відповідним правилам, певній системі; домагання нормальної роботи певного механізму, забезпечуючи злагоджену взаємодію його складових частин [244, с. 108]; робити щось придатним для вжитку, користування, приводити в потрібний для використання стан [245, с. 905]. Виходячи з таких значень, юридична наука в поняття «правове регулювання» вкладає розуміння цієї категорії як здійснюваний за допомогою права і усієї сукупності правових засобів юридичний вплив на суспільні відносини [246, с. 5], шляхом їх юридичного закріплення, охорони і розвитку [247, с. 488]. Правове регулювання здійснюється за допомогою обов'язкових норм, ґрунтується на можливості використання примусової сили держави.

Правове регулювання традиційно пов'язують з дією визначеного механізму, який охоплює всю сукупність юридичних засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок. За структурою такий механізм включає в себе: 1) норми права, зафіксовані в законах та інших нормативно-правових актах, якими визначається модель можливої та необхідної поведінки суб'єктів суспільних правовідносин; 2) юридичні

факти, тобто конкретні життєві обставини, з якими пов'язані виникнення, зміна чи припинення правових відносин; 3) власне правові відносини, тобто суспільні відносини, опосередковані нормами права; 4) акти реалізації прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин, тобто дії цих суб'єктів у межах приписів відповідних правових норм; 5) правові санкції щодо порушників норм права [246, с. 6; 247, с. 488].

Отже, «правове регулювання» можна співвіднести з «правовими засобами», які є складовими механізми правового регулювання, містяться в нормах права та спрямовані на охорону важливих у державно-правовому значенні об'єктів, на гарантування визначених суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, відповідного правопорядку.

У теоретичному значенні «правове регулювання екологічної безпеки» може розглядатися як здійснюваний за допомогою норм екологічного та інших галузей права та законодавства юридичний вплив правовими засобами на суспільні відносини, об'єктами охорони яких виступають навколишнє природне середовище та життя і здоров'я людей, гарантування при цьому реалізації конституційного права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України), конституційного обов'язку держави забезпечувати екологічну безпеку (ст. 16 Конституції України), а також обов'язку кожного берегти природу, відшкодовувати завдану їй шкоду (ст. 66 Конституції України) [248, с. 48].

Зважаючи на вище викладене, можна стверджувати, що правове регулювання екологічної безпеки є складним, різноплановим, поліфункціональним, інтегрованим поняттям, яке безпосередньо впливає на окресленість відповідного типу правовідносин, або навіть сукупності таких відносин та визначеність їх місця в системі національного права. Тобто, мова має йти про предмет права екологічної безпеки.

Слід віддати належне науковим поглядам В.І. Андрейцева, який комплексно дослідив дане поняття та на його основі обґрунтував необхідність виокремлення комплексної галузі права – права екологічної безпеки [81, с. 11-23].

Водночас, його погляди на цю сферу перетерпіли певну еволюцію. Так, спершу цей вчений розглядав питання правового забезпечення екологічної безпеки як правовий інститут Загальної частини екологічного права [100, с. 28]. Власне правове забезпечення екологічної безпеки В.І. Андрейцев пропонував розглядати через механізм такого

забезпечення та визначав його як сукупність державно-правових засобів, спрямованих на регулювання діяльності, спроможної посилювати рівень екологічної безпеки, попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для населення і природних систем, локалізацію проявів екологічної небезпеки [100, с. 94].

Пізніше В.І. Андрейцев розглядає право екологічної безпеки як систему правових норм та інших засобів, які спрямовані на створення правових умов для реалізації суб'єктивного права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та захист його в разі порушення, а також регулювання відносин щодо здійснення екологічно небезпечної діяльності з метою запобігання погіршення екологічної обстановки, виникнення небезпеки для природних систем, населення, інтересів держави і юридичних осіб та здійснення системи заходів у разі виникнення екологічної небезпеки щодо ліквідації небезпечних наслідків, визначення режиму використання екологічно небезпечних територій і об'єктів, встановлення особливого статусу осіб, що постраждали від негативних наслідків природної стихії чи техногенного впливу, досягнення режиму безпечного існування населення і стану довкілля на місцевому, регіональному і транснаціональному рівнях [81, с. 22]. Іншими словами, право екологічної безпеки розглядається ним вже у значенні комплексної галузі права.

При цьому доцільно брати до уваги думку В.І. Андрейцева, що саму екологічну безпеку (як стан довкілля) слід розглядати з позиції фізико-біологічного, технологічного, економічного, соціального та державно-правового підходів [191, с. 9]. Відповідно до державно-правового підходу, екологічна безпека, з одного боку, є системою спеціальних юридичних заходів, спрямованих на захист життєво важливих інтересів людини від небезпечного впливу навколишнього природного середовища, а з іншого – системою законодавчого та підзаконного правового забезпечення регулювання екологічно небезпечних видів діяльності, режиму використання природних ресурсів, охорони природного середовища, безпечного для життя і здоров'я людей, в основі яких закладено екологічний ризик [193, с. 10].

Це дозволило В.І. Андрейцеву в методологічному плані та практичному застосуванні чітко відмежувати відповідний тип правовідносин в галузі екологічної безпеки (антропоохоронний), що ґрунтуються виключно на екологічному ризику, від

природоресурсних та природоохоронних правовідносин, притаманних екологічному праву [81, с. 39-58].

Про виділення в окремий правовий інститут екологічного права правовідносин щодо охорони навколишнього природного середовища від шкідливого хімічного, фізичного та біологічного впливу, поряд з такими правовими інститутами, як правові заходи щодо раціонального використання природних ресурсів, правовий режим особливо охоронювальних природних та екологічно несприятливих територій, говорить й М.М. Бринчук [249, с. 87-88].

У свою чергу О.І. Крассов, вважає, що такі правовідносини становлять основу екологічного права і наповнюють його спеціальну частину. Норми ж природоресурсного права (право власності та користування природними ресурсами) взагалі не є складовою екологічного права, а такі інститути екологічного права, як заповідне та фауністичне право, складають особливу частину екологічного права [250, с. 46-48]. Пізніше він змінює свою позицію і відносить правовідносини з охорони довкілля від шкідливого хімічного, фізичного та біологічного впливу до особливої частини екологічного права, поряд з нормами природоохоронного характеру [251, с. 45-46]. Проте, на нашу думку, такий підхід є не зовсім вдалим, оскільки, згідно з такою позицією, до складової природоохоронного права входять правові інститути, які мають зовсім різні засоби правового регулювання. Наприклад, якщо для правового врегулювання шкідливих хімічних, біологічних та фізичних впливів необхідне застосування таких правових засобів, як нормування викидів і скидів забруднюючих речовин у довкілля та розміщення відходів, екологічна експертиза, декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки, екологічна сертифікація, страхування екологічних ризиків, сплата екологічного податку тощо, то для правового регулювання заповідної справи та правової охорони тваринного світу притаманні, зокрема, державний кадастр територій та об'єктів, забезпечення режиму цих територій та ін. [252, с. 72-75].

Водночас, під впливом збільшення техногенних та природних катаклізмів у світі, а також сучасних тенденцій розвитку вітчизняного екологічного законодавства, положення якого будуть проаналізовані в інших частинах нашої роботи, ряд вчених прийшли до висновку про необхідність зміни гуманістичного (антропоцентричного)

напряму, як основи сучасного екологічного права на екоцентричний, в основі якого є охорона всього живого на планеті.

В інших науках, представники даної теорії стверджують, що «атрибутивною складовою нової економічної людини має бути високий рівень екологічної культури, яка спрямована на подолання власної обмеженості людини як природної істоти (біологічного виду) щодо пристосування в біосфері в умовах постійної конкуренції, вона постає засобом піднесення природності людського буття до надприродності, піднесення однієї з форм живої речовини – людини розумної – до чинника, що організовує природний світ. Долаючи за допомогою здобутих засобів обмеженість своїх тілесних потенцій в осягненні природи, Нова економічна людина повинна реформувати споживацький підхід до навколишнього середовища, адже в умовах глобальної екологічної катастрофи існуючі шляхи та напрямки розвитку вже не можуть залишатися попередніми» [253, с. 130]. Тому, подальший екологічний розвиток має бути спрямований на конструктивну зміну відношення особистості та суспільства в цілому до довкілля. Така фундаментальна філософія забезпечить онтологічне сприйняття, яке заперечує існування будь-яких відмінностей між людиною та природою, що будуть достатніми для оголошення людини найвищою цінністю [254; 255; 256].

В екологічному праві прихильниками такої теорії є, зокрема, Г.І. Балюк, В.М. Єрмоленко, М.В. Краснова Н.Р. Малишева. Наприклад, М.В. Краснова наголошує, що «в основі визнання людини найвищою соціальною цінністю лежить антропоцентричний науковий підхід, який є підтвердженням помилковості розуміння концептуальних засад фактичної взаємодії суспільства і природи, є схилянням до позиції так званого панування людини над природою, є спробою виправдати існуючі наслідки людської діяльності, розвиток науково-технічного прогресу, які й призводять до незворотних процесів у самій природі тим, що, мовляв, природі байдуже до цих процесів, адже це є наслідком існування людини як частини самої природи, як власне байдуже і самій людині про те, що буде після того, як її самої не стане. Загальновідома позиція матеріалістів: після нас – хоч потоп!» [257, с. 48].

Г.І. Балюк, досліджуючи особливості гуманістичного підходу в екологічному праві, робить припущення про те, що «можливо саме з часу появи гуманістичної ідеї можна

визначити і часові параметри, коли людина поставила себе над природою, проголосивши себе «богототожною», а сам термін «гуманізм» перетворюється з визначення цінності людини як особистості, в революційний термін, спрямований на руйнацію того світогляду, в центрі якого – Творець (Природа) і який не відповідає сучасним міжнародним тенденціям в екологічному праві, в основу яких покладено концепцію енвайроменталізму (ідея об'єднання зусиль усіх країн світу в галузях економіки, політики, техніки, науки, культури, освіти і права для збереження довкілля на екологічно обґрунтованих засадах) [258, с. 10-11]. Про недоцільність виокремлення антропоохоронного права говориться і в роботах В.М. Єрмоленка [259, с. 72-75].

Тому-то вимушено, констатуючи незворотні зміни у стані природного середовища, які сталися під впливом людської господарської діяльності, й робиться наголос на «необхідності забезпечення безпеки людства, що стає більш важливим, ніж подальший технічний прогрес. Пріоритетною спрямованістю стає не подальше нарощування виробничого потенціалу, а забезпечення його екологічності, реконструкції з урахуванням екологічних наслідків його здійснення» [260, с. 97-102].

З огляду на це М.В. Краснова стверджує, що «саме тому, враховуючи значимість еволюції як поступального, водночас, якісного процесу по впорядкуванню стану природного середовища, наука екологічного права має переглянути підходи передусім до основного об'єкта свого дослідження – до природи, і на її економічних, екологічних та соціальних правових характеристиках запропонувати суспільству сучасні ефективні правові моделі застосування та дотримання її законів, які дозволяють здійснити перехід до більш природного, менш споживацького способу життя та до екотехнічного типу економіки, який і буде враховувати потребу відновлення (відтворення) та збереження природи» [257, с. 48]. Доцільно підтримати позицію М.В. Краснової, згідно з якою «за умови, коли наука екологічного права виробить нові концептуальні засади свого формування і подальшого розвитку, особливо у контексті свого сучасного пріоритетного напрямку – екологічної безпеки, то й називатися вона може Право екологічної безпеки. В основі такої науки може лежати вчення про правове забезпечення охорони і відтворення природи та екологічної безпеки громадян, в першу чергу, при здійсненні природокористування як основного чинника екологічного ризику» [257, с. 49].

Підтримує таку позицію і Н.Р. Малишева, яка при аналізі засад становлення міжнародного права екологічної безпеки зазначає, що сьогодні міжнародне право навколишнього середовища є однією з найбільш розвинених галузей міжнародного права, і, на її переконання: «можна сміливо стверджувати, що її складова – міжнародне право екологічної безпеки є, в сучасних умовах, системоутворюючою, такою, що визначає темпи і головну спрямованість розвитку всієї галузі міжнародного права навколишнього середовища» [358, с. 525], оскільки саме в межах сучасного міжнародного права екологічної безпеки, проводяться такі важливі заходи, як, наприклад: Стокгольмська конференція 1972 року з питань навколишнього середовища, Ріо-де-Жанейрська конференція 1992 року з питань навколишнього середовища та розвитку, Йоханнесбурзький саміт 2002 року з питань сталого розвитку, Конференція ООН 2012 року «Ріо+20» та інші, на яких приймаються важливі дороговказні аналітичні документи та міжнародні документи, що встановлюють різні вимоги щодо сучасного екологічнобезпечного розвитку країн світу [358, с. 527-542], аналіз яких буде проведено нами в наступному розділі цієї роботи.

Однак висновки, отримані у попередніх підрозділах даного дослідження про сутність екологічної безпеки та її характерні ознаки, дають можливість висунути пропозицію про сучасне формування права екологічної безпеки, як підгалузі екологічного права, що регулює суспільні відносини, які обтяжені екологічним ризиком та пов'язані із встановленням та реалізацією природоохоронних заходів, якими забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для всіх складових компонентів навколишнього природного середовища, включаючи життя і здоров'я людей під час здійснення різних видів природокористування. У зв'язку з цим, пропонується право екологічної безпеки розглядати як основу сучасного природоохоронного права.

Така підгалузь права носить регулятивно-охоронувальний характер. Таке наше твердження базується на положеннях теорії регулятивного та охоронного права [261], яка виходить із того, що за своїм формальним змістом усі правовідносини подібні; відмінність становить лише спрямування дії права, тобто, опосередкування нормального перебігу суспільних відносин і/або реагування на порушення нормативних вимог [261, с.

87]. Особливістю поєднання регулятивного і охоронного права є ситуація, коли поряд з першим останнє розглядається у якості юридичної відповідальності. Для права екологічної безпеки це характерно тим, що більшість його норм носять обов'язковий, зобов'язальний характер, а правовідносини у сфері забезпечення екологічної безпеки характеризуються як регулятивністю, так і імперативністю та є за своєю суттю відносинами із суспільного управління екологічною безпекою (станом навколишнього природного середовища), екологічним ризиком (ймовірністю виникнення надзвичайних ситуацій).

За таких умов право екологічної безпеки має засади конституційного права, оскільки містить такі норми, які проголошують одне з основоположних прав людини та громадянина – право на екологічну безпеку (ст. 50 Конституції України); визначають специфічний вид соціальної відповідальності – позитивну відповідальність суспільства, держави, окремої особи, у межах якої реалізуються: зобов'язання держави забезпечувати екологічну безпеку (ст. 16 Конституції України); встановлені законодавством обов'язки природокористувачів, інших суб'єктів, не заподіювати шкоду природі, відшкодовувати таку шкоду (ст. 66 Конституції України). Особливо це стосується тих осіб, які здійснюють екологічно небезпечні види діяльності, виконувати вимоги, правила, оскільки вони зобов'язані дотримуватися умов стандартів, нормативів, дозволів, ліцензій тощо. Здійснення таких обов'язків пов'язане з реалізацією міжнародно-правових принципів «забруднювач та користувач платить повну ціну», «невідворотність юридичної відповідальності за шкоду, завдану довкіллю», «володілець джерела підвищеної небезпеки несе відповідальність без вини».

Тому право екологічної безпеки має цивільно-правові засади, що виражаються передусім у наданні можливості самим учасникам правовідносин самостійно визначати свою поведінку у рамках правових приписів. При цьому сторони виступають в якості рівних суб'єктів, добровільно приймають на себе зобов'язання по відношенню один до одного. Інакше кажучи, особи мають право здійснювати будь-які дії, прямо не заборонені законом. Наприклад, кожен може вибрати будь-який варіант зменшення викидів (скидів) забруднюючих речовин (запровадити нову технологію, зменшити кількість джерел, що забруднюють довкілля, перейти на новий вид енергозабезпечення виробництва тощо),

аби це призвело до дотримання встановлених для даного підприємства нормативів гранично допустимих викидів. Проте, на відміну від суто цивілістичного підходу до свободи волевиявлення суб'єктів таких правовідносин, в праві екологічної безпеки (як і в екологічному праві в цілому) в основу будь-яких правовідносин покладено принцип пріоритету публічних інтересів, через встановлення різноманітних заборон і обмежень (нормування, лімітування, зонування тощо). У ряді випадків законодавством передбачено укладення договорів між спеціально уповноваженим органом державної влади і суб'єктами екологічно небезпечної діяльності щодо порядку і особливостей використання природних ресурсів. При заподіянні в результаті екологічного правопорушення шкоди довкіллю, особистості або майну громадянина, майну юридичної особи застосовуються норми Цивільного кодексу України про зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди (гл. 82 Цивільного кодексу України) або притягнення до відповідальності без вини (в результаті володіння джерелом підвищеної небезпеки) (ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», ст.ст. 1187 та 1188 Цивільного кодексу України) [262, с. 137-140].

З огляду на те, що законодавством встановлюються вимоги у сфері забезпечення екологічної безпеки (ст.ст. 50-59 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»), особливо до різних видів господарювання, вони містяться також й в господарському праві та законодавстві та визначаються Господарським кодексом України від 16 січня 2003 р. (наприклад: ч. 2 ст. 5, ст. 6, ч. 2 ст. 10, ч. 3 ст. 19, ст. 246 та 416 тощо) [263], положеннями Законів України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [264], «Про пестициди та агрохімікати» [265] та іншими.

Норми трудового права сприяють регулюванню питань особливостей умов праці на об'єктах підвищеної екологічної небезпеки, а також притягнення винних осіб до дисциплінарної відповідальності у випадку порушення норм трудового законодавства на таких об'єктах (наприклад: ст.ст. 7, 24, 100, глава IX Кодексу законів про працю від 10 грудня 1971 р. [266]).

Право екологічної безпеки дуже тісно пов'язане з адміністративним правом, у межах якого реалізуються: 1) законодавчо встановлені обов'язки центральних органів

виконавчої влади, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні, будівництві та експлуатації об'єктів шкідливого впливу на довкілля (ст. 10, розділ XI Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»); 2) здійсненням господарської діяльності по використанню природних ресурсів, здійсненням викидів і скидів забруднюючих речовин, розміщення відходів у навколишньому природному середовищі лише на підставі отримання спеціальних дозволів, що передбачено Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», поресурсовими нормативними актами, а також конкретизовано Законами України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [267], «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [268]) та багато іншого; 3) встановленням законодавчого припису про обов'язковість здійснення державного та громадського контролю за додержанням екологічного законодавства, або ж створенням та функціонуванням мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації (ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») та багато іншого, що забезпечується багатьма спеціальними законами, як-от: Законами України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»; «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. (в редакції Закону від 13 січня 2011 р.) (стаття 8 Закону), «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. [269]. Такі положення законодавства визначають організаційно-правові та функціонально-правові основи правового регулювання відносин забезпечення екологічної безпеки, та які будуть проаналізовані в наступних розділах цієї роботи.

Відповідний зв'язок права екологічної безпеки існує й з фінансовим правом в частині реалізації міжнародного принципу «забруднювач платить» шляхом запровадження екологічного податку (наприклад: ст.ст. 9, 14, розділ VIII Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 року [270]), фінансування заходів забезпечення екологічної безпеки (наприклад: п. 16-1 ч. 2 ст. 29, п. 1 ч. 2 ст. 41, ч. 2 ст. 55, п. 4-1 ч. 1 ст. 69-1 Бюджетного кодексу України від 8 липня 2010 року [271]) тощо.

Водночас ми беремо до уваги, що право екологічної безпеки фактично позбавлене власних засобів юридичної відповідальності, а тому у разі порушень вимог екологічної безпеки до уваги беруться склади екологічних злочинів, закріплені в Кримінальному кодексі України (наприклад: ч. 3 ст. 42, ст.ст. 236-239, ст. ст. 241-244, ст. 251, 253 та ін. [272]), а також склади правопорушень, визначених ст.ст. 46, 78, 82, 91, 93, 95-96, 188 Кодексу України про адміністративні правопорушення [273].

Отже охоронні відносини, які складаються при застосуванні санкцій за порушення вимог екологічної безпеки, що втілені у матеріальних та процесуальних нормах цієї підгалузі та в різноманітних техніко-юридичних документах (стандартах, нормативах, вимогах екологічної безпеки), формально належать до сфери регулятивного впливу інших галузей права. Тому вважаємо, що більшість норм права екологічної безпеки має характер засобів гарантування безпечного стану довкілля та суб'єктивного права на екологічну безпеку. Такі засоби визначаються, як видно, нормами конституційного, цивільного, господарського, адміністративного, фінансового та іншого галузевого права і законодавства. Саме із цих міркувань такі норми пропонується об'єднувати у інтегровану правову спільність – в підгалузь екологічного права, в право екологічної безпеки, для розмежування якої від інших підгалузей цього права має стати її предмет та об'єкти правового регулювання.

Проте охорона правом відповідних явищ об'єктивної дійсності – чи то певного стану суспільних відносин, чи окремих матеріальних об'єктів, може відбуватися і в межах регулятивних правовідносин. Це означає залучення таких явищ до так званої правової реальності, у межах якої здійснюється: опосередкування в праві відповідного правового режиму господарської та іншої діяльності, здатної, зокрема, негативно впливати на стан навколишнього природного середовища (на екологічну безпеку); визнання певних соціальних цінностей та благ у праві шляхом констатації їх наявності та пріоритетності у якості об'єктів права, у нашому випадку це природа, життя і здоров'я людини в безпечному навколишньому природному середовищі; встановлення суспільного інтересу забезпечувати охорону і захист таких цінностей у якості завдань правового регулювання в певній сфері суспільних відносин, ранжування таких завдань, що об'єктивується у нормах-деклараціях, в нормах-принципах, в нормах-заборонах. Все

це є вагомою передумовою, основою подальшої охорони таких об'єктів диференційованими правовими засобами, в тому числі інструментами охоронних галузей права [274, с. 104].

Отже, об'єктами права екологічної безпеки мають вважатися визначені Конституцією України найвищі соціальні цінності – навколишнє природне середовище як певна інтегрована спільність та найвище соціальне благо, а також життя та здоров'я громадян, їх права і свободи, законні інтереси та власне сама екологічна безпека. При цьому важливим для науки права екологічної безпеки є розуміння навколишнього природного середовища як єдиного, до певної міри абстрактного об'єкта, що звичайно не виключає його подільності на окремі природні об'єкти, однак з усіма зв'язками між ними. Дійсно, у правовідносинах із охорони природних об'єктів, їх використання та відтворення, об'єктами виступатимуть конкретні території, земельні ділянки, лісові масиви, частини природних об'єктів, залучені у господарський обіг. Але для досягнення мети регуляторного впливу норм права екологічної безпеки природні об'єкти мають розглядатися не як носії того чи іншого природного ресурсу (тобто з точки зору їх економічного, народногосподарського значення), а саме як елементи довкілля у його діалектичному зв'язку із людиною, де, з одного боку, є її життя та здоров'я, а з іншого, – є вольові її дії по відношенню до довкілля (як іманентно належні людській істоті явища), які і виступають певними «точками дотику» людини та навколишнього природного середовища, а отже дестинаторами впливу норм права екологічної безпеки на суспільні відносини.

З огляду на це, на мою думку, основне соціальне призначення права екологічної безпеки полягає у забезпеченні саме людиною, а також державою, всім суспільством такого стану навколишнього природного середовища, особливо під час здійснення різних видів господарської діяльності, які є джерелами хімічного, фізичного та біологічного впливу, при якому б задовольнялися потреби гармонійного співіснування всього живого на планеті, в тому числі й належна реалізація права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, яка цілком залежна від нього [275, с. 79-88].

Таким чином, якщо у суспільстві наявне безпечне навколишнє природне середовище, то життю та здоров'ю людини та всьому живому нічого не загрожує, отже

вони є захищеними, а екологічна безпека досягнута. У разі ж, якщо навколишнє природне середовище несе загрозу, – життя та здоров'я потребують охорони засобами права екологічної безпеки. В цьому випадку, життя та здоров'я, а також навколишнє природне середовище набувають якостей змістовних характеристик екологічної безпеки як об'єкта права екологічної безпеки, і навпаки, екологічна безпека є основною гарантією та правовим засобом (оскільки розглядається у юридичному вимірі як стан довкілля, правовідносин, а отже певний правопорядок [276, с. 26; 277, с. 54]) охорони життя та здоров'я людини і всього живого на Землі.

Отже, основним об'єктом права екологічної безпеки є безпечний стан навколишнього природного середовища, від якого залежить і життя та здоров'я людини, а тому воно виступає основним публічним благом та найвищою соціальною цінністю, що зумовлює необхідність перегляду державної політики щодо нього на рівні Конституції України.

У той-же час, поза сумнівом, людина залишається важливим об'єктом права екологічної безпеки, з її ціннісними характеристиками [278]. Для цього доцільно враховувати сучасні підходи інших наук, зокрема філософії права, де розвивається цікавий науковий напрям – екософія права, як методологічне завдання формування екоправової культури [279, с. 209-214]. У контексті вчення Вернадського В.І про ноосферу, підсумковим фактором еволюції соціуму пропонується визнати людину як цілісну екотворну особистість, становлення якої пов'язується з екологізацією її правосвідомості, духовним оновленням на основі отримання знань про гармонізацію соціальних відносин у цілому і правовідносин зокрема, де вирішальна роль належить фактору визнання індивідом законів Природи та відповідальності перед нею, як перед своєю колискою і годувальницею, джерелом власного життя. У цьому випадку має формуватись особистість як екологічна правова людина, вільна взяти на себе відповідальність за своє життя, за майбутнє соціуму і Природи. У зв'язку з цим підкреслюється, що історія людства дає підставу для розуміння того, що перетворення індивіда в цілісну правову особистість і ті знання, які він розвиває у напрямку екофобної раціоналістичності, дозволить йому сконцентрувати в необхідному обсязі інформацію

для вирішення творчих завдань і забезпечити головну мету свого призначення – удосконалити себе як творця екогармонійного правового соціуму [279, с. 209-214].

Визначення об'єктів права екологічної безпеки значною мірою впливає на окреслення кола суб'єктів правовідносин екологічної безпеки, тобто носіїв прав і обов'язків у цих відносинах. Так, основними суб'єктом законодавство визнає державу Україну, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, що наділені компетенцією по врегулюванню таких правовідносин, юридичних та фізичних осіб, а також громадськість.

Виступаючи суб'єктом міжнародного права, держава Україна має ряд обов'язків по міжнародним договорам і угодам у сфері забезпечення екологічної безпеки. У зв'язку з цим Україна зобов'язана забезпечити виконання своїх обов'язків у цій сфері. Саме на неї покладається обов'язок забезпечувати екологічну безпеку, підтримувати екологічну рівновагу на своїй території, подолати наслідки Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, зберегти генофонд Українського народу (ст. 16 Конституції України), шляхом виконання широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів (ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р.).

Органи державної влади та місцевого самоврядування є суб'єктами правовідносин, як правило, у сфері управління по забезпеченню екологічної безпеки. Реалізацію такої правосуб'єктності розглядають як організаційно-правову форму забезпечення екологічної безпеки, під якою розуміють опосередковані правовим регулюванням і організаційно відособлені типи функціональної діяльності спеціально уповноважених державних структур, інших інституцій, спрямованих на здійснення організації координації, розпорядження, погодження, інформування, ліцензування, сертифікації, контролю, інших функціонально-розпорядчих дій з метою забезпечення дотримання усіма юридичними і фізичними особами та державою вимог, норм і нормативів екологічної безпеки. Система та повноваження таких органів нами буде досліджена в наступних частинах цієї роботи.

Юридичні особи також виступають учасниками правовідносин із забезпечення екологічної безпеки. Саме їм адресовані вимоги законодавства про забезпечення екологічної безпеки в різних сферах господарювання. Наприклад, законодавством передбачено для них додержання екологічних вимог при використанні природних ресурсів, таких як: а) раціонального і економного використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій; б) здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища; в) здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів; г) застосування біологічних, хімічних та інших методів поліпшення якості природних ресурсів, які забезпечують охорону навколишнього природного середовища і безпеку здоров'я населення; д) збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що підлягають особливій охороні; е) здійснення господарської та іншої діяльності без порушення екологічних прав інших осіб; є) здійснення заходів щодо збереження і невиснажливого використання біологічного різноманіття під час провадження діяльності, пов'язаної з поводженням з генетично модифікованими організмами. При використанні природних ресурсів має забезпечуватися виконання й інших вимог, встановлених цим Законом та іншим законодавством України (ст. 40 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», далі Закон).

Так само, такі суб'єкти мають додержуватися вимог екологічної безпеки при: розміщенні, проектуванні, будівництві, реконструкції, введенні в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів (ст. 51 Закону); застосуванні засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 52 вказаного Закону); поводженні з біологічними речовинами та продуктами біотехнологій (ст. 53 цього ж Закону); здійсненні діяльності, яка є джерелом акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів та радіоактивного забруднення (ст. 54 вказаного Закону); поводженні з відходами (ст. 55 Закону); проектуванні, виробництві, експлуатації та обслуговуванні транспортних засобів (ст. 56 Закону); проведенні наукових досліджень, впровадженні відкриттів, винаходів, застосуванні нової техніки, імпортного устаткування, технологій і

систем (ст. 57 Закону); використанні військових об'єктів та здійсненні військової діяльності (ст. 58 Закону); розміщенні і розвитку населених пунктів (ст. 59 Закону) тощо.

Суб'єктами правовідносин із забезпечення екологічної безпеки є також і громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які є носіями суб'єктивного права на екологічну безпеку (статті 50 Конституції України та 9, 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Саме ці суб'єкти виступають уповноваженими особами у правовідносинах екологічної безпеки, які для захисту свого права на безпечне для життя і здоров'я довкілля можуть об'єднуватися в громадські об'єднання у відповідності до Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. [280]. Проте, не слід забувати, що будь-яке суб'єктивне право не існує само по собі, йому завжди кореспондує відповідний обов'язок. Таким обов'язком є не заподіяння шкоди природі та відшкодування завданих їй збитків (ст. 66 Конституції України), берегти природу, здійснення діяльності з додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів, компенсація шкоди, заподіяної забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище (ст. 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Ці правові положення нівелюють так звану гуманістичну спрямованість екологічного права, навпаки, надають йому зобов'язального характеру, коли обов'язок оберігати природу як найвищу соціальну цінність, забезпечувати екологічну безпеку стає всезагальним, стосується невизначеного кола осіб, незалежно від його правового статусу: чи це громадянин, чи це посадова або службова особа.

Діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу, може бути припинена за рішенням суду (ч. 3 ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). А отже, правовий статус суб'єктів правовідносин екологічної безпеки значною мірою впливає на предмет права екологічної безпеки, яким доцільно визначити сукупність врегульованих нормами екологічного та інших галузей права суспільних відносини, що спрямовані на здійснення заходів попередження та усунення загроз для навколишнього природного середовища, життя та здоров'я людини від небезпечного впливу техногенних та природних чинників.

Система законодавчо визначених прав і обов'язків суб'єктів складають зміст правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки та розкривають їх статистику, у той час, коли реальна поведінка учасників таких правовідносин не завжди відповідає моделі поведінки, передбаченої законом. У цьому випадку співвідношення реальної поведінки та «норми» розкривається через динаміку правовідносин, тобто в процесі виникнення, розвитку, зміни та припинення таких правовідносин.

За своїм характером правовідносини екологічної безпеки є *регулятивними*, оскільки головною метою їх виникнення, реалізації і припинення є виконання закріпленого у законодавстві обов'язку держави забезпечувати екологічну безпеку, суб'єктів господарювання (юридичних та фізичних осіб), діяльність яких пов'язана із джерелами та об'єктами потенційної або підвищеної екологічної небезпеки раціонально використовувати природні ресурси, запобігати аваріям і катастрофам, забезпечувати готовність до локалізації та ліквідації їх наслідків, попереджати заподіювання шкоди довкіллю, життю і здоров'ю громадян шляхом здійснення низки державно-правових, організаційних, техніко-технологічних, економічних та інших заходів (проведення різних видів експертиз, постановка об'єктів та джерел екологічної небезпеки на державний облік та включення відомостей щодо них до державних реєстрів, доведення до широкого загалу заінтересованих осіб відомостей про дані, що включаються до декларацій безпеки об'єктів підвищеної небезпеки, здійснення в майбутньому щодо цих об'єктів контролю за додержанням умов, визначених у дозвільних документах, та інше).

Водночас, такі відносини носять і *охоронний* характер, оскільки спрямовані на охорону та захист навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людини від небезпечних впливів господарської діяльності, на забезпечення попередження настання надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, відшкодування шкоди, заподіяної порушенням вимог екологічного законодавства. З цією метою держава, як гарант забезпечення екологічної безпеки (ст. 16 Конституції України), зобов'язала у відповідних нормах законодавства суб'єктів господарювання, які здійснюють екологічно небезпечні види діяльності, здійснювати комплекс заходів з цією метою, зокрема: ліцензувати свою діяльність, сертифікувати продукцію відповідно до екологічних вимог, декларувати з метою дотримання вимог екологічної безпеки наявні об'єкти підвищеної

екологічної небезпеки і т. ін. В межах охоронних правовідносин реалізуються питання відповідальності суб'єктів господарювання за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків у сфері здійснення екологічно небезпечної діяльності в контексті позитивної та ретроспективної юридичної відповідальності.

За рівнем індивідуалізації правового положення суб'єктів, правовідносини у сфері забезпечення екологічної безпеки можуть мати *абсолютний* характер, адже в їх межах забезпечується реалізація невід'ємного, природного, непорушного права громадян – права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування заподіяної порушенням цього права шкоди (ст. 50 Конституції України).

Відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки, як різновид еколого-процесуальних відносин, мають і *відносний* характер, оскільки виникають між конкретними уповноваженими і зобов'язаними особами з метою набуття права на здійснення господарської діяльності, обтяженої екологічним ризиком. З таких міркувань доцільно визначитись з підставами їх виникнення.

Загальновизнано у теорії права та в багатьох правових дисциплінах, що умовами та підставами виникнення тих чи інших правовідносин виступають відповідні *юридичні факти та юридичні склади*, тобто обставини, з якими законодавство пов'язує виникнення для їхніх учасників певних прав та обов'язків, інших юридичних наслідків [232, с. 46]. Під юридичними фактами традиційно розуміються визначені життєві обставини (умови, ситуації), з якими норми права пов'язують виникнення, припинення або зміну правовідносин [281, с. 530]. Юридичними фактами можуть виступати такі соціальні обставини, які можна закріпити формально, наявність чи відсутність яких можна з точністю встановити [282, с. 14]. Характерними ознаками юридичних фактів є те, що: а) вони передбачені нормами права; б) фіксуються у відповідній процедурно-процесуальній формі; в) породжують юридичні наслідки.

Основними ознаками юридичних фактів є те, що вони: а) являють собою різні життєві обставини, умови і факти; б) визначаються у нормах права, точніше у їх гіпотезах; в) слугують неодмінною умовою виникнення, зміни чи припинення правовідносин; г) тягнуть за собою суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників правовідносин; д) забезпечуються державним примусом [283, с. 447]. Юридичні факти

класифікуються за різними підставами, однак основною є вольова ознака, за якою всі юридичні факти поділяються на дії та події. Дії (тобто такі факти, які визначаються волею людей), в свою чергу поділяються на юридичні акти, та юридичні вчинки. До перших належать правочини, а також акти виконавчих органів державної влади, акти адміністрації підприємств, судові рішення тощо, до других – правомірні чи неправомірні дії осіб, з настанням яких пов'язуються певні юридичні наслідки незалежно від волі, намірів чи бажання цих осіб. Подіями є обставини, які не залежать від волі людини.

У контексті нашого дослідження об'єктивною умовою виникнення правовідносин із забезпечення екологічної безпеки доцільно визнати правові норми: ст. 16, 50 Конституції України; ст. 9, 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та ін. У той-же час, гарантування державою екологічної безпеки є лише однією з умов виникнення правовідносин із забезпечення екологічної безпеки.

До юридичних фактів як підстав припинення відносин із забезпечення екологічної безпеки належать також події. Подія як юридичний факт є життєвою обставиною чи їх сукупністю, які виникають як по волі так і поза волею осіб – сторони чи сторін таких правовідносин та припиняють їх в силу настання таких обставин під час реалізації повноважень у сфері забезпечення екологічної безпеки. До таких подій можна віднести, зокрема: добровільне припинення діяльності підприємства, що здійснює екологічно небезпечний вид діяльності або його банкрутство; примусове зупинення або припинення такої діяльності в результаті порушення вимог екологічного законодавства та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

В науці екологічного права вважається, що основним юридичним фактом виникнення правовідносин із забезпечення екологічної безпеки є присутність у господарській діяльності людини екологічного ризику [232, с. 39-58], як усвідомленої можливості небезпеки [195, с. 1030].

З юридичного факту починається життя норми права, яка реалізується у правовідносинах, перевіряється її реальність, дієвість. Нормативно-правовим порядком визначається, які речовини та їх суміші є ризикованими, і такі їх фізико-хімічні властивості стають вже не просто природною, об'єктивною закономірністю, а встановлюються певні нормативно ініційовані приписи у сфері поводження,

використання таких речовин, встановлюють вимоги до поведінки суб'єктів, які здійснюють чи планують здійснювати діяльність, пов'язану із використанням таких речовин, і таким чином екологічний ризик як юридичний факт, підстава виникнення правовідносин стає підґрунтям для «прив'язки» загальної абстрактної норми до конкретного випадку [197, с. 126].

Специфічність феномену екологічного ризику полягає і в тому, що останній не тільки породжує виникнення правовідносин, але й сам є породженням правовідносин екологічної безпеки. Пов'язаність екологічного ризику із материнським поняттям екологічної безпеки детермінує генетичний зв'язок правовідносин екологічного ризику із правовідносинами екологічної безпеки, перші з яких є похідними від останніх [284, с. 26].

Правовідносини екологічної безпеки виступають у якості передумови виникнення правовідносин, що виникають з екологічного ризику, та об'єктивно функціонують як зв'язок причини та наслідку. Їх взаємообумовленість та взаємозалежність слугує підґрунтям для кваліфікації правовідносин екологічного ризику [197, с. 128].

Екологічний ризик у правовідносинах екологічної безпеки виступає як підстава їх виникнення, зміни або припинення, адже саме наявність екологічного ризику у діяльності суб'єктів господарювання перетворює їх діяльність на екологічно небезпечну, таким чином зумовлюючи виникнення правовідносин щодо забезпечення екологічної безпеки. При цьому екологічний ризик виступає об'єктом еколоґо-експертних правовідносин [285], правовідносин із екологічного декларування об'єктів підвищеної екологічної небезпеки [286, с. 10], правовідносин екологічного страхування [287, с. 36]; екологічний ризик впливає на здійснення попереджувальних, профілактичних заходів забезпечення екологічної безпеки, заходів, спрямованих на зниження ступеня ризику, а також на розміри екологічних платежів [288, с. 24]; екологічний ризик визначає і такий особливий об'єкт правовідносин як зони та території, що зазнали забруднення [197, с. 132]. Екологічний ризик існує на усіх етапах існування правовідносин екологічної безпеки, впливаючи, в тому числі, і на об'єкт зазначених правовідносин, що проявляється у визначенні правового статусу осіб, що постраждали від екологічних катастроф [197, с. 133] і т. ін.

Отже, правовідносини права екологічної безпеки, які формують його предмет можна визначити як врегульовані нормами права суспільні відносини, які обтяжені екологічним ризиком та спрямовані на попередження виникнення небезпеки для навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людини від впливу техногенних та природних факторів.

Основними об'єктами відносин права екологічної безпеки є навколишнє природне середовище, а також життя та здоров'я людини, де навколишнє природне середовище виступає основною соціальною цінністю, соціальним благом та об'єктом правової охорони. В такий спосіб підтримується наукова позиція про екоцентричний підхід в екологічному праві, що заснований на засадничих документах Організації Об'єднаних Націй, на ідеях Концепції сталого розвитку, які розглядають існування суспільства як невід'ємний елемент навколишнього природного середовища, що розвивається за своїми законами. З таких міркувань, пропонується визнати навколишнє природне середовище публічним благом та найвищою соціальною цінністю, та на цих засадах переглянути державну політику щодо неї на рівні Конституції України.

Визначеність об'єктів права екологічної безпеки значною мірою впливає на окреслення кола суб'єктів правовідносин екологічної безпеки, тобто носіїв прав і обов'язків у цих відносинах. Так, основними суб'єктом законодавство визнає державу Україна, в особі органів державної влади та місцевого самоврядування, що наділені компетенцією по врегулюванню таких правовідносин, юридичних та фізичних осіб, а також громадськість.

Об'єктивною умовою виникнення відносин права екологічної безпеки доцільно вважати положення правових норм: ст. 16, 50 Конституції України; ст. 9, 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а підставою їх виникнення, зміни чи припинення – присутність екологічного ризику як усвідомленої можливості небезпеки від техногенного чи природного впливу відповідних факторів.

На засадах характеристики відносин права екологічної безпеки його запропоновано вважати регулятивно-охоронною підгалуззю екологічного права, яка має комплексний характер, оскільки її норми ґрунтуються на конституційному, цивільному, господарському, адміністративному та в інших галузях права.

У такому випадку, право екологічної безпеки можна розглядати як підгалузь екологічного права, що регулює суспільні відносини, які обтяжені екологічним ризиком та пов'язані із встановленням і реалізацією природоохоронних заходів, якими забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для всіх складових компонентів навколишнього природного середовища, включаючи життя і здоров'я людей під час здійснення різних видів природокористування.

2.2 Методи та принципи права екологічної безпеки

З теоретико-правової позиції, кожна група самостійних суспільних відносин, що визначають предмет підгалузі права вимагає специфічних засобів нормативно-правового регулювання, які реалізуються у методах. При цьому вважається, що це мають бути особливі методи правового регулювання правовідносин, які й дозволяють визнати підгалузь самостійною. Відтак, виникає питання: чи має право екологічної безпеки власні методи регулювання відповідних правовідносин.

Ми беремо до уваги що право екологічної безпеки формується в межах екологічного права, тому й методами цієї галузі можуть виступати методи екологічного права. Традиційно метод екологічного права розглядається як сукупність засобів і способів впливу на учасників суспільних відносин з метою забезпечення правових вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки. Інколи зважають, що для комплексної галузі екологічного права його метод не є таким «своїм», як наприклад, методи класичних однорідних галузей права – адміністративного, кримінального чи цивільного права. Тому говорять, що екологічне право запозичує методи правового регулювання у цих галузях права, використовуючи їх для власних потреб. Такими методами виступають імперативний (адміністративно-правовий) та диспозитивний (цивільно-правовий). При цьому вважають, що адміністративно-правовий метод застосовується в галузях публічного права, до яких відносять і екологічне право, особливо при забезпеченні державного примусу до необхідної поведінки і виконанню

правових приписів, а застосування цивільно-правового методу переважає в галузях приватного права, коли учасники правовідносин виступають зазвичай як рівноправні суб'єкти, незалежні один від одного [249, с. 72-73].

Більш правильним, на нашу думку, є науковий підхід, згідно з яким екологічне право застосовує загально-правові засоби впливу на учасників суспільних відносин у сфері довкілля, а саме: заборони, дозволу, санкціонування, узгодження, уповноваження, стимулювання, попередження, профілактики, рекомендації тощо, що відбувається як у межах імперативного, так і в межах диспозитивного методу правового регулювання екологічних правовідносин [16, с. 34]

Беремо також до уваги, що в еколого-правовій літературі розрізняють методи галузі права та методи правового регулювання [289, с. 26]. Так, під методами галузі екологічного права розуміють сукупність способів, засобів, прийомів, шляхом яких право впливає на волю людей. З урахуванням цього ми вважаємо, що регулювання відносин, які складають предмет права екологічної безпеки, здійснюється в нормативному порядку такою сукупністю правових норм, в яких закріплені відповідні способи, засоби, прийоми, які й характеризують особливий еколого-правовий статус сторін у цих правовідносинах, юридичні факти, з якими пов'язане виникнення, зміна та припинення цих правовідносин, визначеність прав та обов'язків їх суб'єктів, захист їх прав і законних інтересів, юридичну відповідальність і т. ін., та які дозволяють забезпечити відповідний екологічний правопорядок [290, с. 74-76].

Метод же правового регулювання визначається як спосіб правового впливу шляхом законодавчого закріплення елементів екологічної системи держави, значимих для правового регулювання, структури органів управління, кола природокористувачів, встановлення права природокористування за допомогою імперативного або диспозитивного підходу [289, с. 26]. Застосовуючи такий підхід до права екологічної безпеки, його методом правового регулювання можуть виступати способи правового впливу, які реалізуються шляхом законодавчого закріплення елементів системи права екологічної безпеки, важливих для правового регулювання, структури органів управління в цій підгалузі, кола фізичних і юридичних осіб, на яких покладається обов'язок забезпечувати екологічну безпеку, встановлення вимог до здійснення видів

діяльності, які можуть шкідливо впливати на довкілля та життя і здоров'я людей за допомогою диспозитивного або імперативного підходів.

Згідно з теорією права, методи правового регулювання включають наступні компоненти: порядок виникнення прав та обов'язків сторін (із закону, з договору, із акта застосування права тощо); ступінь самостійності суб'єктів при виникненні прав і обов'язків (рівність сторін або відносини влади і підпорядкування); способи регулювання активності суб'єктів права (заборони, розпорядження, дозволу, рекомендації, заохочення); способи забезпечення прав та обов'язків (судовий та інший порядок) [291, с. 261]. Такі компоненти присутні в системі правових норм екологічної безпеки та значною мірою впливають як на підстави виникнення правовідносин цієї підгалузі, включаючи правові засади екологічного ризику, так і на формування всього механізму правового забезпечення екологічної безпеки, який розглядається як «сукупність державно-правових засобів, спрямованих на регулювання діяльності, спроможної посилити рівень екологічної безпеки, попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для населення і природних систем, локалізацію проявів екологічної небезпеки» [100, с. 94]. Виходячи з останнього положення, механізм правового забезпечення екологічної безпеки включає такі види державно-правових засобів (заходів): а) організаційно-превентивні; б) регулятивно-стимулюючі; в) розпорядчовиконавчі; г) забезпечувальні; д) охоронно-відновлювальні засоби, або ж гарантії [100, с. 94], які будуть проаналізовані нами в наступних частинах цієї роботи.

Можна брати до уваги й позицію відомого теоретика права С.С. Алексєєва, який поділяє методи і способи правового регулювання. Методи він пропонує розглядати як прийоми юридичного впливу, їх поєднання, які характеризують використання у відповідній сфері суспільних відносин певного комплексу юридичного інструментарію, засобів юридичного впливу. Зокрема, він виокремлює централізоване, імперативне регулювання (метод субординації) та децентралізоване (диспозитивне) регулювання (метод координації). Способами ж правового регулювання, на його думку, є ті шляхи юридичного впливу, які виражені в юридичних нормах, в інших елементах правової системи. Це позитивне зобов'язання, дозвіл, заборони і обмеження [292, с. 294-297].

Отже, з огляду на всі підходи до поняття методу в праві, методами права екологічної безпеки можуть виступати наступні.

Імперативний метод, який ми вважаємо загально-правовим, базується на застосуванні владних юридичних приписів, які не допускають відходів від чітко встановленого правила поведінки. Іншими словами, суб'єкти правовідносин вправі здійснювати лише ті дії, які їм дозволені. Цьому методу притаманні такі способи регулювання, як:

- *влади й підпорядкування*, що виражається в праві екологічної безпеки у законодавчому встановленні обов'язку центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні, будівництві та експлуатації об'єктів шкідливого впливу на довкілля, передбачені в ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та деталізовані у розділі XI цього закону, присвяченому заходам щодо забезпечення екологічної безпеки;

- *дозвільно-ліцензійний*, виражається у наданні права здійснювати господарську діяльність по використанню природних ресурсів або по здійсненню викидів і скидів забруднюючих речовин, розміщенні відходів лише на підставі отримання спеціальних ліцензій або дозволів, передбачених Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», поресурсовими нормативними актами, законами України «Про ліцензування видів господарської діяльності», «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»). Так, зокрема, ч. 2 ст. 55 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачається, що розміщення відходів дозволяється лише за наявності спеціального дозволу на визначених місцевими радами територіях у межах встановлених лімітів з додержанням санітарних і екологічних норм способом, що забезпечує можливість їх подальшого використання як вторинної сировини і безпеку для навколишнього природного середовища та здоров'я людей;

- *наказу*, виражається у встановленні обов'язку зупинити чи припинити діяльність суб'єкта господарювання, якщо вона призвела чи призводить до порушення вимог екологічних стандартів, а також ліквідувати та компенсувати наслідки заподіяної шкоди

довкілля та життю і здоров'ю людини, що передбачається ст. 246 Господарського кодексу України;

- *заборони*, виражається у встановленні законодавчого припису, яким забороняється вчиняти певні дії. Наприклад, визначаючи межі екологічно обгрунтованої поведінки, екологічне законодавство забороняє впровадження винаходів, нових технологічних систем, устаткування, речовин і матеріалів, якщо вони не задовольняють вимогам охорони довкілля, нормативам санітарно-гігієнічної безпеки (ст.ст. 10, 56, 57 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») і т. ін.;

- *профілактики правопорушень*, в силу виняткових особливостей екологічної шкоди, та що пов'язано з неможливістю її повного й адекватного відшкодування, має пріоритетне значення для забезпечення вимог екологічної безпеки [16, с. 34];

- *екологізації господарської діяльності*, який полягає у підпорядкуванні будь-якої діяльності законам природи та вимогам екологічного права і законодавства [289, с. 27].
Метод екологізації господарської діяльності застосовується шляхом визначення у законодавстві: а) об'єктів природного середовища, які слід захищати від впливу антропогенної діяльності, чи використання яких потребує спеціального правового регулювання; б) органів, які здійснюють регулювання використання природних ресурсів, контролюють дотримання правил природокористування, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки; в) екологічних прав і обов'язків природокористувачів і власників природних ресурсів; г) екологічних вимог щодо всіх видів виробничої та іншої господарської і рекреаційної діяльності, які впливають на стан довкілля; г) юридичної відповідальності за порушення еколого-правових вимог і правил.

Так само *диспозитивний* метод, як загально-правовий, надає можливість самим учасникам правовідносин екологічної безпеки самостійно визначати свою поведінку у рамках правових приписів. При цьому сторони виступають в якості рівних суб'єктів, добровільно приймають на себе зобов'язання по відношенню один до одного. Інакше кажучи, особи мають право здійснювати будь-які дії, прямо не заборонені законом. Наприклад, кожен може вибрати будь-який варіант зменшення викидів (скидів) забруднюючих речовин (запровадити нову технологію, зменшити кількість джерел, що забруднюють довкілля, перейти на новий вид енергозабезпечення виробництва тощо),

аби це призвело до дотримання встановлених для даного підприємства нормативів гранично допустимих викидів.

Доцільно погодитись, що еколого-правовим дисциплінам, у тому числі й праву екологічної безпеки, притаманний *змішаний метод* правового регулювання, який включає в себе одночасно як імперативні, так і диспозитивні способи і прийоми [293, с. 12]. Прикладом існування такого методу в праві екологічної безпеки можуть слугувати договірний та стимулятивний способи правового регулювання. Наприклад, в межах публічно-правової природи права екологічної безпеки *договірний* спосіб реалізується через так званий публічно-правовий договір щодо надання всім суспільством права суб'єктам господарювання здійснювати небезпечні впливи на найвище соціальне благо – на навколишнє природне середовище. З іншого боку, такий спосіб правового регулювання задовольняє приватно-правові інтереси суб'єктів господарювання, коли вони виконують свої зобов'язання щодо укладення договорів екологічного страхування, договорів на проведення екологічної експертизи, екологічного аудиту тощо [293, с. 14]. Спосіб *стимулювання* полягає у реалізації законодавчих положень, спрямованих на заохочення суб'єктів праввідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки до ініціативного порядку приймати і здійснювати заходи щодо ефективного виконання екологічних вимог. До таких положень належать, зокрема, добровільне здійснення сплати зборів за негативні впливи на стан навколишнього природного середовища (сплата екологічного податку); реалізація встановлених податкових та інших пільг, що надаються державним та іншим підприємствам, установам і організаціям, в тому числі природоохоронним, при впровадженні маловідходних і безвідходних технологій і виробництв, використанні вторинних ресурсів, здійсненні іншої діяльності, що забезпечує природоохоронний ефект; звільнення від оподаткування певних суб'єктів (або об'єктів), наприклад екологічних фондів; застосування заохочувальних цін і надбавок на екологічно чисту продукцію; введення спеціального оподаткування екологічно шкідливої продукції, а також продукції, що випускається із застосуванням екологічно небезпечних технологій; застосування пільгового кредитування підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, що ефективно здійснюють охорону

навколишнього природного середовища (ст. 48 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») і т. ін.

Водночас, праву екологічної безпеки, як і екологічному праву, притаманні свої власні методи правового регулювання, які дозволяють виділяти їх від інших галузей / підгалузей права. За своїм змістом і призначенням такі методи є спеціальними методами, вони спрямовані на регулювання саме екологічних відносин і, особливо, відносин забезпечення екологічної безпеки. До таких *спеціальних методів* в еколого-правовій літературі відносять:

метод еколого-експертної оцінки, завдяки якому виявляється рівень негативного впливу чи можливого впливу на навколишнє природне середовище;

метод еколого-соціального обмеження, який застосовується з метою збереження окремих природних комплексів і ландшафтів, природних об'єктів;

метод еколого-охоронного обтяження господарської діяльності з метою виконання певних дій, чи, навпаки, утримання від них тощо [16, с. 34].

Отже, *методами права екологічної безпеки* доцільно визнати сукупність способів, засобів, прийомів, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки шляхом законодавчого визначення об'єктів, які слід захищати від впливу антропогенної діяльності, органів і осіб, на яких покладається обов'язок забезпечувати екологічну безпеку, екологічних вимог щодо видів виробничої та іншої господарської діяльності, які впливають на стан довкілля, застосування договірних відносин, для яких характерна рівність сторін та юридичної відповідальності за порушення еколого-правових вимог і правил, що реалізуються в межах імперативного, диспозитивного та змішаного способів до встановлення правомочностей суб'єктів цих правовідносин [2, с. 74-76].

Доцільно торкнутись й питань не лише методів правового регулювання відносин екологічної безпеки, а й методів науки права екологічної безпеки. Традиційно серед методів науки виділяють загальнонаукові і конкретно-соціологічні методи. Так, окрім діалектичного, логічного, історичного та інших загальнонаукових методів екологічного права правильно ставиться питання про власне екологічні методи, які порівнюють з основоположними концепціями, вченнями типу теорії еволюції, ноосфери і т. ін. [294,

с. 26]. При вирішенні питання про методологію права екологічної безпеки доцільно, принаймні, виходити з необхідності обліку циклів і станів рівноваги екосистем; особливих властивостей предмету правового регулювання – навколишнього природного середовища як живого, а не мертвого об'єкту людської діяльності; включення суб'єкта впливу на навколишнє природне середовище і суб'єкта правового регулювання – людини, суспільства, людства в об'єкт регулювання, оскільки все це не що інше, як частина навколишнього природного середовища [294, с. 26].

В екологічній та еколого-правовій літературі за допомогою таких методів описуються основні закони природи, які впливають на зміст правових норм та правовідносин. Це закони, які сформульовані багатьма вченими: біогенної міграції атомів, константності, фізико-хімічної єдності живої речовини [295, с. 47]; закони екологічної кореляції; зниження енергетичної ефективності природокористування; збиткової родючості; обмеженості природних ресурсів і т. ін. [296, с. 171-173].

У межах формування науки екологічного права В.В. Петров виокремлював деякі концепції взаємодії суспільства і природи, серед яких до методологічних засад права екологічної безпеки можна віднести: споживчу; алармізську; причин екологічної кризи, наступу на природу; глобального управління; теорію екологічної революції [297, с. 58-60].

На сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах глобалізації економічних і соціальних процесів отримали розвиток концепції обмеження економічного розвитку, потреб і народонаселення, сталого розвитку, збереження біорізноманіття та інші [298, с. 20-26], які так само можна назвати концепціями формування засад права екологічної безпеки. Особливо актуальною є концепція сталого розвитку, яка побудована на засадах реалізації принципів екологічної безпеки, з огляду на те, що в її основу покладено поєднання задоволення потреб людей сучасності без заподіяння загроз для майбутніх поколінь людей. Тому наступне коло досліджуваних питань в межах цієї роботи є питання принципів права екологічної безпеки.

У науковій літературі зазначається, що за сучасного стану різноманіття та багатоплановості нормативних актів, що спрямовані на регулювання антропоохоронних відносини у різних сферах суспільного життя, актуальними є поєднання правових

імперативів у межах однієї галузі з метою надання їм не лише позитивної структурованості, але й утвердження єдиних принципів реалізації відповідних державно-управлінських процедур та захисту прав громадян [299, с. 19]. Надлишковий нормативізм, притаманний українській правовій системі, успадкований від радянського методу авторитарно-ієрархічного соціального управління потребує переосмислення принципів засад правового забезпечення людської діяльності та захисту основних прав та інтересів людини і громадянина. Це безпосередньо стосується правового забезпечення екологічної безпеки як неодмінної гарантії абсолютного права на безпечне та сприятливе довкілля, передбаченого як Основним Законом, так і рядом важливих міжнародно-правових документів [299, с. 19].

Отож пріоритетним у цій підгалузі слід визнати гарантування екологічної безпеки, що ґрунтується на засадах єдиного розуміння такої категорії, а також на системі правових, адміністративних, соціально-економічних, наукових та інженерних заходів, передбачених у базових нормативних актах у сфері екології. При цьому для входження України у глобальну та європейську систему безпеки, зокрема і екологічну, слід забезпечувати не лише раціональне структурування відповідної законодавчої підгалузі, що вже є надзвичайно складним завданням з огляду на комплексний характер права екологічної безпеки, а й визначати єдині засади такої консолідації та реалізації правових норм, перебудовувати відповідним чином правосвідомість громадян та владних суб'єктів [299, с. 20].

Норми права екологічної безпеки набувають змісту в процесі їх реалізації, тобто реального та дієвого регулюючого та охоронювального впливу на існуючі та потенціальні суспільні екологічні правовідносини. Недоліки та прогалини правозастосування, відсутність соціально-економічних умов впровадження ефективних заходів забезпечення екологічної безпеки призводить до того, що право екологічної безпеки стає декларативним. Таку ситуацію ми маємо на сьогодні, – широку систему норм екологічного законодавства, позбавлених ефективних засобів реалізації, а подекуди таких, що регулюють абстрактні, ідеалізовані відносини [300].

Отже, власне, щоб подолати відрив суспільних відносин від діючих норм у сфері забезпечення екологічної безпеки, встановлюється система пріоритетів суспільних інтересів – *принципів права екологічної безпеки*, як основних керівних засад цієї підгалузі.

Термін «принцип» (від лат. *principium*) у буквальному розумінні означає основу, першооснову, керівну ідею, вихідне положення будь-якого явища (вчення, організації, діяльності і тому подібне) [301, с. 638].

Слід відзначити, що на вітчизняному рівні відсутні комплексні роботи щодо визначення принципів як екологічної безпеки так і права екологічної безпеки [302, с. 31-35]. Однак, принципи екологічного права досліджуються майже в усіх навчальних посібниках та підручниках з екологічного права [16, с. 34-35; 303, с. 14-18; 304, с. 18-21], та щодо них проведено спеціальне наукове дослідження [305]. Як правило, під принципами екологічного права розуміють виражені в нормах екологічного права основоположні ідеї, засади, риси, відповідно до яких здійснюється регулювання екологічних відносин [303, с. 14].

Водночас, в міжнародній та зарубіжній еколого-правовій літературі такі принципи є об'єктом не одного дослідження.

Так, наприклад, В.А. Василенко висловлював слушну думку про те, що «правовою формою буття системи міжнародної екологічної безпеки повинен стати загальний міжнародний договір, який закріпив би основоположні принципи міжнародної екологічної безпеки і механізми, які забезпечуватимуть їх запровадження у життя» [306, с. 73]. Проблему формування міжнародних засад права екологічної безпеки слід розглядати, на наш погляд, під кутом зору невідкладного формування системи спеціальних принципів міжнародного екологічного права, які були б визнані усіма його суб'єктами, а також, що не менш важливо, пошуку співвідношення існуючих спеціальних принципів з загальними, які вже стали широко визнаними. Важливість цієї проблеми зумовлюється не тільки дієвістю міжнародного захисту довкілля, але й цивілізованістю співробітництва держав, коли вирішення проблем екології не входить у протиріччя з принципами мирного співіснування держав, не стане важелем політичного тиску, а базується на чіткому співвідношенні незалежності держав з співробітництвом в галузі охорони довкілля, пошуком шляхів розвитку людства. За цих умов проходження

загальновизнаного процесу формування міжнародних екологічних норм відбувається через стадії [307, с. 213]: 1) «узгодження воля звичним шляхом, який призводить до формування звичаю, який вже діє, але не є правовою нормою; 2) узгодження воля держав у визнанні цього звичаю юридично обов'язковим, тобто як норма міжнародного права», є довгим і у нинішній швидкоплинній ситуації не відповідає потребам оперативного захисту довкілля.

Виходячи з зазначеного, прийняття норм права екологічної безпеки як системи законодавства вимагає, на думку автора, не традиційного двостадійного підходу (від звичаю до юридично обов'язкової норми права), а більш оперативного формування з залученням процесу випереджаючої кодифікації через узгодження волі держав через рішення міжнародних організацій, зокрема прийнятих в міжнародних інститутах ООН тощо. Щодо конкретних принципів, то в роботах, присвячених цій темі, автори по-різному трактують, які принципи слід віднести до цієї підгалузі права, з яких загальновизнаних принципів міжнародного права вони витікають.

Зокрема, аналізуючи дане питання, О.Г. Іойриш виділяє такі принципи міжнародного права, як: принцип мирного співіснування та принцип рівності і однакової безпеки держав [308, с. 19]. Крім того, він виділяє й специфічні принципи, до яких відносить: 1) принцип неспричинення шкоди навколишньому середовищу (екологічної безпеки); 2) міжнародна відповідальність за екологічну шкоду; 3) оцінка транскордонного впливу діяльності, що планується; 4) раціональне використання навколишнього середовища.

Однак, слід відзначити, що такі принципи не є остаточно визначені, вони суттєво відрізняються за своїм змістом, досить різноманітні їхній перелік та трактування у роботах окремих дослідників.

Так, В.В. Шило і О.С. Баб'як виділяють основні та спеціальні принципи [309, с. 99]. До основних автори відносять: 1) повагу державного суверенітету та суверенну рівність держав; 2) територіальну недоторканість та цілісність, співробітництво; 3) мирне розв'язання міжнародних спорів; 4) міжнародно-правову відповідальність. До спеціальних принципів належать: 1) неприпустимість заподіяння транскордонної шкоди; 2) екологічно обґрунтоване раціональне використання природних ресурсів.

На наш погляд, найбільш повно спеціальні принципи міжнародного права екологічної безпеки сформульовані в роботі А.В. Кукушкіної [310, с. 86-98], до яких вона відносить, зокрема: 1) рівна екологічна безпека; 2) заборона екологічної агресії; 3) контроль за додержанням узгоджених основних вимог екологічної безпеки; 4) регулярний обмін інформацією про екологічну ситуацію на національному та регіональному рівнях; 5) запобігання транскордонній шкоді навколишньому середовищу; 6) співробітництво у надзвичайних екологічних ситуаціях; 7) науково-технічне співробітництво; 8) право на сприятливе довкілля.

Проте, аналізуючи більшість наукових підходів до даного питання, приходимо до висновку, що в науці екологічного права до таких принципів відносять принципи, що закріплені у міжнародних, регіональних та національних нормативних актах. Так, на міжнародному рівні, Декларацією Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14 червня 1992 р. [311], якою окреслено 27 соціально-екологічних принципів, відповідно до яких кожна з держав-учасниць ООН повинна формувати своє внутрішнє екологічне та інше законодавство і послідовно провадити політику у відповідних сферах. Серед них, окрім сформульованих національним законодавством, можна виокремити такі: задоволення потреб теперішнього і майбутнього поколінь у сфері навколишнього середовища; обов'язок держав належним чином підтримувати корінне населення і забезпечувати їх ефективну участь у досягненні сталого розвитку; забезпечення захисту середовища проживання і природних ресурсів народів, які живуть в умовах окупації; забезпечення захисту навколишнього середовища при виникненні збройних конфліктів; взаємозалежність і нероздільність миру, розвитку і охорони навколишнього середовища.

Погоджуємося з думкою М.П. Ліхтер про те, що сьогодні особливим чином актуалізуються останні чотири принципи [312, с. 95-98]. Наприклад, визнання і реалізація державою Україна свого обов'язку належним чином підтримувати корінне населення і забезпечувати їх ефективну участь у досягненні сталого розвитку, а також забезпечення захисту середовища проживання і природних ресурсів народів, які живуть в умовах окупації (йдеться про тимчасово окуповану територію Автономної Республіки Крим), повинні б були знайти своє відображення у таких нормативно-правових актах як Закон

України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. [313] і постанові Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави» від 20 березня 2014 р. [314]. Втім варто зауважити, що вищенаведені документи, попри наявність у них положень про політичні та соціальні права, громадянські свободи, не містять жодної згадки про екологічні права і гарантії їх забезпечення.

Щодо врегулювання екологічних відносин, законодавець обмежився наступним положенням: земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, які є об'єктами права власності Українського народу... не можуть переходити у власність інших держав, юридичних або фізичних осіб в інший спосіб, ніж передбачений законами України (п. 6 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»). Ми не вважаємо такий стан національного законодавчого забезпечення дотримання обов'язку належним чином підтримувати корінне населення і забезпечувати їх ефективну участь у досягненні сталого розвитку, а також забезпечення захисту середовища проживання і природних ресурсів народів, які живуть в умовах окупації, задовільним.

Щодо принципу забезпечення захисту навколишнього середовища при виникненні збройних конфліктів та принципу взаємозалежності і нероздільності миру, розвитку і охорони навколишнього середовища, їх відображення і реалізації у чинному законодавстві України повною мірою теж поки що не відбулося. Йдеться, у першу чергу, про територію Донецької і Луганської областей, на значній частині яких триває антитерористична операція. Положенням про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. [315], на цей центральний орган виконавчої влади покладено завдання забезпечення формування і реалізації державної політики з питань розбудови миру, відновлення та розвитку Донецької та Луганської областей. Щодо забезпечення захисту навколишнього середовища, то воно

здійснюється лише у частині сприяння протимінної діяльності через здійснення комплексу заходів, спрямованих на зменшення соціального, економічного та екологічного впливу вибухонебезпечних предметів на життя та діяльність населення. Вважаємо, що доцільно доручити Міністерству з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України спільно з Міністерством екології та природних ресурсів України розробити проект Закону «Про охорону навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки на тимчасово окупованих територіях України та у зоні проведення антитерористичної операції».

З приводу формування принципів права екологічної безпеки на міжнародному рівні, слід погодитись з позицією М.О. Медведєвої про те, що під ними «можуть бути визнані принципи всієї галузі міжнародного права навколишнього середовища (принцип суверенітету над природними ресурсами; принцип не заподіяння шкоди навколишньому середовищу інших держав і районів, що перебувають за межами національної юрисдикції; принцип попередньої оцінки впливу на природне середовище; принцип обміну інформацією та консультацій; принцип превентивних дій; принцип перестороги; принцип «забруднювач платить»; принцип спільної, але диференційованої відповідальності держав). Однак у зв'язку з тим, що екологічна безпека – це складова не тільки міжнародного права навколишнього середовища, а й права міжнародної безпеки, то спеціальні принципи цієї галузі однаково застосовуються й до екологічної безпеки» [316, с. 73].

Такими принципами міжнародної екологічної безпеки М.О. Медведєва пропонує називати: 1) принцип рівної (однакової) екологічної безпеки – означає, що екологічна безпека однієї держави не може бути забезпечена у відриві або за рахунок інших держав, а також передбачає право кожної держави без будь-яких обмежень на екологічну безпеку; цей принцип випливає з основного принципу міжнародного права – принципу суверенної рівності держав і знаходить відображення в принципі 24 Стокгольмської декларації: «Міжнародні проблеми, пов'язані з охороною та поліпшенням навколишнього середовища, слід вирішувати в дусі співробітництва всіх країн, великих і малих, на основі рівноправності. ... і це співробітництво слід організувати так, щоб належним чином враховувалися суверенні інтереси всіх держав»;

2) принцип заборони екологічної агресії – сформульований у Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, а також відображений у резолюції ГА ООН «Про історичну відповідальність держав за збереження природи Землі для нинішнього і майбутніх поколінь» 1980 р., у принципі 26 Стокгольмської декларації, Всесвітній хартії природи;

3) принцип неподільності екологічної безпеки – означає, що всі елементи навколишнього середовища взаємопов'язані, природа не визнає кордонів, тому деградація екосистем або руйнування окремих компонентів навколишнього середовища внаслідок їх забруднення або нераціонального використання в одній державі негативно позначається на навколишньому середовищі інших держав або навколишньому середовищі районів за межами національної юрисдикції;

4) принцип не заподіяння шкоди екологічній безпеці інших держав – означає, що держава при здійсненні своєї внутрішньої і зовнішньої політики зобов'язана враховувати інтереси інших держав і всього світового співтовариства;

5) принцип контролю за дотриманням вимог екологічної безпеки. У зв'язку з цим важливе значення мають процедури дотримання/моніторингу, засновані в рамках різних міжнародних природоохоронних угод (наприклад, Монреальського та Кіотського протоколів), що підвищують ефективність реалізації міжнародно-правових приписів у галузі охорони навколишнього середовища;

6) принцип роззброєння – означає, що обмеження гонки озброєнь і власне роззброєння є запорукою сприятливого і безпечного для життя і здоров'я людей довкілля, а також способом запобігання збройним конфліктам, які згубно впливають на стан навколишнього середовища кожної зокрема і всіх держав загалом;

7) принцип мирного вирішення спорів – як один з основних принципів міжнародного права у цій сфері набуває особливого значення, тому що вирішення конфліктів мирним способом – запорука ефективної системи охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування, а також запобігання заподіянню незворотної шкоди глобальній екології;

8) принцип забезпечення права на сприятливе навколишнє середовище та ін. [316, с. 74-75].

На регіональному рівні, принципи екологічної безпеки знайшли своє відображення і в рекомендаційному законодавчому акті «Про принципи екологічної безпеки в державах Співдружності», прийнятому постановою Міжпарламентської Асамблеї держав-учасників країн СНД від 29 грудня 1992 року [317], які сформульовані в ст. 4 вказаного акту і визначені як «загальні принципи формування національної політики у сфері екологічної безпеки».

Основними принципами забезпечення екологічної безпеки, згідно з Рекомендаційним актом, є: 1) пріоритет безпеки для життя та здоров'я особи та суспільства в цілому, загальнолюдських цінностей перед будь-якими іншими сферами діяльності; 2) суверенітет Держави над природними ресурсами; 3) неспричинення шкоди навколишньому середовищу за межами юрисдикції Держави; 4) взаємна консультація зацікавлених держав в ситуаціях, розвиток яких створює або може створювати загрозу екологічній безпеці; 5) узгодження державного механізму відшкодування шкоди; 6) невідворотність відповідальності за шкоду, заподіяну транскордонним забрудненням (забруднювач платить); 7) солідарна відповідальність за шкоду, заподіяну транскордонним забрудненням (забруднювач платить); 8) солідарна відповідальність за заподіяну шкоду державами-учасниками; 9) платність природокористування; 10) узгодження екологічної політики держав; 11) узгодження законодавчої політики держав в сфері забезпечення екологічної безпеки; 12) взаємодопомога держав при ліквідації наслідків та попередження екологічного лиха; 13) широка участь в міжнародній діяльності в галузі екологічної безпеки; 14) дозвільний порядок здійснення виробничої та іншої діяльності, здатний створювати загрозу екологічній безпеці населення або території; 15) обов'язковість державної екологічної та санітарно-епідеміологічної експертизи всіх проектів будівництва, реконструкції та виробництва будь-якої продукції; 16) державна підтримка заходів з оздоровлення середовища проживання людини; 17) організація системи державного екологічного моніторингу стану навколишнього природного середовища; 18) забезпечення повної, достовірної та своєчасної інформованості громадян, установ і організацій про загрози екологічній безпеці; 19) гласність планів здійснення діяльності, здатної загрожувати екологічній безпеці населення, суспільства або природного середовища.

Дані принципи сформувалися під впливом міжнародного права навколишнього середовища або, точніше говорити, міжнародного екологічного права. В той же час, враховуючи Чорнобильську катастрофу, Україна відіграє особливу роль у світовій екосистемі, в першу чергу, завдяки наслідкам такої катастрофи, тому логічно визнати, що принципи екологічної безпеки України порівняно з універсальними міжнародними принципами повинні володіти певною специфікою, точніше вони мають бути суворішими.

На вітчизняному рівні законодавчо закріплені екологічні принципи містяться у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», в інших нормативно-правових актах та включають в себе, зокрема: принцип системності та комплексності в регулюванні екологічних відносин; принцип пріоритетності права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля; принцип сталого розвитку як основи гармонійного розв'язання соціальних, економічних і екологічних проблем [303, с. 19] тощо.

На нашу думку, частина принципів, визначених у ст. 3 вищезазначеного Закону притаманні власне праву екологічної безпеки. Це, зокрема: принцип пріоритетності вимог екологічної безпеки; обов'язковості додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської управлінської та іншої діяльності; гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей; екологізації матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій (пункти «а», «б», «в» ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Крім того, в еколого-правовій літературі пропонується відповідну систему загально-правових принципів доповнити спеціальними або галузевими принципами: ліцензування та регулювання здійснення екологічно небезпечних видів діяльності; попередження виникнення аварій та катастроф (природного та антропогенного характеру); запровадження правового режиму зон надзвичайних екологічних ситуацій (як особливого правового засобу забезпечення екологічної безпеки у надзвичайних умовах);

відповідальності держави за настання надзвичайних екологічних ситуацій внаслідок стихійних природних явищ та юридичних і фізичних осіб за небезпечний техногенний вплив на стан навколишнього природного середовища та на здоров'я людей [81, с. 122-123].

Іншу систему таких принципів запропоновано розділом 2 Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року», відповідно до якого основними принципами національної екологічної політики, які можна вважати й принципами права екологічної безпеки є, зокрема: 1) врахування екологічних наслідків під час прийняття управлінських рішень, при розробленні документів, які містять політичні та/або програмні засади державного, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку; 2) запобігання надзвичайним ситуаціям природного і техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах стратегічної екологічної оцінки, державної екологічної експертизи, а також державного моніторингу навколишнього природного середовища; 3) забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи; 4) відповідальність нинішнього покоління за збереження довкілля на благо прийдешніх поколінь; 5) участь громадськості та суб'єктів господарювання у формуванні та реалізації екологічної політики, а також урахування їхніх пропозицій при вдосконаленні природоохоронного законодавства; 6) невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; 7) пріоритетність вимоги «забруднювач навколишнього природного середовища та користувач природних ресурсів платять повну ціну»; 8) відповідальність органів виконавчої влади за доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації; 9) доступність, достовірність та своєчасність отримання екологічної інформації; 10) державна підтримка та стимулювання вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище.

В зарубіжній екологічній літературі питаннями принципів права екологічної безпеки науковці, на противагу вітчизняним, займаються вже понад 10 років. Так,

наприклад, А.А. Тер-Акопов визначає, що «усунення екологічних загроз можливе лише за допомогою реалізації основоположних ідей безпеки, до яких належать: 1) визнання людини основною природною і соціальною цінністю; створення єдиної системи безпеки, у тому числі і екологічної, орієнтованої на людину; 2) побудова колективної екологічної безпеки; 3) створення системної екологічної безпеки; 4) рівність екологічних прав громадян, неприйнятність виживання одних за рахунок інших» [318, с. 36]. Подібну точку зору підтримують й В.І. Данілов-Данільян, М.Ч. Заліхванов та К.С. Лосева [319, с. 54], які розглядають принципи екологічної безпеки в глобальному і локальному аспектах.

Деякі вчені вважають, що принципи екологічної безпеки, закріплені в законодавчому акті «Про принципи екологічної безпеки в державах Співдружності» більшою мірою можна віднести до принципів охорони довкілля в цілому, оскільки вони від них похідні [32, с. 49-53].

Для висунення нової парадигми у формулюванні принципів екологічної безпеки Л. Крістоферсон запропонував наступне поняття екологічної безпеки: «екологічна безпека (environment securiti) може бути визначена в рамках трьох закономірностей: 1) стійкого розвитку і раціонального використання природних ресурсів; 2) охорони навколишнього природного середовища, шляхом підтримки чистоти повітря, води, ґрунтів і т. ін.; 3) мінімізації екологічних ризиків, наприклад, у зв'язку з великомасштабною індустріалізацією і використанням технологій, які можуть бути дуже небезпечними в разі інцидентів, як це буває в ядерній і хімічній промисловості» [320, с. 21].

Німецькі вчені-юристи визначають ці принципи як «загальні масштаби оцінки» права і правовідносин. Трьома основними принципами екологічного права Німеччини є: принцип передбачливості, принцип спричинення і принцип кооперації [321, с. 350].

Керуючись вищевикладеним, *принципи правового регулювання екологічної безпеки* (права екологічної безпеки) доцільно визначити як основоположні ідеї, що виражають суть і соціальне призначення цієї підгалузі, відображають її головні властивості і особливості. А тому, такими принципами повинні керуватися всі учасники суспільних екологічних відносин - органи законодавчої, виконавчої, судової влади, підприємства, установи, організації, а також фізичні особи. Дотримання принципів екологічної безпеки може служити юридичним індикатором правового соціального характеру держави,

ефективності всієї діяльності по забезпеченню раціонального природокористування і охорони довкілля, захисту екологічних прав і законних інтересів людини і громадянина [322, с. 145-155].

На підставі наведеного, пропонуємо таку систему основоположних принципів права екологічної безпеки, зокрема: 1) попередження виникнення екологічних ризиків, небезпек, шкідливих впливів на довкілля, життя і здоров'я громадян; 2) платність за здійснення небезпечних впливів на довкілля; 3) компенсація екологічної шкоди; 4) вільний доступ до екологічної інформації; 5) участь всіх зацікавлених суб'єктів у підготовці, обговоренні, прийнятті і реалізації рішень у сфері забезпечення екологічної безпеки; 6) міжнародне співробітництво у сфері екологічної безпеки. Вищезазначена система принципів права екологічної безпеки не є остаточною і, враховуючи стан національного законодавства, що постійно змінюється, вона може розширюватись або уточнюватись.

Проаналізуємо деякі із названих принципів.

Принцип попередження виникнення екологічних ризиків, небезпек, шкідливих впливів на довкілля, життя і здоров'я громадян. За твердженням деяких юристів-екологів, цей принцип є ілюстрацією всієї сучасної екологічної політики. Його мета – попередити виникнення можливих ризиків, небезпек, шкідливих впливів на довкілля і шляхом дбайливого поводження з природними ресурсами з метою збереження їх для майбутніх поколінь. «Компонент майбутнього», що є складовою частиною принципу попередження, робить його (принцип) основою всіх програм планування дій щодо охорони навколишнього природного середовища [81, с. 39-57].

Принцип попередження складається з двох складових: 1) «класичне» запобігання небезпеці, яке включає запобігання конкретним екологічним небезпекам, і 2) запобігання і мінімізація екологічних ризиків. Цілями запобігання ризикам як частини принципу попередження є: понятійна фіксація ризиків; зменшення їх небезпеки наскільки це можливо; встановлення контролю над ризиками.

Принцип попередження в процесі формування екологічного законодавства містить в собі наступні вимоги: зменшення навантаження на довкілля; оптимізація виробничо-господарських технологій; пріоритет «вірогідних», можливих концентрацій або

шкідливості і їх наслідків перед доведеними і підтвердженими даними про шкідливість і концентрації забруднюючих речовин.

Принцип попередження, як складова частина, включає *принцип захисту від небезпеки*. Принцип захисту від небезпеки покликаний попередити і захистити від небезпек у вузькому розумінні, тобто запобігти небезпеці для життя, здоров'я або довкілля, наприклад, захистити від вибухів, пожеж, повеней, від шкідливих речовин, які, потрапляючи в землю або води, можуть завдати шкоду людям, тваринам і рослинам.

Іншою складовою частиною цього принципу слід вважати *принцип охорони постійного місця існування*, який направлений на охорону якості стану довкілля, і саме з цього принципу виходить заборона погіршення якості довкілля.

Принцип попередження особливо важливий для встановлення і стягування екологічних платежів. У своєму значенні, екологічні платежі мотивують таку поведінку платника, в якій закладено попередження забруднення довкілля.

Принцип компенсації екологічної шкоди. Право громадян на відшкодування шкоди, заподіяної екологічним правопорушенням, є одним із найважливіших конституційних прав громадян України. Так, відповідно до ст. 50 Конституції України «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди». Цілком очевидно, що право громадян на відшкодування такої шкоди реально виникає лише у випадку порушення іншого конституційного права – права на безпечне для життя і здоров'я довкілля [275, с. 8; 217], оскільки недотримання вимог механізму реалізації екологічних прав, закріплених ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» призводить до порушення саме права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, тобто дестабілізує стан екологічної безпеки людини, що виявляється у вчиненні екологічного правопорушення, в результаті чого заподіюється шкода життю, здоров'ю та майну людини і громадянина [323, с. 173].

В юридичній літературі право на відшкодування шкоди завданої екологічним правопорушенням розглядається в об'єктивному і суб'єктивному значеннях. В об'єктивному значенні – це закріплена законодавством і правом можливість, яка забезпечується державою, суб'єкта проживати в середовищі, яке не спричиняє шкоди здоров'ю, користуватися для задоволення своїх життєво необхідних фізичних і духовних

потреб безпечними природними благами, вимагати від держави, а також інших фізичних і юридичних осіб виконання вимог екологічної безпеки, а у випадку їх порушення звертатись за захистом порушеного права до компетентних органів [323, с. 175].

Що стосується суб'єктивного значення даного поняття, то воно формується на основі загального поняття екологічних прав громадян, їх місця в системі конституційних та галузевих екологічних прав. Так, наприклад, відповідно до ст. ст. 50, 55 та 56 Конституції України кожний громадянин має право на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Така шкода може бути відшкодована не лише за рахунок суб'єктів господарювання, а й за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування у випадку заподіяння матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Як правило, така шкода відшкодовується у судовому порядку і згідно зі ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» у повному обсязі. У певних випадках враховуються витрати на лікування і відновлення здоров'я та витрати, пов'язані зі зміною місця проживання, професії, а також не одержані прибутки за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням, інші витрати та не одержані прибутки громадян, що пов'язані з погіршенням стану довкілля [81, с. 35] тощо.

Принцип вільного доступу до екологічної інформації. Відповідно до Конституції України кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена (ч. 2 ст. 50). Такі права належать до основних прав і свобод людини і громадянина, а також є невідчужувані і належать кожному від народження.

Вказані конституційні положення отримали розвиток в спеціальному екологічному законодавстві. Так, ст.ст. 9 та 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. закріплюють право громадян на вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна

інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом, а також державні гарантії його реалізації, зокрема, створення та функціонування мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

В Кодексі Цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. проголошується гласність і відкритість інформації у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, а також про діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та підприємств, установ і організацій у цій сфері.

Згідно зі ст. 4 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 р., у процесі оцінки впливу на довкілля забезпечується своєчасне, адекватне та ефективне інформування громадськості, включаючи: повідомлення про плановану діяльність, яка підлягає оцінці впливу на довкілля, оголошення про початок громадського обговорення звіту з оцінки впливу на довкілля, інформація про висновок з оцінки впливу на довкілля та рішення про провадження планованої діяльності і т. ін.

Аналогічні норми про гласність і відкритість екологічної інформації встановлені також і в Законі України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р., Законом України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 р., в Основах законодавства України про охорону здоров'я [324] тощо.

Слід зауважити, що питання доступу громадян і громадських об'єднань до екологічної інформації відображені в нормах практично всіх нормативно-правових актів законодавства у сфері охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки. Такий стан речей заснований на встановленій в українському законодавстві забороні обмежувати доступ до подібної інформації.

Так, в ст. 8 Закону України від 21 січня 1994 р. «Про державну таємницю» [325] зазначається, що до державної таємниці не відноситься інформація, зокрема: про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту; про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян; про стан здоров'я населення, його життєвий рівень,

включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення.

У відповідності до ст. 21 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. (в редакції Закону від 13 січня 2011 р. [326]) така інформація не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом.

Проблема протиріччя «секретність – екологічна відвертість» знайшла віддзеркалення в статті А.В. Яблокова [327, с. 4-5], де наголошується, що найгостріше ця колізія виявляється у двох сферах: у сфері ядерної і радіаційної безпеки і в сфері хімічної і біологічної зброї. Автор не дає чіткого визначення екологічної інформації, але пропонує відповідну модель вирішення цього протиріччя, реалізація якої відбувається в залежності від виконання двох умов: 1) екологи повинні визнати, що екологічна інформація в певній частині може носити секретний характер, і не наполягати на безумовному її відкритті, і 2) військові повинні визнати, що національна безпека зводиться не лише до оборони країни від зовнішнього потенційного противника, але включає не менш важливу екологічну складову, і розглядати екологів не як ворогів, а як союзників в забезпеченні національної безпеки держави.

Прийнятне рішення у цьому аспекті може бути прийняте фахово лише шляхом ретельного аналізу всіх пріоритетів і відповіді на питання: «Що небезпечніше?». А.В. Яблуков нагадує, що в демократичному громадському суспільстві на першому місці повинні стояти проблеми забезпечення безпеки особи, потім суспільства і лише потім держави.

Принцип участі всіх зацікавлених суб'єктів у підготовці, обговоренні, прийнятті і реалізації рішень в сфері забезпечення екологічної безпеки. Головним змістом даного принципу є узгодження інтересів у сфері екологічної безпеки суспільства і держави, а відповідно умовою участі суспільства в ухваленні рішень є знання законодавчих положень, що забезпечують право на участь громадськості в ухваленні управлінських рішень у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Основними формами участі громадян у прийнятті екологічно значимих рішень є: референдум, звернення громадян (скарги, зауваження, пропозиції), робота з депутатами,

громадські (публічні) обговорення, збори громадян за місцем їх проживання, збори, мітинги, демонстрації.

Порядок підготовки і проведення референдумів регулюється Конституцією України, Законом України від 6 листопада 2012 р. «Про всеукраїнський референдум» [328] та Законом України від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні».

У Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» також регламентується процедура проведення оцінки впливу планової діяльності на довкілля (далі – ОВНД). Положення про ОВНД свідчить, що серед основних цілей проведення суспільних слухань є виявлення і фіксація всіх можливих несприятливих наслідків реалізації господарських та інших рішень, а також пошук альтернатив, що дозволяють запобігти цим несприятливим наслідкам здійснення проекту планової діяльності. Громадськість розглядається як одне з основних національних джерел, сприяючих розвитку і реалізації природоохоронної політики та відповідних законів.

Залучення громадськості до охорони довкілля є обов'язковим для демократизації суспільства. Найважливішою умовою участі громадськості є правові основи. Основним законодавчим актом, що визначає вимоги і правила організації і проведення громадського обговорення екологічних аспектів проектів, є Орхуська конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25 червня 1998 р. [329], Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» та вищенаведений закон, положення яких про оцінку впливу на довкілля, про екологічні права громадян і громадських організацій, про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення тощо, мають пряме відношення до регулювання цих питань.

Процедура звернення громадян встановлена Законом України від 2 жовтня 1996 р. «Про звернення громадян» [330], згідно з яким громадяни можуть звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, до підприємств, установ, організацій із зауваженнями, пропозиціями та скаргами, зокрема з екологічних питань. Форма звернення може бути усною або письмовою. Особи, до яких спрямовані такі звернення, повинні їх розглянути та надати обґрунтовану відповідь у місячний термін (в окремих випадках цей термін може бути продовжено до 45 днів).

Регулювання порядку проведення громадських обговорень здійснено в Положенні про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля, затвердженого наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 18 грудня 2003 р. № 168 [331], згідно з яким замовник проекту рішення повідомляє особу, яка приймає рішення та в подальшому розміщує в засобах масової інформації повідомлення про планову діяльність, зміст якої визначається ст. 5 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля». Особа, яка приймає рішення визначає тривалість громадського обговорення залежно від виду запланованого рішення, призначає дату та місце проведення громадського обговорення та повідомляє про це суб'єктів громадського обговорення не пізніше ніж за 30 днів до моменту його проведення через засоби масової інформації.

Громадське обговорення розпочинається з доповіді замовника проекту рішення. Хід і результати громадського обговорення оформляються протоколом, який підписується головою та секретарем, обраними на час проведення громадського обговорення його учасниками. Результати повинні бути максимально враховані при підготовці проекту рішення. Особа, яка приймала рішення, після визначення громадської позиції щодо розглянутого питання інформує громадськість через засоби масової інформації у термін, який не повинен перевищувати 30 календарних днів.

Порядок проведення зборів громадян за місцем їх проживання регулюється Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», згідно з яким збори скликаються за пропозицією не менше ніж третини від загальної кількості громадян, які проживають у відповідному територіальному утворенні, депутатів ради, членів постійної комісії, депутатської групи, трудового колективу або об'єднання громадян. Рішення про скликання зборів доводиться до відома громадян не пізніше ніж за 7 днів до їх проведення із зазначенням часу скликання, місця проведення, питань, які виносяться на обговорення. У разі особливої необхідності населенню повідомляється про скликання зборів у день їх проведення.

Рішення зборів приймаються більшістю голосів громадян, які присутні на зборах, шляхом проведення відкритого або таємного голосування. Рішення зборів проводиться в

життя головами відповідних рад, їх виконавчими органами, органами територіальної самоорганізації громадян.

Порядок реалізації права громадян на судовий захист екологічних прав встановлений розділом VIII Конституції України та Законом України від 7 липня 2010 р. «Про судоустрій та статус суддів» [332]. Розглядаючи положення цього Закону, можна провести аналіз порядку реалізації означеного права, а саме: 1) громадяни та громадські організації звертаються до суду з проханням визнати, відновити свої порушені екологічні права, компенсувати заподіяну матеріальну та моральну шкоду, присудити виконання обов'язку в натурі чи визнати рішення, дії чи бездіяльність незаконними; 2) вимоги пред'являються до будь-якої особи, яка порушила чи порушує екологічні права громадян, створила або створює перешкоди для реалізації цих прав чи спричинила інші обмеження екологічних прав; 3) терміни, протягом яких громадськість може звернутися до суду за захистом порушених прав, залежать від того, чи вона звертається із позовною заявою, чи із скаргою; 4) в Україні діють суди першої інстанції (розглядають і вирішують справу по суті), суди апеляційної інстанції (розглядають апеляційні скарги учасників судового розгляду та апеляційне подання прокурора) та суди касаційної інстанції (перевіряють правомірність винесених судами рішень, ухвал, які вже набули законної сили); 5) судова влада в Україні реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства відповідно до виду та ступеня тяжкості правопорушення та суб'єктного складу учасників процесу.

Таким чином, правові принципи забезпечення екологічної безпеки на сьогоднішній день закріплені в цілій низці норм різних нормативно-правових актів. Аналіз даних норм права дозволяє зробити висновок про те, що в Україні формується сукупність правових принципів по забезпеченню екологічної безпеки. Наявність такої сукупності дозволяє стверджувати, що в даний час забезпечення екологічної безпеки стає актуальним комплексний напрямок діяльності держави і суспільства поряд з природоресурсним та природоохоронним напрямом.

2.3 Система права екологічної безпеки

Право екологічної безпеки як підгалузь екологічного права та законодавства об'єктивно впливає на формування підходів до неї передусім як до правової науки та навчальної дисципліни, що являє собою систему поглядів, наукових підходів до поняття її предмета, об'єктів, методів, принципів та системи, які роз'яснюють сутність правових норм даної підгалузі і формують її зміст.

Так, наука права екологічної безпеки почала розвиватися в Україні в межах екологічного права з 90-х років ХХ століття на підставі закріплених в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. правових засад, таких як поняття «екологічна безпека», принципів забезпечення екологічної безпеки, суб'єктивного права на екологічну безпеку, сфер господарювання, де мають бути додержані вимоги екологічної безпеки. Систему права екологічної безпеки як правової науки та як навчальної дисципліни можна розглядати через її загальну, особливу та спеціальну частини.

Наукові дослідження загальних проблем становлення права екологічної безпеки започатковані київською школою екологічного права [100, с. 87-100; 81], де свого часу були запроваджені відповідні навчальні дисципліни і спецкурси [333; 334; 335], та які стали основою для їх запровадження в інших навчальних закладах [336]. В основу вчення про право екологічної безпеки увійшли наукові праці, присвячені дослідженню питань правового забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування [337], формування та становлення ядерного права України [338], правовим аспектам екологічного ризику [197] тощо.

Це дало поштовх стрімкому розвитку подальших наукових досліджень, які можна розглядати як такі, що формують власне систему права екологічної безпеки за такими напрямками:

1) дослідження Загальної частини права екологічної безпеки: правові засади здійснення екологічно небезпечної діяльності в Україні [198]; право громадян на безпечне навколишнє природне середовище [339]; реалізація права на екологічну безпеку

в Україні [340]; оптимізація законодавства України у сфері забезпечення екологічної безпеки [341];

2) дослідження Особливої частини права екологічної безпеки, у значенні особливостей правового забезпечення екологічної безпеки у різних сферах господарювання, зокрема: а) в генно-інженерній діяльності: правове забезпечення біобезпеки при здійсненні генетично-інженерної діяльності [342]; б) в промисловості: правове забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності [343]; правове регулювання екологічної безпеки в сфері видобування нафти та газу в Україні [344]; в) на транспорті: правове регулювання забезпечення екологічної безпеки в галузі автомобільного транспорту [238]; правове забезпечення екологічної безпеки у діяльності залізничного транспорту [239]; правове регулювання забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації [240]; г) у сільському господарстві: економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції [345]; правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва [346]; д) при поводженні з відходами: правове забезпечення поводження з небезпечними відходами [347]; правове регулювання поводження з побутовими відходами в Україні [348]; правове регулювання поводження з радіоактивними відходами в Україні [349]; е) при плануванні та забудові міст: організаційно-правові засади забезпечення екологічної безпеки у плануванні та забудові міст України [350]; є) в процесі приватизації земель: правове забезпечення вимог екологічної безпеки в процесі приватизації земель в Україні [351]; і) особливості правового забезпечення безпечності довкілля від впливу небезпечних об'єктів та факторів: правові засади забезпечення радіаційної безпеки за законодавством України [352]; правове регулювання запобігання негативного впливу на довкілля об'єктів підвищеної екологічної небезпеки [199]; ї) особливості правового забезпечення екологічної безпеки на територіях, потерпілих від надзвичайних ситуацій: правовий режим зон надзвичайних екологічних ситуацій в Україні [353]; правове забезпечення екологічної безпеки на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення [354] тощо; правове регулювання захисту територій і громадян за надзвичайних екологічних ситуацій в Україні [355];

3) дослідження засад Спеціальної частини права екологічної безпеки: вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань [356]; актуальні проблеми гармонізації законодавства у сфері екологічної безпеки України із вимогами та принципами міжнародного та європейського права [357, с. 522-547]; правове забезпечення екологічної безпеки Європейського Союзу [358, с. 547-574].

Для кращого сприйняття майбутніми юристами засад права екологічної безпеки з даної тематики в Україні публікуються навчальні посібники: Право екологічної безпеки [81]; Правове регулювання екологічної безпеки в Україні [359]; Проблеми права екологічної безпеки [360], а також видаються спеціальні монографії [248].

Право екологічної безпеки, як комплексна підгалузь екологічного права, так само може мати свою систему, тобто науково обґрунтований, об'єктивно існуючий зв'язок інститутів і норм, що складають його основу. За такою системою можуть розміщуватися норми в єдиному правовому акті, в якому зібрані основні норми галузі (кодекс, закон). Але така науково обґрунтована послідовність системи законодавства не завжди ідентична із системою галузі / підгалузі права, оскільки ряд норм інших актів, що належать даній галузі / підгалузі, цією системою не охоплені. Норми права екологічної безпеки не лише не кодифіковані, а й не систематизовані. Тому в даному випадку мова може йти лише про наукову класифікацію норм, що закріплені різними нормативними актами [361, с. 129-130]. Власне аналіз правових норм, які можуть входити до права екологічної безпеки як системи законодавства буде здійснено в наступній частині цієї роботи.

Визначення системи сучасного права екологічної безпеки України ускладнюється тим, що жодним законодавчим актом вона не встановлена. Лише одним актом передбачено її окремі структурні частини – це Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. (Преамбула, статті 3, 9, 12, 50-59 та інші). Однак, цей закон лише називає окремі види діяльності, при здійсненні яких передбачена необхідність забезпечення екологічної безпеки.

Керуючись загальними підходами науки екологічного права до системи цієї галузі, доцільно систему права екологічної безпеки розглядати наступним чином. Правові

норми, що формують таку підгалузь можна поділити на норми її загальної, особливої та спеціальної частини. До загальної частини права екологічної безпеки пропонується відносити норми, що: характеризують предмет, методи, принципи, завдання підгалузі за чинним законодавством (ст. 16, 50 Конституції України; ст. 1, 3, ч. 3 ст. 5, 9, 10, 11, розділ XI Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»); визначають систему та повноваження органів державної влади у сфері забезпечення екологічної безпеки; окреслюють основні правові засоби забезпечення екологічної безпеки та види відповідальності за порушення законодавства в зазначеній сфері [100, с. 87-100].

До особливої частини права екологічної безпеки в науці пропонується відносити норми, що детально регламентують забезпечення екологічної безпеки у різних сферах суспільної діяльності [81, с. 15].

Однак, визначення системи особливої частини права екологічної безпеки є більш складною проблемою. Перш ніж аналізувати її, слід зазначити, що дана підгалузь має у своїй структурі не тільки правові норми, а й інститути. Сьогоднішня наука екологічного права інститутами права екологічної безпеки називає забезпечення екологічної безпеки від хімічного, фізичного, біологічного впливу. Кожна з цих структурних частин може мати власну загальну частину та принципи. В той же час вони перебувають під впливом дії загальної частини права екологічної безпеки, що дозволяє врегульовувати питання забезпечення екологічної безпеки в окремих сферах економіки. Звичайно, такий підхід є досить умовним, однак він не знімає проблеми визначення особливостей правового забезпечення екологічної безпеки у галузях економічної діяльності, оскільки, в більшості випадків, галузеве законодавство містить відсилочні норми до природоохоронного законодавства, або містить значну кількість підзаконних нормативних актів різного рівня, які тим чи іншим чином намагаються вирішити такі питання. В зв'язку з цим і на науковому рівні розкриття питань правового забезпечення екологічної безпеки відбувається за двома напрямками: а) за видами шкідливих впливів [362, с. 272-297; 359] та б) за видами екологічно небезпечних видів діяльності [363, с. 119-164; 364, с. 119-136]. Однак, незалежно від окреслених напрямів, таке правове забезпечення реалізується за допомогою природоохоронних норм, що черговий раз підтверджує їх взаємозв'язок.

В основу формування спеціальної частини права екологічної безпеки можуть бути покладені норми міжнародного, європейського законодавства та законодавства інших країн в означеній сфері, з урахуванням адаптації, імплементації та оптимізації таких норм у національному законодавстві.

Цікавим на нашу думку є науковий підхід до формування змісту навчального посібника «Проблеми права екологічної безпеки» [360], підготовленого фахівцями з екологічного права провідних вищих навчальних закладів України. Структура даного навчального посібника формується на підставі 4 навчальних модулів, присвячених таким питанням, як:

перший модуль правове регулювання колективних форм забезпечення суб'єктивних прав громадян на екологічну безпеку, до складу якого входять такі теми: 1) правові засади забезпечення екологічної безпеки населених пунктів, рекреаційних і лікувально-оздоровчих зон та територій; 2) правові проблеми забезпечення екологічної безпеки, захисту населення і територій за надзвичайних екологічних ситуацій техногенного та природного характеру; 3) проблеми правового режиму зон надзвичайних екологічних ситуацій, реалізації та захисту правового статусу постраждалих за надзвичайних екологічних ситуацій;

другий модуль – організаційно-правові форми гарантування права громадян на екологічну безпеку – складається з таких тем: 1) правові проблеми оцінки впливу на навколишнє природне середовище як гарантії забезпечення екологічної безпеки; 2) правові проблеми дозвільної системи як засобу забезпечення екологічної безпеки; 3) правове регулювання екологічного інформаційного забезпечення та його місце в системі екологічної безпеки; 4) правове регулювання екологічного аудиту та екологічного страхування в системі права екологічної безпеки; 5) правове регулювання екологічної стандартизації, нормування та сертифікації в системі права екологічної безпеки, а також 5) проблеми формування інституту юридичної відповідальності у сфері забезпечення екологічної безпеки;

третій модуль – правові засади забезпечення екологічної безпеки при здійсненні екологічно небезпечних видів господарювання, спрямований на дослідження практики реалізації принципу «екологізації» в різних сферах господарювання: 1) правове

регулювання екологічної безпеки космічної діяльності; 2) правові засади забезпечення екологічної безпеки в промисловості; 3) правові засади забезпечення екологічної безпеки в гірничодобувній та переробній промисловості; 4) правові засади забезпечення екологічної безпеки на транспорті; 5) правові засади забезпечення екологічної безпеки у сільському господарстві; 6) правові засади забезпечення екологічної безпеки в ядерній та енергетичній сферах; 7) правові засади забезпечення продовольчої, біологічної та генетичної безпеки як складових екологічної безпеки; 8) правові засади забезпечення екологічної безпеки в діяльності Збройних Сил України; 9) правові засади забезпечення екологічної безпеки у сфері поводження з відходами; 10) правові засади забезпечення екологічної безпеки при поводженні з небезпечними хімічними речовинами;

четвертий модуль – міжнародно-правовий аспект забезпечення екологічної безпеки, до складу якого входять: 1) актуальні проблеми гармонізації законодавства у сфері екологічної безпеки України із вимогами та принципами міжнародного та європейського екологічного права; 2) правове забезпечення екологічної безпеки Європейського Союзу.

Недоліком даного посібника є відсутність розгляду положень Загальної частини права екологічної безпеки, яка має розкривати основні засади формування цієї галузі чи підгалузі права, її місця в екологічному праві України тощо. Тому, видається актуальним на сьогоднішній день питання про визначення на науковому рівні загального підходу до комплексного розкриття системи права екологічної безпеки, що не лише спростить методологію його викладення у навчальних закладах, а й певним чином вплине на формування національного законодавства з цих питань [365, с. 150-154].

Комплексний характер права екологічної безпеки впливає на науковий рівень розгляду його проблем практично в усіх галузях національної системи права. Водночас це має спонукати представників цих правових наук із свого боку розглядати проблеми правового забезпечення екологічної безпеки з огляду на принцип екологізації секторів економіки з екологічними та соціальними сферами у контексті сталого розвитку (п. «г» ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

На підставі вищевикладеного, систему права екологічної безпеки можна розглядати, як об'єднання правових норм із забезпечення екологічної безпеки в єдине упорядковане

ціле з їх одночасним розподілом на відносно самостійні й водночас взаємопов'язані частини, на інститути та норми.

В той-же час, проведений аналіз системи права екологічної безпеки дозволяє прийти до висновку, що в сучасних умовах розвитку суспільних відносин право екологічної безпеки розвивається і як суспільна, комплексна підгалузь юридичної науки екологічного права, яка є сукупністю концепцій, вчень, наукових положень про право екологічної безпеки та його систему, методи, принципи; закономірності його виникнення, зміст, функціонування, взаємодію, розвиток та напрями удосконалення; еколого-правові норми та правові інститути, що його формують; механізм організаційно-та функціонально-правового забезпечення екологічної безпеки і т. ін.

Висновки до розділу 2

За результатами проведеного дослідження предмету, методів, принципів, системи та поняття права екологічної безпеки зроблено наступні висновки.

1. Встановлено, що основне соціальне призначення права екологічної безпеки полягає у забезпеченні саме людиною, а також державою, всім суспільством охорони та захисту такого стану навколишнього природного середовища, особливо під час здійснення різних видів господарської діяльності, які є джерелами хімічного, фізичного та біологічного та іншого впливу, при якому б задовольнялися потреби гармонійного співіснування всього живого на планеті, в тому числі й належна реалізація права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. У зв'язку з цим, пропонується право екологічної безпеки розглядати як основу природоохоронного права.

2. Визначено, що предметом права екологічної безпеки виступають врегульовані нормами права суспільні відносини, які обтяжені екологічним ризиком та спрямовані на попередження виникнення небезпеки для навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людини від впливу техногенних та природних факторів.

3. Встановлено, що основними об'єктами права екологічної безпеки є навколишнє природне середовище, а також життя та здоров'я людини, де навколишнє природне середовище виступає основною соціальною цінністю, соціальним благом та об'єктом

правової охорони. В такий спосіб підтримується наукова позиція про екоцентричний підхід в екологічному праві, що заснований на засадничих документах Організації Об'єднаних Націй, на ідеях Концепції сталого розвитку, які розглядають існування суспільства як невід'ємний елемент природи, що розвивається за своїми законами. З таких міркувань, пропонується визнати навколишнє природне середовище публічним благом та найвищою соціальною цінністю, переглянути державну політику щодо неї на рівні Конституції України.

4. Визначення об'єктів права екологічної безпеки значною мірою впливає на окреслення кола суб'єктів правовідносин екологічної безпеки, тобто носіїв прав і обов'язків у цих відносинах. Так, основними суб'єктом законодавство визнає державу Україна, в особі органів державної влади та місцевого самоврядування, що наділені компетенцією по врегулюванню таких правовідносин, юридичних та фізичних осіб, а також громадськість.

5. Зроблено висновок, що право екологічної безпеки слід визнати регулятивно-охоронною підгалуззю екологічного права. Особливістю поєднання регулятивного і охоронного в праві є ситуація, коли поряд з першим останнє розглядається у якості юридичної відповідальності. Для права екологічної безпеки це найбільш характерно, з огляду на те, що більшість його норм носять обов'язковий, зобов'язальний характер, а правовідносини у сфері забезпечення екологічної безпеки характеризуються як регулятивністю, так і імперативністю та є за своєю суттю відносинами із суспільного управління екологічною безпекою, екологічним ризиком. Право екологічної безпеки містить такі норми, які визначають специфічний вид соціальної відповідальності – позитивну відповідальність суспільства, держави, окремої особи, у межах якої реалізуються: зобов'язання держави забезпечувати екологічну безпеку (ст. 16 Конституції України); встановлені законодавством обов'язки природокористувачів, інших суб'єктів, особливо тих, які здійснюють екологічно небезпечні види діяльності, виконувати вимоги, правила, або ж дотримуватися умов стандартів, нормативів, дозволів, ліцензій тощо. Особливо здійснення таких обов'язків пов'язане з реалізацією міжнародно-правових принципів «забруднювач та користувач платить повну ціну»,

«невідворотність юридичної відповідальності за шкоду, завдану довкіллю», «володілець джерела підвищеної небезпеки несе відповідальність без вини».

6. Встановлено, що право екологічної безпеки фактично позбавлене власних засобів юридичної відповідальності, а отже охоронні відносини, які складаються при застосуванні санкцій за порушення вимог екологічної безпеки, що втілені у матеріальних та процесуальних нормах цієї підгалузі та в різноманітних техніко-юридичних документах (стандартах, нормативах, вимогах екологічної безпеки). Тому пропонується вважати, що більшість норм права екологічної безпеки має характер засобів гарантування безпечного стану довкілля та суб'єктивного права на екологічну безпеку. Такі засоби формуються на засадах норм конституційного, цивільного, господарського, адміністративного, фінансового та іншого галузевого права і законодавства. Саме із цих мотивів такі норми пропонується об'єднувати у правову спільність – в комплексну підгалузь екологічного права, в право екологічної безпеки, для розмежування якої від інших підгалузей має стати її предмет та об'єкти правового регулювання.

7. Об'єктивною умовою виникнення правовідносин екологічної безпеки визнано положення правових норм: ст. 16, 50 Конституції України; ст. 9, 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а також присутність в діяльності людини екологічного ризику як усвідомленої можливості небезпеки. Екологічний ризик у правовідносинах екологічної безпеки виступає як підстава їх виникнення, зміни або припинення, адже саме наявність екологічного ризику у діяльності суб'єктів господарювання перетворює їх діяльність на екологічно небезпечну, таким чином зумовлюючи виникнення правовідносин щодо забезпечення екологічної безпеки.

8. Запропоновано розглядати право екологічної безпеки як комплексну підгалузь екологічного права, що регулює суспільні відносини, які обтяжені екологічним ризиком та пов'язані із встановленням і реалізацією природоохоронних заходів, якими забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для всіх складових компонентів навколишнього природного середовища, включаючи життя і здоров'я людей під час здійснення різних видів природокористування.

9. Комплексність права екологічної безпеки зобов'язує на навчально-методологічному рівні торкатися положень практично усіх галузей права національної системи. Водночас це має спонукати представників цих правових наук із свого боку розглядати проблеми правового забезпечення екологічної безпеки з огляду на принцип екологізації секторів економіки з екологічними та соціальними сферами у контексті сталого розвитку (п. «г» ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

10. Запропоновано систему права екологічної безпеки розглядати, як об'єднання правових норм із забезпечення екологічної безпеки в єдине упорядковане ціле з їх одночасним розподілом на відносно самостійні й водночас взаємопов'язані частини, на інститути та норми.

11. Встановлено, що право екологічної безпеки слід розглядати і як науку, що являє собою систему поглядів, наукових підходів до поняття, предмета, об'єктів, системи цієї галузі та які роз'яснюють сутність правових норм даної галузі і формують її зміст. Наука права екологічної безпеки є відносно молодою, почала розвиватися в Україні в межах екологічного права з 90-х років ХХ століття, на підставі закріплення в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» принципу забезпечення екологічної безпеки, правового терміну «екологічна безпека». На її основі у вищих навчальних закладах започатковуються спеціальні дисципліни з цих питань.

12. Наукові дослідження з питань формування права екологічної безпеки значною мірою вплинули на формування її системи за такою структурою: загальна, особлива та спеціальна частини. В цілому такі дослідження умовно можна класифікувати за напрямками:

1) дослідження Загальної частини права екологічної безпеки: правові засади здійснення екологічно небезпечної діяльності в Україні; право громадян на безпечне навколишнє природне середовище; реалізація права на екологічну безпеку в Україні; оптимізація законодавства України у сфері забезпечення екологічної безпеки;

2) дослідження Особливої частини права екологічної безпеки, у значенні особливостей правового забезпечення екологічної безпеки у різних сферах господарювання, зокрема: а) в генно-інженерній діяльності: правове забезпечення

біобезпеки при здійсненні генетично-інженерної діяльності; б) в промисловості: правове забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності; правове регулювання екологічної безпеки в сфері видобування нафти та газу в Україні; в) на транспорті: правове регулювання забезпечення екологічної безпеки в галузі автомобільного транспорту; правове забезпечення екологічної безпеки у діяльності залізничного транспорту; правове регулювання забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації; г) у сільському господарстві: економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції; правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва; д) при поводженні з відходами: правове забезпечення поводження з небезпечними відходами; правове регулювання поводження з побутовими відходами в Україні; правове регулювання поводження з радіоактивними відходами в Україні; е) при плануванні та забудові міст: організаційно-правові засади забезпечення екологічної безпеки у плануванні та забудові міст України; є) в процесі приватизації земель: правове забезпечення вимог екологічної безпеки в процесі приватизації земель в Україні; ж) особливості правового забезпечення безпечності довкілля від впливу небезпечних об'єктів та факторів: правові засади забезпечення радіаційної безпеки за законодавством України; правове регулювання запобігання негативного впливу на довкілля об'єктів підвищеної екологічної небезпеки; з) особливості правового забезпечення екологічної безпеки на територіях, потерпілих від надзвичайних ситуацій: правовий режим зон надзвичайних екологічних ситуацій в Україні; правове забезпечення екологічної безпеки на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення тощо; правове регулювання захисту територій і громадян за надзвичайних екологічних ситуацій в Україні;

3) дослідження Спеціальної частини права екологічної безпеки: вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань; актуальні проблеми гармонізації законодавства у сфері екологічної безпеки України із вимогами та принципами міжнародного та європейського права; правове забезпечення екологічної безпеки Європейського Союзу.

Запропоновано вважати, що актуальними на сьогоднішній день є продовження досліджень щодо вироблення загальних підходів до розуміння системи права екологічної

безпеки, що сприятиме виробленню єдиної методології до його викладення у навчальних закладах, певним чином вплине на формування національного законодавства в цій сфері, а також сприятиме ефективному застосуванню його норм.

13. Визначено та проаналізовано систему методів правового регулювання права екологічної безпеки, під якими пропонується розуміти сукупність способів, засобів, прийомів, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки шляхом законодавчого визначення об'єктів, які слід захищати від впливу антропогенної діяльності; органів і осіб, на яких покладається обов'язок забезпечувати екологічну безпеку, екологічних вимог щодо всіх видів виробничої та іншої господарської діяльності, які впливають на стан довкілля, застосування договірних відносин, для яких характерна рівність сторін та юридичної відповідальності за порушення еколого-правових вимог і правил, що реалізуються в межах імперативного, диспозитивного та змішаного способів до встановлення правомочностей суб'єктів цих правовідносин.

Основою є загально-правові методи, а саме імперативний, диспозитивний методи правового регулювання, які дозволяють здійснити встановлення правомочностей суб'єктів цих правовідносин. Так, імперативний метод в праві екологічної безпеки дозволяє реалізувати такі способи і прийоми як: а) влади і підпорядкування; б) дозвільно-ліцензійний; в) наказу; г) заборони; д) профілактики правопорушень; е) екологізації господарської діяльності. Диспозитивний метод правового регулювання, в межах публічно-правової природи права екологічної безпеки, реалізуються за допомогою, зокрема: а) договірних та, б) стимуляційних способів.

З'ясовано, що праву екологічної безпеки притаманні і свої власні методи правового регулювання, які дозволяють виділити його від інших підгалузей екологічного права, зокрема: метод еколого-експертної оцінки; метод еколого-соціального обмеження; метод еколого-охоронного обтяження.

Праву екологічної безпеки притаманні й методи науки, такі як загальнонаукові і конкретно-соціологічні. Так, окрім діалектичного, логічного, історичного та інших загальнонаукових методів правильно ставиться питання про власне екологічні методи, які дозволяють порівняти та врахувати в праві основоположні концепції, вченнями типу

теорії еволюції, ноосфери, причин екологічної кризи і наступу на природу, глобального управління, сталого розвитку тощо.

13. Запропоновано під принципами права екологічної безпеки розуміти основоположні ідеї, що виражають суть і соціальне призначення цієї підгалузі, відображають її головні властивості і особливості. З урахуванням того, що дотримання принципів екологічної безпеки може служити юридичним індикатором правового соціального характеру екологічної держави, ефективності суспільної діяльності по забезпеченню раціонального природокористування, охорони довкілля, захисту екологічних прав і законних інтересів людини і громадянина, запропонована власна наукова система основоположних принципів права екологічної безпеки: 1) попередження виникнення екологічних ризиків, небезпек, шкідливих впливів на довкілля, життя і здоров'я громадян; 2) платність за здійснення небезпечних впливів на довкілля; 3) компенсація екологічної шкоди; 4) вільний доступ до екологічної інформації; 5) участь всіх зацікавлених суб'єктів у підготовці, обговоренні, прийнятті і реалізації рішень у сфері забезпечення екологічної безпеки; 6) міжнародне співробітництво у сфері екологічної безпеки.

Основні положення і результати, викладені в 2 розділі дисертаційної роботи, відображені в публікаціях [248; 252; 262; 275; 290; 302; 322; 336; 361; 365].

РОЗДІЛ 3

ПРАВО ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА

В теорії права загально визнаним є те, що система законодавства визначається системою права, тобто галузь права, будучи системою об'єктивних властивостей, зумовлює галузь законодавства. А тому існування окремих галузей права об'єктивно впливає і на формування відповідних галузей законодавства, хоча можливий і зворотний зв'язок. Останнє має місце тоді, коли йдеться не про усталені, давно існуючі галузі, а про нові законодавчі утворення. Тому для становлення нових комплексних галузей права важливе значення має формування комплексних галузей законодавства у загальній системі законодавства [366].

Первинним елементом у процесі формування комплексної галузі законодавства є комплексні нормативно-правові акти. Якщо ці акти «мають під собою соціально-економічну обумовленість, що забезпечує їм тенденцію подальшого розвитку, вони можуть утворювати цілі комплексні правові інститути» [367, с. 96-97]. А комплексні правові інститути, як зазначає С.В. Полєніна, мають велике значення в процесі становлення нових галузей права [368, с. 71].

Як вказує С.С. Алексєєв, «комплексні утворення реально відособлюються не стільки тому, що існують самостійні нормативні акти, як тому, що за допомогою цих актів відбулося певне узгодження норм, вироблені деякі спільні положення і засоби регулювання, нормативний матеріал об'єднаний нормативними узагальненнями» [369, с. 28]. Вченим переконливо доведено, що комплексне утворення – не інкорпоративне зібрання різногалузових норм, а юридично змістовне явище, що «формується завдяки цілеспрямованій законодавчій роботі і насамперед міжгалузовій кодифікації, яка насичує право міжгалузевими системними узагальненнями» [370, с. 22].

А тому погоджуємося з науковою думкою про те, що комплексні галузі права – є самостійними правовими утвореннями у системі права, які формуються на базі основних галузей права. Юридичною основою та необхідною передумовою для їх формування в сучасний період є існування відповідних комплексних галузей законодавства [366], де під галуззю законодавства слід розуміти сукупність законів та інших нормативних актів

(їх частин і статей), які регулюють однорідні і порівняно самостійні групи суспільних відносин [371, с. 548; 247, с. 75] та виступають зовнішньою формою права, оскільки виконують функцію юридичних джерел (джерел права) [291, с. 213].

Джерело права – це спосіб, за допомогою якого закріплюються (знаходять своє зовнішнє вираження) норми права. Під ним також розуміють форму вираження державної волі, спрямованої на визнання факту існування права, на його формування або зміну [372, с. 207].

Необхідність дослідження категорії джерела права визначається у двох аспектах – теоретичному і практичному. У теоретичному чітке уявлення про поняття і зміст джерел права слугує передумовою для такого ж чіткого уявлення про нерозривно пов'язані з ним і значною мірою залежні від нього категорії та поняття, як характер і зміст права, галузь та інститут права, система прав, певним чином норма права, правовідношення. У практичному аспекті чітке уявлення про джерела права створює умови для подальшого вдосконалення і відповідно підвищення ефективності правотворчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності, воно дозволяє зорієнтувати учасників правовідносин на конкретні норми права, їх закріплення, використання, удосконалення.

Право екологічної безпеки також є невід'ємною частиною процесу активізації науково-технічного прогресу, процесу розвитку знань у галузі екологічної безпеки. Воно розвивається як комплексна підгалузь екологічного права разом із становленням, розвитком і поглибленням суспільних відносин у сфері запобігання шкідливих природних і техногенних впливів. Поряд з правом екологічної безпеки, його системою розвивається й законодавство у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Законодавство про забезпечення екологічної безпеки як зовнішня форма права екологічної безпеки, що має зв'язок із його змістом, а через нього опосередковано – з внутрішньою формою, разом з тим може розглядатися і як відносно самостійне правове явище. Виходячи з цього, в даному розділі розглянемо процес становлення й розвитку законодавства про забезпечення екологічної безпеки, його системи, а також проблемні питання цього розвитку на міжнародному, європейському, зарубіжному та національному рівнях.

3.1 Міжнародно-правові засади розвитку права екологічної безпеки

Право екологічної безпеки, як вже зазначалось в цій роботі, започатковано міжнародно-правовими вимогами щодо забезпечення охорони навколишнього середовища та здійснення превентивних заходів щодо уникнення різних видів небезпек (ядерної, військової, хімічної, бактеріологічної, техногенної тощо), здатних негативно вплинути на стан середовища життєдіяльності, або ж на стан екології. Підтвердженням актуальності проблем із забезпечення екологічної безпеки на міжнародному рівні є прийняття Генеральною Асамблеєю ООН (далі – ГА ООН) ряду важливих документів, які й започаткували запровадження нового ставлення до екологічних проблем – екологічно забезпечувального. Такими документами стали, зокрема, резолюції ГА ООН про створення всеохоплюючої системи міжнародної безпеки від 5 грудня 1986 р. та від 7 грудня 1987 р., а також резолюція «Всеохоплюючий підхід до зміцнення міжнародного миру і безпеки відповідно до Статуту ООН» від 7 грудня 1988 р. [373, с. 132]. Так, у резолюції A/RES/42/93 про всеосяжну систему міжнародного миру і безпеки від 7 грудня 1987 р. [374], ГА ООН надала новий поштовх до реалізації концепції міжнародного миру і безпеки, суть якого зводиться до усвідомлення того, що невирішені екологічні проблеми легко можуть перерости в міжнародну напруженість і конфлікти. У пункті 10 цієї резолюції констатується, що «взаємодія в екологічній сфері має стати невід’ємною частиною всеосяжної системи міжнародної безпеки».

На Нараді Політичного консультативного комітету держав-учасниць Варшавського Договору (Варшава, 1988 р., червень) також був прийнятий важливий документ з питань забезпечення екологічної безпеки «Наслідки гонки озброєнь для навколишнього середовища та інші аспекти екологічної безпеки». У ньому визначалися основи концепції міжнародної екологічної безпеки, покликані сприяти сталому і безпечному розвитку всіх держав і створення сприятливих умов для життя кожного народу і кожної людини.

У Підсумковому документі Всесвітнього саміту 2005 року (резолюція A/RES/60/1 Генеральної Асамблеї ООН від 16 вересня 2005 р. [375]) лідери країн світу погодилися з необхідністю рішучих і невідкладних дій для подолання серйозних і численних труднощів при вирішенні проблем зміни клімату, сприяння переходу на екологічно

безпечні джерела енергії, задоволення енергетичних потреб і забезпечення сталого розвитку.

Рада Безпеки ООН, зібравшись на засідання на рівні глав держав і урядів (резолюція Ради Безпеки ООН S/RES/1625 (2005) від 14 вересня 2005 р. [376]), знову підтвердила необхідність прийняття широкої стратегії запобігання конфліктам, яка мала спрямовуватись на усунення на комплексній основі корінних причин збройних конфліктів, політичних і соціальних кризових ситуацій, в тому числі шляхом сприяння сталому розвитку, де екологічна складова відіграє важливу роль.

Таким чином, в міжнародно-правових документах, хоча і не розкривається поняття міжнародної екологічної безпеки, проте в них можна виявити явну тенденцію до його формування як шляхом реалізації заходів охорони навколишнього середовища, так і заходів безпекового спрямування. І хоч на перший погляд забезпечення міжнародної екологічної безпеки не має власного механізму реалізації, проте безпекові заходи здійснюються міжнародно-правовими засобами, передбаченими для охорони навколишнього середовища. Як правильно зазначає М.В. Кичигин, «Захищаючи природу, ми тим самим як раз і забезпечуємо екологічну безпеку та права громадян на неї. Охорона навколишнього середовища є первинною, а екологічна безпека – наслідок його належної охорони» [377, с. 154-155].

Відтак, можна зробити висновок, що міжнародна екологічна безпека є міжнародно-правовою ціллю, метою, спрямованою на відповідний результат спільної суспільної діяльності з охорони навколишнього середовища, те, до чого прагнуть суб'єкти міжнародної правотворчої та правореалізаційної діяльності. Міжнародна екологічна безпека сьогодні виступає чимось не до кінця збагненим, але таким, до чого необхідно прагнути, особливо коли мова йде по суті про виживання всього людства. Результатом цього стремління має стати такий рівень навколишнього середовища, який би в повній мірі відповідав необхідній якості життя для підтримки здоров'я і благополуччя людей теперішніх і майбутніх поколінь, а також сталого розвитку земної цивілізації [378, с. 143-147].

Для досягнення завдань забезпечення екологічної безпеки повинні бути об'єднані зусилля всіх держав, оскільки жодна з них не в змозі досягти бажаного рівня

навколишнього середовища в силу взаємозалежності і глобалізації сучасного світу. У цих умовах визначальне значення має отримати система міжнародно-правових засобів, які трансформуються у відповідні норми і принципи, конкретні права і обов'язки держав та інших суб'єктів міжнародного співробітництва, що містять різного роду заборони, пільги, заходи відповідальності, правові гарантії і т. ін., які в теорії права прийнято називати джерелами міжнародного права, що розкриваються в таких формах, як: міжнародний договір, міжнародний звичай, акти міжнародних конференцій або міжнародних організацій, які в свою чергу поділяються на універсальні та локальні міжнародні акти [379, с. 26-27]. Перші мають всезагальний характер і являють інтерес для всіх суб'єктів міжнародного права. Другі в свою чергу поділяються на регіональні (ті, що охоплюють групу держав, розташованих в одному географічному регіоні) та нерегіональні (ті, що не мають всеохоплюючого характеру, але їх регулювання не носить регіональної спрямованості) [380, с. 95-97].

Питання формування права екологічної безпеки сьогодні є об'єктом не одного наукового дослідження, проте проблемам визначення його джерел на міжнародному рівні присвячені лише окремі вітчизняні роботи, зокрема праці В.І. Андрейцева, Н.Р. Малишевої, О.В. Задорожного, М.О. Медведєвої, О.А. Шомпол тощо.

Аналіз праць зазначених авторів підтверджує існування двох сформованих наукових підходів до визначення джерел права екологічної безпеки на міжнародному рівні: вузького і широкого. Так, представником «вузького» наукового підходу до визначення джерел права екологічної безпеки на міжнародному рівні є В.І. Андрейцев, який, пов'язуючи екологічно небезпечну діяльність з небезпечною речовиною, вважає, що підставою для виокремлення в міжнародному екологічному праві правовідносин із забезпечення екологічної безпеки виступає Конвенція ООН про транскордонний вплив промислових аварій від 17 березня 1992 р. [81, с. 91-115].

Представниками «широкого» наукового підходу до визначення джерел права екологічної безпеки на міжнародному рівні доцільно назвати Малишеву Н.Р., Задорожного О.В., Медведєву М.О., Шомпол О.А.. Так, Малишева Н.Р., підтримуючи наукову позицію про те, що екологічна безпека – це певний стан захищеності життєдіяльності, та вважаючи міжнародну екологічну безпеку станом міжнародних

відносин, за якого забезпечується захищеність на глобальному та регіональному рівнях людини, умов її життєдіяльності, всіх елементів екосистеми Землі від шкідливих впливів чинників природного та антропогенного походження, для забезпечення сталого розвитку в інтересах нинішнього та майбутніх поколінь [357, с. 524], відносить до джерел міжнародного права екологічної безпеки більшість міжнародних угод і конвенцій, які нею класифікуються за рівнем відносин на: а) акти щодо забезпечення глобальної екологічної безпеки, відвернення катастроф загальнопланетарного масштабу; б) акти щодо попередження транскордонного впливу діяльності під юрисдикцією та контролем однієї держави на довкілля інших держав; в) акти щодо забезпечення екологічної безпеки певних регіонів; г) акти, що встановлюють механізми гарантування реалізації права на екологічну безпеку [357, с. 311].

Задорожній О.В. та Медведєва М.О., підтримують світовий досвід до трьохвимірного розуміння сутності «екологічна безпека», як-от: 1) екологічні проблеми як загроза політичній та економічній стабільності; 2) міждержавні спори у зв'язку з транскордонним забрудненням або порушенням прав щодо використання спільних/взаємних природних ресурсів, як джерело воєнних конфліктів; 3) деградація екологічних систем і вичерпання природних ресурсів як загроза існуванню всього людства [381]. З урахуванням цього вони пропонують класифікувати акти міжнародно-правового регулювання небезпечної для навколишнього середовища діяльності на: а) охорону навколишнього середовища під час збройних конфліктів; б) правове регулювання поводження з небезпечними для навколишнього середовища матеріалами і речовинами; в) правова охорона морського та прісноводного середовища; г) правова охорона атмосферного повітря і космічного простору; д) правова охорона біорізноманіття Землі; е) правова охорона навколишнього середовища Антарктики і Арктики; є) регіональне співробітництво з даних питань [316, с. 3].

Шомпол О.А. обґрунтовує висновок про те, що на міжнародному рівні сформувалась система норм щодо забезпечення екологічної безпеки, які об'єктивуються у міжнародно-правових документах, їх система є досить розгалуженою. Характерними ознаками цієї сукупності норм є наступне: ці норми базуються на законах природи; на їх формування впливає сукупність чинників різного спрямування; вони враховують рівень

науково-технічного розвитку; є комплексними; мають антропоцентричну спрямованість тощо [356, с. 6].

Керуючись такими підходами, ми здійснимо аналіз міжнародно-правових норм, які за об'єктом правового регулювання спрямовані на забезпечення екологічної безпеки як у «вузькому» так і в «широкому» розумінні, що дасть можливість окреслити межі такого регулювання та сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення вітчизняного законодавства з цих питань.

Так, на етапі становлення міжнародного права навколишнього середовища широко застосовувалися звичаєві норми. Відповідно до ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, «*міжнародний звичай* – це доказ всезагальної практики, визнаної в якості правової норми» [382]. Звичай не є офіційним чітко формалізованим документом. Він набуває юридичного значення в результаті ідентичних або однорідних дій держав та вираженого ними в певній формі (найчастіше, шляхом тривалої повторюваності) наміру надати таким діям нормативного значення. Фіксуються такі джерела в зовнішньополітичних заявах держав, у їх дипломатичному листуванні тощо. Сьогодні в міжнародному праві навколишнього середовища взагалі і в праві екологічної безпеки зокрема міжнародний звичай здебільшого набуває договірної форми. Однак для держав, що не стали Сторонами відповідних договорів, продовжують діяти міжнародні звичаї [357, с. 528].

Поряд із цим, як зазначає Н.Р. Малишева, «в контексті розвитку так званої «екологічної парадигми» міждержавних і внутрішньодержавних відносин, поглиблення принципів і правил екологічно коректної взаємодії держав, виробляючи норми так званого «зеленого етикету», який може сприяти відверненню екологічної небезпеки, чи створити умови взаємодії держав для ліквідації та недопущення поширення її наслідків, значну роль у виробленні відповідних принципів, в оцінці досягнутого стану та визначенні стратегії взаємодії держав для забезпечення сталого розвитку відіграють *міжнародні конференції та акти, прийняті на них*, в першу чергу ті, що відбуваються під егідою ООН з питань охорони довкілля [357, с. 528].

Дійсно, такими є Стокгольмська конференція 1972 року з питань навколишнього середовища на якій прийнято Декларацію про охорону навколишнього середовища [383], Ріо-де-Жанейрська конференція 1992 року з питань навколишнього середовища та

розвитку, на якій прийнято Декларацію про охорону навколишнього середовища та розвиток, Йоганнесбурзький саміт 2002 року з питань сталого розвитку, на якому прийняті Декларація щодо сталого розвитку [384] та План виконання рішень щодо сталого розвитку [385], Конференція ООН 2012 р. «Ріо+20», на якій прийнятий підсумковий документ «Майбутнє, якого ми хочемо» [386].

Крім документів конференцій ООН, до відповідної групи міжнародних актів тісно примикають рішення, резолюції, рекомендації, меморандуми міжурядових та інших міжнародних організацій з питань екологічно коректної поведінки для забезпечення сталого розвитку. Всі ці акти виступають джерелами так званого «м'якого права», тобто носять для держав рекомендаційний характер» [357, с. 528-529].

Відаючи належне значенню рекомендаційних актів серед джерел міжнародного права екологічної безпеки, зазначимо, що в сучасному регулюванні відповідних відносин головним джерелом міжнародного права екологічної безпеки був і залишається договір [357, с. 530], який згідно з Віденською конвенцією про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. [387] визначається як «міжнародна угода, укладена між державами в письмовій формі та регульована міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування».

Зважаючи на велику кількість і різноманітність договорів щодо забезпечення на міжнародному рівні екологічної безпеки, проаналізуємо їх *за предметом правового регулювання*. В літературі з міжнародного права навколишнього середовища прийнято поділяти джерела цієї галузі права за спрямованістю щодо регулювання відносин з охорони природних ресурсів [388, с. 55-66; 389, с. 398-410].

Однак для міжнародного права екологічної безпеки такий поділ є не достатньо конструктивним. Найбільш прийнятною видається класифікація відповідних джерел за рівнем таких відносин, що підлягають міжнародно-правовому регулюванню. Так, найбільш оптимальним буде поділ таких джерел на: а) нормативні акти, що встановлюють вимоги щодо безпечного використання природних ресурсів; б) нормативні акти, що встановлюють вимоги для тих видів господарської діяльності, які визнаються екологічно небезпечними; в) нормативні акти, якими запроваджуються

окремі правові механізми забезпечення екологічної безпеки. Такі нормативні акти за поширенням регулюють забезпечення екологічної безпеки як на загальнопланетарному, так і на регіональному рівнях.

Розглянемо такі види джерел більш детально.

Нормативні акти, що встановлюють вимоги до безпечного використання природних ресурсів

Забруднення *атмосферного повітря* внаслідок техногенної діяльності залишається однією з найактуальніших проблем, що загрожують міжнародній екологічній безпеці. Крім вищевказаних міжнародних документів, у галузі охорони атмосферного повітря діють:

1) *Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані* від 13 листопада 1979 р. [390]. Конвенція визначає «забруднення повітря» як введення людиною, прямо чи опосередковано, речовин або енергії в повітряне середовище, що несе в собі шкідливі наслідки такого характеру як загроза здоров'ю людей, нанесення шкоди живим ресурсам, екосистемам і матеріальним цінностям, а також спричиняє шкоду цінності ландшафту або перешкоди іншим законним видам використання навколишнього середовища (ст. 1).

Конвенцією визначається «транскордонне забруднення повітря на великі відстані» як забруднення повітря, фізичне джерело якого знаходиться повністю або частково в межах території, що перебуває під національною юрисдикцією однієї держави, а його негативний вплив виявляється на території, що знаходиться під юрисдикцією іншої держави, на такій відстані, що в цілому неможливо встановити частку окремих джерел (або груп джерел) викидів. Сфери, в яких Сторони переважно співробітничать для виконання положень Конвенції, це: наявні та перспективні технології скорочення викидів сполук сірки та інших основних забруднювачів повітря; апаратура та засоби спостереження і вимірювання рівнів викидів і концентрації забруднювачів у повітрі; вплив забруднень атмосфери на здоров'я людей і довкілля; програми навчання та підготовки кадрів, пов'язаних з екологічними аспектами забруднення повітря та ін. (ст. 1).

Сьогодні, в рамках затвердженої Конвенції, діють 8 протоколів до неї: який стосується довгострокового фінансування Спільної програми спостереження й оцінки поширення забруднювачів повітря на великі відстані в Європі від 28 вересня 1984 р. [391]; про скорочення викидів сірки або їх транскордонних потоків принаймні на 30 відсотків від 8 липня 1985 р. [392]; про обмеження викидів окислів азоту або їх транскордонних потоків від 31 жовтня 1988 р. [393]; відносно подальшого скорочення викидів оксидів сірки від 14 червня 1994 р. [394]; про контроль за викидами стійких органічних сполук та їх транскордонними потоками від 18 листопада 1991 р.; про важкі метали від 24 червня 1998 р. [395]; про стійкі органічні забруднювачі від 24 червня 1998 р. [396]; про боротьбу з підкисленням, евтрофікацією та приземним озоном від 30 листопада 1999 р. [397].

Як видно, цими протоколами запроваджено конкретні правові засоби охорони атмосферного повітря, однак такі заходи носять яскраво виражений їх безпековий характер: чітке нормативно-правове визначення небезпечних для атмосферного повітря речовин, які або виробляються, або утворюються в процесі господарської діяльності (хімічні речовини, органічні сполуки, важкі метали тощо); нормативно-правове визначення способів небезпечного на атмосферне повітря впливу (викиди, транскордонні потоки, підкислення тощо); нормативно-правове визначення державно-правових заходів попередження забруднення атмосферного повітря (скорочення викидів, контроль за викидами, спостереження і оцінка викидів, фінансування превентивних заходів тощо).

2) *Віденська конвенція про охорону озонового шару* від 22 березня 1985 р. [398] та Монреальський протокол до неї про речовини, що руйнують озоновий шар (1987 року з подальшими доповненнями) [399]. Відповідна конвенція є багатостороннім міжнародним договором екологічного спрямування, відповідно до якої Сторони вживають належних заходів для захисту здоров'я людини і навколишнього середовища від несприятливих наслідків, які є або можуть бути результатом людської діяльності, що змінюють або здатні змінити стан озонового шару. З цією метою Сторони відповідно до наявних в їх розпорядженні засобів співробітничать за допомогою систематичних спостережень, досліджень і обміну інформацією для того, щоб глибше пізнати і оцінити вплив антропогенної діяльності на озоновий шар, а також наслідки зміни стану

озонового шару для здоров'я людини і навколишнього середовища; вживають належних законодавчих або адміністративних заходів, і співробітничать в узгодженні відповідних програм контролю, обмеження, скорочення або запобігання діяльності людини, що підпадає під їх юрисдикцію або контроль; в розробці узгоджених процедур і стандартів для виконання відповідної Конвенції; співпрацюють з компетентними міжнародними органами в цілях ефективного виконання Конвенції і протоколів до неї, учасниками яких вони є.

Конвенція не включає юридично обов'язкових цілей скорочення використання хлорфторвуглеців – головних хімічних речовин, що викликають виснаження озонового шару. Такі цілі викладені в Монреальському протоколі про речовини, що руйнують озоновий шар, до відповідної Конвенції.

3) *Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі* від 22 травня 2001 р. [400]. Конвенція стала наслідком усвідомлення необхідності вжиття глобальних заходів стосовно стійких органічних забруднювачів (СОЗ), що мають токсичні властивості, виявляють стійкість до розкладання, характеризуються біоаккумуляцією і є об'єктом транскордонного перенесення по повітрю, воді й мігруючими видами, а також осідають на великій відстані від джерела їхнього викиду, нагромаджуючись в екосистемах суші та водних екосистемах. Метою Конвенції є захист здоров'я людини і довкілля від СОЗ. Конвенція закріпила зобов'язання Сторін щодо заборони виробництва та використання дев'яти речовин із списку СОЗ: альдрин, хлордан, дільдрин, ендрин, гептахлор, гексахлорбензол, мірекс, токсафен, поліхлоровані дифеніли (ПХД); обмеження використання дихлордифенілтрихлорметилметану (ДДТ) для контролю малярії та розробки програм з припинення ненавмисного утворення діоксинів та фуранів. Конвенцією також передбачено знищення накопичених запасів СОЗ у безпечний спосіб. Первісний список СОЗ не є закритим, на Четвертій Конференції Сторін Конвенції (травень 2009 р.) до цього списку було додано ще 9 нових речовин, за рекомендацією Комітету з розгляду нових СОЗ.

До цієї групи нормативних актів можна також віднести й Додаток 16 до Конвенції «Охорона навколишнього середовища», до якого входять два томи: I Том: «Авіаційний шум»; II Том: «Емісія авіаційних двигунів» [401] відповідно до Чиказької конвенції про

міжнародну цивільну авіацію від 7 грудня 1944 р. [402], якими визначається порядок виробництва та експлуатації різних типів літаків з дотриманням стандартів впливу на атмосферне повітря.

Однією з головних завдань міжнародної екологічної безпеки в даному контексті є така охорона атмосферного повітря, з якою пов'язують проблему глобальної *зміни клімату*. Про охорону глобального клімату в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людства йдеться в резолюції A/RES/43/53 Генеральної Асамблеї ООН від 6 грудня 1988 р. «Охорона глобального клімату в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людства» [403], де визнається, що зміна клімату є спільною проблемою всього людства. Оскільки клімат виступає необхідною умовою, що забезпечує існування життя на Землі, необхідно вжити відповідних заходів щодо вирішення проблеми його зміни в глобальних масштабах. Надалі в резолюції A/RES/44/207 Генеральної Асамблеї ООН від 22 грудня 1989 р. «Охорона глобального клімату в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людства» [404] підтверджується про необхідність в подальшому наукових досліджень кліматичних змін, в тому числі підвищення рівня Світового океану в результаті глобального потепління. А вже в 1992 р на Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро було прийнято Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату [405], метою якої є стабілізація концентрацій парникових газів в атмосфері на рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему. Такий рівень має бути досягнутий у строки, достатні для природної адаптації екосистем до зміни клімату, що дозволить не ставити під загрозу виробництво продовольства і забезпечить подальший економічний розвиток на стійкій основі (стаття 2). Під зміною клімату в Конвенції розуміється така зміна, яка прямо або побічно обумовлена діяльністю людини, що викликає зміни в складі глобальної атмосфери і накладається на природні коливання клімату, що спостерігаються протягом порівняльних періодів часу.

Стаття 7 Конвенції запроваджує вимогу про заснування Конференція сторін, яка має стати вищим органом і регулярно розглядати питання про здійснення Конвенції та будь-яких пов'язаних з нею правових документів. Конференція має право в межах своїх повноважень виносити рішення, необхідні для сприяння ефективному здійсненню Конвенції.

Третьою нарадою Сторін Конвенції, що відбулася в грудні 1997 р., було прийнято Кіотський протокол [406] до неї, яким були передбачені конкретні зобов'язання розвинутих країн та країн з перехідною економікою (Додаток 1 до Протоколу) сумарно знизити протягом 2008-2012 років на 5 % від рівня базового 1990 р. обсяг викидів парникових газів, а саме: діоксиду вуглецю CO₂, метану CH₄, закису азоту N₂O, гексафториду сірки SF₆, перфторвуглеців PFC_s та гідрофторвуглеців HFC_s. Для успішного досягнення цілей, зафіксованих в Кіотському протоколі, документом передбачаються так звані механізми гнучкості, а саме: 1) торгівля викидами (система дозволів на визначену кількість викидів парникових газів з правом передачі чи продажу); 2) проекти спільного впровадження (добровільне спільне виконання двома країнами Додатку 1 зобов'язань щодо обмеження і скорочення викидів однією або обома країнами); 3) механізм чистого розвитку (виконання зобов'язань щодо обмеження і скорочення викидів між країнами Додатку 1 і країнами, що розвиваються); 4) бульбашкові угоди (дві або більше Сторін Конвенції розподіляють між собою свою сукупну визначену кількість викидів).

Подальший розвиток переговорний процес щодо укладення нової Угоди про зміну клімату отримав на тринадцятій Конференції Сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та третій нараді Сторін Кіотського протоколу, що проходила 3-15 грудня 2007 р. на о. Балі (Індонезія), в результаті якої була прийнята Балійська «дорожня карта», яка розглядалась «важливим кроком до Угоди, що спрямована на ліквідацію загроз в сфері зміни клімату та основних викликів нашого часу», покликаною замінити Кіотський протокол після закінчення його терміну дії в 2012 році [407].

В ході вісімнадцятої Конференції Сторін Рамкової Конвенції про зміну клімату ООН та восьмої зустрічі Сторін Кіотського протоколу, що відбулися у м. Доха, Катар, наприкінці 2012 р., було ухвалено Поправку до Кіотського протоколу, яка регламентує другий період дії зобов'язань (2013-2020 роки). Ця Поправка відкрита для ратифікації [408, с. 6].

Доцільно згадати й Паризьку угоду (фр. *L'accord de Paris*) – угода в рамках Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (UNFCCC) щодо регулювання заходів зі зменшення викидів діоксиду вуглецю з 2020 р. Паризька угода має прийти на зміну Кіотському

протоколу. Текст угоди було погоджено на 21-й Конференції учасників UNFCCC в Парижі та прийнято консенсусом 12 грудня 2015 р. Голова конференції Лоран Фабіус, міністр іноземних справ Франції, зазначив, що цей «амбітний і збалансований» план був «історичною поворотною точкою» у меті зменшення темпів глобального потепління [409]. Угода ратифікована Україною 14 липня 2016 р. [410] та вступила в силу 4 листопада 2016 р. На відміну від Кіотського протоколу, Паризька кліматична угода передбачає, що зобов'язання зі скорочення шкідливих викидів в атмосферу беруть на себе всі держави, незалежно від ступеня їхнього економічного розвитку.

Найважливішим об'єктом життєзабезпечення людини і всієї планети Земля є також і *Світовий океан*. Проблема охорони та захисту морського середовища від забруднення належить до нових викликів і загроз, здатних порушити міжнародну екологічну безпеку. Світова спільнота, станом на сьогоднішній день прийняла значну кількість міжнародних документів, за допомогою яких намагається вирішити зазначене питання. До таких міжнародних документів можна віднести такі.

Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 р. [411], де в пункті 1 статті 1 визначено, що «забруднення морського середовища» це внесення людиною, прямо чи опосередковано, речовин або енергії в морське середовище, включаючи естуарії, яке призводить або може призвести до таких згубних наслідків, як шкода живим ресурсам і життю в морі, небезпека для здоров'я людини, створення перешкод для діяльності в морі, в тому числі для рибальства та інших правомірних видів використання моря, зниження якості морської води, що споживається та погіршення умов відпочинку.

За Конвенцією держави зобов'язані захищати і зберігати морське середовище (стаття 192). При цьому вони повинні вживати всіх заходів, необхідних для забезпечення того, щоб діяльність під їх юрисдикцією або контролем не завдавала шкоди іншим державам і їх морському середовищу шляхом забруднення. В ході реалізації заходів щодо запобігання, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища, закріплено обов'язок держав не переносити збитки або небезпеку забруднення і не перетворювати один вид забруднення в інший (стаття 195).

У міжнародно-правовому порядку визнано, що охоронні заходи мають стосуватися всіх джерел забруднення морських вод та усіх районів Світового океану. Їх метою є

максимально можливе зменшення: а) викидів токсичних, шкідливих або отруйних речовин з джерел, що перебувають на суші, з атмосфери чи через неї, шляхом захоронення; б) забруднення моря з суден; в) забруднення від установок чи споруд, які використовуються для розвідки і розробки природних ресурсів морського дна та його надр.

Для охорони морського середовища від забруднення та зараження, держави здійснюють співробітництво на глобальному чи національному рівнях безпосередньо або через компетентні міжнародні організації, які здійснюють розробку міжнародних норм, стандартів, рекомендацій у відповідній галузі. На держави покладено також обов'язок виконання міжнародних зобов'язань щодо захисту морського середовища. Вони, зокрема, мають забезпечувати компенсацію шкоди, завданої забрудненням навколишнього середовища фізичними чи юридичними особами, які перебувають під їх юрисдикцією.

У галузі боротьби із забрудненням морського середовища нафтою однією з перших була *Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню моря нафтою* від 12 травня 1954 р. [412]. Потім до неї додалися *Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадку аварій, які призводять до забруднення нафтою* від 29 листопада 1969 р. [413], *Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден* від 2 листопада 1973 р. [414], *Боннська угода про співробітництво у боротьбі із забрудненням Північного моря нафтою та іншими шкідливими речовинами* (1983) [415], *Міжнародна конвенція по забезпеченню готовності на випадок забруднення нафтою і боротьбі з ним і співробітництву* від 30 листопада 1990 р. [416], *Конвенція про захист Чорного моря від забруднення* від 21 квітня 1992 р. [420; 421] та деякі інші [417; 418; 419; 422; 423]. Цими конвенціями встановлені заходи щодо поводження з нафтою як небезпечною для навколишнього середовища речовиною, обмеження на скидання нафти і нафтопродуктів у морське середовище.

Важливе значення в дослідженні екологічної безпеки Світового океану має й *Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів* від 13 листопада 1972 р. [424] та інші документи [425]. Сторони Конвенції домовились індивідуально і колективно сприяти боротьбі з усіма джерелами забруднення морського

середовища і зобов'язалися вживати заходів для запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів, які можуть бути небезпечними для здоров'я людей, шкідливими для живих ресурсів моря, завдати шкоди зонам відпочинку людей.

Конвенція повністю забороняє скидання у море з суден, літаків, платформ та інших штучних споруд найбільш шкідливих відходів та інших матеріалів відповідно до встановленого переліку. До них, зокрема, належать відходи і матеріали з високим рівнем радіації. Для скидання інших відходів чи матеріалів має бути попередній спеціальний чи загальний дозвіл. Встановлені також умови захоронення самих суден, літаків, платформ та інших штучних споруд як у відкритому морі, так і в межах територіального моря окремих держав.

В літературі зазначається, що на морське та на інше водне середовище значний вплив справляють чужорідні морські організми, що є не тільки великою екологічною проблемою, а й проблемою безпеки мореплавства, рибальства та рибництва, сільського господарства [426, с. 20-24; 427].

5 жовтня 2001 р. була прийнята *Конвенція про контроль за шкідливими протиобростаючими системами на судах* [428], яка закріплює міжнародні правила по контролю за шкідливими мікроорганізмами, об'єктами тваринного світу, віднесеними до протиобростаючих систем, які становлять значну небезпеку для не характерних для них типів екологічних систем, справляють токсичний та інший шкідливий вплив на інші морські організми, а також які можуть завдати шкоди здоров'ю людини в результаті потрапляння їх у нетипові екосистеми або вживання їх у їжу.

Важливу роль в охороні Світового океану відіграє й *Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер* від 17 березня 1992 р. [429], основною метою якої є: охорона транскордонних вод (включно з поверхневими та підземними водами) шляхом відвернення, обмеження та скорочення обсягів забруднення; екологічно обґрунтоване та раціональне управління транскордонними водами; розумне та справедливе використання транскордонних вод; збереження та відновлення екосистем. Серед зобов'язань Сторін встановлено: застосування маловідходних технологій; впровадження граничних норм скидання стічних вод; запровадження системи дозволів на скидання стічних вод; застосування біологічного

очищення комунально-побутових стоків; введення системи оцінки впливу на навколишнє середовище; сприяння сталому управлінню водними ресурсами з застосуванням екосистемного підходу; розроблення планів дій у надзвичайних ситуаціях та зведення до мінімуму наслідків аварійного забруднення тощо. До зобов'язань Сторін, що межують з тими самими водотоками, віднесено укладання двосторонніх, багатосторонніх чи інших домовленостей з метою відвернення, обмеження чи скорочення транскордонного забруднення. Ці домовленості повинні передбачати створення спільних органів, які опікуються певними районами водозбору. Окреме місце приділено питанням інформування громадськості з відповідних питань і т. ін.

Важливу роль у забезпеченні екологічної безпеки на міжнародному рівні відіграють й міжнародні угоди, присвячені питанням *охорони лісів та боротьби з опустелюванням*.

До цієї групи нормативних актів належить, зокрема, *Міжнародна угода з тропічної деревини* від 27 січня 2006 р. [430]. Цьому передувало ухвалення низки міжнародних домовленостей щодо тропічних лісів: Міжнародної угоди щодо тропічної деревини 1983 р., Міжнародної угоди щодо тропічної деревини 1994 р. Про необхідність охорони тропічних лісів йшлося також в Ріо-де-Жанейрській декларації з питань навколишнього середовища і розвитку, інших документах, прийнятих на цьому саміті (зокрема, в Принципах лісівництва [431]) Йоханнесбурзькій декларації та Плані виконання рішень, прийнятих на Всесвітній зустрічі на найвищому рівні зі сталого розвитку (вересень, 2002). У жовтні 2000 р. було засновано Форум ООН по лісах, а також Партнерство на основі співробітництва по лісах, членом якого є Міжнародна організація щодо тропічної деревини.

Наступним нормативним актом, що входить у виділену нами групу є *Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці* від 17 червня 1994 р. [432].

Конвенція має на меті об'єднання зусиль світового співтовариства для боротьби з опустелюванням, тобто деградацією земель у посушливих, напівпосушливих і сухих субгумідних районах у результаті дії різних факторів, включаючи зміну клімату і діяльність людини, а також для пом'якшення наслідків посухи. Діяльність по боротьбі з

опустелювання розглядається як частина комплексного розвитку земельних ресурсів і спрямована на: запобігання і/чи скорочення масштабів деградації земель; відновлення частково деградованих земель; та відновлення потерпілих від опустелювання земель.

Період з січня 2010 по грудень 2020 року був оголошений Генеральною Асамблеєю ООН Десятиріччям ООН, присвяченим пустелям і боротьбі з опустелюванням [433].

Особливе значення для міжнародної безпеки представляють зобов'язання держав щодо *захисту навколишнього середовища в процесі дослідження і використання космічного простору*.

У *Договорі про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць і інші небесні тіла* від 27 січня 1967 р. [434] передбачається заборона виведення на орбіту навколо Землі будь-яких об'єктів з ядерною зброєю або іншими видами зброї масового знищення, а також заборона встановлювати таку зброю на небесних тілах і її розміщення в космічному просторі яким-небудь іншим чином (ст. 4). Крім того, держави, які здійснюють вивчення та дослідження космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, зобов'язані здійснювати свою діяльність таким чином, щоб уникнути його шкідливого забруднення, а також несприятливих змін земного середовища внаслідок доставки позаземної речовини, і з цією метою, в разі необхідності, вживати відповідних заходів (ст. 9). Аналогічні положення зафіксовані і в п. 4 ст. 5 *Угоді про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених в космічний простір* від 22 квітня 1968 р. [435].

У *Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами* від 29 березня 1972 р. [436] розроблені міжнародні правила і процедури щодо відповідальності за шкоду, заподіяну космічними об'єктами, і забезпечення виплати на підставі положень цієї Конвенції, шляхом повної і справедливої компенсації жертвам такої шкоди. Термін «шкода» для цілей Конвенції означає позбавлення життя, тілесне ушкодження або інше ушкодження здоров'я, що побічно включає також погіршення здоров'я при порушенні екологічної безпеки навколишнього середовища, а також знищення або пошкодження майна держав, фізичних чи юридичних осіб або майна міжнародних міжурядових організацій.

Важливим джерелом права екологічної безпеки можна вважати й *Конвенцію про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір* від 14 січня 1975 р. [437], як об'єкта, що може шкідливо впливати на наземний та навколоземний простір.

Відповідно до *Угоди про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах* від 18 грудня 1979 р. [438] будь-яка діяльність на Місяці та інших небесних тілах Сонячної системи, повинна здійснюватися відповідно до положень міжнародного права. У статті 7 держави-учасники Угоди зобов'язуються вживати заходів для запобігання порушення сформованого рівноваги її середовища внаслідок внесення несприятливих змін в це середовище, її шкідливого забруднення внаслідок доставки сторонньої для цього середовища речовини або яким-небудь іншим шляхом при дослідженні та використанні Місяця. Держави-учасники також повинні вживати заходів для уникнення внесення несприятливих змін у навколишнє середовище Землі внаслідок доставки позаземної речовини або яким-небудь іншим шляхом. Держави-учасниці зобов'язані інформувати Генерального Секретаря ООН про прийняті заходи, а також, в максимально можливій мірі, завчасно повідомляють його про всі випадки розміщення ними радіоактивних матеріалів на Місяці і про цілі такого розміщення.

Розвиток законодавства з даного питання ведеться також і в напрямку регулювання окремих видів діяльності, пов'язаної з дослідженням і використанням космічного простору. Наприклад, згідно з *Додатком до Принципів використання державами штучних супутників Землі для міжнародного безпосереднього телевізійного мовлення* від 10 грудня 1982 р. [439], діяльність такого роду повинна здійснюватися таким чином, щоб вона була сумісною з розвитком взаєморозуміння і зміцненням дружніх відносин між усіма державами і народами в інтересах підтримки міжнародного миру і безпеки.

3 грудня 1986 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла *Принципи, що стосуються дистанційного зондування Землі з космосу* [440]. Принцип 10 цього документу прямо спрямований на забезпечення екологічної безпеки. Так, згідно з цим принципом, дистанційне зондування має сприяти охороні природного середовища Землі, тому з цією метою беруть участь у діяльності з дистанційного зондування ті держави, які встановили, що в їх розпорядженні є інформація, яка здатна запобігти будь-якому шкідливому для природного середовища впливу. Тому вони зобов'язуються повідомити цю інформацію

іншим державам. Діяльність з дистанційного зондування Землі з космосу може здійснюватися лише в мирних цілях та спрямовуватися на поліпшення використання природних ресурсів Землі, на вдосконалення землекористування і охорону навколишнього середовища, забезпечення екологічної безпеки.

Нормативні акти, що встановлюють вимоги для конкретних видів господарської діяльності, яка визнається екологічно небезпечною

Ця група нормативних актів характеризується врегулюванням таких видів діяльності, які в силу своєї специфіки, або при настанні надзвичайних ситуацій можуть призвести до негативного впливу на декілька природних ресурсів чи екологічних систем одночасно. До таких нормативних актів належать.

1. Нормативні акти щодо забезпечення екологічної безпеки у військовій сфері

Першим міжнародним нормативним актом, який спрямований на врегулювання шкідливого впливу воєнних дій на довкілля та життя і здоров'я людей є *Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів* від 17 червня 1925 р. [441]. На жаль, даний Протокол, забороняючи застосування, не забороняв розробку, виробництво і накопичення запасів зброї. Багато держав ратифікували Протокол тільки після другої світової війни (наприклад, Японія – в 1970 році, США – в 1975 році), причому деякі з держав – тільки із застереженнями, які передбачають можливість застосування хімічної і бактеріологічної зброї у відповідь, що і відбувалось на практиці [442, с. 31].

У зв'язку з цим 16 грудня 1969 р. Генеральна Асамблея ООН схвалила Резолюцію № 2603 (XXIV) «Питання про хімічну і бактеріологічну (біологічну) зброю» [443], в якій нагадала, що Протокол 1925 р. забороняє застосування у збройних конфліктах будь-якого хімічного агента, здатного спричинити токсичний вплив на людину, тварин або рослини (хімічна речовина в газоподібному, рідкому або твердому стані), а також будь-якого біологічного агента (живі організми, здатні заподіяти хвороби або смерть людини, тварин або рослин). Однак ситуація не змінювалась [444, с. 151-152]. Тому, в 1972 році була прийнята *Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення* [445].

Важливий внесок у забезпечення екологічної безпеки у військовій сфері внесли й такі міжнародні документи, як:

- *Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище* від 18 травня 1977 р. [446];

- *Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні ушкодження або мають невідворотну дію* від 10 жовтня 1980 р. [448] та протоколи до неї: «Про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв» (Протокол II) [449] і «Про заборону або обмеження застосування запальної зброї» (Протокол III) [450]. Застосування названих мін саме по собі призводить до загибелі людей, завдає значної шкоди навколишньому природному середовищу, бо перешкоджає відновленню сільськогосподарських угідь;

- *Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення і застосування хімічної зброї та її знищення* від 13 січня 1993 р. [451] і т. ін.

Однак зазначені міжнародні документи не єдині у сфері забезпечення екологічної безпеки військової діяльності. Крім них, досліджуване питання на міжнародному рівні регулюються також міжнародними актами, якими встановлюється:

1) заборона ядерних випробувань: Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі і під водою від 5 серпня 1963 р. [452]; Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р. [453]; Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань від 24 вересня 1996 р. [454]. У всіх цих документах проглядається проблема захисту навколишнього середовища і безпеки людини від радіоактивного зараження;

2) створення без'ядерних зон з метою зміцнення нерозповсюдження ядерної зброї: Договір про Антарктику від 1 грудня 1959 р. [455]; Договір про заборону ядерної зброї в Латинській Америці (Договір Тлателолко) [456]; Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення від 11 лютого 1971 р [457]; Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в південній частині Тихого океану (Договір Раротонга) [458]; Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в

Південно-Східній Азії (Бангкокський договір) [459]; Договір про Шпіцберген від 9 лютого 1920 р. [460] та ін.;

3) обмеження ракетно-ядерних озброєнь та роззброєння: Угода про заходи по зменшенню небезпеки виникнення ядерної війни від 30 вересня 1971 р. [461]; Угода про запобігання ядерної війни від 22 червня 1973 р. [462]; Договір про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності від 8 грудня 1987 р. [463]; Договір про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь від 31 липня 1991 р. [464]; Договір між Україною і Сполученими Штатами Америки щодо надання допомоги Україні в ліквідації стратегічної ядерної зброї, а також запобігання розповсюдженню зброї масового знищення від 25 жовтня 1993 р. [465] та ін.

Вагомий внесок у забезпечення екологічної безпеки військової діяльності вносять й Конвенції, що передбачають відповідальність за шкоду, заподіяну ядерною аварією, в тому числі що сталася під час морського перевезення ядерних матеріалів, такі, як: Міжнародна конвенція про відповідальність операторів ядерних суден від 25 травня 1962 р. [466] та Конвенція про цивільну відповідальність в галузі морських перевезень ядерних матеріалів від 17 грудня 1971 р. [467].

2. Нормативні акти, що регулюють діяльність, пов'язану з ГМО.

Вважається, що першим універсальним міжнародно-правовим актом юридично не обов'язкового характеру, що врегулював питання оцінки ризику при проведенні біотехнологічних лабораторних досліджень стали «Рекомендації щодо безпеки рекомбінантних ДНК: Рекомендації щодо безпеки використання організмів, отриманих за допомогою технології рекомбінантної ДНК в сфері промисловості, сільськогосподарства та навколишнього середовища» (так звана «Блакитна книга»), ухвалені Організацією економічного співробітництва і розвитку у 1986 р. [468, с. 14].

Документ вперше на універсальному рівні вводить поняття оцінювання ризику від використання біотехнологій та впроваджує ключові критерії Добросовісної промислової широкомасштабної практики (Good Industrial Large-Scale Practice – GILSP) [469].

Відкриття у 80-х роках ХХ століття стовбурових клітин в галузі медичної генно-інженерної діяльності стало підставою для прийняття Міжнародних етичних керівних принципів стосовно біомедичних досліджень над людьми Ради міжнародних організацій

з медичних наук (1982 р.), Гельсінської декларації (1964 р.) та Положення про генетичне консультування і генну інженерію (1987 р.) Всесвітньої медичної асоціації [468, с. 15].

В 90-х роках минулого століття черговий сплеск громадського протесту стосовно генно-інженерних методів спонукав уряди держав шукати компроміс для розробки та ухвалення універсальних і регіональних загальнообов'язкових й рекомендаційних міжнародно-правових актів, спрямованих на регулювання як практичної, так і експериментальної діяльності в сфері біотехнологій. Такими документами стали: Конвенція про біологічне різноманіття від 5 червня 1992 р. [470], Картахенський протокол з біобезпеки від 22 січня 2000 р. [471]; Нагойсько-Куала-Лумпурський Додатковий протокол про відповідальність і відшкодування за шкоду до Картахенського протоколу про біобезпеку від 15 жовтня 2010 р. [472]; Нагойський протокол регулювання доступу до генетичних ресурсів та спільного використання на справедливій та рівній основі вигод від їх застосування від 29 жовтня 2010 р. [473]; Добровільний кодекс поведінки щодо випуску організмів у навколишнє середовище 1991 р., Технічні керівні принципи ЮНЕП з біобезпеки 1995 р.; Загальна декларація про геном людини і права людини 1997 р.; Європейська конвенція про права людини і біомедицину 1996 р. та Додатковий протокол до неї про заборону клонування 1998 р.; Міжнародна угода Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН щодо рослинних генетичних ресурсів для харчової промисловості й сільського господарства 2001 р., розробляються міжнародні харчові стандарти Комісії Кодексу Аліментарус 2003 р. та ін. [468, с. 16, 20].

Метою цих документів є спільне отримання на справедливій та рівній основі вигод, пов'язаних з використанням генетичних ресурсів, в т.ч. шляхом надання доступу до них, а також передачі відповідних технологій з урахуванням всіх прав на такі ресурси та технології [474, с. 34].

3. Нормативні акти у сфері забезпечення екологічної безпеки при перевезенні небезпечних вантажів

Перевезення небезпечних вантажів – це діяльність, яка пов'язана з переміщенням небезпечних вантажів від місця їх виготовлення чи зберігання до місця призначення з підготовкою вантажу, тари, транспортних засобів, екіпажу, прийманням вантажу, здійсненням вантажних операцій та короткостроковим зберіганням вантажів на всіх

етапах переміщення [475]. З метою запобігання виникненню екологічної шкоди при перевезенні небезпечних вантажів, встановлюються спеціальні вимоги до: організації з упорядкування процесу перевезень; ефективного управління перевезеннями; забезпечення дійового контролю за виконанням перевезень; ліквідації наслідків аварійних подій з небезпечними вантажами; регламентації самого процесу перевезень.

На міжнародному рівні розробка рекомендацій з перевезення небезпечних вантажів для всіх видів транспорту здійснюється Комітетом експертів ООН. Цей Комітет розробляє рекомендації з перевезення небезпечних вантажів – типові правила, які вважаються документами, на підставі яких міжнародні організації та національні органи влади різних країн розробляють нормативні документи, що регламентують перевезення небезпечних вантажів різними видами транспорту.

Разом з Комітетом експертів працюють такі організації як: Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ); Міжнародна морська організація (ІМО); Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО). Результатами роботи цих організацій є: Правила безпечного перевезення радіоактивних матеріалів (розробляються МАГАТЕ) [476]; Міжнародний кодекс морського перевезення небезпечних вантажів від 27 вересня 1965 р. [477] (розробляється ІМО); Технічні інструкції з безпечного перевезення небезпечних вантажів повітряним транспортом (розробляються ІКАО) [478]. На відміну від Типових правил зазначені документи є обов'язковими для виконання під час міжнародних перевезень небезпечних вантажів країнами, які ратифікували ці угоди.

Вперше спробу створення єдиної загальноєвропейської методологічної бази щодо нормативно-правового забезпечення перевезення небезпечних вантажів здійснено після закінчення Другої світової війни під егідою Європейської економічної комісії ООН у Женеві 30 вересня 1957 р., шляхом підписання Європейської угоди про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів (ДОПНВ або ADR) [479].

Крім ДОПНВ, на території Європи діють документи, що стосуються регламентації перевезень небезпечних вантажів, а саме: Конвенція про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ) від 9 травня 1980 р. [480], Європейська угода про міжнародне перевезення небезпечних вантажів внутрішніми водними шляхами (ВОПНВ) від 26 травня 2000 р. [481] та інші.

4. Нормативні акти у сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки. До цієї групи нормативних актів у сфері становлення права екологічної безпеки можна віднести: Конвенцію Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВОЗ) про захист працівників від іонізуючої радіації 1960 р. [482]; Конвенцію про оперативні повідомлення про ядерні аварії 1986 р. [483]; Конвенцію про допомогу у випадку ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації 1986 р. [484]; Конвенцію про фізичний захист ядерного матеріалу 1980 р. [455]; Конвенцію про ядерну безпеку від 17 червня 1994 р. [486]; Об'єднану конвенцію про безпеку відпрацьованого ядерного палива та безпеку радіоактивних відходів від 5 вересня 1997 р. [487] та ін.

5. Нормативні акти щодо забезпечення екологічної безпеки промисловими об'єктами

До цієї підгрупи нормативних актів належить, зокрема, Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій від 17 березня 1992 р. [488]. Конвенція регламентує відносини щодо запобігання великих промислових аварій, забезпечення готовності до них і ліквідації наслідків, що мають транскордонний характер. Регулюються різні аспекти транскордонного співробітництва як особливої сфери прикордонної зовнішньоекономічної діяльності з метою уникнення великих промислових аварій з транскордонними наслідками та найбільш ефективних шляхів їх ліквідації, якщо не вдалося запобігти їх виникненню і т. ін.

Нормативні акти, якими запроваджуються механізми забезпечення екологічної безпеки

Ця група міжнародно-правових інструментів передбачає встановлення різного роду механізмів для забезпечення екологічної безпеки на глобальному чи регіональному рівнях. Відповідні механізми включають: заходи з оцінки впливу запланованої діяльності на навколишнє середовище; гарантування участі громадськості на всіх стадіях при прийнятті екологічно важливих рішень; заходи міжнародної відповідальності і відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушень міжнародних норм екологічної безпеки тощо.

Акти цієї групи є найбільш численними і різнохарактерними. Коротко розглянемо лише деякі з них, що є найбільш дієвими у відповідній сфері.

Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (укладена в Еспо 25 лютого 1991 р., набула чинності 10 вересня 1997 р., Україна приєдналась згідно з Законом від 19 березня 1999 р.) [489] та Протокол до неї щодо стратегічної екологічної оцінки (укладено в Києві 21 травня 2003 р.) [490].

Цю Конвенцію розроблено під егідою ЄЕК ООН для налагодження міжнародного співробітництва з метою відвернення, контролю та мінімізації транскордонного впливу на довкілля. Визначені процедурні аспекти оцінки транскордонного впливу на довкілля ще на етапі планування діяльності, а також в процесі прийняття рішень. Сфера дії Конвенції охоплює види діяльності, зазначені в Додатку 1 до неї. Це, зокрема, атомні та теплові електростанції, будівництво автомобільних доріг, залізниць, хімічне виробництво, об'єкти утилізації відходів, будівництво гідротехнічних споруд, водосховищ, портів, каналів, забір підземних вод тощо.

В ході 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього природного середовища «Довкілля для Європи» в 2003 р. було підписано Протокол про стратегічну екологічну оцінку, що поширив механізми оцінки впливу на довкілля з окремих видів діяльності також на плани, програми, тобто стратегічні документи, реалізація яких може мати екологічні наслідки, в т.ч. пов'язані зі здоров'ям населення, станом флори, фауни, біорізноманіття, ґрунту, клімату, повітря, води, ландшафтів, природних об'єктів тощо.

Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (укладена в Орхусі 25 червня 1998 р., набула чинності 30 жовтня 2001 р., ратифікована Україною 6 липня 1999 р.) [491]. Конвенцією врегульовано зобов'язання держав-учасниць щодо надання своїм громадянам реалізовувати право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище (Преамбула) за рахунок здійснення таких юридичних можливостей як: мати доступ до екологічної інформації; брати участь у процесі прийняття екологічно важливих рішень; у випадку виявленого порушення своїх екологічних прав – мати доступ до судових та інших органів для їх захисту та відновлення.

Участь громадськості у прийнятті рішень передбачено у формах громадських слухань, відкритих засідань, участі в оцінці впливу на довкілля, в розробленні

екологічних планів, програм, законодавчих та адміністративних актів, у процедурі видачі дозволів на певні види екологічно значущої діяльності тощо. Якщо ж особа вважає своє право порушеним чи обмеженим, вона може звернутись до судових чи інших повноважних органів з метою оскарження прийнятого рішення або відновлення порушеного права. Конвенцією врегульовано можливість накладення судом заборони на діяльність, що може негативно вплинути на довкілля, до прийняття відповідного судового рішення.

Нормативні акти, що встановлюють юридичну відповідальність за порушення міжнародних норм з екологічної безпеки

Комісія міжнародного права (International Law Commission ILC) з 1978 р. розглядає проблему міжнародної відповідальності за транскордонну шкоду внаслідок по суті небезпечної, але в інших відносинах законної діяльності, що здійснюється в рамках національної юрисдикції. Ця проблема розглядається під назвою «Міжнародна відповідальність за згубні наслідки внаслідок дій, не заборонених міжнародним правом» [492, с. 32]. Результатом довготривалих перемовин з цього питання стало прийняття 21 червня 1993 р. *Конвенції Лугано про цивільну відповідальність за шкоду від діяльності, небезпечної для навколишнього середовища* [493].

Конвенція Лугано спрямована на забезпечення адекватної компенсації за збиток від діяльності, небезпечної для навколишнього середовища, в ній передбачені заходи по запобіганню і відновленню. Вона застосовується до інцидентів на території держави-учасниці, незалежно від того, де був понесений збиток, а також до інцидентів за межами такої території, якщо конфлікт правових норм призводить до застосування цієї Конвенції. Розширення територіального застосування Конвенції може бути засноване на правилах взаємності. Шкода за Конвенцією охоплює збиток (наприклад, особистий, майновий, шкоди навколишньому середовищу, включаючи культурну спадщину і ландшафти), викликаний орієнтовним і не вичерпним списком небезпечних видів діяльності, що виконується в професійній якості, включаючи діяльність державних органів, пов'язану з небезпечними речовинами, генетично модифікованими організмами або мікроорганізмами і роботи з відходами. Конвенція не застосовується до збитку, викликаного перевезенням, в тому числі навантаженням і розвантаженням радіоактивних

речовин, які підпадають під дію «ядерних» договорів або рівнозначного внутрішнього закону, до збитку від розробки ресурсів морського дна, від транспортної та військової діяльності. Однак вона застосовується до транспортування по трубопроводах, а також до транспортування, здійснюваного виключно на установці або на місці, недоступному для населення, коли вона є допоміжною і невід'ємною частиною інших видів діяльності.

На сьогоднішній день лише окремі країни світу взяли на себе відповідальність і підписали зазначену Конвенцію. До їх числа можна включити, зокрема, Фінляндію, Грецію, Італію, Люксембург, Нідерланди, Португалію, Кіпр, Ісландію, Ліхтенштейн тощо. Україна увійшла в категорію країн, які не підписують дану Конвенцію.

Наступним документом даної підгрупи є *Базельський протокол про відповідальність та компенсацію за шкоду, заподіяну в результаті транскордонного перевезення небезпечних відходів і їх видалення* [494]. Завдання Протоколу полягає у забезпеченні всебічного режиму відповідальності, а також адекватної та негайної компенсації збитку, заподіяного внаслідок інциденту під час транскордонного перевезення небезпечних та інших відходів, включаючи інциденти, пов'язані з незаконним перевезенням таких відходів. Він застосовується на територіях, що належать до юрисдикції держав-учасників, включаючи землю, морське середовище і повітряний простір, щодо яких держава несе адміністративну та регулятивну відповідальність відповідно з міжнародним правом про захист здоров'я людини або охорони навколишнього середовища.

Цей Протокол застосовується тільки до збитку, нанесеному в районі, що знаходиться під юрисдикцією держави-учасниці, в результаті зазначеного інциденту, а також до районів, які не підпадають під яку-небудь національну юрисдикцію і на територіях транзитних країн, які не є державами-учасниками, за умови, що ці країни підтримують взаємні гарантії і компенсації на основі міжнародних угод. Він не застосовується й до шкоди, заподіяної в результаті інциденту, що підпадає під дію іншого режиму відповідальності та компенсації, що забезпечує рівний або кращий захист.

У Протоколі розглядається питання про те, хто несе фінансову відповідальність у випадку інциденту. Розглядається кожен етап транскордонного перевезення, починаючи

з пункту, де відходи завантажуються на транспортний засіб, до їх експорту, міжнародного транзиту, імпорту і остаточного видалення. Базельський протокол встановлює важливі правила і принципи цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну в результаті транскордонного перевезення небезпечних відходів, він покриває традиційний збиток, а також екологічний збиток, заподіяний під час транскордонного перевезення небезпечних відходів. Згідно зі статтею 12 традиційний збиток включає загибель людей, тілесні ушкодження, втрату або пошкодження власності, втрату доходу внаслідок економічної зацікавленості в охороні навколишнього середовища, в той час як екологічний збиток включає витрати на відновлення навколишнього середовища і на превентивні заходи. Однак слід відзначити, що безпосередньо екологічний збиток, тобто збиток, що не піддається оцінці в грошовому вираженні, не підпадає під дію цього режиму.

Важливе значення у врегулюванні питання притягнення до юридичної відповідальності за порушення норм екологічної безпеки відіграє й *Протокол про цивільну відповідальність та компенсацію за шкоду, заподіяну транскордонним впливом промислових аварій на транскордонні води до Конвенції 1992 року з охорони і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер і до Конвенції 1992 року про транскордонний вплив промислових аварій (від 1 травня 2003 р.)* [495].

Метою цього Протоколу є забезпечення режиму цивільної відповідальності й адекватної негайної компенсації за шкоду, заподіяну в результаті транскордонного впливу промислових аварій на транскордонні води, якщо така шкода заподіяна не тій державі, в якій сталася аварія. Протоколом передбачена сувора відповідальність (без вини) оператора, якщо він не доведе, що незважаючи на вжиття відповідних заходів, шкода стала результатом а) збройного конфлікту, військових дій, громадянської війни; б) природного явища, що має виключний, непереборний, непередбачуваний і нестримний характер; в) дотримання обов'язкового заходу, передбаченого державним органом Сторони, де сталася промислова аварія; г) навмисної протиправної поведінки третьої особи. В узагальненому вигляді концепцію суворої відповідальності можна визначити як обов'язок суб'єкта міжнародного права зазнати певних негативних наслідків, які

передбачені міжнародними договорами, що полягають у відшкодуванні шкоди, заподіяної діяльністю, що не заборонена міжнародним правом.

Наведені нормативні акти є далеко не поодиноким міжнародно-правовим інструментом, що передбачає встановлення суворої (абсолютної, об'єктивної) відповідальності оператора, а в деяких випадках – держави за шкоду, заподіяну під юрисдикцією однієї держави, навколишньому середовищу або суб'єктам на території (під юрисдикцією) іншої держави.

В першу чергу йдеться про діяльність, пов'язану з використанням об'єктів підвищеної небезпеки (повітряних та морських суден, космічних апаратів, атомних станцій тощо). В ряду таких договорів слід назвати: Конвенцію про цивільну відповідальність за шкоду, спричинену при перевезенні небезпечних вантажів автомобільним, залізничним та внутрішнім водним транспортом 1989 р. [496]; Брюссельську конвенцію про відповідальність операторів ядерних суден 1962 р. [497]; Паризьку конвенцію про відповідальність перед третьою стороною у галузі атомної енергії 1960 р. [498]; Віденську конвенцію про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р. [499]; Конвенцією про додаткову компенсацію за ядерну шкоду [500]; Міжнародну конвенцію про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1969 р. [501]; Брюссельську конвенцію про цивільну відповідальність у галузі морських перевезень розщеплюючих матеріалів 1971 р. [502]; Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами від 29 листопада 1971 р. [503] та багатьма іншими міжнародно-правовими актами.

Отже, правовий зміст концепції міжнародної екологічної безпеки полягає в прийнятті суб'єктами міжнародного права обов'язку утримуватися від будь-яких видів діяльності, які можуть загрожувати природному балансу екологічних систем, живим і неживим елементам навколишнього середовища. При цьому не має значення, на якому рівні можливі відповідні негативні наслідки: на національному, регіональному чи на глобальному. Сама суть концепції екологічної безпеки полягає в створенні колективної, універсальної системи безпеки, яка об'єднує всі держави планети. Це означає, що неприпустимо зміцнення безпеки одних держав на шкоду іншим і недоцільно створення ізольованих систем екологічної безпеки. Екологічна безпека, як і політична, є рівною і

неподільною для всіх суб'єктів міжнародного права. Вже згадана концепція спрямована на захист не тільки тих територій, які знаходяться під суверенітетом будь-якої держави, а й на захист територій з міжнародним режимом: відкритого моря, повітряного простору над відкритим морем, космосу, морського дна за межами національної юрисдикції.

Основною сферою докладання зусиль з точки зору концепції екологічної безпеки є недопущення екологічної катастрофи, яка характеризується незворотними згубними наслідками для навколишнього середовища. Досягнення цієї мети, в свою чергу, передбачає вирішення наступних завдань: охорона та збереження якості навколишнього середовища, його підвищення, раціональне використання і відтворення природних ресурсів. В якості окремого завдання можна також назвати попередження згубних техногенних катастроф, особливо глобального характеру.

Особливістю всіх перерахованих напрямків забезпечення екологічної безпеки є те, що вони неможливі виключно в рамках міжнародного права, а вимагають відповідного законодавчого регулювання на національному рівні. Це означає, що кожна держава при здійсненні своїх суверенних прав по відношенню до навколишнього середовища, до природних ресурсів повинна дотримуватися міжнародних стандартів і вимог. Зупинити триваючу на планеті екологічну деградацію можливо лише шляхом створення єдиного міжнародно-правового екологічного простору, що дозволить координувати зусилля світової спільноти в галузі забезпечення екологічної безпеки.

Фактично, концепція міжнародної екологічної безпеки істотно коригує принципи суверенітету і невтручання у внутрішні справи суверенної держави. Якщо визнати, що екологічна безпека є неподільною, то можна говорити про становлення принципово нового позадоговірного обов'язку держав обов'язку раціонально використовувати і охороняти довкілля. Це означає, що екологічна політика перестає бути суто внутрішньою справою кожної держави, а грубі порушення екологічних стандартів дають світовій спільноті право вдатися до примусових заходів (санкцій) по відношенню до окремих країн. Поки міжнародній практиці відомі лише такі причини для втручання, як агресія (посягання на міжнародний мир і безпеку), грубі і масові порушення прав людини, пособництво міжнародному тероризму і ряд інших. Цілком можливо, що подальший розвиток концепції екологічної безпеки призведе до появи загальновизнаних правил

екологічної поведінки держав, порушення яких буде розглядатися як посягання на міжнародний правопорядок в цілому.

У зв'язку із значним обсягом міжнародно-правових норм, спрямованих на врегулювання питання забезпечення екологічної безпеки, Україна, як член міжнародної спільноти виступила з ініціативою щодо розроблення єдиного міжнародного нормативного акту, який би комплексно визначав стратегію природоохоронної та антропоохоронної діяльності, так звану «Екологічну конституцію Землі» [504; 505, с. 12-20]. Вважаємо, що прийняття такого документу зможе подолати колізії та дефекти міжнародного та вітчизняного законодавства у частині визначення загальноприйнятих понять, таких як «раціональне природокористування», «охорона навколишнього природного середовища», «екологічна безпека» тощо, а також припинити наукові суперечки з приводу наявності (відсутності) забезпечення екологічної безпеки, як окремого напрямку правового регулювання.

Крім того, вважаю доречною і пропозицію Ю.С. Шемшученка з приводу доцільності утворення таких міжнародних органів в системі ООН, як Ради Екологічної Безпеки на зразок Економічної і Соціальної Ради ООН, якій надати статус міжнародної спеціалізованої організації і наділити широкими повноваженнями по забезпеченню безпечного навколишнього середовища, координації міжнародного екологічного співробітництва тощо, а також Міжнародного екологічного суду, як частини нового світового правопорядку, заснованого на Екологічній конституції Землі [506, с. 7-8]. Тим паче, такі питання обговорюються і на міжнародному рівні. Зокрема, в рамках ООН діє спеціалізована програма з екологічних проблем ЮНЕП, ефективність якої визнається недостатньою. У цьому зв'язку обговорюються питання про зміну формату або реформування ЮНЕП у Раді Екологічної Безпеки, з наданням статусу спеціалізованої міжнародної організації із широкою компетенцією в царині охорони навколишнього середовища [507].

3.2 Законодавство Європейського Союзу про екологічну безпеку

Вагомий вплив на формування вітчизняного права екологічної безпеки як системи законодавства має відіграти законодавча практика Європейського Союзу (далі – ЄС) з питань охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки. Законодавство ЄС традиційно називається правом охорони навколишнього середовища та прямо не закріплює усталеного для українського законодавства терміну «екологічна безпека». Однак на розвиток цього напрямку законодавства на європейському рівні стала ситуація з небезпечним характером надмірних викидів забруднюючих речовин в атмосферу, скиданням промислових і побутових стічних вод у водойми, що призвело до збільшення кількості захворюваності людей та навіть випадки їх смерті [508].

Негативні зміни якості життя населення і великі економічні втрати від антропогенного впливу з усією серйозністю поставили питання про необхідність формування екологічної політики держав Європи. Вже у 60-і роки ХХ століття в окремих європейських країнах почали прийматись екологічні нормативи щодо вмісту забруднюючих речовин в природних ресурсах, а також створювались урядові організації, які займаються проблемами навколишнього середовища. Перша державна установа з охорони навколишнього середовища міністерського рівня була утворена в Швеції в 1969 році, а в середині 70-х років ХХ століття в ряді країн ЄС, до складу якого на той час входило 9 держав, були засновані спеціалізовані природоохоронні відомства [509, с. 147].

Однак виявилось, що в рамках однієї держави більшість екологічних проблем вирішити неможливо, оскільки зміна клімату, виснаження озонового шару і забруднення морів, земель, повітря не знають державних кордонів. Стало зрозумілим, що охорона навколишнього середовища має не тільки національний, а й міждержавний аспекти. Для вирішення екологічних проблем, що мають транскордонний і глобальний характер, Європейському співтовариству потрібно було створити міждержавні структури і розробити єдину екологічну політику, яка станом на сьогоднішній день нараховує вже сім етапів свого становлення [510, с. 22-26; 511, с. 13].

Завдяки положенням таких програм в ЄС на сьогодні розроблена така кількість нормативних актів, спрямованих на їх реалізацію, що їх число рахується сотнями. Можна

зробити висновок, що більшість із них спрямовані на сферу забезпечення екологічної безпеки, оскільки стосуються генеральної політики Союзу в сфері контролю за якістю і безпекою води і повітря, утилізації відходів, скорочення промислових викидів, безпекою біотехнологій та зниженням рівня шумів тощо.

Їх основу становлять акти «первинного» права (установчі документи), акти «вторинного» права (регламенти, директиви, рішення), акти «м'якого» права (резолуції, рекомендації) та акти тлумачення норм права ЄС (рішення Європейського Суду) [512, с. 688-691].

Нижче наведемо короткий огляд чинних актів екологічного законодавства ЄС за основною тематикою нашого дослідження та згідно з їх класифікацією за сферами, пов'язаними із забезпеченням екологічної безпеки: 1) нормативні акти, що встановлюють загальні вимоги забезпечення екологічної безпеки на території ЄС; 2) нормативні акти, що встановлюють вимоги безпечного використання природних ресурсів; 3) нормативні акти, що встановлюють вимоги для конкретних видів господарської діяльності, які визначаються екологічно небезпечними; 4) нормативні акти, якими запроваджуються механізми забезпечення екологічної безпеки.

1) Нормативні акти, що встановлюють загальні вимоги забезпечення екологічної безпеки на території ЄС

Так, основні правові моменти політики забезпечення екологічної безпеки як окремі положення про права громадян Європейського Союзу на безпечне навколишнє середовище закріплені в установчих документах європейського співтовариства, які хоч і не є конституційними, але розглянуті Судом європейського співтовариства як такі [513]. В літературі зазначається, що питання права екологічної безпеки органічно входять в поняття «право людини на сприятливе навколишнє середовище» [514, с. 168].

Таким чином, конституційне правове поле політики забезпечення екологічної безпеки і права громадян Європейського Союзу на безпечне довкілля становлять [515]:

1) установчі документи (договори про заснування європейських співтовариств): Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі; Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії; Договір про заснування

Європейського Співтовариства (до 1993 року Європейське економічне співтовариство);
Договір про Європейський Союз;

2) інші джерела первинного права (договори, що містять поправки до установчих документів європейських співтовариств): Єдиний європейський акт 1986 р.; Амстердамський договір 1997 р.; Ніщський договір 2001 р.

Так, Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (далі – ЄОВС) [516] було укладено в Парижі 18 квітня 1951 р. В даний час ЄОВС припинило своє існування. Однак більше 50 років два основних положення даного договору визначали основи екологічної політики ЄОВС. Перше положення стосувалося необхідності раціонального використання природних ресурсів, у тому числі сталеливарними і вугільними підприємствами. У п. d) ст. 3 Паризького договору про заснування ЄСВС зазначено, що «інститути Об'єднання, діючи в загальних інтересах і в рамках відповідних повноважень ... (d) забезпечують підтримку умов, які будуть ... сприяти політиці раціонального використання природних ресурсів і запобігання їх безрозсудного виснаження». Друге положення висвітлювало окремі питання екологічної безпеки, а саме питання охорони праці в цих небезпечних галузях (п. 1 ст. 55 Договору про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі).

Договір про заснування Європейського економічного співтовариства, з 1993 року – Європейське Співтовариство [517], який був укладений в Римі 25 березня 1957 р., в першу чергу, обґрунтовує екологічні дії, які прямо пов'язані зі здійсненням концепції спільного ринку і вільної торгівлі ЄС.

Розділ IV Договору про заснування ЄС забезпечує виконання загальних правил міжнародних перевезень, у тому числі і, де-юре, міжнародних правил та правил Ради Європи з перевезення екологічно небезпечних вантажів та відходів, що завдають екологічної шкоди навколишньому середовищу і здоров'ю людини. Ст. 54 і 92 цього ж Договору містять положення з таких питань екологічної безпеки як збереження нормальних для людини умов життєдіяльності та відшкодування збитків у разі їх порушення. Наприклад, згідно з п. 3h) ст. 54 «Рада і Комісія здійснюють функції, які покладаються на них в силу вищенаведених положень, зокрема, ... (h) спостерігаючи за тим, щоб умови життя та економічної діяльності не порушувалися допомогою, що

надається державами-членами». У п. 2b) ст. 92 Договору про заснування ЄС говориться, про ... «державну допомогу, що має на меті відшкодувати збиток, заподіяний стихійними лихами або будь-якими іншими надзвичайними подіями».

Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії (далі – Євратом) [518], що був укладений у Римі 25 березня 1957 р., одночасно з Договором про заснування ЄЕС, передбачає створення Євратому, цілі його політики і його країн-членів в галузі екологічної безпеки, особливо в галузі ядерної та радіаційної безпеки. Такі цілі включають: 1) стурбованість «забезпеченням умов безпеки, які усунуть загрозу для життя і здоров'я населення» (преамбула); 2) розроблення єдиних норм безпеки для захисту здоров'я трудящих і всього населення і спостереження за їх виконанням» (п. в) ст. 2 розділ I «Завдання Співтовариства»).

Основний текст Договору про заснування Євратому включає наступні основні правові положення політики екологічної безпеки: 1) питання професійної підготовки фахівців в галузі забезпечення екологічної безпеки (згідно зі ст. 8, р. II, гл. I, Комісія може створювати в рамках Об'єданого центру ядерних досліджень школи підготовки фахівців, зокрема, в галузі гірничої розвідки, виробництва ядерних матеріалів високої чистоти, збагачення радіоактивного палива, ядерної техніки, санітарного захисту, виробництва і використання радіоактивних елементів, але тільки з дозволу Економічного і соціального комітету); 2) питання охорони здоров'я і праці (згідно зі ст. 30-38, гл. III, в співтоваристві повинні бути встановлені базові норми санітарної охорони здоров'я трудящих і всього населення від загрози радіації); 3) питання радіаційної та технологічної безпеки (гл. VII, встановлюються заходи радіаційної та технологічної безпеки, які обов'язкові до виконання державами-членами Євратому); 4) питання про терміни розробки та подання нормативно-правових і технічних актів, що стосуються забезпечення екологічної безпеки (р. VI).

2) Нормативні акти, що встановлюють вимоги безпечного використання природних ресурсів

1. Нормативні акти, що регулюють заходи, спрямовані на забезпечення якості повітря. Принагідно зазначити, що заходами, спрямованими на поліпшення якості повітря є розробка граничних або цільових показників якості навколишнього повітря,

розробка комплексних стратегій боротьби з наслідками транскордонного забруднення (зокрема, кислотні дощі, озонові діри) шляхом встановлення та прийняття національних квот на викиди в повітря, а також визначення ефективних методів зниження забруднення на цільових територіях за допомогою комплексних програм, таких як Auto-Oil, а також впровадження спеціальних заходів для обмеження викидів та підвищення стандартів виробництва.

Такі заходи здійснюються з метою посилення вимог до «рівнів якості повітря, які не спричиняють серйозних негативних наслідків та ризиків для людського здоров'я і навколишнього середовища», що прямо випливає з положень Шостої Програми дій щодо захисту навколишнього середовища БЕАР, ухваленої Рішенням № 1600/2002/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 22 липня 2002 р., та якою передбачено розробку тематичної стратегії боротьби із забрудненням повітря під назвою «Чисте повітря для Європи (Clean Air for Europe) (SAFE)». Стратегія SAFE почала впроваджуватись з березня 2001 р. Нею встановлено внутрішні цілі для ЄС та запропоновані відповідні заходи для їх досягнення, а також рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства, особливо щодо найнебезпечніших забруднювачів.

Ядро ж законодавства у сфері якості повітря утворюють Директиви Ради та Рішення Ради ЄС. Ці документи можна умовно поділити на такі, що визначають: (а) стандарти якості навколишнього повітря (граничні показники та керівні принципи), (б) вимоги до контролю якості продукції та обробки матеріалів, та (с) моніторинг та обмін інформацією з цих питань.

Так, стандарти якості навколишнього повітря (граничні показники та керівні принципи) були закріплені в: Рамковій Директиві 96/62/ЄС [519] та в дочірніх Директивах 1999/30/ЄС [520], 2000/69/ЄС [521], 2002/3/ЄС [522], 2004/107/ЄС [523], які встановлюють базові принципи загальної стратегії визначення та встановлення цільових показників якості повітря з метою уникнення, запобігання або зменшення шкідливого впливу на людський організм та навколишнє середовище, а також базові принципи оцінки якості навколишнього повітря в державах-членах Європейського Союзу, інформування громадськості, особливо щодо небезпечних граничних показників, та поліпшення якості повітря там, де воно є незадовільним. Пізніше положення цих

директив були кардинально удосконалені з точки зору їх спрощення та адміністративної ефективності і замінені єдиною директивою – Директивою 2008/50/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи» від 21 травня 2008 р. [524], яка встановлює заходи, спрямовані на: 1) визначення і встановлення цілей для захисту якості атмосферного повітря з метою уникнення, попередження чи зменшення шкідливих впливів на здоров'я людини та довкілля в цілому; 2) оцінку якості атмосферного повітря в державах-членах на основі загальних методів та критеріїв; 3) отримання інформації про якість атмосферного повітря з метою допомогти у боротьбі із забрудненням повітря та його негативними наслідками, а також контролю довгострокових тенденцій та удосконалень, що виникають в результаті заходів, які вживаються на національному рівні та на рівні Співтовариства; 4) гарантування того, що така інформація стосовно якості атмосферного повітря доступна громадськості; 5) підтримку якості повітря, якщо вона на належному рівні, та її покращення в інших випадках; 6) сприяння росту співпраці між державами-членами щодо зменшенні рівня забруднення повітря.

З метою зменшення транскордонного забруднення атмосферного повітря в межах ЄС було прийнято Директиву 2001/81/ЄС від 23 жовтня 2001 р. [525], яка встановлює національні квоти на викиди забруднювачів, що призводять до підкислення та еутрофікації, а також шкідливих для озонового шару, з метою забезпечення більш повної охорони довкілля та здоров'я людини від негативних наслідків.

Групою спеціальних нормативних актів ЄС встановлюються вимоги щодо окремих, екологічно небезпечних видів діяльності, що можуть впливати на стан атмосферного повітря. До них належать, зокрема, Директиви: 1999/13/ЄС [526] щодо викидів летючих органічних сполук при використанні органічних розчинників; 98/70/ЄС щодо якості бензину та дизельного палива [527]; 93/12/ЄС щодо вмісту сірки у рідкому пальному [528]; 94/63/ЄС щодо контролю викидів летючих органічних сполук (ЛОС), що виникають зі сховищ нафти та при її транспортуванні з терміналів до сервісних станцій [529]; 99/94/ЄС щодо палива та викидів вуглекислого газу CO_2 новими пасажирськими транспортними засобами; 70/220/ЄС з питань зближення законодавств держав-членів ЄС, яка стосується заходів, що вживаються проти забруднення повітря вихлопними

газами автотранспортних засобів, обладнаних двигунами з нагнітаючим запалюванням від 20 березня 1970 р [530]; 88/77/ЄЕС щодо гармонізації законодавства держав-членів ЄС у сфері заходів з протидії забрудненню повітря газоподібними викидами, що виникають при роботі дизельних двигунів, встановлених на транспортних засобах від 3 грудня 1987 р.; 97/68/ЄС щодо гармонізації законодавства держав-членів ЄС у сфері заходів з протидії забрудненню повітря газоподібними та сипкими викидами, що виникають при роботі двигунів внутрішнього згорання, встановлених на нетранспортних засобах [531]; 2000/25/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 22 травня 2000 р. щодо заходів із запобігання та протидії викидам газоподібних та сипких забруднювачів, що виникають при роботі двигунів сільськогосподарських та лісогосподарських тракторів [532]; 2001/80/ЄС щодо встановлення обмежень на викиди окремих забруднювачів у повітря великими спалювальними підприємствами [533], Рішення: 2002/159/ЄС щодо даних про якість палива; 88/540/ЄЕС щодо Монреальського Протоколу (стосовно зменшення озонного шару) тощо.

Окремий напрямок забезпечення якості атмосферного повітря формують нормативні акти ЄС щодо подолання шумового забруднення. Так, Шоста Програма дій у галузі довкілля БЕАР наголошує на продовженні мобілізації зусиль, спрямованих проти шумового забруднення, переведення цієї діяльності у більш широкий контекст. Метою при цьому є «значне зниження кількості людей, що постійно підпадають під довгострокові середні рівні шуму, особливо пов'язаного із дорожнім рухом, та підготовка наступних дій у роботі із директивою про шум у навколишньому середовищі». Для реалізації цієї мети були передбачені два типи дій:

1) блокування джерел шуму: додаткові та подальші заходи, спрямовані на покращення ситуації, включаючи процедури схвалення, що стосуються шумового випромінювання, пов'язаного із послугами та продуктами: від залізничного транспорту, літаків та стаціонарної техніки та, зокрема, від автомобілів, включаючи заходи по зменшенню шуму від взаємодії шин із дорожньою поверхнею, що не наражають на ризик, пов'язаний із дорожньою безпекою;

2) зменшення шуму, пов'язаного із дорожнім рухом: інструменти, що розробляються та впроваджуються у життя для того, щоб зменшити шум, пов'язаний із

дорожнім рухом там, де це потрібно, наприклад, шляхом зменшення потреб у транспорті, переходу на менш шумні моделі транспортних засобів, сприяння технічним заходам та постійному плануванню транспортного руху.

Основним документом в межах законодавства ЄС про шумове забруднення є Директива 2002/49/ЄС, що стосується оцінки та управління шумом у навколишньому середовищі. Ця Директива спрямована на здійснення контролю за шумом, під який підпадають люди у будівельних зонах, у громадських парках чи інших тихих зонах, у тихих зонах на відкритій місцевості, біля шкіл, лікарень та інших будівель та зон, що є чутливими до шуму. Вона не стосується шуму, який викликано самою незахищеною людиною, шумом, що пов'язаний із домашньою діяльністю, шумом, який створюють сусіди, шумом на робочих місцях або всередині транспортних засобів, або шуму, пов'язаного із військовою діяльністю у військових зонах. Ця Директива спрямована на встановлення загальної шумової політики. Окрім цього, Комісія створила в ЄС мережу експертизи шуму і надає фінансову допомогу різним дослідженням, пов'язаним із шумом, та науковим проектам [534].

Наближеними до системи забезпечення якості повітря є й положення таких директив, які стосуються: автомобілів (70/156/ЄЕС [535], 70/157/ЄЕС [536] з подальшими змінами і доповненнями, 97/24/ЄЕС та 2001/43/ЄС); побутової техніки (86/594/ЄЕС [537]); не стаціонарного обладнання (2000/14/ЄС [538]); авіації (80/51/ЄЕС [539], 89/629/ЄЕС [540], 92/14/ЄЕС [541] та 2002/30/ЄС [542]) та ін.

Вагоме місце у цій сфері посідає й Директива 2004/108/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 15 грудня 2004 року про наближення законодавства держав-членів ЄС відносно електромагнітної сумісності та про відміну Директиви 89/336/ЄЕС [543] тощо.

2. *Нормативні акти, що регулюють здійснення заходів, спрямованих на забезпечення якості вод.* Водні ресурси є однією з найбільш детально врегульованих сфер європейського права навколишнього середовища. Базуючись на необхідності фундаментального перегляду законодавчої бази, з метою розробки нової політики ЄС у галузі безпечного використання водних ресурсів, а також на основі проведених консультацій з широким колом спеціалістів, Європейська Комісія запропонувала нову

Рамкову Водну Директиву 2000/60/ЄС [544]. Ця директива встановлює законодавчу базу для політики Співтовариства в галузі використання та збереження водних ресурсів, а також захисту континентальних поверхневих вод, прибережних вод та підземних вод, з метою запобігання та зменшення забруднення, забезпечення стабільного використання води, охорони водного середовища, поліпшення стану водних екосистем та мінімізації негативних наслідків повеней та посух.

Якість води в рамках ЄС також регулюється такими правовими актами, як: Директива 76/160/ЄЕС щодо води для купання; Директива 98/83/ЄС щодо якості води, призначеної для споживання людиною [545]; Директивою 2006/118/ЄС від 12 грудня 2006 року Європейського Парламенту і Ради про захист ґрунтових вод від забруднення та виснаження [546].

З питань контролю скидів законодавство ЄС утворюють: Директива 91/271/ЄЕС щодо очищення міських стічних вод [547]; Директива 91/676/ЄЕС від 12 грудня 1991 р. щодо захисту вод від забруднення нітратами сільськогосподарського призначення [548] та ін.

3. Нормативні акти, що регулюють заходи щодо захисту ґрунтів. Одним із напрямів діяльності ЄС у галузі довкілля є захист ґрунтів від ерозії та забруднення. Прикладом цієї групи нормативних актів можна назвати директиву Ради 86/278/ЄЕС від 12 червня 1986 р. про охорону навколишнього середовища і, в тому числі, ґрунту під час використання вологих опадів у сільському господарстві [549] і т. ін.

4. Нормативні акти, що спрямовані на регулювання заходів із запобігання зміни клімату. Європейська Рада (Рада ЄС) від 4 лютого 1991 р. уповноважила Комісію від імені ЄС брати участь у переговорах стосовно Рамкової конвенції ООН щодо зміни клімату, яка була прийнята у Нью-Йорку 9 травня 1992 р.. Співтовариство ратифікувало Рамкову конвенцію Рішенням 94/69/ЄС від 23 грудня 1993 р. [550].

На четвертій зустрічі Конференції Сторін у Берліні у березні 1995 р. Сторони Конвенції вирішили домовитися щодо Протоколу, який міститиме заходи зі скорочення викидів у промислових країнах на період до 2000 року. Після напруженої роботи 10 грудня 1997 р. відповідний Протокол був укладений у Кіото. Європейське Співтовариство підписало Протокол 29 квітня 1998 р. У грудні 2001 р. Рада ЄС в Лаекені

підтвердила, що Євросоюз хоче, щоб Кіотський Протокол набрав чинності до Йоганнесбурзького Саміту зі сталого розвитку. Тому від імені Співтовариства Рада ЄС своїм Рішенням 2002/358/ЄС [551] ухвалила Кіотський Протокол. Держави-члени мали узгодити дії та задіяти механізми ратифікації, щоб ратифікувати Протокол одночасно з ЄС, тобто до червня 2002 року.

Законодавство ЄС у сфері зміни клімату містить: Рішення 2002/358/ЄС стосовно ухвалення від імені Європейського Співтовариства Кіотського Протоколу до Рамкової Конвенції ООН щодо зміни клімату та спільного виконання відповідних зобов'язань; Рішення № 280/2004/ЄС стосовно механізмів моніторингу у країнах Співтовариства викидів газів, здатних викликати парниковий ефект, та стосовно дотримання вимог Кіотського Протоколу [552]; Директиву 2003/87/ЄС (доповнена Директивою 2004/101/ЄС [553]), що встановлює механізм продажу дозволів на викиди газу у межах Співтовариства та доповнює Директиву 96/61/ЄС [554].

Крім того, на європейському рівні відбуваються й інтеграційні заходи екологічних питань у секторальні політики (так звана екологізація), що виступає однією з найважливіших концепцій останньої екологічної політики ЄС. Правові засади такої інтеграції закріплені у Договорі про функціонування Європейського Союзу наступним чином: «ст. 11: Вимоги щодо охорони навколишнього природного середовища повинні бути інтегровані у визначення і здійснення політики та діяльності Союзу, зокрема з метою сприяння сталому розвитку».

Концепція такої інтеграції була вперше чітко закріплена у Четвертій програмі з охорони довкілля в ЄС, а її застосування можна прослідкувати не лише в усіх наступних програмах, але й в усій секторальній політиці ЄС. Прикладом розвитку такої політики є прийняття в галузевих політиках ЄС стратегічних програм розвитку з урахуванням екологічної складової. Зокрема, в 2007 р. в рамках стратегії «Європа 2020: стратегія розумного, стійкого і всеосяжного зростання» [555], Рада ухвалила енергетичні цілі, спрямовані на скорочення викидів парникових газів на 20%, збільшення частки відновлюваних джерел енергії до 20 % та підвищення енергоефективності на 20%. У зв'язку з цим, Комісією Європейського Парламенту, Радою, Європейським економічним і соціальним комітетом та Комітетом регіонів від 10 листопада 2010 р. було розроблено

Комюніке «Енергетика 2020: стратегія конкурентоспроможності, сталої і безпечної енергетики» [556], яким передбачається: 1) обмеження використання енергії в Європі; 2) створення пан'європейського інтегрованого енергетичного ринку; 3) розширення прав і можливостей споживачів та досягнення високого рівня безпеки; 4) розширення лідерства Європи у розвитку енергетичних технологій та інновацій; 5) зміцнення зовнішнього виміру енергетичного ринку ЄС.

У транспортній сфері ЄС розроблена «Біла книга: план розвитку єдиного європейського транспортного простору – на шляху до конкурентоспроможної та ресурсоефективної транспортної системи» [557], яка включає в себе 40 ініціатив на наступне десятиліття, що мають на меті створення конкурентоспроможної транспортної системи, та яка сприятиме підвищенню мобільності і т. ін. у той же час, пропозиції дозволяють значно скоротити залежність Європи від імпорту нафти та скоротити на 60% викиди вуглекислого газу транспортом до 2050 року. До 2050 року основні цілі у транспортній сфері мають включати: 1) відсутність у містах автомобілів, які працюють на традиційному паливі; 2) 40% використання палива із сталим низьким вмістом вуглецю в авіації, скорочення викидів з суден принаймні на 40%; 3) 50% перехід міжміських пасажирських та вантажних перевезень на середні відстані з автомобільного транспорту на залізничний і водний транспорт; 4) 60% скорочення викидів транспортом до середини століття.

Відповідні політики формуються й у сфері промислової політики (Регламент ЄС про хімічні речовини та їх безпечне використання 1907/2006/ЄС [558]), в сільському господарстві, щодо якості і безпечності продукції (Інтегрована політика щодо продукції), в інноваційній сфері («План дій щодо розвитку технологій захисту довкілля» 2004 року, «План дій з еко-інновацій» 2011 року) [559] тощо.

3) Нормативні акти, що встановлюють вимоги для конкретних видів господарської діяльності, які визначаються екологічно небезпечними

Ця група нормативних актів, як і на міжнародному рівні, характеризується врегулюванням таких видів діяльності, які в силу своєї специфіки, або при настанні надзвичайних ситуацій можуть призвести до негативного впливу на декілька природних ресурсів чи екологічних систем одночасно.

До таких нормативних актів належать.

1. Нормативні акти, що регулюють екологічну безпеку в промисловості.

Директива 2010/75/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 24 листопада 2010 р. про промислові викиди [560] (інтегроване запобігання та контроль забруднення – ІРРС), являє собою основний інструмент регулювання для окремих важливих стаціонарних джерел (великих спалювальних установок, сміттєспалювальних установок, установок з використанням органічних розчинників, установок, що належать до сфери застосування колишньої Директиви ІРРС). Ця Директива поступово скасовує та замінює такі директиви як: 96/61/ЄС про всеохоплююче запобігання і контроль за забрудненнями [561], 1999/13/ЄС про обмеження викидів летючих органічних сполук, що утворюються в результаті використання органічних розчинників у окремих видах діяльності та установках [562]; які стосуються використання діоксиду титану у промисловості (78/176/ЄЕС, 82/883/ЄЕС та 92/112/ЄЕС) тощо.

У Директиві визначаються основні принципи видачі дозволів та контролю установок на основі інтегрованого підходу, а також застосування найкращих наявних методик, які є найбільш ефективними методами досягнення високого рівня охорони навколишнього середовища, з урахуванням витрат і вигод, а також визначаються мінімальні вимоги, у тому числі гранично допустимі викиди для окремих галузей промисловості (великих спалювальних установок, сміттєспалювальних установок, використання органічних розчинників та виробництво діоксиду титану).

Ця Директива пов'язана з декількома Виконавчими рішеннями Комісії: 2013/84/ЄС від 11 лютого 2013 р. про встановлення найкращих наявних методик для дублення шкір; 2013/163/ЄС від 26 березня 2013 р. про встановлення найкращих наявних методик для виробництва цементу, вапна та оксиду магнію; 2012/134/ЄС від 28 лютого 2012 р. про встановлення найкращих наявних методик для виробництва скла; 2012/135/ЄС від 28 лютого 2012 р. про встановлення найкращих наявних методик для виробництва чавуну і сталі; 2012/249/ЄС від 7 травня 2012 р. про визначення періодів пуску і зупинки для цілей Директиви 2010/75/ЄС Європейського Парламенту і Ради про промислові викиди; 2012/115/ЄС від 10 лютого 2012 р. про визначення правил щодо національних

перехідних планів, передбачених Директивою 2010/75/ЄС Європейського Парламенту і Ради про промислові викиди.

Регламент (ЄС) № 166/2006 Європейського Парламенту і Ради від 18 січня 2006 р. про створення Європейського реєстру викидів і перенесення забруднювачів та про внесення змін і доповнень до Директив Ради 91/689/ЄЕС та 96/61/ЄС забезпечує доступ громадськості до докладної інформації про викиди та переміщення забруднюючих речовин і відходів з близько 24 000 промислових об'єктів.

Важливими для цієї групи нормативних актів є також директиви Seveso I, II і III. Так, Директива Ради 82/501/ЄЕС про контроль великих аварій, пов'язаних з небезпечними речовинами [563], так звана Директива Seveso, була прийнята у 1982 р.. У Директиву двічі вносилися поправки, у 1987 р. Директивою 87/216/ЄЕС від 19 березня 1987 р. та у 1988 р. Директивою 88/610/ЄЕС від 24 листопада 1988 р. Обидві поправки були спрямовані на розширення сфери дії Директиви, зокрема, щодо зберігання небезпечних речовин. Поправки були внесені у зв'язку з масштабною аварією на заводі «Union Carbide» у Бхопалі, Індія, у 1984 р., де внаслідок витоку метілізоціаната загинуло більше 2500 людей, а також з аварією на складі «Sandoz» в Базелі, Швейцарія, у 1986 р., де вода для пожежогасіння, забруднена ртуттю, фосфорорганічними пестицидами та іншими хімічними речовинами, спричинила масштабне забруднення Рейну та призвела до загибелі півмільйона риби.

9 грудня 1996 р. була прийнята Директива Ради 96/82/ЄС про контроль великих аварій, пов'язаних з небезпечними речовинами [564], так звана Директива Seveso II, замінила Директиву Seveso I. Seveso II включала перегляд і розширення сфери дії, введення нових вимог щодо систем управління промисловою безпекою, планування дій у надзвичайних ситуаціях та планування землекористування, а також посилення положення про інспектування з боку держав членів. У світлі промислових аварій (у Тулузі, Бая Маре та Енсхеде) та досліджень канцерогенів та речовин, небезпечних для навколишнього середовища, Seveso II була розширена Директивою 2003/105/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 16 грудня 2003 р. з внесенням поправок у Директиву Ради 96/82/ЄС. Найбільш важливі нові положення охоплювали ризики,

пов'язані із зберіганням та переробкою у видобувній промисловості, піротехнічними та вибуховими речовинами, а також зберіганням нітрату амонію та нітратних добрив.

Подальша адаптація положень про запобігання великим промисловим аваріям відбулася 4 липня 2012 р. із оприлюдненням Директиви 2012/18/ЄС Європейського Парламенту і Ради про контроль великих аварій, пов'язаних з небезпечними речовинами, та про внесення змін та подальше скасування Директиви Ради 96/82/ЄС [565]. Основні зміни у цій, так званій Директиві Seveso III включали:

- технічні оновлення з урахуванням змін у класифікації хімічних речовин ЄС. У 2008 р. Рада та Європейський Парламент ухвалили Регламент про класифікацію, маркування та упаковку (далі – КМУ) речовин і сумішей, забезпечуючи адаптацію системи ЄС до нової міжнародної класифікації хімічних речовин ООН (Всесвітньої гармонізованої системи – ВГС). Відтак, виникла необхідність адаптації Директиви Seveso, оскільки сфера її застосування базувалася на колишній класифікації хімічних речовин, яка буде скасована Регламентом про КМУ до червня 2015 р.;

- покращення доступу громадян до інформації про ризики, які виникають в результаті діяльності близько розташованих компаній, та правила поведінки на випадок аварії;

- більш ефективні правила участі заінтересованої громадськості у розробленні проектів землекористування, пов'язаних з підприємствами Seveso;

- доступ до правосуддя для громадян, яким не було відмовлено у відповідному доступі до інформації або участі у розробці проектів;

- більш суворі стандарти щодо інспекції установ для забезпечення більш ефективного дотримання правил техніки безпеки.

Директива Seveso III 2012/18/ЄС набрала чинності 13 серпня 2012 р. Держави-члени мали адаптувати та виконати Директиву до 1 червня 2015 р., яке також є датою початку повного застосування нової класифікації хімічних речовин у Європі. Ця Директива застосовується для будь-яких об'єктів, на яких знаходяться або ймовірно можуть утворитися в результаті аварії небезпечні речовини, в обсягах, які дорівнюють або перевищують обсяги, зазначені у Додатку до Директиви. Дана Директива не поширюється на: військові установи; загрози, пов'язані з іонізуючим випромінюванням;

перевезення небезпечних речовин автомобільним, залізничним, повітряним транспортом або внутрішніми водними шляхами; транспортування небезпечних речовин трубопроводами за межі об'єктів, охоплених Директивою; розробку родовищ корисних копалин, за винятком операцій хімічної та термічної обробки та зберігання, пов'язаного з такими операціями, які призводять до наявності небезпечних речовин; розвідку надр та розробку морських родовищ; полігони відходів і т. ін.

2. *Нормативні акти, що регулюють екологічну безпеку у сфері поводження з хімікатами.* Вважається, що нагромадження у довкіллі токсичних речовин (важких металів, біологічно руйнованих хімікатів, радіоактивних відходів) пов'язане з руйнуванням генофонду, скороченням біологічної різноманітності і є однією з найбільш актуальних комплексних проблем, що визначають екологічну ситуацію у XXI ст. [565]. Щороку синтезується кілька тисяч нових хімічних сполук, більшість із яких токсична. Такі речовини, як ДДТ, виявляють навіть в організмах тварин, які живуть в Антарктиді, що дозволяє зробити висновок про те, що на Землі вже не залишається зон, вільних від забруднення [566].

До цієї групи нормативних актів слід віднести: Директиву Ради 73/404/ЄЕС про узгодження законів держав-членів про миючі засоби [567], (є одним з найбільш ранніх нормативних актів, що регулюють виробництво й використання хімікатів); Директиву Ради 82/242/ЄЕС про зближення законів країн Співтовариства про методи випробування біодеградуючих мийних елементів [568].

Директива Ради 86/94/ЄЕС і Рекомендація Комісії 89/542/ЄЕС доповнили вимоги щодо виробництва, належної обробки, використання й маркування мийних засобів і засобів для чищення, закріплені Директивою Ради 88/379/ЄЕС про зближення законів, інструкцій і адміністративних заходів держав-членів з класифікації, пакуванню й маркуванню небезпечних складів [569].

Регламентом Ради (ЄЕС) 793/93 встановлена необхідність оцінки та контролю ризиків існуючих хімікатів [570]; регулювання оцінки ступеня ризику – Регламентом Комісії (ЄС) 1488/94, що закріпив принципи оцінки ризиків людині й навколишньому середовищу від існуючих речовин відповідно до Регламенту ради (ЄЕС) 793/93 [571].

Крім того, були встановлені й пріоритетні переліки хімікатів – регламентами Комісії (ЄС) 1179/94 (42 речовини), 2268/95 (36 речовин), 143/97 (32 речовини).

Рішення Комісії 95/365/ЄС [572] встановило екологічні критерії для присвоєння мийним засобам еко-ярлика Співтовариства.

Директивою 76/769/ЄЕС Рада погоджувала закони й адміністративні заходи країн Співтовариства про обмеження маркетингу й використання деяких небезпечних речовин і препаратів [573]. У даному акті вказувалося, що деякі типи ламп, попільниць й інших декоративних об'єктів мають скляні контейнери з отрутним наповненням. Пошкодження таких об'єктів може також спричиняти пожежі та вибухи. Для запобігання нещасним випадкам були встановлені правила розміщення на ринку небезпечних речовин, які спрямовані на захист споживачів і довкілля від екотоксичних елементів. Лабораторні дослідження до цього часу виявили, що бензол, який використовується, крім іншого, для виготовлення іграшок, стимулює розвиток раку та лейкемії. Тому Директива Ради 82/806/ЄЕС [574] внесла зміни про граничні концентрації цього елемента у виробах. Чергові доповнення в Директиву 76/769/ЄЕС були внесені Директивою Ради 82/828/ЄЕС [575] у відношенні списку небезпечних речовин, що входять до складу термопластиків, використовуваних при виготовленні або обслуговуванні газових турбін, у ядерних реакторах, при будівництві суден і літаків, при виготовленні напівпровідникових пристроїв і лінз високої точності.

Обмежувалося використання в текстильній промисловості й полібромінатедбіфенолу (polybrominated biphenyls (PBB) [576], застосування азбесту [577], а також інших речовин, що становлять серйозну загрозу для здоров'я людини і навколишнього середовища. Крім того, Єврокомісія розробила скоординовану стратегію Співтовариства з розміщення на ринку і використання хімічних виробів, використовуваних для збереження деревини, яка базувалася на інформації, що надається державами-членами, про хімікати і оцінку ризику їх впливу на людину і навколишнє середовище і т. ін. [578].

До цієї групи нормативних актів можна віднести Директиви Ради ЄС: 91/157/ЄЕС, яка була присвячена зближенню законів держав-членів про батареї і акумулятори, що містять деякі небезпечні речовини [579], і приписувала, зокрема, їх рециркуляцію для

заощадження початкових ресурсів і запобігання забрудненню довкілля; 82/883/ЄЕС, яка встановила процедуру спостереження і контролю навколишніх середовищ, що перебували під загрозою забруднення діоксидами титану [580] і приписувала, щоб держави-члени склали програми для прогресивного скорочення і можливого усунення забруднення довкілля рідкими, твердими і газоподібними відходами. Скидання твердих і сильних кислотних відходів підлягало забороні, а слабких кислотних і нейтралізованих – прогресивному зменшенню; 67/548/ЄЕС [581] і Рішення Єврокомісії 85/71/ЄЕС про список хімічних речовин, що підлягають реєстрації [582]; Директива Єврокомісії 93/67/ЄЕС [583] встановила загальні принципи оцінки видів ризику, що викликається використанням хімікатів; 89/391/ЄЕС [584] встановлювала заходи безпеки і захисту здоров'я робітників при використанні хімічних речовин; 87/18/ЄЕС про гармонізацію законів, інструкцій і адміністративних заходів щодо застосування принципів GLP для випробування хімічних речовин [585] та багато інших.

Необхідно також враховувати інструкції з інформації, що вимагається від виробників і імпортерів, закріплені в Регламенті Комісії (ЄС) 142/1997 про надання інформації про використовувані речовини. У цій же системі перебувають Рекомендації й Повідомлення Комісії 1999/721/ЄС, 2001/194/ЄС, 2001/838/ЄС, 2002/575/ЄС і 2002/576/ЄС, 2002/755/ЄС, 2004/394/ЄС, 2006/283/ЄС [586] і 2006/C90/04 [587], присвячені оцінці ризику й стратегіям його зниження для таких речовин, як бензол, сульфат етану та ін. Усі ці акти виявилися передумовою введення в ЄС системи REACH, який являє собою компроміс між екологами, медиками й захисниками прав споживачів – з одного боку, і представниками хімічної промисловості – з іншого і т. ін.

3. Нормативні акти, що регулюють екологічну безпеку у сфері поводження з відходами. Центральним нормативним актом даної групи є Директива 2008/98/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 19 листопада 2008 р. про відходи та про скасування деяких Директив (Рамкова директива про відходи) [588], яка закріплює основні поняття та визначення у сфері управління відходами, а саме визначення відходів, вторинної переробки та відновлення. У ній пояснюється коли відходи перестають бути відходами та перетворюються у вторинну сировину (так званий критерій припинення стану відходів) та як відрізнити відходи і побічні продукти. Директива встановлює деякі

основні принципи управління відходами: у ній вимагається, щоб управління відходами здійснювалося не піддаючи небезпеці здоров'я населення та не завдаючи шкоди навколишньому середовищу, зокрема без ризику для води, повітря, ґрунту, рослин або тварин, без створення негативних подразників у вигляді шуму або запаху, та без шкоди для сільської місцевості або місць особливого значення. Право та політика держав-членів ЄС у сфері управління відходами застосовується у пріоритетному порядку відповідно до наступної ієрархії управління відходами:

Директивою запроваджується принцип «забруднювач платить» та принцип «розширеної відповідальності виробника». Вона включає в себе положення, що стосуються небезпечних відходів та відпрацьованих мастил (попередні Директиви про небезпечні відходи та відпрацьовані мастила втрачають чинність з 12 грудня 2010 р.) та дві нових цілі, що стосуються вторинної переробки та відновлення відходів, які мають бути досягнуті до 2020 року: 50% готовності до повторного використання та вторинної переробки окремих побутових відходів та відходів з інших джерел, схожих на домогосподарства, та 70% готовності до повторного використання, вторинної переробки та відновлення інших відходів будівельних робіт та будівельного лому. Директива вимагає, щоб держави-члени приймали плани управління відходами та програми щодо запобігання утворенню відходів.

Ще однією Директивою цієї групи можна назвати Директиву Ради 1999/31/ЄС від 26 квітня 1999 р. про полігони захоронення відходів [589], метою якої є запобігання або зменшення, наскільки це можливо, негативного впливу на навколишнє середовище від захоронення відходів завдяки запровадженню суворих технічних вимог до відходів та полігонів. Директива призначена для запобігання або зменшення несприятливих наслідків захоронення відходів для навколишнього середовища, зокрема для поверхневих та підземних вод, ґрунту, повітря та здоров'я населення. У ній визначаються різні категорії відходів (побутові відходи, небезпечні відходи, безпечні відходи та інертні відходи), її дія поширюється на всі полігони, визначені як об'єкти захоронення відходів у наземних або підземних горизонтах. Полігони розділені на три класи: 1) полігони для небезпечних відходів; 2) полігони для безпечних відходів; 3) полігони для інертних відходів.

Стандартний порядок прийняття відходів закріплений таким чином, щоб уникнути будь-яких ризиків: 1) відходи повинні оброблятися, перш ніж потрапити на полігон; 2) небезпечні відходи у значенні, передбаченому Директивою, повинні бути призначені на полігони для небезпечних відходів; 3) полігони для безпечних відходів повинні використовуватися для твердих побутових відходів та безпечних відходів; 4) полігони для інертних відходів повинні використовуватися лише для інертних відходів; 5) критерії для прийняття відходів на полігони кожного класу.

Не можуть бути прийняті на полігони наступні види відходів: рідкі відходи; горючі відходи; вибухові або окислювальні відходи; відходи лікарняного походження та інші клінічні відходи, які є інфекційними; використані шини, за деякими винятками; будь-які інші види відходів, які не відповідають критеріям прийняття. Директива визначає також систему видачі дозволів на діяльність полігонів.

Процес спалювання відходів регулюється Директивою 2010/75/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 24 листопада 2010 р. про промислові викиди (інтегроване запобігання і контроль за забрудненнями [590] – IPPC), яка встановлює граничні допустимі викиди забруднюючих атмосферне повітря речовин (пилу, діоксиду сірки, оксидів азоту, окису вуглецю, ЗОВ, хлористого водню, фтористого водню, Cd, Tl, Hg, Sb, As, Pb, Cr, Co, Mn, Ni, V, дибензо-п-діоксинів та дібензофуранів), граничні допустимі викиди по забрудненню води, умови експлуатації, заходи з обмеження викидів, моніторинг викидів.

Управління окремими потоками відходів (осад стічних вод, відходи упаковки, поліхлорбіфеніли/поліхлортерфеніли, автомобілі, що відслужили свій термін, відходи видобувної промисловості, батарейки та акумулятори, відходи електричного та електронного обладнання) регулюється наступними Директивами: 86/278/ЄЕС від 12 червня 1986 р. про охорону навколишнього середовища, і, зокрема ґрунту, при використанні осаду стічних вод у сільському господарстві [591]; 94/62/ЄС від 20 грудня 1994 р. про упаковку та відходи упаковки [592]; 96/59/ЄС від 16 вересня 1996 р. про видалення поліхлорбіфенілів та поліхлортерфенілів (PCB/PCT) [593]; 2000/53/ЄС від 18 вересня 2000 р. про автомобілі, що відслужили свій термін [594]; 2006/21/ЄС від 15 березня 2006 р. про управління відходами видобувної промисловості та внесення змін і

доповнень до Директиви 2004/35/ЄС [595]; 2006/66/ЄС від 6 вересня 2006 р. про батареї та акумулятори та відходи батарейок і акумуляторів та про скасування Директиви 91/157/ЄЕС [596]; 2012/19/ЄС від 4 липня 2012 р. про відходи електричного та електронного обладнання [597].

Перевезення відходів регулюється Регламентом (ЄС) № 1013/2006 Європейського Парламенту і Ради від 14 червня 2006 р. про перевезення відходів та Регламентом Ради (ЄС) № 1420/1999 від 29 квітня 1999 р. про створення загальних правил і процедур перевезення окремих видів відходів до деяких країн, які не є членами ОЕСР.

Процедури статистичного обліку відходів закріплені Регламентом (ЄС) № 2150/2002 Європейського Парламенту і Ради від 25 листопада 2002 р. про статистичний облік відходів і т. ін.

4. Нормативні акти, що регулюють сферу поводження з ГМО.

На сьогоднішній день питання поводження з ГМО регулюються, зокрема, Директивою 2008/27/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 11 березня 2008 р. про навмисне потрапляння в середовище генетично модифікованих організмів та про скасування Директиви Ради 2001/18/ЄС [598]: Відповідно до принципу вжиття заходів перестороги, метою Директиви є наближення законів, підзаконних актів та адміністративних положень держав-членів та забезпечення захисту здоров'я населення та навколишнього середовища при здійсненні вивільнення у навколишнє середовище генетично модифікованих організмів в цілях інших, ніж розміщення на ринку в межах Співтовариства, або розміщення на ринку генетично модифікованих організмів у якості продукції або в ній у межах Співтовариства.

Директива 2009/41/ЄС [599] Європейського Парламенту і Ради від 6 травня 2009 р. про обмежене використання генетично модифікованих мікроорганізмів встановлює загальні заходи щодо обмеженого використання генетично модифікованих мікроорганізмів з огляду на захист людського здоров'я та довкілля.

Регламент (ЄС) № 1946/2003 від 15 липня 2003 р. Європейського Парламенту і Ради про транскордонні перевезення генетично модифікованих організмів [600] спрямований на забезпечення реалізації положень Картахенського протоколу щодо попередження біотехнологічних ризиків та закріплює спільну систему повідомлення та обміну

інформацією про транскордонне перевезення ГМО у треті країни. Головна мета полягає в забезпеченні того, щоб при перевезенні ГМО, які можуть мати негативний вплив на стає використання біологічного різноманіття та на здоров'я населення, були належним чином враховані аспекти, пов'язані із охороною навколишнього середовища та здоров'я населення.

Регламент (ЄС) № 1830/2003 Європейського Парламенту і Ради від 22 вересня 2003 р. стосовно обігу та маркування генетично модифікованих організмів та переміщення продовольчих та харчових продуктів, виготовлених з генетично модифікованих організмів та внесення змін до Директиви 2001/18/ЄС [601] створює основу для забезпечення відстеження ГМО уздовж харчового ланцюга, у тому числі у оброблених харчових продуктах, в яких при виробництві генетично модифікована ДНК була знищена або змінена (наприклад, у оліях). Ці правила застосовуються не тільки до ГМО, які використовуються в продуктах харчування, а й до тих, які використовуються для сільськогосподарських культур (наприклад, насіння).

Регламент (ЄС) № 1829/2003 Європейського Парламенту і Ради від 22 вересня 2003 р. про генетично модифіковані продукти харчування і корми [602] доповнює Регламент (ЄС) № 1830/2003 стосовно відстеження та маркування генетично модифікованих організмів і т. ін.

4) Нормативні акти, якими запроваджуються механізми забезпечення екологічної безпеки

Законодавство у цій сфері охоплює регулювання: оцінки впливу на навколишнє середовище (далі – ОВНС) запропонованих проектів; стратегічної екологічної оцінки запропонованих планів та програм; громадського доступу до інформації про стан довкілля; вимоги до звітності; створення Європейського Агентства з питань довкілля та участь у його роботі; Програму LIFE для фінансування проектів покращення довкілля; розвиток неурядових організацій, що працюють у сфері охорони довкілля. У цій сфері діють такі документи:

- Директива 85/337/ЄЕС [603] про оцінку впливу на навколишнє середовище, яка встановлює вимоги до проведення оцінки впливу на навколишнє середовище державних

та приватних проектів, що імовірно можуть мати серйозний вплив на довкілля, до надання дозволу на виконання проекту;

- Директива 2003/35/ЄС [604] щодо участі громадськості у розробці планів та програм екологічного спрямування, яка доповнює в частині, що стосується громадської участі та доступу до засобів судового захисту, Директиви Ради 85/337/ЄЕС та 96/61/ЄС;

- Директива 2001/42/ЄС [605] про оцінку впливу на стан навколишнього природного середовища окремих проектів та програм визначає зобов'язання органів державного управління (приватних організацій, що надають публічні послуги) щодо визначення та оцінки потенційно значущих екологічних наслідків пропонуваніх планів та програм (не політики), зокрема з транскордонного співробітництва, з метою послаблення або уникнення потенційно значущого негативного впливу на довкілля ще до ухвалення плану або програми;

- Директива 90/313/ЄЕС [606] (доповнена Директивою 2003/4/ЄС) про доступ громадськості до інформації про навколишнє природне середовище, яка гарантує право доступу до інформації про стан довкілля, наявної в або призначеної для органів державної влади та інших відповідних організацій, таких як деякі надавачі комунальних послуг. Ця директива вимагає від зазначених органів надання відкритого доступу громадськості та можливості поширення наявної в них інформації про стан довкілля з метою досягнення таких цілей: сприяння кращій поінформованості про екологічні питання; вільного обміну думками; більш ефективної участі громадськості у процесах прийняття рішень екологічного характеру; та згодом забезпечення кращого стану природного навколишнього середовища;

- Директива 91/692/ЄЕС [607] про стандартизацію і раціоналізацію звітів щодо імплементації директив у сфері навколишнього середовища. Спрямована на забезпечення гармонізації галузевої звітності про стан виконання 27 директив про охорону атмосферного повітря, водних ресурсів та поводження з відходами. Держави-члени мають подавати галузеві звіти з виконання цих директив кожні три роки на основі анкети, що надається Комісією;

- Регламент Ради (ЄЕС) 1210/90 [608] щодо заснування Європейського бюро захисту природного середовища (ЄЕА) та Європейської мережі інформування та спостереження за станом довкілля;

- Регламент Ради (ЄЕС) 1655/2000 [609] (з доповненнями, внесеними Регламентами 1973/92 та 1404/96/ЄС) щодо програми, яка забезпечує співфінансування екологічних проектів, спрямованих на розробку та впровадження екологічної політики та законодавства ЄС;

- Програма дій з підтримки неурядових організацій (Рішення 466/2002/ЄС [610] на заміну Рішення Ради 97/872/ЄС) щодо створення механізму фінансової підтримки проектів охорони довкілля, здійснюваних неурядовими організаціями європейського рівня;

- Директива 2004/35/ЄС [611] про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди, і т. ін.

Сьогодні Європейський Союз обрав своїм основним напрямом розвитку «Зелену» економіку, яка базується на низьковуглецевому розвитку, захисті громадян від шкідливих впливів та реалізується шляхом суворого та ефективного виконання екологічного законодавства; покращення інформації шляхом удосконалення екологічних знань; збільшення і покращення інвестицій в екологічну та кліматичну політику; повної інтеграції екологічних вимог в інші політики тощо. Метою запровадження таких заходів є досягнення гармонії у співіснуванні людини і природи, що відображається й у назві нині діючої Загальної програми дій Союзу з охорони навколишнього середовища до 2020 року «Жити добре в рамках обмеженості ресурсів нашої планети», затвердженої рішенням Європейського парламенту від 20 листопада 2013 року № 1386/2013/EU.

Враховуючи прагнення України стати членом Європейського Союзу, 16 червня 1994 р. із Європейським Союзом було укладено Угоду про партнерство та співробітництво [612], згідно зі ст. 51 якої Україна взяла на себе зобов'язання вживати заходів для поступового приведення національного законодавства у відповідність із законодавством Європейського Союзу у 16 пріоритетних сферах, зокрема, й у сфері «навколишнє середовище».

Пізніше наміри України щодо інтеграції до європейського простору були додатково підтверджені укладанням 27 червня 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [613] (глава 6 «Навколишнє середовище») (далі – Угода про асоціацію). Відповідно до ст. 361 Угоди про асоціацію, співробітництво має на меті збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захист громадського здоров'я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів та заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища, *inter alia*, у таких сферах: а) зміна клімату; б) екологічне управління та аналогічні питання, зокрема освіта й навчальна підготовка, доступ до інформації з питань навколишнього середовища та процесу прийняття рішень; с) якість атмосферного повітря; d) якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище; е) управління відходами та ресурсами; f) охорона природи, зокрема збереження і захист біологічного та ландшафтного різноманіття (екомережі); g) промислове забруднення і промислові загрози; h) хімічні речовини; і) генетично-модифіковані організми, в тому числі у сільському господарстві; j) шумове забруднення; k) цивільний захист, зокрема стихійні лиха і антропогенні загрози; l) міське середовище; m) екологічні збори.

Основні засади такої адаптації визначені Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. [614], яким на Кабінет Міністрів України покладено обов'язок щороку затверджувати план заходів щодо виконання цієї Програми та передбачати в проектах Державного бюджету кошти на їх фінансування. Так, відповідно до наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 15 жовтня 2014 р. № 317 затверджені заходи, передбачені Угодою про асоціацією між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, відповідальність за реалізацію яких покладена на Мінприроди [615]. До таких заходів у сфері забезпечення екологічної безпеки належать, зокрема, розробка нормативних актів з метою імплементації положень Директив ЄС в частині: 1) визначення умов надання та використання дозволів на пошук, розвідування та

видобування вуглеводнів (Директива 94/23/ЄС від 30 травня 1994 р.); 2) запровадження процедури оцінки впливу окремих державних і приватних проектів на навколишнє середовище (Директива 2011/92/ЄС від 13 грудня 2011 р.); 3) забезпечення доступу громадськості до екологічної інформації (Директива 2003/4/ЄС від 28 січня 2003 р.); 4) забезпечення участі громадськості у підготовці окремих планів і програм, що стосуються навколишнього середовища (Директива 2003/35/ЄС від 26 травня 2003 р.); 5) поліпшення якості атмосферного повітря (Директива 2008/50/ЄС від 21 травня 2008 р. та Директива 2004/107/ЄС від 29 квітня 2004 р.); 6) закріплення переліку речовин, що руйнують озоновий шар (Регламент (ЄС) 2037/2000); 7) торгівля викидами парникових газів (Директива 2003/87/ЄС від 13 жовтня 2003 р.); 8) промислові викиди (Директива 2010/75/ЄС від 24 листопада 2010 р.); 9) поліпшення якості водних ресурсів (Директиви 2000/60/ЄС від 23 жовтня 2000 р.; 91/676/ЄС від 21 грудня 1991 р. та 2008/56/ЄС від 17 червня 2008 р.); 10) поводження з відходами (Директиви 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 р. та 1999/31/ЄС від 26 квітня 1999 р.); 11) поводження з ГМО (Директива 2001/18/ЄС від 12 березня 2001 р. та Регламент (ЄС) № 1946/2003 від 15 липня 2003 р.).

Однак, станом на сьогоднішній день фактично в кожному з вищеперерахованих напрямів імплементації існують проблеми реалізації. Так, наприклад, слід погодитись з позицією Коваленко Г.І., яка досліджуючи питання співпраці України та ЄС у сфері охорони довкілля в частині визначення питання на якому етапі перебуває апроксимація національного екологічного законодавства приходить до висновку, що в країні відбувається затягування процесу розвитку екологічного сектору, яке пов'язане з відсутністю політичної волі, а також визначення нереалістичних цілей [616, с. 24-33].

Зокрема, поставивши перед собою першочергове завдання імплементувати Директиви 2011/92/ЄС про оцінку впливу окремих державних і приватних проектів на навколишнє середовище, Директиви 2001/42/ЄС про оцінку впливу окремих планів та програм на навколишнє середовище та Директиви 2003/35/ЄС про забезпечення участі громадськості у підготовці окремих планів та програм, що стосуються навколишнього середовища, шляхом прийняття законів «Про оцінку впливу на довкілля» та «Про стратегічну екологічну оцінку» Україна, станом на кінець 2017 року спромоглася

прийняти лише єдиний закон – «Про оцінку впливу на довкілля», до якого залишається значна кількість питань і зауважень.

По-друге, у секторі якості атмосферного повітря наголошується на значній кількості бланкетних норм, які негативно впливають на законодавство, часто відсилаючи до неіснуючих або таких, що втратили чинність нормативно-правових актів, інструкцій, нормативів тощо. Наприклад, ст. 5 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» передбачає встановлення нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря, що є необхідною умовою імплементації Директиви 2008/50/ЄС. Постановою Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 299 затверджено порядок розроблення цих нормативів, проте самих нормативів досі не встановлено.

У «замороженому» стані знаходиться й питання про внесення змін до нормативно-правових актів у сфері моніторингу довкілля [616, с. 27]. Відповідно до строків та заходів, зазначених у «Плані імплементації Директиви 2008/50/ЄС Європейського Парламенту та Ради про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи» та у «Плані імплементації Директиви 2004/107/ЄС Європейського Парламенту та Ради про миш'як, кадмій, ртуть, нікель та поліциклічні ароматичні вуглеводні у атмосферному повітрі», ще на початку 2016 року мали би бути прийняті зміни до положень про Мінприроди та ДСНС з метою передачі до сфери управління Мінприроди Комітету України з питань гідрометеорології та функцій ДСНС у сфері моніторингу довкілля.

Необхідність зазначеного заходу пов'язана з тим, що повноваження спрямовувати, координувати та контролювати діяльність Комітету з питань гідрометеорології, який виконує моніторинг атмосферного повітря, покладено на ДСНС, тому функція Мінприроди щодо моніторингу довкілля є номінальною. Як наслідок, розроблення програм та планів моніторингу довкілля повною мірою не відбувається у зв'язку з неперіоритетністю напрямку для ДСНС. Рада національної безпеки і оборони України іще у 2013 році прийняла рішення, де підкреслила необхідність виправлення ситуації. Проте, згідно з результатами аудиту Рахункової палати від січня 2016 року, порядки створення та функціонування системи моніторингу довкілля та її окремих складових, прийняті Кабінетом Міністрів України, виявилися неефективними через «недотримання принципу

узгодженості нормативно-правового та організаційно-методичного забезпечення, зокрема, в частині визначення суб'єктів моніторингу та їх відповідальності».

Згідно з Базовим планом адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Базовий план апроксимації), однією з ключових реформ в контексті Директиви 2008/50/ЄС та Директиви 2004/107/ЄС є встановлення зон та агломерацій по всій території України за ступенем забруднення атмосферного повітря до 2017 року, проте наразі обговорення цієї реформи не активізувалися, хоча строк виконання наближається.

Згідно з Базовим планом апроксимації, у 2016 році збіг строк транспозиції положень Директиви 94/63/ЄС про контроль викидів летких органічних сполук (ЛОС), що спричиняються сховищами нафти та під час її транспортування з терміналів до сервісних станцій, проте технічних вимог, встановлених нею, досі не прийнято [616, с. 28].

По-третє, наголошується, що одним із найбільш проблемних для України є сектор «Управління відходами та ресурсами» [616, с. 28]. Це зумовлено станом інфраструктури та об'єктів захоронення відходів, постійним накопичення відходів та зростанням кількості звалищ. Так, згідно з Національною стратегією наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля, повна апроксимація до вимог ЄС у сфері поводження з відходами може передбачатись лише у довготривалій перспективі.

Відповідно до Плану імплементації Директиви 2008/98/ЄС про відходи, до жовтня 2015 року було заплановано прийняти нову редакцію Закону України «Про відходи», здійснивши транспозицію Директиви 2008/98/ЄС, та створити Національний перелік відходів.

По-четверте, пріоритетним напрямком у секторі якості води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище, наразі є запровадження європейської моделі басейнового управління водними ресурсами. Таким чином, одиницею управління буде виступати не частина річки в межах конкретної адміністративно-територіальної одиниці, а басейн річки в цілому, що сприятиме максимально ефективному захисту водних ресурсів та цілісності стратегії управління. Відповідно до Плану імплементації Директиви 2000/60/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері водної

політики, впровадження інтегрованих підходів в управління водними ресурсами за басейновим принципом мало відбутися до грудня 2015 року, проте відповідні зміни до законодавчих актів України були прийняті аж у жовтні 2016. Відповідно із запізненням буде здійснено і подальші кроки, спрямовані на імплементацію Директиви, такі як виділення суббасейнів та водогосподарських ділянок, тощо.

По-п'яте, у секторі промислового забруднення та техногенних загроз, відповідно до Плану імплементації Директиви 2010/75/ЄС запропоновано розроблення проекту Закону «Про інтегрований дозвіл»: «інтегрований дозвіл повинен видаватися одним органом та замінити собою для осіб, які здійснюють види діяльності, передбачені Додатком I до Директиви наступні дозволи: дозвіл на викиди забруднювальних речовин у атмосферне повітря стаціонарними джерелами, дозвіл на спеціальне водокористування, дозвіл на здійснення операцій у сфері поводження з відходами». Поки ж процедуру видачі інтегрованого дозволу закріплюють у проектах секторального законодавства, які регулюють відносини, пов'язані з одержанням документів дозвільного характеру (щодо спеціального водокористування)» [616, с. 28].

Відповідно до Звіту Уряду України за 2017 рік у сфері охорони природи (враховуючи євроінтеграційні процеси): 1) впроваджено європейські стандарти оцінки впливу на довкілля; 2) прийнято Національну стратегію управління відходами до 2030 року; 3) Україна виконала всі зобов'язання, пов'язані з внесками до Чорнобильського фонду «Укриття»; 4) схвалено План заходів Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року; 5) розпочалося практичне запровадження європейської моделі інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом; 6) розроблено пакет законодавчих змін у сфері надрокористування; 7) схвалено Концепцію реформування системи державного нагляду у сфері охорони навколишнього середовища; 8) затверджено правила розробки нафтових і газових родовищ; 9) проведено міжнародну експедицію з моніторингу стану Чорного моря відповідно до європейських стандартів; 10) схвалено рішення Уряду про розширення мережі природоохоронних територій України на 17 тис. 842 га.

Отже, можна дійти до висновку, що стан гармонізації (апроксимації) українського законодавства до екологічного права ЄС знаходиться на етапі прийняття базових

«рамкових нормативних актів». При цьому більшість із них прийняті із значним запізненням, що зумовлює подальше відставання розвитку цього сектору. Головним завданням України на даному етапі, перш за все, є усвідомлення необхідності зменшення залежності економічного розвитку країни від споживання природних ресурсів, а також розвиток концепції сталого розвитку та екологічної відповідальності. Враховуючи темпи розвитку технологій та тенденції у ставленні до довкілля розвинених країн, єдиним способом нарешті подолати статус «країни що розвивається» - зробити ставку на «зелену економіку», а також необхідності уніфікації законодавчих положень про забезпечення екологічної безпеки, стратегічної екологічної оцінки та інше. Про шляхи вирішення зазначених питань більш предметно буде йти мова в наступному розділі нашої роботи.

3.3 Розвиток права екологічної безпеки як системи національного законодавства

На нинішньому етапі розвитку українського суспільства існують певні проблеми щодо інтеграції України у світовий екологічний простір. Вважається, що однією з умов інтеграції до екологічного суспільства є розроблення нових нормативно-правових актів про дотримання світових та європейських стандартів із забезпечення екологічної безпеки в Україні, які суттєво впливають на законодавче врегулювання відносин між громадянами, державою і суб'єктами господарювання – забруднювачами довкілля в цій сфері.

На нашу думку, в першу чергу необхідно звернути увагу на досягнення стабільності та узгодженості законодавчих актів, забезпечення оптимальної відповідності законів та інших нормативних актів, особливо в частині узгодженості процедур та механізмів забезпечення екологічної безпеки, а також послідовності реалізації принципу наукової нормотворчої діяльності, яка полягає в тому, що при підготовці та прийнятті нормативно-правового акту потрібно проводити аналітичне дослідження правового регулювання певних груп суспільних відносин з урахуванням вже існуючих наукових доробок у цій сфері.

В науковій літературі правовому аналізу законодавства, яке регулює забезпечення екологічної безпеки сьогодні приділяється значна увага. Такий аналіз можна спостерігати в роботах В.І. Андрейцева, як фундатора наукової ідеї про виокремлення права екологічної безпеки в окрему галузь екологічного права, Власенко Ю.Л., яка досліджувала питання оптимізації законодавства України у сфері забезпечення екологічної безпеки, а також в роботах Антонюк У.В., Балюк Г.І., Барбашової Н.В., Бондара Л.О., Бредіхіної В.Л., Бригадира І.В., Євстігнєєва А.С., Ільїної Н.Л., Ковальчук Т.Г., Комарницького В.М., Кондратьєвої К.А., Кондри О.Ю., Краснової Ю.А., Макаренко Н.А., Максименцевої Н.О., Малишевої Н.Р., Романко С.М., Сіряк В.І., Струтинської-Струк Л.В., Сушик О.В., Третьяка Т.О., Фролова М.О., Шараєвської Т.А., Шомпол О.А., Юрескул В.О., Ярчак В.В. та інших. Однак, крім робіт В.І. Андрейцева та Власенко Ю.Л., всі інші наукові дослідження присвячені аналізу окремих об'єктів, елементів, механізмів правового забезпечення екологічної безпеки або реалізації принципу екологізації в різних сферах господарської діяльності. Крім того, в останній час відбулися значні зміни законодавства у досліджуваній сфері, що потребує проведення додаткового аналізу цього питання.

Зважаючи на велику кількість і різноманітність вітчизняних нормативно-правових актів щодо забезпечення екологічної безпеки, проаналізуємо їх з урахуванням поділу за предметом правового регулювання на: 1) положення нормативно-правових актів, які закріпили основні засади формування права екологічної безпеки в Україні як системи законодавства; 2) положення нормативно-правових актів, які закріпили стратегічні засади забезпечення екологічної безпеки в Україні; 3) положення нормативно-правових актів, що визначають правовий статус та повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування у вирішенні питань забезпечення екологічної безпеки в Україні; 4) положення нормативно-правових актів, якими встановлюються функціонально-правові засоби забезпечення екологічної безпеки; 5) положення нормативно-правових актів, які спрямовані на забезпечення екологічної безпеки в окремих сферах господарювання; 6) положення нормативно-правових актів, що визначають вид та обсяги відповідальності за порушення законодавства у сфері екологічної безпеки.

1) Положення нормативно-правових актів, які закріпили основні засади формування права екологічної безпеки в Україні

Першим нормативним актом, який закріпив принципи екологічної безпеки в Україні стала Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., яка має спеціальний розділ «Екологічна безпека», в якому передбачено, що Україна дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління, а також має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких суб'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці.

Однак, найбільш повно та цілеспрямовано питання забезпечення екологічної безпеки були відображені в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року. Уже в преамбулі цього Закону вказується, що охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини незалежно від сфери господарювання є невід'ємною умовою сталого економічного та соціального розвитку. Закон чітко визначає принцип пріоритету вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів, лімітів використання природних ресурсів при здійсненні суб'єктами господарювання діяльності, що пов'язана із підвищеною екологічною небезпекою, гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей, необхідність екологізації відповідного виробництва на основі виконання комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій та інше (ст. 3 цього Закону).

У зв'язку з таким, Законом визначається перелік органів державної влади та місцевого самоврядування, а також їх повноваження у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Надзвичайно важливе значення мають норми, які передбачають необхідність наукового обґрунтування нормування впливу підприємств, діяльність яких пов'язана із об'єктами підвищеної екологічної небезпеки на навколишнє природне середовище. Мова йде, насамперед, про дотримання нормативів екологічної безпеки, тобто гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному

середовищі, гранично допустимих рівнів акустичного, електромагнітного та іншого шкідливого впливу на нього, гранично допустимих вміст шкідливих речовин у продуктах харчування, а також гранично допустимих викидів і скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів (ст. 33 цього Закону).

Для даних підприємств є обов'язковими вимоги щодо проведення первинного обліку об'єктів, які шкідливо впливають або можуть впливати на стан навколишнього природного середовища, видів і кількості шкідливих речовин, що потрапляють у навколишнє природне середовище внаслідок їх діяльності, та видів і розмірів шкідливих фізичних впливів на нього.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає можливість підприємств, діяльність яких пов'язана із об'єктами підвищеної екологічної небезпеки, отримувати у використанні природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, які видаються спеціально уповноваженими центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, закріплює форми плати за їх використання та за забруднення довкілля, за зниження якості цих ресурсів тощо.

Зазначений Закон, крім того, встановлює вимоги щодо охорони навколишнього природного середовища при розміщенні, проектуванні, будівництві, реконструкції, введенню в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів (ст. 51 Закону); охорону навколишнього природного середовища при застосуванні засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 52 Закону); охорону довкілля від неконтрольованого та шкідливого біологічного впливу (ст. 53 Закону), від акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів та радіаційного забруднення (ст. 54 Закону), від забруднення відходами (ст. 55 Закону) тощо.

У випадку порушення встановлених цим Законом вимог щодо забезпечення екологічної безпеки суб'єктами господарювання, їх діяльність припиняється. Підставами для припинення такої діяльності є порушення екологічних нормативів та екологічних стандартів у випадку, якщо усунення таких перешкод неможливе з технічних, економічних або інших причин.

За порушення норм екологічної безпеки Закон передбачає притягнення винних осіб до дисциплінарної, адміністративної, цивільної і кримінальної відповідальності (ст. 68 Закону).

Одним із основних законодавчих актів України, який містить положення забезпечення екологічної безпеки є Конституція (Основний Закон) України від 28 червня 1996 р. Вона визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Тому держава повинна вживати будь-які заходи щодо їх охорони. Так, відповідно до ст. 16 Конституції, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, забезпечення генофонду Українського народу є обов'язком держави. Цьому обов'язку держави завжди кореспондує право кожного громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

В Основному Законі України визначено принципові засади взаємовідносин «громадянин – держава – природа». Так, згідно з ч. 1 ст. 50 Конституції кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Разом з тим ст. 66 покладає на кожного обов'язок не заподіювати шкоду природі та відшкодовувати завдані ним збитки. Частина 2 ст. 50 Конституції України встановлює, що кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Відповідно до п. 3 ст. 116 Конституції України, Кабінет Міністрів України вирішує питання державного управління на основі Конституції, законів України, актів Президента України. На нього, зокрема, покладено обов'язки забезпечення проведення політики у сфері охорони природи, екологічної безпеки і природокористування.

Пунктом 3 ст. 119 Конституції України, а також законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади, виконавчу владу в областях і районах, містах Києві і Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Зокрема, вони забезпечують додержання прав і свобод громадян,

у тому числі й екологічних, а також виконання державних і регіональних програм охорони довкілля тощо.

До цієї групи можна віднести також положення нормативно-правових актів, які розкривають понятійний апарат права екологічної безпеки, зокрема: ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», якою визначено поняття «екологічна безпека»); ст. 1 Закону України «Про забезпеченні санітарного і епідемічного благополуччя населення», де дається визначення поняттю «фактори шкідливого впливу на довкілля»; ст. 1 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», якою визначаються поняття «ризик», «об'єкт підвищеної небезпеки», «потенційно небезпечний об'єкт», «небезпечна речовина»; ст. 1187 Цивільного кодексу України в якій розкривається поняття «джерело підвищеної небезпеки» та багато інших.

Відповідну роль у регулюванні правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки відіграють й деякі поресурсові нормативні акти, які визначають нормативи та ліміти використання окремих природних ресурсів для здійснення викидів та скидів забруднюючих речовин, розміщення відходів тощо. До складу таких нормативно-правових актів входять, зокрема, кодифіковані поресурсові акти, якими є: Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. [617]; Водний кодекс України від 6 червня 1995 р. [618]; Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. (в редакції Закону України від 8 лютого 2006 р.) [619]; Кодекс України «Про надра» від 27 липня 1994 р. [620]; Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 21 червня 2001 р. тощо.

2) Положення нормативно-правових актів, які закріпили стратегічні засади забезпечення екологічної безпеки в Україні

Важливими нормативними актами, які заклали основу для формування даної групи нормативно-правових актів є розроблені на підставі статті 16 Конституції України постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188 «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» та Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», якими визначені основні екологічні проблеми в державі та шляхи їх подальшого вирішення.

Наприклад, Основними напрямками державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки визначаються стан довкілля, причини його загрозливого рівня у промисловості, енергетиці, на підприємствах ядерної галузі, у сільському господарстві, на транспорті, у військовій сфері, житлово-комунальному господарстві, фіксуються показники накопичення відходів, використання земельних, водних та інших природних ресурсів, розвиток заповідної справи та збереження біорізноманіття, запровадження економічного механізму природокористування, реалізацію регіональної екологічної політики та основні пріоритети у цій сфері, до яких, зокрема, віднесено гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів, зведення до мінімуму шкідливого впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і т. ін.

Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», в свою чергу, визначає, що подальший розвиток екологічної політики держави має здійснюватися шляхом: 1) поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки, що здійснюється шляхом охорони навколишнього природного середовища та його окремих компонентів; 2) досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища через дотримання санітарно-гігієнічних вимог якості природних ресурсів та виконання спеціальних заходів щодо забезпечення такої якості, як-от: екологічний контроль, моніторинг навколишнього природного середовища, екологічне страхування і т. ін.

Про необхідність запровадження заходів щодо: оцінки, експертизи і контролю безпеки потенційно небезпечних об'єктів на всіх етапах життєвого циклу; нормування рівнів ризиків та застосування відповідних норм під час удосконалення механізмів державного регулювання у сфері техногенної та природної безпеки; системи аналізу та управління ризиками як основи регулювання безпеки (в т. ч. екологічної) населення і територій України; прискорення формування єдиного підходу з управління безпекою (в т. ч. екологічної) в усіх сферах і галузях виробництва; забезпечення прозорості, відкритості і ефективності діяльності органів державної влади у сфері управління ризиками (в т. ч. екологічними) наголошено й в розпорядженні Кабінету Міністрів

України від 22 січня 2014 р. № 37-р «Про схвалення Концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» [621].

Важливим з точки зору забезпечення екологічної безпеки на території України є також Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, яким затверджена Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», метою якої стало впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі через виконання чотирьох векторів: вектору розвитку; вектору безпеки; вектору відповідальності та вектору гордості. Екологічній безпеці окремо не приділено увагу, проте зазначено, що особливу увагу слід приділити безпеці життя та здоров'я людини, що неможливо без ефективної медицини, захищеності соціально вразливих верств населення, безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів та промислових товарів (вектор безпеки).

В іншому Указі Президента України, від 26 травня 2015 р. № 287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» зазначається, що пріоритетами забезпечення екологічної безпеки є (п. 4.14.): 1) збереження природних екосистем, підтримка їх цілісності та функцій життєзабезпечення; 2) створення ефективної системи моніторингу довкілля; 3) ресурсозбереження, забезпечення збалансованого природокористування; 4) зниження рівня забруднення навколишнього природного середовища, забезпечення контролю джерел забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, зниження рівня забруднення та відтворення родючості ґрунтів; очистка територій від промислових і побутових відходів; 5) формування системи переробки та утилізації відходів виробництва та споживання; 6) мінімізація негативних наслідків Чорнобильської катастрофи; 7) недопущення неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів, трансгенних рослин і збудників хвороб тощо.

З метою визначення основних шляхів і способів формування збалансованої державної політики з питань підвищення рівня хімічної безпеки з урахуванням світового досвіду у сфері поводження з хімічними речовинами, налагодження співробітництва з відповідними органами іноземних держав і міжнародними організаціями для зниження

вірогідності заподіяння шкоди життю і здоров'ю людей та довкіллю у процесі поводження з хімічними речовинами розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2008 р. № 1571-р схвалено Концепцію підвищення рівня хімічної безпеки України [622], як складової екологічної безпеки.

Про здійснення заходів щодо забезпечення екологічної безпеки, охорони та недопущення негативного впливу на стан навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів з обов'язковим додержанням екологічних стандартів та нормативів, зокрема під час провадження діяльності з виробництва урану, ядерного палива, цирконію передбачає й розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 листопада 2016 р. № 943-р «Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми розвитку атомно-промислового комплексу на період до 2020 року» [623].

Для вдосконалення державної політики у сфері зміни клімату, досягнення сталого розвитку держави, створення правових та інституційних передумов для забезпечення поступового переходу до низьковуглецевого розвитку за умови економічної, енергетичної та екологічної безпеки і підвищення добробуту громадян, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 932-р було схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року [624]. Основними напрямками реалізації Концепції закріплено: 1) зміцнення інституційної спроможності щодо формування і забезпечення реалізації державної політики у сфері зміни клімату; 2) запобігання зміни клімату через скорочення антропогенних викидів і збільшення абсорбції парникових газів та забезпечення поступового переходу до низьковуглецевого розвитку держави; 3) адаптація до зміни клімату, підвищення опірності та зниження ризиків, пов'язаних із зміною клімату і т. ін.

Прийняття даної Концепції напряму пов'язане із впровадженням в Україні розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 р. № 1228-р Національного плану дій з енергоефективності на період до 2020 року, в якому передбачаються заходи щодо: термомодернізації житлових будівель; заходи з енергоефективності на об'єктах промисловості; оптимізації структури пасажиро- та вантажопотоків у межах міст; адаптації стандартів палива та технологій його

використання до європейських стандартів; оновлення рухомого складу громадського транспорту, зокрема впровадження заходів стимулювання закупівлі енергоефективних автобусів/ трамваїв/ тролейбусів перевізниками всіх форм власності тощо [625].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1024-р «Про схвалення Концепції боротьби з деградацією земель та опустелюванням» [626] встановлена необхідність підвищення ефективності реалізації державної політики щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням, визначення пріоритетних завдань, зміцнення інституціональної спроможності та покращення координації діяльності уповноважених органів у відповідній сфері, а також забезпечення виконання Україною як стороною Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці, міжнародних зобов'язань, що також виступає обов'язковою складовою досягнення екологічної безпеки на території держави тощо.

Відповідно до Концепції розвитку сільських територій, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р [627], основними причинами погіршення екологічного стану сільських територій є, зокрема: відсутність цілісної послідовної державної політики, спрямованої на комплексний розвиток сільських територій, в основі якої закладені потреби територіальних громад села, селища; недостатність обсягів державної фінансової підтримки існуючих програм, спрямованих на сільський розвиток; низький рівень технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва; низька ефективність органів місцевого самоврядування у вирішенні проблемних питань розвитку сільських територій; недостатність та неефективне застосування природоохоронних заходів тощо.

З метою реалізації екологічної складової Концепції встановлена необхідність охорони навколишнього природного середовища, збереження та відновлення природних ресурсів у сільській місцевості, шляхом виконання таких заходів, як, зокрема: організація роботи з видалення залишків агрохімікатів на занедбаних складах та інших, у тому числі не облаштованих місцях їх зберігання; посилення контролю і відповідальності за викидами побутових відходів, організацію стихійних сміттєзвалищ, скидання

забруднених вод у поверхневій водоймі в сільській місцевості; підтримка виробництва енергії з альтернативних джерел і т. ін.

Вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки передбачені також розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» [628], відповідно до якого, аграрний сектор економіки, базовою складовою якого є сільське господарство, формує не лише продовольчу, а й у визначених межах економічну, енергетичну та екологічну безпеку, де екологічна безпека має реалізовуватися шляхом виконання заходів з охорони навколишнього природного середовища та відтворення природних ресурсів, зокрема: 1) запобігання застосуванню стимулів, включаючи субсидії, що завдають шкоди біорізноманіттю, та впровадження позитивних стимулів для збереження і сталого використання біорізноманіття; 2) здійснення контролю за використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення, запровадження економічного стимулювання користувача (власника) землі щодо раціонального використання і охорони земель сільськогосподарського призначення; 3) здійснення заходів боротьби з деградацією сільськогосподарських земель та опустелюванням, включаючи проведення моніторингу та агрохімічної паспортизації, консервації малопродуктивних і техногенно забруднених земель, запровадження енергозберігаючих та енергоощадних технологій, а також сучасних систем живлення, відновлення та розвиток систем меліорації; 4) забезпечення регулювання та здійснення промислу водних живих ресурсів у сталий спосіб відповідно до науково обґрунтованих лімітів та із застосуванням екосистемного підходу для уникнення надмірного вилову, збереження біорізноманіття і запобігання негативному впливу на вразливі екосистеми та види, яким загрожує зникнення; 5) впровадження заходів з відновлення та відтворення для всіх вразливих видів; посилення і удосконалення методів протидії незаконному рибальству; 6) вжиття заходів для зниження забруднення навколишнього природного середовища від надлишку біогенних речовин до рівня, який не завдає шкоди екосистемам та біорізноманіттю тощо.

Згідно з Концепцією Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів

України від 17 липня 2013 р. № 603-р [629], екологічна складова Концепції має бути реалізована шляхом: приведення системи технічного регулювання у відповідність з міжнародними стандартами стосовно якості продукції, екологічних вимог до продукції та технологічного процесу її виробництва, охорони праці, техніки безпеки; упровадження екологічно ефективних методів організації виробництва, принципів корпоративної соціальної відповідальності з метою зменшення обсягів викидів і скидів, мінімізації утворення відходів та комплексного використання матеріально-сировинних ресурсів, у тому числі вторинних; розвитку технологій промислового виробництва, що унеможливають або зменшують обсяг використання екологічно небезпечних хімічних речовин та їх сполук.

Про необхідність впровадження мало- та безвідходних технологій, що забезпечить ресурсозбереження і досягнення природоохоронних цілей, а також сучасних технологій йдеться й в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 20 січня 2016 р. № 19-р «Про схвалення Концепції Державної цільової програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2020 року» [630] і т. ін.

В той-же час необхідно відмітити, що при реалізації будь-яких державних цільових програм та концепцій, в тому числі й у сфері забезпечення екологічної безпеки залишається відкритим питання доступу до інформації про стан і своєчасність виконання таких програм. З урахуванням належної гармонізації положень Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, пропонуємо запровадити Міністерством екології та природних ресурсів України на електронному сайті інформаційну, постійно діючу рубрику про стан та своєчасність виконання всіх цільових програм та концепцій екологічного характеру.

3) Положення нормативно-правових актів, що визначають правовий статус та повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування у вирішенні питань забезпечення екологічної безпеки в Україні

До цієї групи можна віднести положення нормативних актів, які визначають повноваження у сфері забезпечення екологічної безпеки:

- 1) органів загальної компетенції, до яких належать:

- Верховна Рада України (ст. ст. 75 та 85 Конституції України, а також ст. 13 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»);
  - Президент України (ст. 106 Конституції України);
  - Кабінет Міністрів України (ст. 113 та п. 3 ст. 116 Конституції України; ст. 19, абз. 13 п. 2 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. [631], ст. 17 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»);
  - Рада національної безпеки і оборони України (абз. 1 п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 5 березня 1998 р. [632]);
  - місцеві державні адміністрації (ч. 3, 4 ст. 136, ст.ст. 118, 119 Конституції України, ст. 18 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 21 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. [633]);
  - органи місцевого самоврядування (ст. 19 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»; ст. 33 Закону України «Про органи місцевого самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. [634]);
  - громадські об'єднання (Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р.);
- 2) органів спеціальної компетенції, які поділяються на:
- органи надвідомчої компетенції: Міністерство екології та природних ресурсів України (ст. 20 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»; [635]); Міністерство охорони здоров'я України [636]; Державна екологічна інспекція України (ст. 20-1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»; [637]); Державна інспекція ядерного регулювання України [638]; Державна служба України з питань праці [639]; Державна служба України з надзвичайних ситуацій [640] (в рамках радіаційного і хімічного захисту));
  - органи поресурсової компетенції: Державне агентство водних ресурсів України [641]; Державна служби геології та надр України [642]; Державне агентство лісових ресурсів України [643]; Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру [644]; Державне агентство рибного господарства України [645];
  - органи галузевої компетенції: Міністерство енергетики та вугільної промисловості України [646]; Міністерство оборони України [647]; Міністерство аграрної політики та

продовольства України [648]; Міністерство інфраструктури України [649]; Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [650]; Міністерство внутрішніх справ України [651] та ін.

Більш детально система таких органів буде розглянута нами в наступному розділі даної роботи.

4) Положення нормативно-правових актів, якими встановлюються функціонально-правові засоби забезпечення екологічної безпеки:

- у сфері екологічного програмування та прогнозування: ст. 6 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», ст.ст. 10 та 11 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23 березня 2000 р. [652] та ст. 3 Закону України «Про державні цільові програми» від 18 березня 2004 р. [653] тощо;

- у сфері зонування територій на яких планується розташувати екологічно небезпечні об'єкти: ст. 112 Земельного кодексу України; ДСТУ НБ Б.1.1-12:2011 «Настанова про склад та зміст плану зонування території (зонінг)» [654] та ін.;

- у сфері ідентифікації та паспортизації потенційно небезпечних об'єктів: накази Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи «Про затвердження Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів» від 18 грудня 2000 р. № 338; «Про затвердження Методики ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів» від 23 лютого 2006 р. № 98; Наказ Державного комітету України у справах містобудування і архітектури від 19 грудня 1995 р. № 252 «Про затвердження Методики обстеження і паспортизації гідротехнічних споруд систем гідравлічного вилучення та складування промислових відходів» [655] тощо;

- у сфері ідентифікації та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки: Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки»; постанова Кабінету Міністрів України «Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки» № 956 від 11 липня 2002 р. [656]; Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 4 грудня 2002 р. № 637 «Про затвердження Методики визначення ризиків та їх прийнятних рівнів для декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки» [657];

- у сфері державного обліку об'єктів та речовин, що шкідливо впливають на довкілля: ст. 24 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»; ст. 31 Закону України «Про охорону атмосферного повітря»; постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2001 р. № 1655 «Про затвердження Порядку ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря» [658]; Положення про Державний реєстр потенційно небезпечних об'єктів, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. № 1288 [659] та інші;

- у сфері проведення екологічного страхування: Закон України «Про страхування» [660]; постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути спричинена пожежами і аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти і об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру» 16 листопада 2002 р. № 1788 [661] та «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів» від 1 червня 2002 р. № 733 [662] та інші;

- у сфері проведення оцінки впливу на довкілля: Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», Закони України «Про основи містобудування» [663] та «Про регулювання містобудівної діяльності» [664]; постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2017 року № 257 «Про затвердження Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва» [665] тощо;

- у сфері ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності: Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності»; постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Переліку особливо небезпечних хімічних речовин, виготовлення та реалізація яких підлягає ліцензуванню» від 17 серпня 1998 р. № 1287 [666]; наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 4 листопада 2011 р. № 433 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності із здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами» [667]; ст. 9 Закону України «Про автомобільний транспорт»;

- у сфері здійснення моніторингу навколишнього природного середовища: ст. 22 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища; постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. № 391 «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» [668]; постанова Кабінету Міністрів України від 9 березня 1999 р. № 343 «Про затвердження Порядку організації та проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря» [669]; спільний наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Міністерства аграрної політики України, Міністерства економіки України та Міністерства екології та природних ресурсів України від 27 березня 2001 р. № 73/82/64/122 «Про затвердження Методики прогнозування наслідків виліву (викиду) небезпечних хімічних речовин при аваріях на промислових об'єктах і транспорті» [670]; наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 6 листопада 2003 р. № 425 «Про затвердження Положення про моніторинг потенційно небезпечних об'єктів» [671] тощо;

- у сфері екологічної стандартизації та нормування: ст. 32, 33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»; ст. 5 Закону України «Про охорону атмосферного повітря»; Закон України «Про стандартизацію» [672]; п. 3 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про автомобільний транспорт»;

- у сфері екологічної сертифікації та підтвердження відповідності: Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15 січня 2015 р. [673]; декрет Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію» від 10 травня 1993 р. № 46 [674]; Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 грудня 1993 р. [675]; Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23 грудня 1997 р. [676]; наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики України від 1 лютого 2005 р. № 28 «Про затвердження Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні»; постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2011 р. № 529 «Про затвердження Технічного регламенту з екологічного маркування» [677] та інші;

- у сфері екологічного оподаткування: п. 14.1.57 ст. 14, п. 240.1 ст. 240 Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 р. тощо;

- у сфері екологічного інформування: закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» (статті 25 та 25^і); «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. (в редакції Закону від 13 січня 2011 р.) (стаття 8 Закону), «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р., Орхуська конвенція «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», Положення про державну систему моніторингу довкілля, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. № 391;

- у сфері здійснення екологічного аудиту: ч. 3 ст. 12 Закону України «Про екологічний аудит» [678];

- у сфері здійснення екологічного нагляду і контролю: ст. 34 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»; Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»; постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження критеріїв розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх господарської діяльності для навколишнього природного середовища та періодичності здійснення заходів державного нагляду (контролю)» від 19 березня 2008 р. № 212; постанова Кабінету Міністрів України від 29 лютого 2012 р. № 306 «Про затвердження критеріїв за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки» тощо;

5) Положення нормативно-правових актів, які спрямовані на забезпечення екологічної безпеки в окремих сферах господарювання

Такі положення можна класифікувати наступним чином:

а) у сфері забезпечення екологічної безпеки в промисловості:

- у сфері хімічної промисловості: Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки»; «Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення»; спільний наказ МНС України, Міністерства аграрної політики України, Міністерства економіки України та Міністерства екології та природних ресурсів України від 27 березня 2001 р. № 73/82/64/122 «Про затвердження Методики прогнозування наслідків

виливу (викиду) небезпечних хімічних речовин при аваріях на промислових об'єктах і транспорті» [679]; накази МНС України від 22 серпня 2006 р. № 549 «Про затвердження Правил безпеки у виробництві свинцю та цинку» [680]; від 22 серпня 2006 р. № 548 «Про затвердження Правил безпеки при виробництві та переробці титану» [681] та багато інших;

- у сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки: Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки»; Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»; Закон України «Про видобування та переробку уранових руд» [682]; Закон України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії»; Закон України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» [683]; тощо;

б) у сфері забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі економіки, зокрема, Закон України «Про пестициди та агрохімікати», Закон України «Про карантин рослин» [684]; Закон України «Про ветеринарну медицину»; тощо;

в) у сфері забезпечення екологічної безпеки на транспорті:

- ст. 10, 12, ч. 2 та 4 ст. 13, ч. 1, 4, 7 ст. 16, ст. 16-1 ст. 16-3 Закону України «Про транспорт» [685]; п. 2 ч. 2 ст. 2, п. 11 ч. 2 ст. 5, п. 3 та 12 ч. 10 ст. 6, п. 3 ч. 1 та п. 1 ч. 2 ст. 8, ст. 9, Закону України «Про автомобільний транспорт» [686]; Закон України «Про залізничний транспорт» [687]; Закон України «Про трубопровідний транспорт» [688]; Кодекс торговельного мореплавства України [689]; Повітряний кодекс України [690]; Закон України «Про дорожній рух» [691]; Закон України «Про перевезення небезпечних вантажів»; наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26 липня 2004 р. № 822 «Про затвердження Правил дорожнього перевезення небезпечних вантажів» [692] тощо.

г) у сфері забезпечення екологічної безпеки при реалізації продукції, товарів та захисту прав споживачів:

- Закон України «Про захист прав споживачів»; Водний кодекс України; Закон України «Про питну воду та водопостачання» [693]; Закон України «Про тваринний світ»; Закон України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» [694]; Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» тощо;

д) у сфері забезпечення екологічної безпеки у військовій галузі:

- Закон України «Про оборону України» [695]; Закон України «Про Збройні Сили України» [696]; Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [697]; Закон України «Про використання земель оборони» [698]; тощо;

е) у сфері забезпечення екологічної безпеки при поводженні з відходами:

- Закон України «Про відходи» [699]; Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами» [700]; Закон України «Про загальнодержавну цільову екологічну програму поводження з радіоактивними відходами» [701]; Закон України «Про загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами» [702]; Закон України «Про приєднання України до Базельської конвенції про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням» [703], Закон України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» від 14 січня 2000 р. [704] тощо;

є) у сфері забезпечення екологічної безпеки при будівництві підприємств, споруд та інших об'єктів:

- Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності»; Закон України «Про основи містобудування» тощо;

б) Положення нормативно-правових актів, що визначають вид та обсяг відповідальності за порушення законодавства у сфері екологічної безпеки

До вказаних положень можна віднести:

- ст. 56, 68-69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»; гл. 10, ст. 147 Кодексу законів про працю України; ст.ст. 46, 78, 82, 91, 93, 95-96, 188 Кодексу України про адміністративні правопорушення; ст. 1187 Цивільного кодексу України; ст.ст. 236-237, 253, 272, 274-275, 327 Кримінального кодексу України ; постанову Кабінету Міністрів України від 21 квітня 1998 року № 521 «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» [705]; постанову Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 року № 963 «Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки, використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального

дозволу» [706]; накази Міністерства охорони навколишнього природного середовища в редакції від 4 квітня 2007 р. № 149 «Про затвердження Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства» [707]; від 10 грудня 2008 р. № 639 «Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря» [708]; від 20 липня 2009 р. № 389 «Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів» [709] тощо.

Джерелами правового регулювання екологічної безпеки є також *нормативні правові акти органів місцевого самоврядування* (постанови, рішення, нормативні накази) та місцевих органів виконавчої влади (постанови, рішення). Відповідно до Конституції України органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, що є обов'язковими до виконання на відповідній території. Так, Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про місцеві державні адміністрації», «Про місцеве самоврядування» визначають повноваження таких органів, що в межах своєї компетенції організують розробку екологічних програм; збір, переробку, утилізацію і поховання відходів на своїй території; здійснюють регулювання планування і забудови населених пунктів тощо. Перелічені напрямки діяльності реалізуються за допомогою прийняття нормативно-правових актів місцевого значення та не можуть суперечити вимогам Конституції та законам України.

До такої категорії нормативних актів можна віднести, зокрема: 1) Регіональна програма охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів на 2013-2018 роки, затверджена Рішенням Вінницької обласної ради від 18.12.2012 р.; 2) Комплексна регіональна програма (стратегія) екологічної безпеки та збереження клімату Дніпропетровської області на 2016-2026 роки, затверджена Рішенням обласної ради від 21.10.2015 р.; 3) Обласна комплексна програма охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, затверджена Рішенням Запорізької обласної ради від 28.03.2013 р.; 4) Комплексна обласна програма захисту населення Кіровоградської області від впливу

іонізуючого випромінювання на 2014-2018 роки, затверджена Рішенням обласної ради від 21.03.2014 р.; 5) Регіональна програма стабілізації екологічної рівноваги внаслідок діяльності гірничо-хімічних підприємств Львівщини на 2015-2019 роки, затверджена Рішенням обласної ради від 17.03.2015 р. (із змінами від 28.04.2015 р.); 6) Програма скорочення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами підприємств забруднювачів Львівської області на 2009-2017 роки, затверджена Розпорядженням голови Львівської облдержадміністрації від 26.11.2009 р.; 7) Комплексна програма охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки в Одеській області на 2014-2019 роки, затверджена Рішення обласної ради від 21.02.2014 р. та багато інших [710] і т. ін.

Важливу роль у забезпеченні екологічної безпеки відіграють і *локальні нормативно-правові акти у сфері забезпечення екологічної безпеки*. Це джерела спеціальних екологічних служб, створених на екологічно небезпечних підприємствах. Локальними нормативно-правовими актами регулювання екологічної безпеки можуть бути: правила діяльності господарюючого суб'єкта, затверджені належним чином і є такими, що мають юридичну силу дії на відведеній йому території, є обов'язковими для виконання усім персоналом і мають природоохоронне і антропоохоронне спрямування. До таких нормативно-правових актів можна віднести «Екологічні політики» ТОВ «Нібулон» [711], ПАТ «Волинь-Цемент» [712] та багато ін.

Відповідну допоміжну роль в удосконаленні правозастосовної діяльності відіграють *нормативно-технічні документи як джерела правового забезпечення екологічної безпеки* – стандарти та технічні регламенти. Такі документи начебто не встановлюють для суб'єктів екологічних правовідносин будь-яких обов'язків і не надають жодних прав у відношенні гарантування екологічної безпеки. Проте, вони забезпечують так звану «розшифровку» змісту нормативно-правових актів, застерігаючи від вчинення можливих помилок у правозастосовній практиці. Їх більш детальний аналіз буде проведено у наступному розділі нашої роботи.

Детально аналізуючи вказані вище нормативно-правові акти, приходимо до висновку, що термін «екологічна безпека» або «забезпечення екологічної безпеки» використовується лише в основних нормативних актах, таких як Конституція України,

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», в той час як інші нормативні акти, незалежно від мети їх прийняття, визначають об'єктом правового регулювання – раціональне використання природних ресурсів або охорону навколишнього природного середовища, підтверджуючи тим самим, що екологічна безпека – це основний принцип екологічного законодавства, тобто ті практичні, моральні та теоретичні засади [713] відношення людини до природи, якими вона має керуватися в житті при здійсненні різних видів своєї діяльності задля досягнення природного балансу на місцевому, регіональному, державному та міжнародному рівні.

Як видно, правове регулювання суспільних відносин щодо забезпечення екологічної безпеки в Україні постійно перебуває у процесі реформування, проте з впевненістю можна стверджувати, що існуючі норми вже на сьогоднішній день заклали підвалини для новітнього розуміння екологічного законодавства – як законодавства про забезпечення екологічної безпеки, яке пов'язане не лише з охороною життя і здоров'я людини від шкідливих факторів господарської діяльності, а й всього навколишнього природного середовища вцілому. Це зумовлює потребу подальшого аналізу правових зв'язків, які утворюються при їх впровадженні, з точки зору їх конкретизації та вдосконалення правового регулювання відповідних відносин за їх допомогою.

В еколого-правовій теорії порушується дискусія про необхідність чергової систематизації екологічного законодавства у зв'язку з розширенням механізмів правового регулювання та їх об'єктів [714, с. 229-230; 715, с. 142-143]. Так само в науці пропонується прийняти: Екологічний кодекс України [716, с. 5-9], Природоресурсний кодекс України [717, с. 9-18], Кодекс законів України про довкілля [718], Природоохоронний та Природоресурсний закони [719, с. 25-26] та ін.

Але чи вирішить така систематизація питання про місце правового забезпечення екологічної безпеки в системі екологічного законодавства? Якщо взяти за основу розглянутий нами раніше міжнародно-правовий підхід до розуміння сутності екологічної безпеки, то таку систематизацію доцільніше буде здійснювати шляхом прийняття єдиного нормативного акту із зазначенням в його основі пріоритетності принципу екологічної безпеки, який досягається шляхом раціонального природокористування та належного виконання природоохоронних заходів.

Зарубіжний досвід з цього питання показує різну законотворчу практику. Так, наприклад, на території Російської Федерації поряд із Законом «Про охорону навколишнього середовища» короткий час існував і Закон «Про екологічну безпеку», який був скасований у зв'язку зі своєю неефективністю. Натомість на окремих територіях РФ прийняті і продовжують діяти такі Закони. Зокрема, Законом Оренбургської області «Про екологічну безпеку» від 7 грудня 1999 р. № 395/83-ОЗ [720], остання визначається як стан захищеності особи, суспільства від наслідків антропогенного впливу на навколишнє середовище, а також стихійних лих і катастроф. Крім даного визначення, Законом розкриваються й такі, цікаві з наукової точки зору, поняття, як: «система екологічної безпеки», «гранично допустиме екологічне навантаження», «екологічний ризик», «екологічно небезпечна ситуація», «забезпечення екологічної безпеки», «надзвичайна екологічна ситуація», «екологічне страхування» та «зонування».

Встановлюється, що основними задачами даного Закону є: 1) регулювання відносин у сфері взаємодії суспільства і природи з метою збереження природних багатств і природного середовища проживання людини; 2) запобігання екологічно шкідливого впливу господарської та іншої діяльності людини; 3) оздоровлення і поліпшення якості навколишнього природного середовища; 4) зміцнення законності і правопорядку в інтересах теперішнього і майбутніх поколінь людей тощо.

Відповідні закони діяли й на території Волгоградської області РФ [721], республіки Башкортостан [722], республіки Адігея та ін.

В законотворчій практиці РФ є й закони, які мають відмінний від попередніх підхід до врегулювання питання забезпечення екологічної безпеки, наприклад, поєднання в єдиному нормативному акті питань щодо екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища, як то здійснено в Красноярському краї РФ при прийнятті Закону «Про екологічну безпеку і охорону навколишнього середовища в Красноярському краї» від 20.09.2013 р. [723].

Статтею 1 даного Закону встановлюється, що: «Цей Закон в цілях забезпечення екологічної безпеки і конституційного права громадян на сприятливе навколишнє середовище, достовірну інформацію про її стан, регулює відносини у галузі охорони

навколишнього середовища, в тому числі визначає повноваження органів державної влади Красноярського краю і порядок їх реалізації, правові основи поводження з відходами виробництва та споживання (в тому числі з твердими комунальними відходами) з метою запобігання шкідливого впливу відходів виробництва і споживання на здоров'я людини і навколишнє середовище, залучення таких відходів в господарський оборот в якості додаткових джерел сировини, а також відносини, пов'язані з участю громадян і громадських об'єднань у діяльності з охорони навколишнього середовища». При цьому робиться увага на те, що: «Цей Закон поширюється на фізичних і юридичних осіб, які здійснюють експлуатацію природних ресурсів, залучення їх у господарський оборот, вплив на них у процесі господарської та іншої діяльності».

Екологічна безпека в такому випадку визначається Законом як стан захищеності природного середовища і життєво важливих інтересів людини від можливого негативного впливу господарської та іншої діяльності, надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, їх наслідків. Її забезпечення передбачає збереження природних екологічних систем, природних ландшафтів і природних комплексів, біологічного різноманіття та природних ресурсів в цілях створення сприятливих умов для життєдіяльності людини. Екологічна безпека, згідно з Законом, має забезпечуватися шляхом належного виконання природоохоронних заходів (див., наприклад ст.ст 4-7 Закону в яких розкриваються принципи діяльності та повноваження органів державної влади в сфері охорони навколишнього середовища; Главу III Закону, в якій розкриваються гарантії прав громадян та громадських об'єднань на участь в діяльності з охорони навколишнього середовища тощо).

Основними заходами по забезпеченню екологічної безпеки (вони ж заходи з охорони навколишнього середовища) Закон визначає: планування і фінансування діяльності у сфері охорони навколишнього середовища; обов'язки природокористувачів у сфері охорони навколишнього середовища при плануванні і здійсненні господарської та іншої діяльності; вимоги в сфері охорони навколишнього середовища при здійсненні господарської та іншої діяльності; еколого-господарське зонування; нормативи якості навколишнього середовища; питання економічного регулювання в сфері охорони навколишнього середовища; екологічна освіта і просвіта; особливості забезпечення

радіаційної безпеки; кадастр відходів; державний екологічний моніторинг; контроль за радіаційним станом.

Крім того, Закон містить розділи, присвячені питанням ведення Червоної книги (Глава 5); наданню інформації про стан навколишнього природного середовища (Глава 6), які також розкриваються з точки зору забезпечення екологічної безпеки.

До такої групи нормативно-правових актів можна навести й Закон Костромської області «Про забезпечення екологічної безпеки на території Костромської області» від 4 березня 2010 р. № 589-4-ЗКО [724], а також Закон Азербайджанської республіки «Про екологічну безпеку» від 8 червня 1999 р. № 677-ІІ та Екологічний кодекс Республіки Казахстан [725].

На мою думку, дана група нормативно-правових актів найбільш вдало розкриває сутність екологічної безпеки та її роль в екологічній сфері в цілому, віднайшовши в тому числі й правовий механізм забезпечення екологічної безпеки, який досягається шляхом дотримання правових норм з раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища.

Вважаю, що в нашій державі прикладом такого нормативно-правового акту може слугувати Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» з його новою назвою – «Про забезпечення екологічної безпеки» (*проект структури такого Закону наведений у додатку А до дисертації*) або «Про екологічну безпеку та охорону навколишнього природного середовища», де охорона навколишнього природного середовища і раціональне природокористування будуть виступати комплексом дій, а екологічна безпека – станом, що досягається завдяки належній реалізації цього комплексу дій [726, с. 122-131].

Якщо ж за основу взяти національний підхід, де екологічна безпека вважається окремим напрямом правовідносин поряд з природоресурсними і природоохоронними правовідносинами, то в такому разі, можна погодитись з позицією В.І. Андрейцева щодо необхідності прийняття Закону України «Про екологічну (природно-техногенну) безпеку» [81, с. 118-134], однак із застереженням про те, що на сьогодні ні у вітчизняній ні в зарубіжній науці екологічного права не знайдено шляхів розмежування природоохоронного і антропоохоронного механізмів правового регулювання.

Крім того, важливим показником ефективності та дієвості правових механізмів, закладених у законодавчих актах є практика їх реалізації. Враховуючи складність правового забезпечення екологічної безпеки у різних сферах господарювання, а також вагомих фінансових витрат для належної реалізації принципу екологізації, вважаємо за необхідне здійснити й розробку Стратегії забезпечення екологічної безпеки України на певний період часу, в якій доцільно окреслити: загальні результати оцінки стану законодавства та його реалізації у сфері забезпечення екологічної безпеки на рівні держави та окремих регіонів; основні загрози і ризики, що перешкоджають її забезпеченню; найбільш важливі пріоритети і орієнтири державної політики в даній сфері на певний проміжок часу, включаючи запровадження спеціального законодавства; необхідні заходи для їх реалізації, що покладаються на відповідні органи виконавчої влади та місцевого самоврядування; спеціальні цільові показники (індикатори) ефективності забезпечення екологічної безпеки; засади обов'язкового щорічного звітування відповідальних суб'єктів за виконання заходів, передбачених в такій Стратегії. Таке, на мою думку, дасть змогу правовим нормам, що містять вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки у різних сферах господарювання мати реальний, а не бланкетний характер.

Крім того, враховуючи отриманий в роботі висновок про те, що екологічна безпека є принципом природоресурсного та природоохоронного права, важливим заходом щодо ефективності його реалізації є закріплення цього принципу в поресурсових кодексах та законах у якості основоположної ідеї, за рахунок якої має розвиватися той чи інший напрямок природоресурсного права.

Висновки до розділу 3

За результатами проведеного дослідження особливостей розвитку права екологічної безпеки як системи законодавства отримані наступні висновки.

1. Встановлено, що міжнародно-правові засади екологічної безпеки базуються принаймні на двох наукових підходах: на «вузькому» та «широкому». В межах «вузького» підходу заходи із забезпечення екологічної безпеки здійснюються при

виникненні промислових аварій (згідно з Конвенцією ООН про транскордонний вплив промислових аварій від 17 березня 1992 р.). В межах «широкого» підходу міжнародна екологічна безпека вважається станом міжнародних відносин, за якого забезпечується захищеність на глобальному та регіональному рівнях людини, умов її життєдіяльності, всіх елементів екосистеми Землі від шкідливих впливів природного та антропогенного походження, для забезпечення сталого розвитку в інтересах нинішнього та майбутніх поколінь, а тому до джерел міжнародно-правового забезпечення екологічної безпеки відносять більшість міжнародних угод і конвенцій.

Доведено, що вперше на міжнародному рівні екологічна безпека стала спеціальним об'єктом правового регулювання в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН в 1986 та 1987 роках і розглядалася в якості складової міжнародної безпеки, за допомогою якої вирішувалось питання захисту і поліпшення стану довкілля, в тому числі, шляхом ядерного розброєння.

Сучасне міжнародне законодавство з питань забезпечення екологічної безпеки складає великий обсяг нормативно-правових актів, який умовно можна поділити на: 1) нормативні акти, що встановлюють вимоги щодо безпечного використання природних ресурсів світового значення; 2) нормативні акти, що встановлюють вимоги для конкретних видів господарської діяльності, яка визначається екологічно небезпечною: а) нормативні акти щодо забезпечення екологічної безпеки у військовій сфері; б) нормативні акти, що регулюють діяльність, пов'язану з ГМО; в) нормативні акти у сфері забезпечення екологічної безпеки при перевезенні небезпечних вантажів; г) нормативні акти у сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки; д) нормативні акти щодо забезпечення екологічної безпеки промисловими об'єктами; 3) нормативно-правові акти, якими запроваджуються механізми забезпечення екологічної безпеки.

Підтримується наукова позиція про необхідність прийняття єдиного міжнародного нормативного акту, в якому б через комплексне визначення стратегії природоохоронної та антропоохоронної діяльності вирішувалося б питання забезпечення екологічної безпеки, а також вирішувалися б питання утворення таких міжнародних органів в системі ООН як Рада Екологічної Безпеки, Міжнародного екологічного суду, що дозволює б формувати новий світовий правопорядок.

2. Аналіз норм екологічного законодавства ЄС дозволив встановити, що як і на міжнародному рівні, питання забезпечення екологічної безпеки не виділяються в окремий напрямок правового регулювання, однак вони присутні майже у всьому природоохоронному законодавстві, наприклад: 1) у якості встановлення загальних вимог забезпечення екологічної безпеки на території ЄС; 2) у якості запровадження спеціальних вимог до безпечного використання природних ресурсів: а) нормативні акти, що регулюють заходи, спрямовані на забезпечення якості повітря; б) нормативні акти, що регулюють здійснення заходів, спрямованих на забезпечення якості вод; в) нормативні акти, що регулюють заходи щодо захисту ґрунтів; г) нормативні акти, що спрямовані на регулювання заходів із запобігання зміни клімату; 3) у якості запровадження вимог для конкретних видів господарської діяльності, які визначаються екологічно небезпечними: а) нормативні акти, що регулюють екологічну безпеку в промисловості; б) нормативні акти, що регулюють екологічну безпеку у сфері поводження з хімікатами; в) нормативні акти, що регулюють екологічну безпеку у сфері поводження з відходами; г) нормативні акти, що регулюють сферу поводження з ГМО; 4) у якості нормативних актів, якими запроваджуються механізми забезпечення екологічної безпеки.

3. Встановлено, що в рамках підписаних Україною Угод про партнерство та співробітництво з ЄС та про асоціацію з ЄС, з Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, наша держава взяла на себе обов'язок гармонізувати вітчизняне екологічне законодавство до вимог екологічного законодавства ЄС, стан якого сьогодні знаходиться на етапі прийняття базових «рамкових нормативних актів». При цьому більшість із них прийняті із значним запізненням, що зумовлює подальше відставання розвитку цього сектору. Головним завданням України на даному етапі, перш за все, є усвідомлення необхідності зменшення залежності економічного розвитку країни від споживання природних ресурсів, а також розвиток концепції сталого розвитку та екологічної відповідальності. Враховуючи темпи розвитку технологій та тенденції у ставленні до довкілля розвинених країн, єдиним способом нарешті подолати статус «країни що розвивається» - зробити ставку на «зелену економіку», а також необхідності уніфікації законодавчих положень про забезпечення екологічної безпеки, стратегічної екологічної оцінки та інше.

4. Дослідження вітчизняного законодавства з питань правового регулювання екологічної безпеки дозволило встановити, що воно складається зі значного обсягу нормативно-правових актів законодавчого та підзаконного рівня, які у своїй більшості не мають зв'язку та єдності. У межах проведеного дослідження здійснено їх наукову класифікацію: 1) нормативно-правові акти, які закріпили основні засади формування права екологічної безпеки в Україні; 2) нормативно-правові акти, які закріпили стратегічні засади забезпечення екологічної безпеки в Україні; 3) нормативно-правові акти, що визначають правовий статус та повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування у вирішенні питання забезпечення екологічної безпеки; 4) нормативно-правові акти, якими встановлюються функціонально-правові засоби забезпечення екологічної безпеки: а) у сфері програмування та прогнозування; б) у сфері зонування територій на яких планується розташувати екологічно небезпечні об'єкти; в) у сфері ідентифікації та паспортизації потенційно небезпечних об'єктів; г) у сфері декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки; д) у сфері державного обліку об'єктів та речовин, що шкідливо впливають на довкілля; е) у сфері проведення екологічного страхування; є) у сфері проведення оцінки впливу на довкілля; ж) у сфері ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності; з) у сфері здійснення моніторингу навколишнього природного середовища; и) у сфері екологічної стандартизації та нормування; і) у сфері екологічної сертифікації та підтвердження відповідності; ї) у сфері екологічного оподаткування; й) у сфері екологічного інформування; к) у сфері здійснення екологічного аудиту; л) у сфері здійснення екологічного нагляду і контролю; 5) нормативно-правові акти, які спрямовані на забезпечення екологічної безпеки в окремих сферах господарювання: а) у сфері забезпечення екологічної безпеки в промисловості: у сфері хімічної промисловості; у сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки тощо; б) у сфері забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі економіки; в) у сфері забезпечення екологічної безпеки на транспорті; г) у сфері забезпечення екологічної безпеки при реалізації продукції, товарів та захисту прав споживачів; д) у сфері забезпечення екологічної безпеки у військовій галузі; е) у сфері забезпечення екологічної безпеки при поводженні з відходами; є) у сфері забезпечення екологічної безпеки при будівництві підприємств, споруд та інших об'єктів; б)

нормативно-правові акти, що визначають види та обсяги відповідальності за порушення законодавства у сфері екологічної безпеки.

5. В рамках проведеного аналізу децентралізаційних заходів в екологічній сфері, визначено важливу роль регіональних та локальних нормативно-правових актів із забезпечення екологічної безпеки та виявлено факт фінансових проблем при їх реалізації.

6. Підтримано наукову ідею про доцільність систематизації положень таких нормативно-правових актів у формі їх кодифікації на рівні закону, що може мати назву «Про забезпечення екологічної безпеки» або «Про екологічну безпеку та охорону навколишнього природного середовища», де охорона навколишнього природного середовища і раціональне використання природних ресурсів будуть виступати комплексом дій, а екологічна безпека – станом, який досягається завдяки належній реалізації цього комплексу дій.

Запропоновано розробити й прийняти Стратегію забезпечення екологічної безпеки на певний період часу, в якій визначити: загальні результати оцінки стану законодавства в сфері забезпечення екологічної безпеки на рівні держави та її окремих регіонів; основні загрози і ризики, що перешкоджають її забезпеченню; найбільш важливі пріоритети і орієнтири державної політики в даній сфері на певний проміжок часу; необхідні заходи для її реалізації, покладені на відповідні органи виконавчої влади України, а також спеціальні цільові показники (індикатори) ефективності забезпечення екологічної безпеки.

7. Запропоновано запровадити Міністерством екології та природних ресурсів України на електронному сайті інформаційну, постійно діючу рубрику про стан та своєчасність виконання всіх цільових програм та концепцій екологічного характеру.

Основні положення і результати, викладені в 3 розділі дисертаційної роботи, відображені в публікаціях [378; 714; 715].

РОЗДІЛ 4

МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

4.1 Поняття та структура механізму правового регулювання екологічної безпеки

У попередніх розділах цієї роботи вже порушувалося питання про те, що основними показниками існування відносно самостійної галузі права є наявність системи відповідних правовідносин, спрямованих на специфічні об'єкти, методи їх регулювання, сформована система законодавства, покликана регулювати такі відносини та суспільний і державний інтерес щодо необхідності регулювання таких правовідносин законодавчо визначеними засобами. Тому в цій частині нашої роботи ми спробуємо показати динамічну складову процесу правового забезпечення екологічної безпеки державою та її структурними складовими з точки зору виконання ними інтересу та конституційного обов'язку, визначеного статтею 16 Основного Закону України.

Як відомо, основне призначення права полягає в детальному регулюванні найбільш значущих суспільних відносин, для чого державою використовується цілий арсенал різноманітних засобів правового впливу. У своїй скоординованій системоутворюючій взаємодії з досягненням поставлених цілей вони утворюють єдиний, добре злагоджений механізм. Для позначення роботи цього механізму в юридичній літературі використовується термін «механізм правового регулювання». Механізм правового регулювання – це система юридичних засобів, організованих найбільш послідовним чином з метою подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права [281, с. 472]. Такий механізм дозволяє передусім державі: забезпечити комплексний вплив різних засобів на суспільні відносини, на поведінку людей; показати динаміку права, порядок його реального функціонування; виявити специфічні функції і регулятивні можливості кожного з явищ правової дійсності, їх зв'язок з іншими правовими явищами і процесами.

Мета механізму правового регулювання – забезпечити безперешкодний рух інтересів суб'єктів до відповідних цінностей, шляхом визначення різних за своєю

природою і функціями юридичних засобів, що дозволяють досягати такої мети. Потреба в різних юридичних засобах, що діють в механізмі правового регулювання, визначається різним характером руху інтересів суб'єктів до цінностей, наявністю численних перешкод, які стоять на цьому шляху [726, с. 472-473].

Елементами механізму правового регулювання є відправні, реально функціонуючі фрагменти правової системи, що відображають основні етапи впливу права на суспільні відносини. В літературі розрізняють: етап регламентації відносин; етап виникнення індивідуальних прав і обов'язків; етап реалізації прав і обов'язків. На кожному з етапів в якості системоутворюючих центрів, що визначають основний зміст етапу, виділяються основні елементи механізму правового регулювання. Навколо них у якості своєрідних підсистем групуються всі інші юридичні явища і процеси, що утворюють допоміжні елементи механізму правового регулювання (правосвідомість, правова культура, юридична техніка та ін.) [726, с. 473-474].

В літературі виділяють наступні елементи механізму правового регулювання: а) норма права, встановлена державою (у ній встановлюється модель задоволення інтересів); б) юридичний факт або фактичний склад з таким вирішальним фактом, як організаційно-виконавчий правозастосовний акт; в) правовідносини (нормативні вимоги тут конкретизуються для відповідних суб'єктів); г) акти реалізації прав і обов'язків (дії суб'єктів у формі дотримання, виконання і використання); д) охоронний правозастосовний акт (вживається у разі правопорушення) [280, с. 269].

В еколого-правовому значенні «механізм правового регулювання екологічної безпеки» може розглядатися як здійснюваний за допомогою норм екологічного права та законодавства юридичний вплив правовими засобами на суспільні відносини, об'єктами охорони яких виступають навколишнє природне середовище та життя і здоров'я людей, гарантування при цьому реалізації конституційного права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України), а також конституційного обов'язку держави забезпечувати екологічну безпеку (ст. 16 Конституції України).

Беремо до уваги, що екологічна безпека визначається як такий стан навколишнього природного середовища, при якому *забезпечується* попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека

гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів (ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Тому-то в еколого-правовій літературі порушується питання про формування «механізму правового забезпечення екологічної безпеки», який спрямовується на регулювання діяльності (в тому числі держави), спроможної посилювати рівень екологічної безпеки, попереджати погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для населення і природних систем, локалізацію проявів екологічної небезпеки [100, с. 94]. Сама система заходів правового забезпечення розглядається тут як правова організація забезпечення екологічної безпеки, в якій відбиваються принципи, ознаки та особливості організаційно-структурних і правових засад забезпечення екологічної безпеки, дотримання вимог законодавства у цій сфері [100, с. 136].

Значною мірою належна організація та ефективне функціонування забезпечення екологічної безпеки в будь-якій сфері залежать від рівня відповідного правового регулювання усієї сукупності відносин, що виникають у її межах. Саме за допомогою злагодженої взаємодії усіх складових частин механізму правового регулювання (юридичні норми, правовідносини, конкретні дії щодо реалізації прав, обов'язків, а також гарантій – засобів – їх забезпечення [242, с. 6; 243, с. 488]), можливо досягти найефективнішого виконання певних завдань і функцій, які стоять перед державою та перед конкретними суб'єктами господарювання у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Реалізацію такої правосуб'єктності розглядають як організаційно-правові форми забезпечення екологічної безпеки, під якими розуміють опосередковані правовим регулюванням і організаційно відособлені типи функціональної діяльності спеціально уповноважених організаційних державних структур, інших інституцій, спрямованих на здійснення організації координації, розпорядження, погодження, інформування, ліцензування, сертифікації, контролю, інших функціонально-розпорядчих дій і санкціонування з метою забезпечення дотримання усіма юридичними і фізичними особами, державою вимог, норм і нормативів екологічної безпеки [81, с. 135].

Основними організаційно-правовими формами забезпечення екологічної безпеки при цьому виступають: 1) наявність узгоджених організаційно-правових структур із реалізації законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки, які взаємодіють та узгоджують свої дії, структур органів держави, наділених відповідними повноваженнями; 2) організаційно-функціональне забезпечення екологічної безпеки на стадії відвернення (профілактики) екологічного ризику та ліквідації його прояву як основних напрямів системної і поліфункціональної діяльності сукупності органів держави, скоординованої та спрямованої на забезпечення дотримання усіма можливими суб'єктами нормативно-правових вимог у цій сфері [81, с. 135-136].

При цьому враховується, що правовий механізм включає як самі приписи правового регулювання, так і «приписи правового регулювання безпосередньої діяльності різноманітних організаційних інституцій та форм структурно-функціонального забезпечення сучасної системи екологічної безпеки. Тобто, правова організація забезпечення екологічної безпеки передбачає розкриття не тільки статичних елементів структури, але й їхню динаміку в процесі розвитку відповідно до функціональної діяльності організаційних структур у межах існуючої системи правового забезпечення екологічної безпеки» [81, с. 136].

Отже, з метою розкриття сутності механізму правового регулювання екологічної безпеки, обов'язковим є дослідження системи державних органів (державних інституцій) та державно-правових засобів, за допомогою яких він реалізується, включаючи організаційно-структурні, функціонально-правові, економіко-правові засоби забезпечення екологічної безпеки. Враховуючи таке, під механізмом державно-правового регулювання екологічної безпеки слід розуміти сукупність державно-правових засобів, спрямованих на забезпечення функціонування діяльності, спроможної посилювати рівень екологічної безпеки, попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для населення та природних систем, локалізацію проявів екологічної небезпеки.

4.2 Організаційно-правові засади регулювання екологічної безпеки

Загально визнано, що з метою вирішення екологічних проблем вимагається координація зусиль усіх учасників суспільних відносин у сфері взаємодії природи і суспільства шляхом здійснення заходів, спрямованих на створення збалансованої системи державного регулювання охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки. В еколого-правовій літературі пропонується вважати таку систему заходів складовою правової організації забезпечення екологічної безпеки, в якій відбиваються принципи, ознаки та особливості організаційно-правових засад забезпечення екологічної безпеки, дотримання вимог законодавства у цій сфері [100, с. 136].

У сфері забезпечення екологічної безпеки така система базується на взаємодії зусиль органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань, виробничих структур, які беруть участь в управлінні щодо здійснення координаційних, контрольно-наглядових, превентивно-обмежувальних, інформаційних, ліцензійних, сертифікаційних та інших функціонально-розпорядчих дій та їх санкціонування.

Теоретичні підходи до організаційно-правових засад в галузі екології викладені в працях вчених-правників, які розвивають вчення про управління в галузі екології (тектоєкологію), зокрема: В.І. Андрейцева, А.П. Гетьмана, О.К. Голіченкова, М.І. Єрофєєва, Н.Р. Малишевої, Ю.С. Шемшученка та інших.

Однак, слід зазначити, що в сучасному законодавстві відсутній єдиний підхід щодо поняття екологічного управління. Причому, нерідко, навіть у межах одного закону вживаються декілька різних термінів. Так, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» у статті 16 визначає повноваження органів управління охороною навколишнього природного середовища, хоча на нашу думку, такий підхід є застарілим та звуженим, оскільки поза увагою залишаються природоресурсні (раціональне використання природних ресурсів) та антропоохоронні (забезпечення екологічної безпеки) відносини. Проте, у статті 49 цього ж Закону вже йдеться про необхідність проведення екологічного аудиту з метою якісного формування системи екологічного управління.

Така ж неоднозначність законодавця прослідковується і у положеннях Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року, в якій мова йде про необхідність створення інтегрованої системи екологічного управління. Свого часу, в положеннях Закону України «Про підтвердження відповідності» від 17 травня 2001 року, який зараз не діє, вже вживалось поняття «система екологічного управління», яке визначалось як сукупність організаційної структури, діяльності та відповідних ресурсів і методів для формування, здійснення, аналізу і актуалізації екологічної політики.

Очевидно, що положення Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших нормативно-правових актів, у яких все ще вживаються словосполучення «управління охороною навколишнього природного середовища» тощо, потребують зміни шляхом запровадження єдиного для законодавства поняття – «екологічне управління», як такого, що найбільш повно окреслює правовідносини, що виникають у процесі здійснення управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки [727, с. 9-14; 225, с. 42-43].

На лаконічність застосування вказаного терміну має впливати, на нашу думку, його стандартне визначення. Так, в офіційному перекладі міжнародного стандарту ISO 14001 Environmental Management Systems. Requirements with guidance for use – Національному стандарті України ДСТУ ISO 14001:2006 «Системи екологічного керування. Вимоги та настанови щодо застосування» [728], використовується термін «екологічне керування», в той час, як у тексті самого стандарту російською мовою «management» перекладається як «управление», а сама назва звучить як: «Системы экологического управления. Требования и руководящие указания по применению». В той же час, у офіційному перекладі стандарту ISO 14001 Environmental Management Systems. General guidelines on principles, systems and support techniques – Національного стандарту України ДСТУ ISO 14004:2006 «Системи екологічного управління. Загальні настанови щодо принципів, систем та засобів забезпечення» [729], що здійснювався одними і тими ж фахівцями, вже використовується словосполучення «системи екологічно управління».

Традиційно управління в екологічному праві розглядають у широкому та вузькому значеннях, беручи за критерій його розмежування по колу суб'єктів управлінської

діяльності. Так, управління у широкому значенні охоплює собою систему та діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування і громадських організацій щодо здійснення заходів охорони довкілля (дане розуміння управління знайшло своє закріплення в ст. 16 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Управління ж у вузькому значенні – це правореалізаційна, підзаконна, виконавчо-розпорядча діяльність державних органів виконавчої влади і виконавчих органів місцевого самоврядування, громадських інституцій, виробництв, яка спрямована на забезпечення охорони, збереження, раціональне використання і відновлення довкілля.

Система державних органів, які здійснюють екологічне управління та керівництво базується на загально визнаному поділі їх на органи загальної і спеціальної компетенції [100, с. 135]. Більшість науковців-екологів підтримують саме таку структуру державних органів управління [730, с. 34; 296, с. 206-209; 251, с. 226-237; 304, с. 169-182].

Оскільки державне управління у сфері забезпечення екологічної безпеки виступає різновидом державного екологічного управління, в його системі так само можна виділити органи загальної і спеціальної компетенції. Проаналізуємо повноваження цих органів у зазначеній галузі.

Так, до органів *загальної* компетенції належать органи державної влади, для яких функції управління в цій сфері не є основними, тому вони поряд з загальними управлінськими повноваженнями соціально-економічного характеру наділені компетенцією і в сфері забезпечення екологічної безпеки. Це, зокрема: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада Міністрів АРК, обласні і районні державні адміністрації та органи місцевого самоврядування [251, с. 226]. Відповідно до положень Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. саме ці органи покликані забезпечувати основні засади технічної та екологічної безпеки.

Зокрема, *Верховна Рада України*, згідно із ст. 75 Конституції України виступає єдиним органом законодавчої влади в Україні. Її повноваження закріплені в ст. 85 Основного Закону та ст. 13 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». До повноважень Верховної Ради України у сфері забезпечення екологічної безпеки належать, зокрема: прийняття законів щодо охорони навколишнього природного

середовища та забезпечення екологічної безпеки; визначення основних напрямів державної політики у зазначеній сфері; затвердження державних екологічних програм; визначення повноважень органів місцевого самоврядування (рад), порядку організації та діяльності органів управління в галузі забезпечення екологічної безпеки; визначення правових основ регулювання відносин у галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі щодо прийняття рішень про обмеження, зупинення (тимчасово), або припинення діяльності підприємств і об'єктів, в разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища; встановлення правового режиму зон надзвичайної екологічної ситуації, статусу потерпілих громадян та оголошення таких зон на території держави тощо.

Основними повноваженнями Верховної Ради України у сфері законотворення є прийняття законів у галузі регулювання відносин щодо забезпечення екологічної безпеки. Так, зокрема, це норми відповідні Конституції України, Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про перевезення небезпечних вантажів», «Про відходи», «Про об'єкти підвищеної небезпеки», «Про оцінку впливу на довкілля» та ін.

До сфери повноважень Верховної Ради України у галузі забезпечення екологічної безпеки, згідно законодавства, належить також і здійснення контролю за використанням та охороною природних ресурсів у різноманітних формах. Зокрема, на пленарних засіданнях Верховної Ради України проводяться парламентські слухання щодо дотримання вимог екологічного законодавства в Україні та напрямів реалізації і вдосконалення екологічної політики [731]; заслуховуються щорічні та позачергові послання Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України, які містять, в тому числі, й питання охорони довкілля та екологічної безпеки України [732; 733, с. 552-556]; розглядається програма діяльності Кабінету Міністрів України, в якій визначаються й природоохоронні заходи [734]; розглядаються і затверджуються укази Президента України про введення надзвичайного стану в разі виникнення аварій, катастроф, стихійного лиха, які створюють загрозу життю і здоров'ю населення, а також про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації [735] тощо. Парламентський контроль у сфері забезпечення екологічної безпеки народні

депутати можуть здійснювати також шляхом подання депутатських запитів на ім'я керівників центральних органів державної законодавчої, виконавчої та судової влади, Генерального Прокурора України, інших уповноважених осіб і т. ін.

Значну роль у забезпеченні екологічної безпеки відіграє *Президент України*, повноваження якого визначені в ст. 106 Конституції України. На нього покладається забезпечення державної незалежності, національної безпеки, здійснення керівництва у сфері національної безпеки (у тому числі й екологічної). Він оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації з наступним затвердженням такого рішення Верховною Радою України, очолює *Раду національної безпеки і оборони (РНБО)*, яка створюється при Президентові України для координації питань національної, в тому числі екологічної безпеки й оборони.

Так, наприклад, Радою національної безпеки і оборони України 27 лютого 2009 р. було прийнято Рішення «Про біологічну безпеку України», що затверджено Указом Президента України від 6 квітня 2009 р. № 220/2009 [736], відповідно до якого РНБО визнала існуючий стан біологічної безпеки таким, що не відповідає національним інтересам та вимогам національної безпеки України та не забезпечує ефективну протидію біологічним загрозам населенню, сільському господарству, довкіллю тощо та визначила серед подальших пріоритетних завдань органів виконавчої влади здійснення системних заходів з ефективної організації систем біобезпеки держави, протидії проявам біотероризму, захист населення від безконтрольного та протиправного розповсюдження генетично модифікованих організмів, збереження здорового та безпечного природного середовища.

Крім того, відповідно до п. 23 рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: «враховуючи наявність на території України та сусідніх держав екологічно небезпечних об'єктів, а також певну ймовірність застосування у війні з боку противника зброї масового знищення, сили безпеки і оборони та населення України готуються до дій в умовах радіаційного, хімічного забруднення та бактеріологічного зараження, великих пожеж і значних зон затоплення» [737].

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, відповідальним перед Президентом України та підконтрольним і підзвітним Верховній Раді України (ст. 113 Конституції України). Відповідно до свого статусу Кабінет Міністрів України здійснює різноманітні функції, які поширюються на сферу охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. У загальних рисах ці функції визначені у ст. 116 Конституції, в Законах України «Про Кабінет Міністрів України», «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 17) та в інших актах законодавства.

Зокрема, Кабінет Міністрів України: здійснює реалізацію екологічної політики; забезпечує розробку державних екологічних програм; координує діяльність центральних органів виконавчої влади, інших установ та організацій України у питаннях охорони навколишнього природного середовища; встановлює порядок розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів; встановлює порядок визначення збору та її граничних розмірів за користування природними ресурсами, забруднення навколишнього природного середовища, розміщення відходів, інші види шкідливого впливу на нього тощо (ст. 17 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Кабінет Міністрів України реалізує свої повноваження різноманітними засобами. Насамперед, це здійснюється шляхом прийняття постанов та розпоряджень із ключових питань управління в цій сфері, зокрема, постанов, якими затверджуються повноваження органів державної виконавчої влади, які реалізують державну екологічну політику України; постанов, якими затверджуються окремі обов'язки у сфері забезпечення екологічної безпеки, як то: від 9 листопада 2016 р. № 804 «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами, що підлягає ліцензуванню, та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) Міністерством екології та природних ресурсів» [738], від 16 листопада 2002 р. № 1788 «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної

небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру» та багато інших.

Важливими напрямками діяльності Кабінету Міністрів України є й організація розробки і внесення до Верховної Ради України проектів законів з охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, екологічної безпеки, а також забезпечення розвитку міжнародно-правового співробітництва в галузі охорони навколишнього природного середовища. Так, згідно із зобов'язаннями міжнародних договорів, стороною яких є Україна, Кабінет Міністрів України, розпорядженням від 7 грудня 2016 р. № 932-р, схвалив Концепцію реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, метою якої визначив вдосконалення державної політики у сфері зміни клімату для досягнення сталого розвитку держави, створення правових та інституційних передумов для забезпечення поступового переходу до низьковуглецевого розвитку за умови економічної, енергетичної та екологічної безпеки і підвищення добробуту громадян. Зазначена Концепція визначає підстави для подальшого розроблення проектів законів та інших нормативно-правових актів, стратегій та планів заходів щодо їх реалізації для різних складових державної політики у сфері зміни клімату. Іншим розпорядженням від 15 квітня 2015 р. № 371-р Кабінет Міністрів України схвалив розроблені Міністерством екології та природних ресурсів плани імплементації деяких актів законодавства ЄС [739].

Крім того, 3 квітня 2017 року, на у позачерговому засіданні Кабінету Міністрів України було схвалено Середньостроковий план дій, який визначає основні пріоритети роботи Уряду до 2020 року, серед яких, сфері охорони навколишнього природного середовища присвячено 6 питань (збереження природної спадщини; стале управління водними ресурсами та реформування державної системи управління у сфері охорони вод; впровадження інтегрованої електронної системи екологічного врядування з урахуванням європейських підходів; пріоритет щодо розвитку мінерально-сировинної бази України, а також запобігання зміні клімату та ефективне та безпечне поводження з відходами) [740], які також виступають ваговим правовим засобом у механізмі забезпечення екологічної безпеки держави і т. ін.

Місцеві державні адміністрації. Повноваження і статус цих органів у означеній сфері визначаються ч. 3, 4 ст. 136, ст.ст. 118, 119 Конституції України, ст. 18 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а також нормами Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р., іншими актами законодавства України. Ці органи в сфері забезпечення екологічної безпеки здійснюють виконавчі повноваження, віднесені до їх відання з питань транспорту, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки.

Так, місцеві державні адміністрації – обласні, районні, Київська та Севастопольська міські – відповідно до ст. 2 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» здійснюють виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізують повноваження, делеговані відповідною радою. За Законом України «Про місцеві державні адміністрації» (ст. 21) в галузі використання та охорони земель, природних ресурсів і охорони довкілля місцева державна адміністрація: 1) розробляє, подає на затвердження відповідної ради та забезпечує виконання регіональних екологічних програм; звітує перед відповідною радою про їх виконання; вносить до відповідних органів пропозиції щодо державних екологічних програм; 2) вживає заходів до відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону довкілля підприємствами, установами, організаціями і громадянами; 3) інформує населення про екологічно небезпечні аварії та ситуації, стан довкілля, а також про заходи, що вживаються до його поліпшення; 4) організовує роботу з ліквідації наслідків екологічних аварій; 5) вносить пропозиції в установленому законом порядку про зупинення діяльності підприємств, установ, організацій у разі порушення ними законодавства про охорону довкілля та санітарних правил тощо.

Місцеві державні адміністрації, в межах свої повноважень, відповідно до Конституції України та ст. 21 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», зокрема: 1) розробляють та забезпечують виконання затверджених у встановленому законом порядку програм раціонального використання земель, лісів, підвищення родючості ґрунтів, що перебувають у державній власності; 2) розробляють, подають на затвердження відповідної ради та забезпечують виконання регіональних екологічних програм; звітують перед відповідною радою про їх виконання; вносять до відповідних

органів пропозиції щодо державних екологічних програм; 3) вживають заходів до відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону довкілля підприємствами, установами, організаціями і громадянами; 4) інформують населення про екологічно небезпечні аварії та ситуації, стан довкілля, а також про заходи, що вживаються до його поліпшення; 5) вносять пропозиції в установленому законом порядку про зупинення діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності у разі порушення ними законодавства про охорону довкілля та санітарних правил; 6) розробляють і забезпечують дотримання правил користування водозабірними спорудами, призначеними для задоволення питних, побутових та інших потреб населення, зони санітарної охорони джерел водопостачання; обмежують або забороняють використання підприємствами питної води у промислових цілях; 7) здійснюють контроль за використанням відходів з урахуванням їх ресурсної цінності та вимог безпеки для здоров'я людей і навколишнього природного середовища та розглядають справи про адміністративні правопорушення або передають їх матеріали на розгляд інших державних органів у разі порушення законодавства про відходи тощо.

Так, наприклад, Стрийською районною державною адміністрацією Львівської області розроблено Екологічну програму на 2013-2017 роки, яка затверджена рішенням від 27 червня 2013 р. № 223 [741], метою якої є забезпечення безпечного існування оточуючого середовища шляхом мінімізації впливу на нього людського фактору, охорона довкілля, благоустрій населених пунктів та екологічний комфорт населення району, що реалізується за рахунок таких заходів, як, зокрема:

1) поліпшення стану атмосферного повітря та водних ресурсів. Основними напрямками діяльності у цій сфері є: а) зменшення викидів забруднюючих речовин від автотранспортних засобів; б) розвиток виробничих технологій, які забезпечували б мінімальні викиди; в) модернізація котелень району та перехід на альтернативні види палива з умовою економічної доцільності проєктів; г) контроль та недопущення спалювання промислових та побутових відходів, рослинних залишків для попередження забруднення атмосфери населених пунктів району; д) поліпшення контролю якості атмосферного повітря і повітряного середовища в житлових та громадських приміщеннях. Проведення ревізії вентиляційних систем дитячих та навчальних закладів,

лікувальних та житлових приміщень; е) реконструкція існуючих систем збору та очистки зливової каналізації; є) посилення боротьби з втратами води в масштабах населених пунктів, ремонт та заміна водопровідних мереж; ж) впровадження схем контролю за станом водопровідних мереж; з) ефективне використання нових методів і технологій очищення стічних вод; и) контроль за використанням пестицидів, захист природних вод від їх негативного впливу; і) захист підземних вод та доведення якості колодязної води до санітарних норм; ї) модернізація каналізаційних колекторів; к) реконструкція та будівництво водопровідно-каналізаційних мереж;

2) збереження земельних ресурсів, шляхом: а) проведення ґрунтозахисних та водоохоронних робіт, які дозволяють підвищити врожайність сільськогосподарських земель; б) запобігання забрудненню земель пестицидами, нафтопродуктами, відходами виробництва та іншими хімічними речовинами; в) посилення контролю за використанням засобів захисту рослин; г) пошук шляхів використання відходів рослинництва та тваринництва; д) рекультивація земель є важливим чинником збереження земельного фонду району, повернення до природного стану порушених в результаті діяльності людини земель; е) забезпечення реалізації комплексних заходів по охороні земель від шкідливих процесів, недопущення розміщення, будівництва та експлуатації об'єктів, що негативно впливають на стан земель;

3) визначення порядку поводження з відходами за рахунок: а) подальшої організації роздільного збору сміття; б) вжиття заходів, спрямованих на зменшення небезпечних властивостей відходів; в) контролю за збором та вивезенням побутових відходів; г) здійснення заходів Програми поводження з токсичними відходами;

4) збереження надр та вдосконалення заходів природокористування, шляхом: а) рекультивації порушених розробкою земель та своєчасного повернення їх землекористувачам у належному стані; б) попередження хімічного забруднення геологічного середовища і, насамперед, прісних підземних вод; в) попередження зміни гідрогеологічних і інженерно-геологічних умов у секторах інтенсивного техногенного впливу внаслідок активізації карстових, суфозійних і зсувних процесів, переробки берегів водоймищ, підтоплення, порушення водного балансу, осідання земної поверхні й інших негативних явищ.

В той-же час, головною проблемою в процесі реалізації таких заходів в Програмі відзначена повна відсутність бюджетного фінансування.

Нажаль, така практика недофінансування екологічних заходів з боку держави сьогодні є досить поширеною. Наприклад, через використання коштів держбюджету на заходи з реконструкції очисних споруд, розташованих на території АР Крим та міста Севастополя у 2010-2012 роках, що здійснювалося без належного внутрішнього контролю за станом фінансової дисципліни, обліку та звітності, такі заходи були виконані лише на 50 відсотків, що стало причиною до подальшого збільшення обсягів скидання неочищених стічних вод, через що стан акваторії Азово-Чорноморського узбережжя продовжує погіршуватися [742].

Про недофінансування природоохоронних заходів піднімали питання і на XXVI сесії Львівської обласної ради під час обговорення ситуації, яка склалася в наслідок приватизації публічного акціонерного товариства «Стебницьке гірничо-хімічне підприємство «Полімінерал» в результаті чого депутати звернулися до Кабінету Міністрів України з проханням запобігти небезпеці для навколишнього природного середовища і населення в зоні впливу підприємства [743].

Такої позиції притримується й Національний інститут стратегічних досліджень, яким проведений аналіз виконання екологічних цільових програм в Україні. Вважається, що основними проблемами належного виконання таких програм сьогодні є: 1) недофінансування екологічних цільових програм, що призводить до розпорошення бюджетних коштів та суттєвого зниження ефективності; 2) невирішеність принципових проблем вибору пріоритетів для формування екологічних програм, відсутність відпрацьованого механізму відбору проблем, спрямованість заходів досягнення мети на подолання наслідків, а не на превентивні заходи; 3) відсутність прив'язки фінансування екологічних цільових програм з можливостями бюджету протягом усього терміну виконання програми; 4) низький рівень програмної та міжпрограмної узгодженості на фоні великої кількості напрямів та значної кількості екологічних цільових програм призводить до дублювання завдань і заходів таких програм, що створює можливості фінансування за рахунок бюджетних коштів одних і тих же заходів у рамках різних програм; 5) відсутність надійного моніторингу та жорсткого контролю за ходом

виконання екологічних цільових програм, що не дозволяє оперативно здійснювати та корегувати процес їх втілення в життя [744].

Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад відповідно до Конституції України та Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» створюються сільськими, селищними, міськими, районними в містах (у разі їх створення) радами для здійснення виконавчих функцій і повноважень місцевого самоврядування у межах, визначених цим та іншими законами. Виконавчі органи місцевих рад поєднують самоврядне управління із державним управлінням (у межах делегованих повноважень органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища) охороною довкілля, забезпеченням екологічної безпеки та природокористуванням. На виконавчі органи місцевих рад покладається: а) вирішення відповідно до власних (самоврядних) повноважень (ст. 33 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні») таких питань: визначення в установленому порядку розмірів відшкодувань підприємствами, установами та організаціями за забруднення довкілля та інші екологічні збитки; підготовка і подання на затвердження ради проектів місцевих програм охорони довкілля, участь у підготовці загальнодержавних і регіональних програм охорони довкілля; б) здійснення делегованих повноважень органів державного управління: здійснення необхідних заходів щодо ліквідації наслідків екологічних катастроф, стихійного лиха, епідемій, епізоотій, інших надзвичайних ситуацій, інформування про них населення; визначення території для складування, зберігання або розміщення виробничих, побутових та інших відходів відповідно до законодавства.

Наприклад, відповідно до рішення сесії Гусарівської сільської ради Балаклійського району Харківської області від 7 листопада 2014 р. № 427 затверджено Екологічну програму на 2014-2019 роки [745], основною метою якої визнано: проведення ефективної і цілеспрямованої діяльності організації і координації заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів на перспективу.

Встановлено, що основним завданням Програми є: а) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та

іншої діяльності; б) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей; в) запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; г) збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів та комплексів; д) науково-обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище; е) поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища.

Проте, основне навантаження щодо організації виконання зобов'язань держави в частині забезпечення екологічної безпеки покладається на органи *спеціальної* компетенції, які в науці екологічного права додатково класифікуються, зокрема, на органи спеціальної компетенції та інші органи; на надгалузеві, галузеві та відомчі; на спеціальні екологічні органи; органи виконавчої влади поресурсової компетенції; органи виконавчої влади у сфері охорони природних комплексів; спеціальні неекологічні органи виконавчої влади; органи виконавчої влади із забезпечення екологічної безпеки; єдину державну систему цивільного захисту тощо [746, с. 72-108].

В основу нашого дослідження буде покладено класифікацію органів спеціальної компетенції у сфері забезпечення екологічної безпеки на органи: спеціальної, функціональної та галузевої компетенції.

Безумовно, що центральне місце в системі органів спеціальної компетенції у галузі охорони довкілля посідає *Міністерство екології та природних ресурсів України*. Функції, тобто напрями діяльності, організація роботи цього органу визначаються законами України та конкретизуються в Положенні про нього, яке затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 р. № 32. Згідно з Положенням, Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінприроди України) є центральним органом державної виконавчої влади, підвідомчим Кабінету Міністрів України, є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні і забезпеченні реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної та у межах своєї компетенції біологічної, генетичної та радіаційної безпеки, поводження з відходами, пестицидами і агрохімікатами, збереження озонового шару, регулювання негативного антропогенного впливу на зміну

клімату та адаптації до його змін і виконання у межах компетенції вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї тощо.

Основним завданнями Мінприроди України в цій галузі є, зокрема: 1) забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері екологічної та в межах повноважень, передбачених законом, біологічної і генетичної безпеки; поводження з відходами, у тому числі радіоактивними; поводження з пестицидами та агрохімікатами; 2) державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства про екологічну та радіаційну безпеку, з питань поводження з відходами (крім поводження з радіоактивними відходами), небезпечними хімічними речовинами, пестицидами та агрохімікатами, дотримання вимог біологічної і генетичної безпеки щодо біологічних об'єктів природного середовища під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованих організмів у відкритій системі; 3) здійснення державного контролю у сфері збереження озонового шару, регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін і виконання вимог Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї [635; 747] тощо.

Для організації та здійснення державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки у складі Мінприроди України діє *Державна екологічна інспекція* (Положення про Державну екологічну інспекцію затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 р. № 275), яка в структурі нашої класифікації належить до органів спеціальної компетенції. Основними завданнями Держекоінспекції є:

- участь у межах своєї компетенції в реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів (земля, надра, поверхневі води, атмосферне повітря, тваринний та рослинний світ, природні ресурси територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України), поводження з відходами (крім поводження з радіоактивними відходами), небезпечними хімічними речовинами,

пестицидами та агрохімікатами, екологічної та в межах компетенції радіаційної безпеки тощо;

- здійснення державного контролю за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання, відтворення та охорону природних ресурсів, екологічну та в межах своєї компетенції радіаційну безпеку, поводження з відходами (крім поводження з радіоактивними відходами) та небезпечними хімічними речовинами тощо.

Наприклад, відповідно до Публічного звіту Держекоінспекції України за 2016 рік [748], з метою удосконалення нормативно-правової бази у сфері охорони довкілля Держекоінспекцією України у 2016 році розроблено наступні проекти наказів Мінприроди України, зокрема: 1) «Про затвердження Положення про порядок опломбування або опечатування підприємств, окремих їх цехів (дільниць) і одиниць обладнання у разі обмеження чи зупинення (тимчасово) діяльності підприємств і об'єктів»; 2) «Про затвердження Положення про екологічний та радіологічний контроль товарів (вантажів) і транспортних засобів у пунктах пропуску через державний кордон та в зонах діяльності митниць призначення і відправлення»; 3) «Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірок суб'єктів господарювання щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства»; 4) «Про затвердження Змін до уніфікованих форм актів перевірок дотримання вимог природоохоронного законодавства, що містять перелік питань для здійснення планових заходів державного нагляду (контролю)» та ін.

Держекоінспекція України для виконання покладених на неї завдань утворює свої територіальні органи – державні екологічні інспекції в областях, містах Києві та Севастополі, Державну Азовську морську екологічну інспекцію, Державну Азово-Чорноморську екологічну інспекцію, Державну екологічну інспекцію Північно-Західного регіону Чорного моря [749; 750].

Відповідно до Наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 4 листопада 2011 р. № 429 затверджено Положення про морські екологічні інспекції [751]. Основними завданнями цих Інспекцій є здійснення державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання

природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, а саме за використанням і охороною морського середовища і природних ресурсів внутрішніх морських вод, територіального моря, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України, додержанням норм екологічної та радіаційної безпеки; додержанням установлених лімітів використання природних ресурсів, нормативів викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище; додержанням екологічних вимог у процесі транспортування пестицидів і агрохімікатів, токсичних та радіоактивних речовин, виробничих, побутових та інших відходів; додержанням екологічних вимог під час транспортування вантажів у пунктах пропуску через державний кордон.

Інспекції відповідно до покладених на них завдань здійснюють державний контроль у процесі експлуатації механічних транспортних засобів, суден, військових кораблів та інших плавучих об'єктів і споруд, що перебувають у внутрішніх морських водах, територіальному морі. Об'єктами контролю цих Інспекцій є всі українські та іноземні судна, кораблі та інші плавучі об'єкти і морські споруди незалежно від форм власності, діяльність яких здійснюється у внутрішніх морських водах та територіальному морі України.

В той-же час, відповідно до розділу XVII Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої постановою Верховної Ради України від 11 грудня 2014 р. № 26-VIII [752] та на виконання розділу III пункту 11 «Плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік», затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 травня 2016 р. № 418-р [753], Держекоінспекція України взяла участь у розробці Концепції реформування системи державного природоохоронного контролю (далі – Концепція), проект якої було розміщено сайті Міністерства екології та природних ресурсів України для громадського обговорення [754].

В даній Концепції пропонується: 1) утворення Державної природоохоронної служби України (Держекобезпека) та ліквідація Державної екологічної інспекції України; 2) скасування обов'язкового планового екологічного контролю для суб'єктів малого та середнього бізнесу; 3) ліквідація постів екологічного контролю в пунктах пропуску через державний кордон, морських Державних екологічних інспекцій – Азовської та Північно-Західного регіону Чорного моря; 4) утворення територіальних

підрозділів за принципом еколого-ресурсних та еколого-техногенних округів, замість 28 обласних 10 територіальних округів (*еколого-ресурсні*: Карпатський територіальний округ (Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Львівська області); Північно-західний територіальний округ (Волинська, Рівненська області); Подільський територіальний округ (Тернопільська, Хмельницька, Вінницька області); Поліський територіальний округ (Київська, Житомирська, Чернігівська області); Центральний територіальний округ (Кіровоградська, Черкаська області); Причорноморський територіальний округ (Одеська, Миколаївська, Херсонська області, АР Крим); *еколого-техногенні*: Столичний територіальний округ (м. Київ, Чорнобильська зона); Придніпровський територіальний округ (Дніпропетровська, Запорізька області); Східний територіальний округ (Полтавська, Харківська, Сумська області); Південно-східний територіальний округ (Донецька, Луганська області).

Дійсно, сучасна система екологічного контролю потребує певного удосконалення, однак до вище зазначеної Концепції є певні зауваження. По-перше, щодо зміни правового статусу Державної екологічної інспекції на Державну природоохоронну службу. Якщо до повноважень Інспекції, як до центрального органу виконавчої влади [755], належить більшість функцій контрольно-наглядового характеру за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства, то Служба є центральним органом виконавчої влади, більшість повноважень якої становлять функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам. У зв'язку з цим виникає логічне запитання: для яких повноважень буде створено зазначений орган та його територіальні підрозділи?

По-друге, щодо зміни назви вказаного органу. В Концепції мова йде про ліквідацію Державної екологічної інспекції України та утворення Державної природоохоронної служби України, яка у скороченому варіанті буде називатись Держекобезпека. Вважаю, що такий підхід є недоречним, з урахуванням вище наведеного висновку про те, що складовими екологічної безпеки є раціональне природокористування та охорона навколишнього природного середовища. Якщо й здійснювати відповідне реформування даного органу державної виконавчої влади, то його доцільніше називати Державна

служба України з охорони навколишнього природного середовища, а термін «екологічна безпека» доцільніше, на мою думку, було б застосувати до назви центрального органу виконавчої влади у цій сфері, тобто сучасного Міністерства екології та природних ресурсів України, оскільки, враховуючи специфіку його повноважень, навряд чи можна сказати, що цей орган займається питаннями екології, бо екологія – це вчення, наука, розділ біології, що вивчає закономірності взаємовідношень організмів з навколишнім середовищем, а також організацію і функціонування надорганізмових систем (популяцій, видів, біоценозів, біосфери) [756, с. 45]. Рациональне ж природокористування є складовою охорони навколишнього природного середовища, де остання визначається як система заходів, за допомогою яких забезпечується екологічна безпека.

По-третє, не узгоджена мета Концепції, як-от: «необхідність зменшення тиску на бізнес-середовище та скасування обов'язкового планового екологічного контролю для суб'єктів малого та середнього бізнесу у зв'язку з поширенням та зростанням екологічного правового нігілізму» з положеннями про те, що: «дискредитацію і фактичне руйнування системи державного екологічного нагляду (контролю) здійснюють лобісти великого промислового і аграрного бізнесу»! Вважаю, що розробники вказаної Концепції самі проявили правовий нігілізм і тому не має підстав для як для скасування державної функції нагляду та контролю в екологічній сфері, запровадженої законами не лише на національному, а й на міжнародному та європейському рівнях, так і реформування існуючої системи державного екологічного контролю.

Звичайно ж, сучасне національне екологічне законодавство занадто обтяжливе нормативно-правовою базою, однак це не є підставою для невиконання або неналежного виконання його положень. З метою уніфікації реалізації контрольної-наглядової діяльності прийнято Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», який визначає загальні засади для здійснення будь-якого виду нагляду (контролю) в державі. Однак, важливість екологічного контролю у контексті конституційного обов'язку держави забезпечувати екологічну безпеку доцільно посилити шляхом прийняття спеціального Закону України «Про екологічний контроль», питання про можливість прийняття якого вже порушувалося в літературі [757, с. 72-73].

Крім того, скасування обов'язкового планового екологічного контролю для суб'єктів малого та середнього бізнесу потягне за собою порушення ряду екологічних принципів, закріплених у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», на яких базується функція екологічного контролю і нагляду як обов'язкова, зокрема: а) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності; б) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей та інше.

До того ж, ст. 10 цього ж Закону містить систему гарантій належної реалізації екологічних прав громадян, до яких віднесено, в тому числі: обов'язок центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації об'єктів економіки (п. «б»); здійснення державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища (п. «г»).

В проєкті Концепції, в рамках децентралізаційних процесів, мова йде також й про передачу окремих функцій природоохоронного контролю місцевим громадам (засмічення землі, контроль об'єктів ПЗФ місцевого значення, полювання, браконьєрство, поводження з відходами), а також організації діяльності інституту громадських інспекторів з охорони довкілля – «Екологічних шерифів» на базі місцевих громад.

Але чи вирішить таке реформування проблеми сучасної контрольної-наглядової діяльності у природоохоронній сфері?

Вважаю, що таке рішення є неоднозначним для практики реалізації даних положень, хоча б на тій підставі, що відповідно до п. 3.7. Наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 27 лютого 2002 року № 88 «Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля» [758] такі інспектори мають виконувати роботу «на громадських засадах, без увільнення від основної роботи і без додаткової оплати праці». На моє глибоке переконання це є однією з основних

підстав того, чому станом на сьогоднішній день інститут громадських екологічних інспекторів не отримав широкого розвитку, а такі заходи, як контроль за засміченням землі, об'єктів ПЗФ місцевого значення, полюванням, браконьєрством, поведженням з відходами потребує постійної, щоденної уваги, яку не можна забезпечити сучасною системою діяльності зазначених громадських інспекторів [759, с. 97-100].

31 травня 2017 року дана Концепція була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 616-р [760]. В офіційному варіанті даного документу, з урахуванням значної кількості зауважень до його тексту, єдине що було зроблено, так це – використання замість запропонованої у проекті нової назви органу терміну «Служба», виключення з тексту нормативного акту терміну «Екологічний шериф», а також збільшення чисельності територіальних підрозділів запропонованої Служби з 10 територіальних округів на 10 міжрегіональних органів та 27 спеціальних обласних чомусь «інспекційних» управлінь у їх складі.

В підпорядкуванні Міністерства екології та природних ресурсів України сьогодні діють й Державне агентство водних ресурсів України та Державна служба геології та надр України, які мають відповідні повноваження у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Зокрема, *Державне агентство водних ресурсів України* (Держводагенство) здійснює свою діяльність на підставі Положення про нього, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 393 та яким передбачено виконання наступних завдань, зокрема: 1) видача дозволу на проведення днопоглиблювальних робіт та робіт з прокладання кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на землях водного фонду (крім будівельних робіт і робіт на землях прибережних захисних смуг морів і на землях, зайнятих морями); 2) забезпечення функціонування системи державного моніторингу довкілля в частині проведення радіологічних і гідрохімічних спостережень на водних об'єктах комплексного призначення, транскордонних водотоках, водогосподарських системах міжгалузевого і сільськогосподарського водопостачання, в зонах впливу атомних електростанцій; 3) здійснення заходів щодо екологічного оздоровлення поверхневих вод та догляду за ними; 4) погоджує межі зон санітарної охорони водних об'єктів; 5) здійснення в межах повноважень разом з іншими органами

виконавчої влади заходів щодо запобігання надзвичайним ситуаціям, зменшення руйнівних наслідків повеней, забезпечення безаварійного пропуску паводкових вод та льодоходу; 6) розробляє схеми комплексного використання та охорони водних ресурсів, формує довгостроковий прогноз водогосподарських балансів, бере участь у вирішенні питань, пов'язаних із міждержавним розподілом стоку річок і використанням прикордонних вод; 7) проведення аналізу якості поверхневих вод та сповіщення органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, а також населення через засоби масової інформації про рівень забрудненості таких вод; організація розроблення оперативних та довгострокових прогнозів зміни екологічного стану водних об'єктів і меліорованих земель; 8) здійснення інших повноважень, визначених законами України та пов'язані з виконанням покладених на нього Президентом України завдань.

Державна служба геології та надр України (Держгеонадра України) здійснює свою діяльність на підставі Положення про неї, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1174. Згідно з даним нормативним актом Держгеонадра України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України (далі – Міністр), входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, в тому числі й дотримання екологобезпечних вимог у цій сфері, зокрема: здійснює державний контроль за дотриманням нормативів, стандартів та інших вимог щодо геологічного вивчення і використання надр, умов спеціальних дозволів на користування надрами та угод про умови користування надрами тощо.

Деякі повноваження у сфері забезпечення екологічної безпеки реалізуються й *Міністерством охорони здоров'я України*, яке в рамках реформаційних процесів входить тепер до структури органів галузевої компетенції у сфері забезпечення екологічної безпеки. Діяльність цього органу надвідомчого управління регулюється Законами України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», Положенням про нього, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 267. Так, Міністерство охорони здоров'я (МОЗ України) є центральним органом державної

виконавчої влади, підвідомчим Кабінету Міністрів України та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, формування державної політики у сферах санітарного та епідемічного благополуччя населення, створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів, медичних імунобіологічних препаратів і медичних виробів, протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та іншим соціально небезпечним захворюванням.

На МОЗ України, зокрема, покладено: 1) здійснення контролю і нагляду за додержанням санітарного законодавства, державних стандартів, критеріїв та вимог, спрямованих на забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення; 2) вивчення, аналіз і прогнозування показників стану здоров'я населення залежно від стану середовища життєдіяльності людини; 3) взяття участі у розробці заходів, спрямованих на недопущення шкідливого впливу факторів довкілля на здоров'я людини; 4) встановлення в межах своєї компетенції державних стандартів якості питної води; взяття участі у розробці та введенні в дію екологічних нормативів та норм радіаційної безпеки; 5) погодження в установленому законодавством порядку всіх державних стандартів, технічних умов, промислових зразків, іншої нормативно-технічної документації об'єктів, які можуть мати шкідливий вплив на здоров'я населення тощо. Однак такі заходи більшою мірою стосуються лише охорони здоров'я і життя людей, а не всього навколишнього природного середовища в цілому або його окремих компонентів. Наприклад, розробка стандартів якості питної води розрахована лише на її споживання людиною і зовсім не включає безпечність водних ресурсів для тваринного світу зокрема, не враховуючи сільськогосподарських тварин для яких такі вимоги встановлені [761].

Важливе місце у сфері забезпечення екологічної безпеки та подоланні наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру відводиться *Державній службі України з надзвичайних ситуацій* (ДСНС України), яка входить до системи органів виконавчої влади функціональної компетенції і забезпечує реалізацію державної політики у сферах цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, профілактики травматизму невиробничого характеру, а також гідрометеорологічної діяльності.

Повноваження цього органу затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052 «Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій». Основними завданнями ДСНС України є: реалізація державної політики у сферах цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, профілактики травматизму невиробничого характеру, а також гідрометеорологічної діяльності; здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням та виконанням вимог законодавства у сферах пожежної і техногенної безпеки, цивільного захисту, за діяльністю аварійно-рятувальних служб.

Спорідненою за сферою діяльності з попереднім органом є *Державна служба України з питань праці*, яка діє на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 року № 96, основними завданнями у сфері забезпечення екологічної безпеки якої є, зокрема: 1) реалізація державної політики у сферах промислової безпеки, поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, здійснення державного гірничого нагляду; 2) здійснення комплексного управління промисловою безпекою на державному рівні; 3) здійснення державного регулювання і контролю у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки тощо.

Державна інспекція ядерного регулювання України (Держатомрегулювання) – центральний орган виконавчої влади спеціальної компетенції, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, що діє відповідно до Положення про нього, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 363. У своїй діяльності даний орган керується Законами України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 р., «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» від 14 січня 1998 р., «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» від 9 липня 2010 р. [762], «Про Загальнодержавну цільову екологічну програму поводження з радіоактивними відходами» від 17 вересня 2008 р. [763], «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» від 13 грудня 2001 р. [764], «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» від 11 січня 2000 р. [765] та ін.

Держатомрегулювання України забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері безпеки використання ядерної енергії. Держатомрегулювання України здійснює повноваження компетентного органу: з фізичного захисту ядерного матеріалу та ядерних установок відповідно до Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок від 26 жовтня 1979 р.; з питань безпечного перевезення радіоактивних матеріалів відповідно до правил ядерної та радіаційної безпеки при перевезенні радіоактивних матеріалів; з питань аварійного оповіщення та інформування згідно з Конвенцією про оперативне оповіщення про ядерні аварії від 26 вересня 1986 р.

У рамках реалізації принципу екологізації усіх сфер господарювання, важливу роль у забезпеченні екологічної безпеки відіграють галузеві органи виконавчої влади, які реалізують окремі напрямки діяльності економіки держави. До переліку таких органів можна віднести: Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство оборони України, Міністерство інфраструктури України, Державне космічне агентство України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України та підпорядковані їм органи. У положеннях про ці органи визначається їх статус як головних (провідних) органів у системі центральних органів виконавчої влади з певних питань і в контексті з основними завданнями повноваження зазначених органів у галузі охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки у відповідній сфері.

Так, *Міністерство енергетики та вугільної промисловості України* (далі Міненерговугілля України), положення про яке затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 р. № 208 головний орган у системі центральних органів виконавчої влади (далі ЦОВВ) у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики в електроенергетичному, ядерно-промисловому, вугільно-промисловому, торфодобувному та нафтогазовому комплексах.

Міненерговугілля України забезпечує фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання об'єктів, що належать до сфери управління цього ЦОВВ, та перевезень, і контроль за їх здійсненням, а також контролює виконання на підприємствах, в установах, організаціях,

що належать до сфери управління Міненерговугілля України, заходів щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій і проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт у разі виникнення надзвичайних ситуацій відповідно до аварійних планів.

Компетенцією щодо забезпечення екологічної безпеки у сфері військової діяльності наділено *Міністерство оборони України* (далі Міноборони України), положення про яке затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. Так, відповідно до абз. 24 п. 4 Положення, Міноборони України організовує через Генеральний штаб Збройних Сил залучення Збройних Сил до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та здійснення у межах повноважень, передбачених законом, заходів щодо забезпечення екологічної безпеки в Збройних Силах, а також забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, виконання вимог нормативно-правових актів з питань цивільного захисту та екологічної безпеки (абз. 8 п. 5 Положення).

Генштаб ЗСУ є головним військовим органом з планування оборони держави, управління застосуванням ЗСУ, координації та контролю за виконанням завдань у сфері оборони іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами, Державною спеціальною службою транспорту і Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Генштаб ЗСУ контролює проведення робіт, пов'язаних із знешкодженням та знищенням вибухонебезпечних предметів на території військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій ЗСУ.

В структурі Збройних Сил України діють різні підрозділи, в тому числі й Служба зовнішньої розвідки України на яко покладається обов'язок, зокрема, здійснення спеціальних заходів впливу та протидії зовнішнім загрозам національній безпеці України в тому числі й в екологічній сфері (абз. 5 ч. 3 п. 50 Воєнної доктрини України).

Діяльність у сфері екологічної безпеки у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України спрямована на: 1) забезпечення екологічної безпеки повсякденної діяльності; 2) організацію забезпечення екологічної безпеки діяльності Збройних Сил України в умовах впливу на них екологічно несприятливих антропогенних і природних

факторів; 3) відновлення довкілля в процесі повсякденної діяльності військ (сил) після проведення навчань, випробувань, спеціальних робіт, а також після аварій та катастроф на військових об'єктах; 4) військово-наукове супроводження основних завдань забезпечення екологічної безпеки у Збройних Силах України; 5) взаємодію з державними і відомчими органами влади з питань охорони довкілля; 6) здійснення міжнародної співпраці з питань забезпечення екологічної безпеки військової діяльності; 7) ефективну підготовку кадрів з екологічної безпеки та виховання особового складу Міністерства оборони України та Збройних Сил України з питань дотримання природоохоронного законодавства України та забезпечення екологічної безпеки під час повсякденної діяльності та виконанні завдань за призначенням [766, с. 207].

Об'єктами, що становлять підвищену екологічну небезпеку, підпорядкованих Міністерству, є: арсенали; бази (склади) боєприпасів та паливно-мастильних матеріалів; склади зберігання компонентів рідкого ракетного палива. У сфері управління Міністерства оборони України знаходяться могильники радіоактивних відходів (РАВ), які розташовані на території військових частин тощо [766, с. 207].

Важливі повноваження у сфері забезпечення екологічної безпеки належать й *Міністерству аграрної політики та продовольства України* (далі – Мінагрополітики України), відповідно до положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 р. № 1119. Мінагрополітики України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації: державної аграрної політики, політики у сфері сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави, а також в галузях рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів, регулювання рибальства та безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства, ветеринарної медицини, безпечності харчових продуктів, у сферах карантину та захисту рослин, охорони прав на сорти рослин, земельних відносин та топографо-геодезичної і картографічної діяльності, лісового та мисливського господарства, нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі.

Відповідно до покладених на нього завдань Мінагрополітики України затверджує:

1) вимоги до введення системи аналізу ризиків і контролю (регулювання) у критичних

точках або аналогічних систем забезпечення безпеки при виробництві харчових продуктів; 2) програми вибіркового ветеринарно-санітарного та фітосанітарного контролю товарів у процесі їх обігу; 3) положення про здійснення державного контролю та нагляду за якістю ветеринарних препаратів, субстанцій, готових кормів, кормових добавок і засобів ветеринарної медицини, які застосовуються в Україні; 4) порядок здійснення державного контролю та нагляду за дотриманням вимог із виробництва, збереження, транспортування риби, інших водних живих ресурсів і харчової продукції з них, передбачених на експорт; 5) порядок уповноважування лабораторій для проведення ветеринарних діагностичних досліджень з метою державного контролю або державного нагляду; 6) порядок здійснення контролю за знезараженням об'єктів регулювання; 7) перелік документів (їх форм і реквізитів) та відомостей, необхідних для проведення ветеринарного, фітосанітарного та радіологічного контролю; 8) порядок здійснення державного нагляду й державного контролю за дотриманням законодавства про пестициди та агрохімікати в галузі рослинництва тощо.

В структурі Міністерства аграрної політики та продовольства України діє *Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів* утворена постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [767] на базі Державної ветеринарної та фітосанітарної служби і приєднанням до Служби, що утворилася, Державної інспекції з питань захисту прав споживачів і Державної санітарно-епідеміологічної служби.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667 «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів», на Службу, в рамках забезпечення екологічної безпеки, покладено, зокрема: здійснення відповідно до закону державного ветеринарно-санітарного контролю, державного нагляду (контролю) за дотриманням санітарного законодавства, здоров'ям та благополуччям тварин, безпечністю та окремими показниками якості харчових продуктів, ветеринарними препаратами, субстанціями, кормовими добавками, преміксами, кормами та іншими об'єктами санітарних заходів, застосуванням санітарних та ветеринарно-санітарних заходів,

профілактичних і протиепідемічних заходів щодо охорони в межах компетенції території України від проникнення хвороб людей, тварин та рослин з території інших держав або карантинних зон, законодавства щодо зберігання, транспортування, торгівлі та застосування засобів захисту рослин, показників вмісту шкідливих для здоров'я людини речовин та інгредієнтів у тютюнових виробах, які реалізуються на території України; здійснення контролю за виконанням фітосанітарних заходів; здійснення в межах компетенції контролю за факторами середовища життєдіяльності людини, що мають шкідливий вплив на здоров'я населення тощо.

До структури Міністерства аграрної політики та продовольства України також входять Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державне агентство лісових ресурсів України та Державне агентство рибного господарства України на які також покладається обов'язок забезпечувати екологічну безпеку.

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, що утворена відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», шляхом перетворення Державного агентства земельних ресурсів України та постанови Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 15 «Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру» бере участь у забезпеченні екологічної безпеки шляхом раціонального планування територій населених пунктів (т.з. зонуванні).

Державне агентство лісових ресурсів України у сфері забезпечення екологічної безпеки здійснює такі заходи, зокрема: 1) організовує виконання заходів із визначення рівнів радіоактивного забруднення лісів, радіаційний контроль лісової продукції, дозиметричний контроль робочих місць та доз опромінення працівників; 2) забезпечує здійснення наземно-авіаційної охорони лісів від пожеж, незаконних рубок та інших лісопорушень, захист лісу від шкідників і хвороб та іншого шкідливого впливу на території лісового фонду підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління; 3) організовує виконання протипожежних, лісозахисних та інших лісоохоронних заходів на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління тощо.

На *Державне агентство рибного господарства України* в окресленій сфері покладається, зокрема: 1) реалізація державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів, регулювання рибальства, безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства; 2) внесення на розгляд Міністрові пропозицій щодо формування державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів, безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства та ін.

В структурі Агентства діють спеціальні органи рибоохорони, повноваження яких затверджені Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19 січня 2012 р. № 26 «Про затвердження Положення про органи рибоохорони Державного агентства рибного господарства України»[768] тощо.

Не менш важливого значення у системі органів виконавчої влади у сфері забезпечення екологічної безпеки посідає *Міністерство інфраструктури України* (Мінінфраструктури України). Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 р. № 460 «Про затвердження Положення про Міністерство інфраструктури України», воно є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах автомобільного, залізничного, морського та річкового транспорту, надання послуг поштового зв'язку, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері авіаційного транспорту та використання повітряного простору України, дорожнього господарства, навігаційно-гідрографічного забезпечення судноплавства, торговельного мореплавства, з питань безпеки на автомобільному транспорті загального користування, міському електричному, залізничному, морському та річковому транспорті, а також державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування, міському електричному, залізничному, морському та річковому транспорті (крім сфери безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства).

Згідно з Положенням, Мінінфраструктури України, серед іншого, виконує функції компетентного органу України у сфері перевезення небезпечних вантажів, затверджує

нормативно-правові акти з питань перевезення небезпечних вантажів, здійснює контроль за їх виконанням та проводить державну політику щодо зменшення шкідливого впливу діяльності транспорту на довкілля.

Безпосередню реалізацію таких положень здійснюють підпорядковані Міністерству інфраструктури України служби: Державна авіаційна служба України; Державна інспекція України з безпеки на наземному транспорті; Державна служба морського та річкового транспорту України; Державна адміністрація залізничного транспорту України та ін.

Державне космічне агентство України (ДКА) – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і діє на підставі Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 травня 2015 р. № 281. У своїй діяльності ДКА України керується Законом України «Про космічну діяльність» від 15 листопада 1996 р. [769]. Даний орган забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері космічної діяльності, зокрема: здійснює державний нагляд за додержанням вимог безпеки космічної діяльності; вживає заходів щодо оперативного виявлення джерел небезпеки; забезпечує дотримання вимог законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища; забезпечує утилізацію твердого ракетного палива; здійснює моніторинг та веде банк даних географічних спостережень і забезпечує його взаємодію з Національним центром даних системи сейсмічних спостережень і підвищення безпеки проживання населення в сейсмонебезпечних регіонах тощо.

Провідне місце у сфері забезпечення екологічної безпеки відводиться й *Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України* (Мінрегіон України), яке входить до системи органів виконавчої влади і є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної житлової політики і політики у сфері будівництва, архітектури, містобудування та житлово-комунального господарства. Діє даний орган на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2014 р. № 197 «Про затвердження Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України».

Відповідно до покладених на дане Міністерство завдань в галузі екології, воно здійснює: 1) повноваження центрального органу виконавчої влади з нормування у будівництві, стандартизації стосовно організації розроблення, схвалення, прийняття, перегляду та зміни національних стандартів у галузі будівництва і промисловості будівельних матеріалів, в тому числі їх відповідності екологічним вимогам; 2) управління у сфері містобудівної діяльності шляхом планування територій на державному рівні, визначення державних інтересів для їх урахування під час розроблення містобудівної документації та ведення моніторингу за дотриманням законодавства у сфері містобудування; 3) заходи щодо інженерного захисту територій населених пунктів від небезпечних геологічних процесів, прогнозування і запобігання їх розвитку тощо.

Складовою Мінрегіон України є *Державна архітектурно-будівельна інспекція України* (Держархбудінспекція України), яка входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики з питань державного архітектурно-будівельного контролю, контролю у сфері житлово-комунального господарства. Вона діє на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 9 липня 2014 р. № 294 «Про затвердження Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України».

Відповідно до покладених на Інспекцію повноважень, вона виконує ряд завдань, які певним чином впливають на дотримання вимог екологічного законодавства, зокрема: 1) у визначених законодавством випадках видає дозволи на виконання будівельних робіт, відмовляє у видачі таких дозволів, анулює дозволи на виконання будівельних робіт; 2) відповідно до законодавства видає суб'єктам господарювання ліцензії на провадження господарської діяльності, пов'язаної зі створенням об'єктів архітектури, анулює зазначені ліцензії; 3) здійснює в межах своїх повноважень державний контроль за дотриманням: а) суб'єктами у сфері житлово-комунального господарства державних стандартів, правил і норм у сфері поводження з побутовими відходами; б) проводить перевірки: відповідності виконання підготовчих та будівельних робіт, будівельних матеріалів, виробів і конструкцій, що застосовуються у будівництві, вимогам державних стандартів, будівельних норм і правил, технічним умовам, затвердженим проектним вимогам, рішенням; своєчасності та якості проведення передбачених нормативно-технічною і проектною документацією зйомок, замірів, випробувань, а також ведення журналів робіт,

наявності у передбачених законодавством випадках паспортів, актів та протоколів випробувань, сертифікатів та іншої документації; дотримання суб'єктами у сфері житлово-комунального господарства державних стандартів, правил і норм у сфері поводження з побутовими відходами; 4) розглядає справи про правопорушення у сферах містобудівної діяльності, житлово-комунального господарства з прийняттям відповідних рішень; 5) проводить аналіз та узагальнення результатів контролю за якістю виконаних будівельних робіт, будівельних матеріалів, виробів і конструкцій, що застосовуються у будівництві, подає відповідним органам пропозиції щодо вдосконалення державних стандартів, будівельних норм і правил; 6) зупиняє підготовчі та будівельні роботи, які виконуються без реєстрації декларації про початок їх виконання або дозволу на виконання будівельних робіт; 7) виконує функції замовника робіт зі знесення самочинно збудованих об'єктів будівництва тощо.

Відповідні повноваження у сфері забезпечення екологічної безпеки має й *Міністерство внутрішніх справ України* (МВС), яке діє на підставі Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878 [770], відповідно до якого МВС України у сфері забезпечення екологічної безпеки може здійснювати, зокрема: цивільний захист, захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру та запобігання їх виникненню, ліквідацію надзвичайних ситуацій, рятувальну справу тощо.

До системи органів виконавчої влади, що виконують окремі повноваження у сфері забезпечення екологічної безпеки можна також віднести Державну службу статистики України [771], Державну фіскальну службу України [772], Державну службу експортного контролю України [773] тощо.

Зміни пріоритетів та цілей екологічного управління, відхід від централізованого жорсткого впливу державних органів, формування економіки, що ґрунтується на різних формах власності, приватизація значної частки підприємств ведуть до збільшення ролі *виробничого екологічного управління*. Таке управління за присутності всіх загальних ознак характеризується більш локальним характером і конкретнішим визначенням цілей і завдань, які планується досягти в процесі його здійснення [774, с. 81].

У ст. 66 Конституції України закріплено: «Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки». Деталізацію стосовно суб'єктів господарської діяльності ці положення отримали в ст. 153 Господарського кодексу України: «Суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, зобов'язаний: 1) використовувати природні ресурси відповідно до цільового призначення, визначеного при їх наданні (придбанні) для використання у господарській діяльності; 2) ефективно і економно використовувати природні ресурси на основі застосування новітніх технологій у виробничій діяльності; 3) здійснювати заходи щодо своєчасного відтворення і запобігання псуванню, забрудненню, засміченню та виснаженню природних ресурсів, не допускати зниження їх якості у процесі господарювання; 4) своєчасно вносити відповідну плату за використання природних ресурсів; 5) здійснювати господарську діяльність без порушення прав інших власників та користувачів природних ресурсів; 6) відшкодовувати збитки, завдані ним власникам або первинним користувачам природних ресурсів».

Наявність у законодавстві цих норм, а також можливість настання реальної юридичної відповідальності за їх порушення спонукає суб'єктів господарювання слідувати положенням законодавства. В такий спосіб держава створює умови для ефективної реалізації будь-яким суб'єктом господарювання своєї екологічної право- та дієздатності, залишаючи при цьому можливість самостійно визначати власну екологічну політику, її цілі та механізми їх досягнення. Процес організації такої діяльності в рамках одного підприємства або їх груп і регулюється в рамках виробничого екологічного управління [774, с. 82]. Як зазначає С.В. Берзіна, екологічне управління ґрунтується на основі екологічної політики організації та передбачає поетапне наближення до поставленої мети, вибір реальних цілей і визначення реального часу їх досягнення [775, с. 10].

Впровадження системи екологічного управління вважається економічно корисним і доцільним завдяки наступним факторам: 1) економія виробничих витрат і ресурсів. Завдяки впровадженню системи екологічного управління можна значно раціоналізувати споживання сировинних матеріалів, води, енергії, скорочуючи, таким чином, виробничі витрати. Крім цього, значної економії ресурсів і коштів можна досягти за рахунок

вироблення продукції, що підлягає вторинній переробці. Скорочення обсягу викидів шкідливих речовин допомагає уникнути штрафів та інших санкцій від державних контролюючих органів; 2) покращення якості продукції. Існує безпосередній зв'язок між дотриманням принципів екологічної політики й екологічного управління та покращенням якості продукції. Чимдалі більше у свідомості споживачів якість продукції асоціюється з її відповідністю екологічним стандартам; 3) покращення відносин з органами державної влади. Декларування екологічної політики і впровадження системи екологічного управління зазвичай призводить до послаблення адміністративного тиску на підприємство з боку контролюючих державних органів. Більше того, впровадження системи екологічного управління може відкрити можливості доступу до певних видів державної підтримки національного товаровиробника; 4) розширення ринків збуту продукції та приваблення нових споживачів. Зростання екологічної обізнаності суспільства відображається безпосередньо на поведінці споживачів, які вимагають від виробників екологічно безпечної продукції та послуг. Для виробників країн колишнього СРСР вихід на нові ринки збуту, особливо в розвинених країнах, є неможливим без дотримання міжнародних екологічних стандартів та критеріїв якості; 5) вихід на новий рівень технологічного розвитку та інновацій. Пошук оптимальних з екологічної точки зору виробничих рішень призводить до технологічного оновлення виробничих процесів, а також до появи інноваційних, тобто якісно нових, продуктів [775, с. 10] і т. ін.

Важливу роль в організаційно-правових засадах регулювання екологічної безпеки відіграє й *громадське екологічне управління*. Його існування обумовлено необхідністю реалізації прав громадян на участь в управлінні державними справами (ст. 38 Конституції України) та забезпечення захисту від свавілля органів влади, від нехтування і зневажання з їхнього боку екологічними та суміжними з ними правами населення [774, с. 89].

Базовими документами, що визначають форми та механізми участі громадськості, є: 1) принцип 10 Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку, яким встановлено: «Екологічні проблеми найкраще вирішуються за участю всіх зацікавлених громадян на відповідному рівні. На національному рівні кожен індивід повинен мати можливість належного доступу до всієї інформації про навколишнє середовище, яка є в розпорядженні владних структур, включаючи інформацію щодо небезпечних речовин та

видів діяльності, а також можливості брати участь у процесі прийняття рішень. Держави сприяють інформуванню і участі громадськості»; 2) «Керівні принципи із забезпечення доступу до екологічної інформації і участі громадськості в процесі прийняття рішень у галузі охорони навколишнього середовища», 23-25 жовтня 1995 р., Софія, III Загальноєвропейська Конференція міністрів охорони, процес реалізації яких знайшов своє відображення в Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, так званій Орхуській Конвенції, яку було підписано 25 червня 1998 р. і яка ратифікована Україною; 3) ст.ст. 9, 16 та 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

За визначенням А.С. Карпова, «громадська участь – це безперервний процес взаємодії (спілкування) між організацією (установою), відповідальною за прийняття рішення, та громадянами, чії інтереси можуть бути порушені прямими або непрямими наслідками планованого рішення, а також між громадянами і тими державними органами, які регулюють такий вид діяльності» [776, с. 7].

Механізми та форми участі громадськості в обговоренні управлінських питань встановлено Законом України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. до них, зокрема, належать: звернення до державних органів влади та органи місцевого самоврядування з заявами, зауваженнями; проведення публічних заходів та акцій у сфері охорони довкілля; внесення пропозицій щодо проведення обговорень проектів, референдумів; організація, проведення та участь у референдумах; рекомендація своїх представників для участі в оцінці впливу планової діяльності на довкілля; розробка, затвердження та пропаганда екологічних програм; пропаганда і розвиток екологічної культури населення тощо [777, с. 155].

Безпосереднє прийняття екологічних управлінських рішень реалізується громадськістю за допомогою: рішень органів територіального громадського самоврядування; рішень сходів (зборів) жителів і референдумів з екологічно значущих питань; реалізації виборчого права через депутатів і через формування законодавчої влади; внесення на розгляд суб'єктів, які мають відповідно до чинного закону право законодавчої ініціативи, проектів нормативних актів; участі громадськості в

депутатських слуханнях; підготовки експертних висновків щодо проектів нормативних актів, реалізація яких може мати негативний вплив на навколишнє природне середовище; внесення проектів нормативних актів групою громадян, що володіють виборчим правом в установленому законодавством порядку.

Законодавством України також передбачено участь у процедурі проведення екологічного аудиту (оцінки діяльності), яка може реалізовуватися за допомогою інформування населення про початок, хід і результати екологічного аудиту, а також безпосередньої участі представників громадськості в процедурі екологічного аудиту тощо.

Сьогодні найбільш відомими громадськими організаціями, діяльність яких спрямована на забезпечення екологічної безпеки в Україні можна назвати: ГО Всеукраїнська екологічна ліга; ГО Екологія-Право-Людина; Чорнобильський форум; Українська екологічна асоціація «Зелений світ»; ГО «Мама-86»; Громадська еколого-правова організація «ЕкоПраво-Київ» та «ЕкоПраво-Львів»; Міжнародна громадська організація «Рада з екологічної безпеки» тощо, на електронних сайтах яких розміщена інформація про їх діяльність.

Отже, *організаційно-правові засади регулювання екологічної безпеки* – це взаємодія зусиль розгалуженої системи органів державної влади та місцевого самоврядування, виробничих структур, а також громадських організацій, які беруть участь в управлінні щодо здійснення координаційних, контрольних-наглядових, превентивно-обмежувальних, інформаційних, ліцензійних, сертифікаційних та інших функціонально-розпорядчих дій та їх санкціонування, спрямованих на охорону та підвищення якості та безпечності навколишнього природного середовища.

Доведено, що основна роль в регулюванні екологічної безпеки належить державним органам загальної, спеціальної, функціональної та галузевої компетенції, до складу яких входить певна система органів різної ієрархічної приналежності.

До органів *загальної* компетенції у сфері забезпечення екологічної безпеки віднесено: Верховну Раду України; Президента України разом з Радою національної безпеки і оборони України; Кабінет Міністрів України; Раду Міністрів АРК; обласні і районні державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

До органів *спеціальної* компетенції: Міністерство екології та природних ресурсів України; Державну екологічну інспекцію та її територіальні підрозділи (державні екологічні інспекції в областях, містах Києві та Севастополі, Державну Азовську морську екологічну інспекцію, Державну Азово-Чорноморську екологічну інспекцію, Державну екологічну інспекцію Північно-Західного регіону Чорного моря); Державну інспекцію ядерного регулювання України, Державне агентство водних ресурсів України; Державну службу геології та надр України.

До органів *функціональної* компетенції: Державну службу України з надзвичайних ситуацій та Державну службу України з питань праці.

До органів *галузевої* компетенції: Міністерство охорони здоров'я України; Міністерство енергетики та вугільної промисловості України; Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних сил України; Міністерство аграрної політики та продовольства України разом з Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державним агентством лісових ресурсів України; Державним агентством рибного господарства України та Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру; Міністерство інфраструктури України разом з Державною авіаційною службою України, Державною інспекцією України з безпеки на наземному транспорті, Державною службою морського та річкового транспорту України, Державною адміністрацією залізничного транспорту України та ін.; Державне космічне агентство України; Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України разом з Державною архітектурно-будівельною інспекцією України; Міністерство внутрішніх справ України та ін.

Залучення значної кількості органів до врегулювання питань забезпечення екологічної безпеки з однієї сторони є показником ефективної реалізації принципу екологізації усіх сфер суспільного виробництва, а з іншої – породженням не виконання покладених повноважень на практиці. Прикладом цьому можуть слугувати положення проекту Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього середовища в Україні, розробленого на вимогу розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2016 р. № 803-р «Деякі питання запобігання

корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади» [778], відповідно до якої констатується, що «державний нагляд (контроль) у природоохоронній сфері наразі здійснюють 7 органів виконавчої влади – Держекоінспекція, Держгеонадра, Держлісагентство, Держгеокадастр, Держрибагентство, Держпродспоживслужба, Укртрансбезпека. Яскравим прикладом контролю стількох органів є ситуація, що склалась з незаконним добуванням бурштину. Контроль у цій сфері здійснюють одночасно три органи: Держекоінспекція, Держлісагентство та Держгеонадра, що по факту призвело до повної безконтрольності ситуації у трьох регіонах України, з боку держави» [779].

Тому пропонуємо здійснити ефективне реформування системи державного екологічного управління в частині посилення повноважень в галузі забезпечення екологічної безпеки. Наприклад, в рамках реалізації принципу екологізації усіх сфер суспільного виробництва, пропонуємо закріпити з положеннях галузевих центральних органів виконавчої влади положення про обов'язкове періодичне звітування перед Міністерством екології та природних ресурсів України про заходи щодо зменшення шкідливого впливу на довкілля, які вживаються у відповідній сфері суспільного виробництва, які в подальшому мають висвітлюватися Мінприроди у щорічних звітах.

4.3 Функціонально-правові заходи в системі регулювання екологічної безпеки

Екологічна безпека на території України забезпечується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних та інших правових заходів. За своїм змістом такі заходи не однорідні. В еколого-правовій літературі такі заходи класифікуються на кілька видів залежно від спрямованості дій: організаційно-превентивні, регулятивно-стимулюючі, розпорядчо-виконавчі, охоронно-відновлювальні та забезпечувальні [100, с. 94]. Вважається, що вони утворюють єдину систему правових засобів, спрямованих на регулювання діяльності, спроможної посилювати рівень екологічної безпеки, попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для населення і природних систем, локалізацію проявів екологічної небезпеки [100, с. 94].

Так, *організаційно-превентивні заходи* мають спрямовуватися на виявлення екологічно небезпечних для навколишнього природного середовища та здоров'я людини територій, зон, об'єктів і видів діяльності, а також на здійснення заходів для попередження виникнення екологічної небезпеки. До них належать: обліково-установчі; реєстраційно-ліцензійні [780, с. 152-161]; експертно-оцінювальні; інформаційно-прогностичні заходи [781, с. 73-77]. *Обліково-установчі заходи* в свою чергу передбачають виявлення, інвентаризацію, класифікацію небезпечних зон, об'єктів, територій і джерел. *Реєстраційні заходи* включають паспортизацію екологічно небезпечних об'єктів, декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки, сертифікацію відповідності, ліцензування, реєстрацію екологічно небезпечних джерел тощо. *Експертно-оцінювальні заходи* включають проведення оцінки впливу на довкілля об'єктів і комплексів, що являють екологічну небезпеку для навколишнього природного середовища, життя та здоров'я населення, проведення відкритих громадських слухань, обговорення населенням проектів екологічно небезпечної діяльності, що їх передбачають реалізувати. *Інформаційно-прогностичні заходи* можуть включати прогнозування і планування, екологічний моніторинг, екологічне інформування та інші заходи, які розглядаються власне як функції управління в галузі екології.

Регулятивно-стимулюючі заходи [782, с. 52-55] є системою юридичних норм і правил, спрямованих на регулювання відносин, забезпечення дотримання пріоритетів, нормативів, стандартів, лімітів та інших вимог у галузі екологічної безпеки. Згідно з приписами чинного законодавства з цією метою розробляються: екологічні стандарти (ст. 32 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»); екологічні нормативи (ст. 33); екологічні ліміти; правила проектування та експлуатації небезпечних об'єктів, поводження з екологічно небезпечними речовинами та джерелами тощо. Забезпечення виконання вимог у галузі екологічної безпеки гарантується певними стимулюючими заходами, які є складовою частиною економічного механізму в галузі охорони навколишнього природного середовища. Так, підприємства, установи, організації та громадяни мають право на отримання податкових, кредитних та інших пільг при здійсненні ефективних заходів та виконанні вимог екологічної безпеки, проводити екологічний аудит та здійснювати екологічне страхування.

Розпорядчо-виконавчі заходи полягають у реалізації відповідних функцій у сфері забезпечення екологічної безпеки з боку спеціально уповноважених органів. Найбільш важливі з них закріплені в Конституції України. Наприклад, Президент України зобов'язаний вживати заходів до забезпечення національної, в тому числі й екологічної безпеки. Однією з основних у цій галузі є контрольна-наглядова функція державних органів, органів місцевого самоврядування щодо перевірки дотримання підприємствами, установами, організаціями і громадянами вимог екологічного законодавства і застосування заходів попередження екологічних правопорушень.

Охоронно-відновлювальні заходи спрямовуються на локалізацію проявів екологічної небезпеки, здійснення ліквідаційних робіт, визначення правового режиму територій відповідно до рівня екологічного ризику, встановлення статусу осіб, які потерпіли від наслідків екологічної небезпеки. Вони передбачають встановлення правового режиму зон надзвичайної екологічної ситуації, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, рятування життя та збереження здоров'я людей, локалізацію зон надзвичайної ситуації. Однак такі заходи не будуть аналізуватися в даній роботі, виходячи з підтриманої нами позиції про те, що заходи з ліквідації надзвичайних ситуацій не можуть входити складовим елементом в систему заходів забезпечення екологічної безпеки, оскільки вони виникають після порушення режиму екологічної безпеки, а тому, становлять окремий правовий інститут в межах екологічного права.

Забезпечувальні заходи спрямовуються на попередження екологічних правопорушень в галузі забезпечення екологічної безпеки, захист права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля та пов'язані з ним інших екологічних прав, а також застосування до винних осіб засобів державно-правового примусу в разі порушення вимог і норм екологічної безпеки.

У межах цих заходів екологічне законодавство передбачає можливість судового захисту порушених прав громадян внаслідок недотримання вимог екологічної безпеки. Не виключається і самозахист, при якому дії повинні бути правомірними, відповідати змісту та характеру правопорушення, не суперечити вимогам закону. Зокрема, в судових органах розглядаються справи щодо захисту права громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, про відшкодування шкоди, заподіяної

внаслідок порушення вимог і правил екологічної безпеки, а також про відмову від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, про джерела забруднення, приховування випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або про фальсифікацію відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення тощо [100, с. 94-10; 783, с. 181-187]. Саме за допомогою таких заходів визначається приналежність окремих видів господарської діяльності до екологічно небезпечних.

Однак, така значна кількість різноманітних заходів із забезпечення екологічної безпеки становить проблему у визначенні послідовності їх виконання на практиці зобов'язаними суб'єктами. Тому в цьому підрозділі ми спробуємо показати дієвість таких заходів на практиці з подальшим внесенням пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства у цій сфері.

У зв'язку з обмеженим обсягом дисертаційного дослідження, за основу, нами взято практичне застосування таких засобів на рівні створюваного підприємства, як первинного джерела шкідливого впливу на довкілля. Питання правового забезпечення екологічної безпеки на регіональному рівні вже були об'єктом дисертаційних досліджень [784], а тому в цій роботі не розглядаються.

Умовно ми пропонуємо такі заходи класифікувати на: 1) правові заходи забезпечення екологічної безпеки, що здійснюються на етапі проектування господарської діяльності; 2) правові заходи забезпечення екологічної безпеки, що виконуються на етапі здійснення господарської діяльності. Проаналізуємо такі заходи.

Правові заходи забезпечення екологічної безпеки, що здійснюються на етапі проектування господарської діяльності

Як відомо, будь-яку діяльність потрібно спланувати, виділити її мету, пріоритети, основні складові, обрахувати ресурси, необхідні для її здійснення, послідовність дій та строки здійснення, а також визначити суб'єктів, які здатні здійснити відповідну діяльність найбільш ефективно. Важливо також всебічно проаналізувати можливі наслідки реалізації такої діяльності, її вплив не лише на ту сферу, щодо якої вона здійснюється, а й на суміжні сфери, причому вплив не лише найближчий, безпосередній, а й віддалений в часі, довгостроковий, або опосередкований.

Усвідомлення суспільством наведених обставин зумовлює до здійснення такої соціальної функції як *планування (програмування) та прогнозування*.

Правовими засадами здійснення такої функції є положення Законів України: «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23 березня 2000 р. [785], «Про державні цільові програми» від 18 березня 2004 р., «Про регулювання містобудівної діяльності». Ці закони встановлюють правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи планових, прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць як складової загальної системи державного регулювання економічного і соціального розвитку держави. Цими законами встановлюється загальний порядок розроблення, затвердження та виконання зазначених прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку, а також права та відповідальність учасників державного прогнозування та розроблення державних цільових програм.

На жаль, питання охорони довкілля не знайшли адекватного відображення в Законі України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України». Лише в статтях 10 та 11, які стосуються прогнозу економічного та соціального розвитку регіонів на середньостроковий період та програми їх економічного і соціального розвитку на короткостроковий період зазначається, що в таких документах має бути відображена екологічна ситуація. Звичайно, цього недостатньо. Цьому Закону бракує комплексного підходу, орієнтації на принципи сталого розвитку, які, зокрема, вимагають збалансованості екологічних, економічних та соціальних чинників розвитку, обов'язкового врахування в процесі економічного та соціального програмування екологічних важелів і програм, взаємоузгодженості секторальних політик [786, с. 188-195].

Більш комплексний підхід у цьому відношенні притаманний Закону України «Про державні цільові програми». Так, класифікуючи в ст. 3 відповідні програми за спрямованістю, Закон окремо виділяє екологічні програми, метою яких є здійснення загальнодержавних природоохоронних заходів, запобігання катастрофам екологічного

характеру та ліквідація їх наслідків. Мета розробки екологічних програм (проведення ефективної і цілеспрямованої діяльності з організації та координації відповідних заходів), їх масштаб (державні цільові, міждержавні, регіональні, місцеві та інші територіальні) визначаються ст. 6 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища». При цьому зазначається, що порядок розробки державних цільових екологічних програм відповідно до Закону визначається Кабінетом Міністрів України.

Даний засіб забезпечення екологічної безпеки здійснюється шляхом прийняття та реалізації прогнозних та програмно-стратегічних документів. Саме в таких документах, затверджених на різних рівнях, відображається суспільний інтерес до екологічної сфери, забезпечення сталого розвитку. Тому аналіз саме таких документів та ефективності їх реалізації дає найбільш повне уявлення про пріоритети державно-правового будівництва в екологічній сфері (якщо йдеться про державне програмування), чи про екологічну мету та завдання іншої спільноти (якщо йдеться про прогнозно-програмне забезпечення на недержавному рівні) [786, с. 191].

Програмно-стратегічні документи як екологічного спрямування, так і з питань економічного та соціального розвитку в цілому можна поділити на види за різними класифікаційними ознаками: *за терміном програмування* (довгострокові – на строк більше 5 років, середньострокові на 5 років та короткострокові – на 1 рік); *за масштабом поширення* (загальнонаціональні, регіональні, місцеві, галузеві, локальні); *за рівнем затвердження* (зокрема, загальнодержавні та деякі регіональні програми затверджуються законами України, постановами Верховної Ради України, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України, що визначає їх пріоритетність, забезпеченість бюджетним фінансуванням тощо); *за змістом* (комплексні програми чи прогнози економічного та соціального розвитку та секторальні (міжсекторальні, цільові); *за ступенем опрацьованості шляхів і методів досягнення результатів* (прогнозні чи програмні) та інші. Залежно від виду документа різняться порядок їх розроблення, затвердження та здійснення, джерела фінансового, матеріально-технічного, організаційного та іншого забезпечення [786, с. 191-192].

Серед прогнозно-програмних документів загальнонаціонального характеру з питань охорони навколишнього природного середовища, прийнятих в Україні за часів

незалежності, слід виокремити *Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки*, затверджені постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188. Цей документ комплексного характеру, базуючись на всебічному аналізі поточного стану в екологічній сфері, накреслює перспективні напрями вирішення екологічних проблем з використанням як державно-правових механізмів, так і всього спектру організаційних, економічних, матеріально-технічних, фінансових та інших механізмів на довгострокову перспективу. Основні напрями за формою поєднують елементи прогнозного і програмного документа.

Не менш важливого значення в цій системі посідає й розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 880-р «Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року» в якому визначаються основні екологічні проблеми сьогодення та шляхи їх розв'язання. Так, наприклад, в Розпорядженні зазначається: «Відсутність ефективної системи управління в сфері охорони навколишнього природного середовища та більш повільне, ніж очікувалося, проведення структурних реформ і модернізації технологічних процесів в умовах зростання національної економіки призводить до збільшення рівня забруднення та зумовлює підтримку старих, неефективних підходів до використання енергетичних і природних ресурсів.

Принятий 21 грудня 2010 р. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» враховує процеси глобалізації економіки, розвиток ринкових відносин та рішення Київської конференції міністрів навколишнього природного середовища «Довкілля для Європи» (2003 р.), Всесвітнього саміту зі сталого розвитку в м. Йоганнесбурзі (2002 р.), вступ України до СОТ, положення ряду міжнародних зобов'язань України в сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. Цим Законом передбачено систему заходів щодо стабілізації і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища для

життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем.

Сьогодні положення Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» закладені в основу формування галузевих політик України, наприклад: в промисловості [787], на транспорті [788], у сільському господарстві [789], у лісовому господарстві [790] тощо.

В той-же час, виконання національних, галузевих, регіональних програм значною мірою залежить від їх фінансування, яке, на жаль, не завжди повною мірою забезпечується.

У свою чергу, екологічне програмування на виробничому рівні проявляється через розроблення екологічної політики як офіційно задекларованих та задокументованих цілей, принципів та стратегій у сфері охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки на рівні підприємства, установи, організації [791]. Так, згідно з п. 3.11 ДСТУ ISO 14001:2006 [792] екологічна політика розглядається як загальні наміри та спрямованість організації стосовно своїх екологічних характеристик, офіційно проголошені найвищим керівництвом. З цього визначення випливає дві вимоги: змістовна (політика має декларувати наміри, цілі) та формальна (політика має бути задокументованою і офіційно затвердженою уповноваженою посадовою особою/органом). Відповідно до наказу Державної інспекції ядерного регулювання України від 19 грудня 2011 р. № 190 «Про затвердження Загальних вимог до системи управління діяльністю у сфері використання ядерної енергії» [793], політика суб'єкта діяльності – це загальні наміри, зобов'язання та спрямованість дій суб'єкта діяльності, затверджені найвищим керівництвом та пов'язані зі здійснюваною діяльністю, забезпеченням безпеки тощо.

Особливістю реалізації правових засобів забезпечення екологічної безпеки на цьому рівні є те, що вони виконуються в рамках реалізації однієї із цілей, визначених Стратегією державної екологічної політики України на період до 2020 року, зокрема, інтеграції екологічної політики (ціль 4) шляхом: впровадження систем екологічного управління (менеджменту), які передбачені системою міжнародних стандартів ISO 14000. До цієї системи належать: ISO 14001:1996 «Системи керування навколишнім

середовищем. Специфікації і рекомендації з використання»; ISO 14001:2004 «Системи керування навколишнім середовищем. Вимоги і керівництво з використання»; ISO 14004:1996 Системи керування навколишнім середовищем. Загальні керівні вказівки по принципах, системах і засобах забезпечення»; ISO 14004:2004 Системи керування навколишнім середовищем. Загальні керівні вказівки по принципах, системах і засобах забезпечення» та ISO 14015:2001 Керування навколишнім середовищем. Екологічна оцінка майданчиків і організацій».

Як зазначає Я.О. Чекавська, впровадження систем екологічного менеджменту дозволяє використовувати комплексний підхід в управлінні підприємством, установою, організацією. Реалізація комплексного системного підходу полягає в розробці адекватних інструментальних методів та засобів, що дозволяє виявляти й описувати потенційні кризові ситуації, проектувати варіанти процедур їх розв'язання і відповідну цим процедурам інформаційну базу управління [225, с. 7; 794, с. 18].

На її думку, виконання вказаних завдань повинно здійснюватися в межах та за допомогою засобів системи екологічного менеджменту суб'єкта господарювання, до основних функцій якої входять: збирання, аналіз та обробка інформації, моніторинг показників якості довкілля, контроль за роботою підприємства та належним функціонуванням його підрозділів, розробка прогнозів можливих ризиків, планування ліквідації їх наслідків та ін. Здійснення внутрішнього та інших аудитів допоможе тримати під контролем злагодженість роботи як самої системи екологічного менеджменту, так і підприємства, установи, організації в цілому [225, с. 56].

В механізмі екологічного менеджменту, який впливає на результативність екологічних програм та планів підприємств суттєво впливає *стратегічна екологічна оцінка*, під якою розуміють вид діяльності уповноважених органів державної влади з організації виконання у процесі підготовки проектів стратегічних рішень оцінки їх можливих негативних впливів на навколишнє природне середовище, у тому числі пов'язаних зі здоров'ям населення [795, с. 4].

Застосування стратегічної екологічної оцінки в ЄС регулюється Директивою 2001/42/ЄС про оцінку впливу окремих планів та програм на навколишнє середовище. Основні положення цієї Директиви стали основою для підготовки Протоколу про

стратегічну екологічну оцінку (Протокол про СЕО) до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (Конвенція Еспо). Протокол про СЕО був підписано у травні 2003 року в Києві на 5-й Всеєвропейській конференції Міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи». Протокол вступив в силу 14 липня 2010 року. Станом на лютий 2013 року Сторонами протоколу є 25 країн регіону Європейської комісії ООН.

У травні 2003 року в Києві на 5-й конференції міністрів «Довкілля для Європи» було укладено Протокол Європейської економічної комісії ООН про стратегічну екологічну оцінку (СЕО) до Конвенції про оцінку впливу на довкілля у транскордонному контексті, який Україна ратифікувала у 2015 році і разом із зобов'язанням у рамках Угоди про асоціацію між Україною і ЄС упровадити в Україні Директиву 2001/42/ЄС про стратегічну екологічну оцінку, обрала для себе європейську модель оцінки ймовірних наслідків виконання планів, стратегій, програм, містобудівної документації (документів державного планування) для довкілля та здоров'я населення, бо ЄС також є стороною Протоколу про СЕО.

Системи екологічної оцінки планованої діяльності сьогодні використовуються практично в усіх країнах світу і багатьма міжнародними організаціями як «превентивний», попереджувальний інструмент екологічної політики. Екологічна оцінка заснована на простому принципі: легше виявити і запобігти негативним для довкілля наслідкам діяльності на стадії планування, ніж виявити і виправляти їх на стадії її здійснення. Таким чином, екологічна оцінка зосереджена на всебічному аналізі можливого впливу запланованої діяльності на довкілля і використанні результатів цього аналізу для запобігання або пом'якшення екологічних наслідків. Такий підхід стає особливо актуальним з огляду на поширення уявлень про збалансований (сталий) розвиток, оскільки він дозволяє враховувати, поряд з економічними, екологічні фактори вже на стадії формулювання цілей, планування та прийняття рішень про здійснення тієї чи іншої діяльності [796].

«Стратегічність» екологічної оцінки полягає в тому, що процес оцінювання розпочинається з моменту ініціації розроблення стратегії (плану, програми) та інтегрується в процес розроблення планів і програм. Завдяки цьому результати

екологічної оцінки мають вирішальне значення для прийняття ключових рішень стосовно вибору території, на якій буде втілюватися задум, та механізмів, інструментів і технологій, що забезпечать досягнення стратегічних цілей.

Метою СЕО є: сприяння сталому розвитку шляхом забезпечення охорони довкілля, безпечності життєдіяльності людей та їхнього здоров'я; інтегрування екологічних вимог при підготовці та затвердженні документів державного планування.

До ратифікації Протоколу процедури СЕО в Україні не існувало, хоча окремі її елементи можна було порівняти з елементами державної екологічної експертизи. Державна екологічна експертиза видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, знайома багатьом. Проте мало хто звертає увагу на те, що до об'єктів державної екологічної експертизи належали також державні інвестиційні програми, проекти схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку окремих галузей економіки, проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, генплани населених пунктів. І це тому, що всі ці роки тільки останні (тобто генплани) на практиці проходили державну екологічну експертизу. Були такі, хто навіть обурювався ганебним ігноруванням вимог закону, але, вочевидь, далі обурення справи не просунулися, бо жоден документ – план (не плутати з генпланом), стратегія або програма – державної екологічної експертизи так і не проходив [797]. Оскільки реальний досвід застосування окремих елементів стратегічної екологічної оцінки в Україні був лише у сфері містобудівної документації, Міністерством екології та природних ресурсів України було здійснено спробу розробити процедуру СЕО (у вигляді проекту закону України «Про стратегічну екологічну оцінку») [798].

Відповідно до даного проекту, СЕО здійснюється щодо стратегій, планів, схем, містобудівної документації, загальнодержавних програм, державних цільових програм та інших програм і програмних документів, які підлягають затвердженню органом державної влади або органом місцевого самоврядування і розробляються у сфері сільського господарства, лісового господарства, рибного господарства, енергетики, промисловості, транспорту, поводження з відходами, використання водних ресурсів, охорони довкілля, телекомунікацій, туризму, містобудування і землеустрою (схем) у разі, якщо виконання цих документів державного планування передбачатиме впровадження

видів діяльності або створення об'єктів, щодо яких законодавством передбачено проведення процедури оцінки впливу на довкілля.

СЕО не замінює собою оцінки впливу на довкілля окремих видів діяльності чи об'єктів. Оцінка впливу на довкілля і СЕО – окремі механізми екологічної оцінки, що використовуються для запобігання будь-яким можливим негативним наслідкам економічного розвитку для довкілля і здоров'я людини. Вони істотно відрізняються один від одного як за типом діяльності, до якої застосовуються, так і за сферою охоплення. СЕО здійснюється на більш ранніх етапах процесу ухвалення рішень, ніж оцінка впливу на довкілля (ОВНД). Об'єктами СЕО, як уже зазначалося, є документи державного планування (ще їх називають стратегічні рішення): стратегії, плани, програми на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях. Оцінка впливу на довкілля застосовується до проектів конкретних видів діяльності або об'єктів, які, в тому числі, можуть реалізовуватися в рамках документів державного планування, але вже на стадії виконання цих документів. У рамках СЕО оцінюються потенційні наслідки виконання документа державного планування для довкілля і здоров'я; СЕО, в тому числі, дозволяє оцінити сукупний (кумулятивний вплив) заходів та різних планованих об'єктів, передбачених документом державного планування, на ранній стадії планування. У рамках оцінки впливу на довкілля оцінюється вплив конкретної планованої діяльності – наприклад проекту будівництва підприємства, тощо. Ефективне застосування СЕО до документів державного планування дає змогу оптимізувати оцінку впливу на довкілля конкретних проектів за рахунок виявлення територій, найбільш придатних для певного виду діяльності, скорочення числа можливих варіантів і визначення питань, які мають бути розглянуті під час оцінки впливу на довкілля. Таким чином, СЕО дає змогу звужити і чіткіше визначити сферу охоплення майбутньої оцінки впливу на довкілля, що робить процес планування в цілому більш ефективним і менш затратним [799].

20 березня 2018 року після здійснення значних доопрацювань, за вищезазначений Закон було прийнято Верховною Радою України, однак вступить він в силу лише з 1 січня 2020 року [800].

У зв'язку з цим, фактично, першим етапом у забезпеченні екологічної безпеки на рівні підприємства є розробка екологічно безпечного генерального плану підприємства.

Розробка генерального плану підприємства – це, фактично, план земельної ділянки (промислового майданчика), яка відводиться під будівництво майбутнього підприємства з розташованими на ній будівлями, спорудами, транспортними комунікаціями, шляхами, інженерними комунікаціями, озелененням, благоустроєм тощо.

Зміст такого планування полягає в тому, щоб підвищити обґрунтованість інвестицій, виробничо-збутових та науково-технічних рішень на базі застосування методів аналізу ринку. Планування об'єднує структурні підрозділи підприємства спільною метою, надає всім процесам однонаправленості і скоординованості, що дає змогу найбільш повно й ефективно використовувати наявні ресурси, комплексно, якісно та своєчасно вирішувати різноманітні завдання управління, в тому числі й екологічні, зокрема: функціональне зонування території з урахуванням технологічних зв'язків, санітарно-гігієнічних і протипожежних вимог; захист прилеглих територій від ерозії, заболочування, засолення і забруднення підземних вод і відкритих водойм стічними водами, відходами і покидьками підприємств; відновлення (рекультивацию) відведених у тимчасове користування земель, порушених при будівництві і т. ін. [801].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» плановою діяльністю визначається планована господарська діяльність, що включає будівництво, реконструкцію, технічне переоснащення, розширення, перепрофілювання, ліквідацію (демонтаж) об'єктів, інше втручання в природне середовище та яка не включає реконструкцію, технічне переоснащення, капітальний ремонт, розширення, перепрофілювання об'єктів, інші втручання в природне середовище, які не справляють значного впливу на довкілля відповідно до критеріїв, затверджених Кабінетом Міністрів України.

В основі такої планової діяльності лежить обов'язок дотримання під час будівництва спеціального законодавства з охорони навколишнього природного середовища, яке в переважній більшості складається з технічних норм і правил (стандартів), запроваджених для конкретних видів будівництва.

До складу таких стандартів можна віднести, зокрема: державні будівельні норми – ДБН В.1.1-31:2013 «Захист територій, будинків і споруд від шуму» [802]; ДБН В.1.2-8-2008 «Основні вимоги до будівель і споруд. Безпека життя і здоров'я людини та захист

навколишнього природного середовища» [803]; ДБН В.2.2-7-98 «Будівлі і споруди для зберігання мінеральних добрив та засобів захисту рослин» [804]; ДБН В.2.4-2-2005 «Полігони твердих побутових відходів. Основні положення проектування» [805]; ДБН В.2.4-3-2010 «Гідротехнічні споруди. Основні положення» [806]; ДБН В.2.4-4-2010 «Полігони зі знешкодження та захоронення токсичних відходів. Основні положення проектування» [807]; ДБН В.2.4-5:2012 «Хвостосховища і шламонакопичувачі. Частина I. Проектування. Частина II. Будівництво» [808]; ДБН В.2.5-16-99 «Визначення розмірів земельних ділянок для об'єктів електричних мереж» [809]; ГБН В.2.3-218-007:2012 «Екологічні вимоги до автомобільних доріг. Проектування» [810]; ГБН В.2.3-218-540:2012 «Охорона довкілля при будівництві, ремонті та експлуатаційному утриманні автомобільних доріг» [811] тощо, а також ряд галузевих стандартів, зокрема: ГСТУ 41-00032626-00-007-97 «Охорона довкілля. Спорудження розвідувальних і експлуатаційних свердловин на нафту та газ на суші. Правила проведення» [812]; ГСТУ 41-00032626-00-001-96 «Ділянки земельні для спорудження геологорозвідувальних свердловин. Вимоги до захисту та відновлення» [813] та ін.

Аналізуючи ці нормативно-технічні документи природимо до висновку, що в основі розробки генерального плану підприємства (його екологічної складової) лежить, перш за все, вибір місця розташування промислового об'єкта.

Вибір місця розташування промислового об'єкта здійснюється в межах такої функції державного екологічного управління, як зонування територій з метою забезпечення нормальних умов експлуатації таких об'єктів, запобігання їх негативному впливу на людей та довкілля, суміжні землі та інші природні об'єкти.

Згідно з ДСТУ НБ Б.1.1-12:2011 «Настанова про склад та зміст плану зонування території (зонінг)» [814] *зонуванням* виступає встановлення територіальних зон в межах населеного пункту з визначенням відповідних видів використання території, об'єктів нерухомості та встановленням містобудівного регламенту, а *зонінгом* – містобудівна документація, що визначає умови та обмеження використання території для містобудівних потреб у межах визначених зон.

В ст. 112 Земельного кодексу України зонування визначається через встановлення спеціальних охоронних зон [815, с. 223-228].

В науково-практичній літературі такі зони визначаються як зони, призначені для запобігання негативному впливу джерел екологічної небезпеки [816, с. 420]. При цьому зауважується, що категорія охоронних зон є загальною і родовою щодо різних видів охоронних зон. Правовий режим таких зон визначається, зокрема: щодо гідрометеорологічних станцій – Законом України «Про гідрометеорологічну діяльність» [817], постановою Кабінету Міністрів України від 11 грудня 1999 р. № 2262 «Про затвердження Порядку встановлення охоронних зон навколо об'єктів, призначених для гідрометеорологічних спостережень та інших видів гідрометеорологічної діяльності, та режиму їх використання» [818]; щодо ліній зв'язку – Законом України «Про телекомунікації» [819], постановою Кабінету Міністрів України від 29 січня 1996 р. № 135 «Про затвердження Правил охорони ліній електрозв'язку» [820]; щодо ліній електропередачі – Законами України «Про ринок електричної енергії» [821], «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 1997 р. № 209 «Про затвердження Правил охорони електричних мереж» [822]; щодо земель транспорту – Повітряним кодексом України, законами України «Про транспорт», «Про залізничний транспорт», «Про трубопровідний транспорт», «Про правовий режим земель охоронних зон об'єктів магістральних трубопроводів» [823], постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 1747 «Про затвердження Правил охорони магістральних трубопроводів» [824] тощо.

До таких зон належать, зокрема: санітарно-захисні зони; спеціальні охоронні зони для транспорту: приаеродромні території, смуги повітряних підходів, берегові смуги водних шляхів, захисні смуги лісів тощо.

ДСТУ НБ Б.1.1-12:2011 «Настанова про склад та зміст плану зонування території (зонінг)» встановлено, зокрема, що під час планування та будівництва населених пунктів при розміщенні екологічно шкідливих об'єктів встановлюються такі зони: 1) зона розміщення об'єктів 1-класу санітарної класифікації (для розміщення полів асенізації, утильзаводів і потребує санітарно-захисних зон 1000 м.); 2) зона розміщення об'єктів 2-класу санітарної класифікації (для розміщення скотомогильників, сміттєспалювальних та сміттєпереробних заводів, полігонів твердих побутових відходів, ділянок компостування

твердих побутових відходів та нечистот населеного пункту і потребує санітарно-захисних зон – 500 м.); 3) зона розміщення об'єктів 3-класу санітарної класифікації (для розміщення кладовища, зливних станцій, ділянки для парників, теплиць з використанням сміття, компостування і потребує санітарно-захисних зон 300 м.); 4) зона розміщення об'єктів 4-класу санітарної класифікації (для розміщення бази районного призначення для збирання утильсировини, механізованих транспортних парків по очищенню міст, сміттєперевантажувальних станцій, складів тимчасового збереження утильсировини без її переробки, підприємства по обслуговуванню автомобілів (вантажні автомобілі, а також автобуси міського транспорту), автогазонаповнювальних компресорних станцій і потребує санітарно-захисних зон – 100 м.); 5) зона розміщення об'єктів 5-класу санітарної класифікації (для розміщення підприємств по обслуговуванню автомобілів (легкові автомобілі, крім тих, що належать громадянам, і автобуси, крім автобусів міського транспорту) і потребує санітарно-захисних зон – 50 м.).

Стандартом також встановлюються спеціальні вимоги і щодо розміщення спеціальних виробничих зон, до складу яких входять: 1) зони підприємств I класу шкідливості призначені для підприємств, що є джерелами забруднення навколишнього середовища і потребують санітарно-захисних зон до 1000 м; 2) зони підприємств II класу шкідливості призначені для підприємств, що є джерелами забруднення навколишнього середовища і потребують санітарно-захисних зон до 500 м; 3) зони підприємств III класу шкідливості призначені для підприємств, що є джерелами забруднення навколишнього середовища і потребують санітарно-захисних зон до 300 м; 4) зони підприємств IV класу шкідливості призначені для підприємств, що є джерелами забруднення навколишнього середовища і потребують санітарно-захисних зон до 100 м.; 5) зони підприємств V класу шкідливості призначені для підприємств, що є джерелами забруднення навколишнього середовища і потребують санітарно-захисних зон до 50 м.

В той-же час, відповідно до ст. 12 Закону України «Про транспорт», з метою забезпечення належної експлуатації споруд та інших об'єктів транспорту, а також охорони земель від негативного впливу на землях, наданих у користування підприємствам транспорту, можуть установлюватися охоронні зони з особливими умовами землекористування. Такі зони являють собою просторові розриви, що

характеризуються певними параметрами і призначені для відвернення або зниження шкідливого впливу транспорту на довкілля та людей. Порядок їх встановлення, визначення розмірів і режиму використання визначається для кожного виду транспорту окремо, відповідно до діючого законодавства.

В таких охоронних зонах транспорту забороняється здійснювати без письмової згоди підприємств, установ і організацій транспорту різного роду будівельні, монтажні й гірничі роботи постійного і тимчасового характеру, а також рубку лісу, а також порушувати рослинний покрив способами, які можуть призвести до утворення зсувів, обвалів, селів, снігозанесень та інших небезпечних впливів.

З метою забезпечення безпеки належного функціонування транспорту, будівельними нормами і правилами встановлюються необхідні відстані від будівель, споруд та інших об'єктів транспорту до населених пунктів, промислових, сільськогосподарських та інших підприємств, окремих будівель і споруд.

Здійснивши спеціальне дослідження [825, с. 422-424], нами було встановлено, що навколо залізничних та автомобільних доріг такими відстанями виступають захисні смуги лісів, призначені для забезпечення захисту від снігових і піщаних наметів, селів, лавин, зсувів, обвалів, вітряної й водяної ерозії, для огороження транспорту під час його руху від несприятливих аеродинамічних впливів, для зниження рівня шуму, виконання санітарно-гігієнічних, оздоровчих і естетичних функцій, для запобігання забруднення навколишнього природного середовища продуктами діяльності транспорту. Ширина таких смуг уздовж залізничних доріг має бути не менше 500 м з кожного боку дороги. Ширина захисних смуг лісів уздовж автомобільних доріг має становити не менше 250 м з кожного боку дороги. Допускається зменшення ширини захисних смуг лісів не більше ніж на 50 м за наявності на місцевості природних або штучних кордонів [826].

Вибір місця розміщення аеропорту (аеродрому) обмежується вимогами про дотримання спеціальних охоронних зон, які включають приаеродромні території та смуги повітряних підходів. Відповідно до п. 59 Положення про використання повітряного простору України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 р. № 954 [827], з метою запобігання забрудненню атмосферного

повітря транспортними та іншими пересувними засобами і установками та зменшення впливу пов'язаних з ними фізичних факторів на здоров'я людей, діяльність підприємств, установ та організацій, для кожного аеродрому встановлюються зони обмеження житлово-цивільного, культурно-побутового та промислового будівництва. Експлуатант аеродрому чи уповноважена ним особа повідомляє відповідні органи місцевого самоврядування про межі зазначених зон для врахування під час планування, будівництва і розвитку населених пунктів, а також під час будівництва і реконструкції промислових, сільськогосподарських та інших об'єктів.

Крім того, п. 30 зазначених Правил встановлюється заборона на використання повітряного простору України над атомними станціями, гідроелектростанціями, греблями, важливими державними об'єктами, природними заповідниками, об'єктами або промисловими підприємствами підвищеної екологічної небезпеки.

Більш детально правила розміщення та експлуатації аеродромів і аеропортів закріплені в: наказах Міністерства оборони України від 1 липня 2013 року № 441 «Про затвердження Інструкції з експлуатації аеродромів державної авіації України» [828]; від 17 листопада 2014 року № 811 «Про затвердження Правил визначення придатності до експлуатації аеродромів та злітно-посадкових майданчиків державної авіації України» [829]; від 9 грудня 2015 року № 700 «Про затвердження Правил польотів державної авіації в повітряному просторі України» [830]; наказах Міністерства інфраструктури України: від 28 жовтня 2011 року № 478 «Про затвердження Правил польотів цивільних повітряних суден у повітряному просторі України» [831]; від 16 квітня 2003 року № 293 «Про затвердження Правил польотів повітряних суден та обслуговування повітряного руху в класифікованому повітряному просторі України» [832] та ін.

Встановлено, що планова діяльність підприємства обов'язково підлягає оцінці впливу на довкілля, під якою можна розуміти еколого-експертну оцінку проекту планової діяльності з метою визначення можливого впливу запланованої діяльності на навколишнє середовище, де «вплив» означає будь-які наслідки запланованої діяльності для навколишнього середовища, включаючи здоров'я і безпеку людей, флору, фауну, ґрунт, повітря, воду, клімат, ландшафт, історичні пам'ятки та інші матеріальні об'єкти, чи

взаємозв'язок між цими факторами; він охоплює також наслідки для культурної спадщини чи соціально-економічних умов, які є результатом зміни цих факторів.

Законом України «Про оцінку впливу на довкілля», постановами Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1026 «Про затвердження Порядку передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля та фінансування оцінки впливу на довкілля та Порядку ведення Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля» [833], від 13 грудня 2017 р. № 989 «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля» [834] та ДБН А.2.2-1-2003 «Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС) при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд» передбачено спеціальні вимоги до подачі повідомлення про плановану діяльність з метою проведення оцінки впливу такої діяльності на довкілля, до змісту такого повідомлення, процедур його розгляду та висвітлення в засобах масової інформації тощо.

У випадку погодження планової документації в рамках процедури оцінки впливу на довкілля, підприємство переходить на другу стадію майбутньої господарської діяльності, під час якої має виконати *екологічні вимоги, встановлені при будівництві та реконструкції об'єктів промисловості*.

В рамках реалізації еколого-інформаційної функції забезпечення екологічної безпеки, першочергову роль в системі екологічного менеджменту підприємства, на нашу думку, має відігравати *ідентифікація* об'єктів за ступенями їх екологічного ризику: потенційно небезпечний об'єкт чи об'єкт підвищеної небезпеки.

Процедура визначення об'єкта потенційно небезпечним визначена в наказі Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 23 лютого 2006 р. № 98 «Про затвердження Методики ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів». Відповідно до даного нормативного акту *потенційно небезпечний об'єкт* – це об'єкт, на якому можуть використовуватися або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються небезпечні речовини, біологічні препарати, а також інші об'єкти, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії.

Ідентифікація таких об'єктів передбачає аналіз структури об'єктів господарської діяльності та характеру їх функціонування для встановлення факту наявності або відсутності джерел небезпеки, які за певних обставин можуть ініціювати виникнення надзвичайних ситуацій, а також визначення рівнів можливих надзвичайних ситуацій.

У процесі ідентифікації розглядаються і враховуються внутрішні та зовнішні чинники небезпеки. Внутрішні чинники небезпеки характеризують небезпечність будов, споруд, обладнання, технологічних процесів об'єкта господарської діяльності та речовин, що виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються на його території. Зовнішні чинники небезпеки безпосередньо не пов'язані з функціонуванням об'єкта господарської діяльності, але можуть ініціювати виникнення надзвичайної ситуації на ньому та негативно впливати на її розвиток (природні явища та аварії на об'єктах, які розташовані поблизу).

Органи виконавчої влади, які відповідають за безпечне функціонування потенційно небезпечних об'єктів, територіальні та місцеві органи державного нагляду у сфері цивільного захисту, відповідно до своїх повноважень встановлюють терміни проведення ідентифікації та вживають заходів щодо забезпечення своєчасності та повноти проведення ідентифікації.

Ідентифікацію проводять відповідальні особи об'єктів господарської діяльності. Відповідальні особи об'єктів господарської діяльності, які проводять ідентифікацію, узгоджують результати ідентифікації з місцевими органами державного нагляду у сфері цивільного захисту шляхом підготовки відповідного Повідомлення про результати ідентифікації щодо визначення потенційної небезпеки.

На підставі узагальнених результатів проведення ідентифікації місцеві органи державного нагляду у сфері цивільного захисту формують та щорічно уточнюють переліки потенційно небезпечних об'єктів підвідомчої території.

Сама процедура ідентифікації здійснюється за такими етапами:

- вибір кодів надзвичайних ситуацій, виникнення яких можливе на об'єкті господарської діяльності;
- аналіз показників ознак надзвичайних ситуацій, вибраних на попередньому етапі, та визначення їх порогових значень з використанням Класифікаційних ознак

надзвичайних ситуацій, затверджених наказом МНС України від 12 грудня 2012 р. № 1400 [835];

- виявлення за результатами аналізу джерел небезпеки, які при певних умовах (аварії, порушення режиму експлуатації, виникнення природних небезпечних явищ тощо) можуть стати причиною виникнення надзвичайних ситуацій (для цього використовується Перелік основних джерел небезпеки, які притаманні потенційно небезпечним об'єктам);

- визначення видів небезпеки для кожного з виявлених джерел небезпеки;

- визначення переліку небезпечних речовин, що використовуються на об'єкті господарської діяльності, їх кількості та класу небезпеки за допомогою нормативних документів у сфері визначення небезпечних речовин;

- оцінка на підставі отриманих даних зони поширення надзвичайних ситуацій, які можуть ініціювати кожне з виявлених джерел небезпеки за допомогою Методики прогнозування наслідків вилливу (викиду) небезпечних хімічних речовин при аваріях на промислових об'єктах і транспорті, затвердженої наказом МНС України, Мінагрополітики України, Мінекономіки України, Мінекоресурсів України від 27 березня 2001 р. № 73/82/64/122 [836];

- оцінка можливих наслідків надзвичайних ситуацій для кожного з джерел небезпеки (кількість загиблих, постраждалих, тих, яким порушено умови життєдіяльності, матеріальні збитки) з використанням Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 175 [837];

- встановлення максимально можливих рівнів надзвичайних ситуацій для кожного з джерел небезпеки згідно з Класифікацією надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями;

- визначення державних (галузевих) реєстрів (кадастрів), в яких зареєстровано або необхідно зареєструвати об'єкт господарської діяльності з використанням Переліку затверджених державних (галузевих) реєстрів України для обліку небезпечних об'єктів;

- визначення відповідності об'єкта діючим нормативно-правовим актам у сфері визначення небезпечних об'єктів.

Для виявлення на об'єкті джерел небезпеки використовують Перелік основних джерел небезпеки, які притаманні потенційно небезпечним об'єктам, складений з урахуванням постанови Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 р. № 956 «Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки» та Порядку видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки, визначеного постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1107 [838].

При визначенні самих об'єктів ідентифікації, уповноважені суб'єкти використовують:

- Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, затверджений Законом України «Про оцінку впливу на довкілля»;
- Перелік особливо небезпечних підприємств, припинення діяльності яких потребує проведення спеціальних заходів щодо запобігання заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, майну, спорудам, навколишньому природному середовищу, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 339 [839];
- Перелік суб'єктів господарювання, галузей та окремих територій, які підлягають постійному та обов'язковому на аварійно-рятувальному бслуговуванню на договірній основі, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2016 р. № 763 [840].

Об'єкт господарської діяльності визнається потенційно небезпечним за умови наявності у його складі хоча б одного джерела небезпеки, здатного ініціювати надзвичайну ситуацію місцевого, регіонального або державного рівнів.

При наявності на об'єкті господарської діяльності більше трьох джерел небезпеки у Повідомленні наводять дані про три джерела небезпеки, які можуть ініціювати надзвичайну ситуацію з максимальним рівнем, та загальну кількість джерел небезпеки.

Об'єкти господарської діяльності, які за результатами ідентифікації визнані потенційно небезпечними, підлягають обліку територіальними і місцевими органами державного нагляду у сфері цивільного захисту.

Такий облік базується на даних, отриманих з *екологічної паспортизації* промислових підприємств, яка передбачалася ГОСТ 17.0.0.04-90 від 15 жовтня 1990 р.

«Охрана природы. Экологический паспорт промышленного предприятия. Основные положения» [841]. Цей стандарт встановлював основні вимоги до розробки, викладення, оформлення і змісту екологічного паспорта промислового підприємства з метою визначення впливу підприємства на навколишнє середовище і здійснення контролю за дотриманням підприємством природоохоронних норм і правил в процесі господарської діяльності.

Суб'єкти господарської діяльності під час розробки такого паспорта повинні були викласти наступну інформацію: 1) загальні відомості про підприємство і його реквізити; 2) коротку природно-кліматичну характеристику району розташування підприємства; 3) короткий опис технології підприємства і відомості про продукцію, балансову схему матеріальних потоків; 4) відомості про використання земельних ресурсів; про рекультивацію земель; 5) характеристику сировини, матеріальних і енергетичних ресурсів, що використовуються; 6) характеристику викидів в атмосферу; водокористування і водовідведення; відходів; 7) відомості про транспорт підприємства; 8) відомості про еколого-економічну діяльність підприємства.

Згідно зі Стандартом, термін дії екологічного паспорта підприємства становить 5 років. Після спливу цього терміну підприємство має переглянути такий паспорт та подати його копії до органів Мінприроди України та органів місцевого самоврядування. Відповідно до п. 1.7. Стандарту, діючі та підприємства, що проектуються зобов'язані протягом місяця після внесення будь-яких змін в технології виробництва, заміні устаткування тощо вносити зміни до Екологічного паспорта.

На сьогоднішній день обов'язок щодо розробки такого типу паспортів передбачений й наказом МНС України від 18 грудня 2000 р. № 338 «Про затвердження Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів». Згідно з даним нормативно-правовим актом вимоги такої паспортизації поширюються на стаціонарні об'єкти. В той же час, вони не поширюються на транспортні засоби, які перевозять небезпечні речовини рухомим складом залізничного транспорту, суднами, плавзасобами морського та річкового транспорту, літаками, іншими повітряними транспортними засобами та автомобільним транспортом.

У випадку ж наявності або використання промисловими підприємствами гідротехнічних споруд або систем гідравлічного вилучення та складування промислових відходів, останні зобов'язані розробляти екологічні паспорти й для таких об'єктів, що передбачено Наказом Державного комітету України у справах містобудування і архітектури від 19 грудня 1995 р. № 252 «Про затвердження Методики обстеження і паспортизації гідротехнічних споруд систем гідравлічного вилучення та складування промислових відходів» [842]. Відповідно до даної Методики основними цілями паспортизації хвостосховищ та шламосховищ є: 1) створення державної системи обліку та моніторингового контролю за станом екологічно небезпечних об'єктів, до яких належать хвостосховища; 2) створення системи зниження небезпеки виникнення надзвичайних ситуацій при експлуатації хвостосховищ та їх консервації (закритті); 3) захист населення та навколишнього природного середовища від наслідків експлуатації хвостосховищ.

Паспортизації підлягають хвостосховища та шламосховища всіх відомств і підприємств незалежно від форм власності, що утворилися як наслідок механічного та гідравлічного транспортування відходів виробництва, за формою, яка викладена в документі Паспорті і виконується у відповідності до Методики. Така паспортизація виконується за рахунок підприємства за угодою між керівниками підприємств та інститутами Мінрегіонбуд України, які виконують територіальні функції у цій галузі, а також спеціалізованими організаціями, що мають ліцензію на вид діяльності, пов'язаний з науковими дослідженнями і проектуванням цих споруд, відповідну лабораторну базу і спеціалістів відповідної кваліфікації.

За відсутністю вірогідних даних для заповнення Паспорта підприємство – замовник (власник хвостосховища, шламосховища) за рахунок власних коштів проводить його обстеження, залучаючи до цього спеціалізовані підприємства на договірних засадах. Результати обстеження та інші матеріали, пов'язані з наслідками аварії, які подаються комісією, розглядаються адміністративними органами, що створили комісію. За результатами розгляду приймається рішення, що є обов'язковим для підприємства – власника хвостосховища, незалежно від відомчої належності. Це рішення надсилається обласним управлінням Міністерства екології та природних ресурсів України і т. ін.

Об'єкти потенційної небезпеки після їх паспортизації, у відповідності до ст. 24 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», підлягають обліку, шляхом проведення їх державної реєстрації.

Державний реєстр потенційно небезпечних об'єктів є автоматизованою інформаційно-довідковою системою обліку та обробки інформації щодо потенційно небезпечних об'єктів і здійснюється у відповідності до постанови Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 року № 1288. Такий реєстр створюється з метою державного обліку потенційно небезпечних об'єктів та інформаційного забезпечення процесів підготовки управлінських рішень і виконання зобов'язань України згідно з міжнародними договорами щодо запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, у тому числі транскордонного характеру, пов'язаних з функціонуванням небезпечних об'єктів.

Крім того, такі об'єкти можуть підлягати й обліку у якості об'єктів, що забруднюють атмосферне повітря, у відповідності до ст. 31 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» та постанови Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2001 р. № 1655 «Про затвердження Порядку ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря».

Розвиток Державного реєстру потенційно небезпечних об'єктів та його ефективного використання забезпечує інформаційна підсистема моніторингу стану потенційно небезпечних об'єктів, яка ґрунтується на принципах максимального використання існуючих організаційних структур суб'єктів моніторингу потенційно небезпечних об'єктів та єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру і сумісності технічного, інформаційного і програмного забезпечення суб'єктів моніторингу, що використовуються ними для виконання завдань *моніторингу потенційно небезпечних об'єктів*. Згідно з Наказом Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 6 листопада 2003 р. № 425 «Про затвердження Положення про моніторинг потенційно небезпечних об'єктів» метою моніторингу потенційно небезпечних об'єктів є отримання даних про поточний стан потенційно небезпечних об'єктів та актуалізація інформації, що міститься у базі даних Державного

реєстру потенційно небезпечних об'єктів (далі Реєстр) для запобігання надзвичайним ситуаціям та мінімізації їх наслідків.

Моніторинг потенційно небезпечних об'єктів передбачає спостереження за якісними і кількісними параметрами стану потенційно небезпечних об'єктів, збирання, оброблення, передавання та збереження інформації про стан потенційно небезпечних об'єктів.

Якщо ж під час проведення процедури ідентифікації буде виявлено *об'єкт підвищеної небезпеки*, власники або користувачі таких об'єктів мають діяти у відповідності до Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 р. та постанови Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 р. № 956 «Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки», де об'єкт підвищеної небезпеки – це об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру.

На підставі вищезазначених документів, суб'єкт господарської діяльності за встановленою формою складає повідомлення про результати ідентифікації об'єктів підвищеної небезпеки, самостійно або за допомогою іншого суб'єкта господарської діяльності, який має відповідні дозвільні документи на проведення відповідних видів робіт, і надсилає його у двотижневий термін відповідним територіальним органам Держгірпромнагляду України, ДСНС України, Держекоінспекції України, державної санітарно-епідеміологічної служби, Держархбудінспекції України, а також відповідній місцевій держадміністрації або виконавчому органу місцевої ради. Форма повідомлення про результати ідентифікації об'єктів підвищеної небезпеки знаходиться на сайті Держгірпромнагляду України, також дану форму можна взяти в територіальних органах Держгірпромнагляду України.

Місцеві держадміністрації або виконавчі органи місцевих рад повинні протягом 30 днів після отримання повідомлення публікувати відомості про об'єкти підвищеної

небезпеки в регіональних друкованих засобах масової інформації. У разі зміни умов виробництва, номенклатури небезпечних речовин або їх кількості суб'єкт господарської діяльності, у власності або користуванні якого є об'єкти підвищеної небезпеки, проводить у шестимісячний термін їх повторну ідентифікацію. У разі проведення повторної ідентифікації суб'єкт господарської діяльності повідомляє у двотижневий термін уповноважені органи про зміни порівняно з попередньою ідентифікацією.

Результати ідентифікації та розрахунки, на підставі яких вона проводилася, зберігаються суб'єктом господарської діяльності впродовж 25 років.

Після того, як при ідентифікації буде виявлено об'єкт підвищеної небезпеки, суб'єкт господарювання зобов'язаний розпочати *розробку декларації безпеки* щодо нього [843, с. 16-19; 844, с. 280-286], яка спрямована на розроблення заходів щодо попередження екологічного ризику, які складають її зміст.

Розробка декларації безпеки здійснюється власниками об'єктів підвищеної небезпеки відповідно до вимог чинного законодавства та ратифікованих міжнародних конвенцій і договорів.

Законодавством дозволяється в цій сфері укладення, в разі необхідності, власниками об'єктів підвищеної небезпеки угод з організаціями та установами науково-технічного профілю на *проведення дослідження, обстеження, експертизи* об'єкта небезпеки та декларації безпеки, у якій зазначаються умови функціонування об'єкта небезпеки, особливості основних видів діяльності, їхнього характеру та можливих джерел екологічного ризику, використання небезпечних речовин та їхні фізичні, хімічні, токсичні характеристики, можливі загрози для людей і довкілля в нормальних, а також аварійних обставинах, аналіз та оцінювання ризику, способи його відвернення, заходи щодо захисту і реагування, спрямовані на обмеження наслідків можливих аварій та інших надзвичайних екологічних ситуацій, відомості про систему управління й контролю за об'єктами підвищеної небезпеки.

Крім того, законодавством України передбачається, що декларація безпеки повинна розроблятися самостійно суб'єктом господарювання у власності чи користуванні якого є хоча б один об'єкт підвищеної небезпеки, або на основі договору із науково-технічним

центром, який підпорядкований Держгірпромнагляду України і має ліцензію на проведення експертизи безпеки промислових підприємств.

Крім цих обов'язків, суб'єкти господарювання повинні передати копію декларації до відповідних органів з метою перевірок ними додержання умов, визначених у декларації, у процесі здійснення господарської діяльності.

Декларація безпеки для промислового об'єкта, який проектується, затверджується замовником проекту, а для діючого промислового об'єкта – керівником організації. Сама декларація безпеки складається із таких частин, як: а) результати всебічного дослідження ступеня небезпеки та оцінки рівня ризику; б) оцінки готовності до експлуатації об'єкта підвищеної небезпеки відповідно до вимог безпеки промислових об'єктів; в) перелік прийнятих з метою зниження рівня ризику рішень і здійснених з метою запобігання аваріям заходів; г) відомості про заходи щодо локалізації і ліквідації можливих наслідків аварій. Підготовка таких частин здійснюється на підставі Наказу Міністерства праці та соціальної політики України від 4 грудня 2002 р. № 637 «Про затвердження Методики визначення ризиків та їх прийнятних рівнів для декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки» [845]. Методика визначає порядок проведення аналізу небезпеки та оцінки ризику об'єктів підвищеної небезпеки, встановлює методичні принципи, терміни і поняття аналізу ризику, визначає критерії прийнятних ризиків та їх рівні.

Декларація безпеки разом з позитивним висновком оцінки впливу на довкілля подається відповідним територіальним органам Державної служби України з питань праці (військових об'єктів – Міністерство оборони України); Державної служби з надзвичайних ситуацій України; Державної екологічної інспекції України; Державної архітектурно-будівельної інспекції України а також відповідній місцевій держадміністрації або виконавчому органу місцевої ради для обліку, реєстрації та подальшого моніторингу за станом об'єкту.

Більш детальний аналіз процедур декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки проведений в дисертаційній роботі Москаленко О.В.

Відповідно вищезазначеного нормативно-правового акту, обов'язковою складовою декларування безпеки об'єкта підвищеної небезпеки має виступати й розробка плану локалізації та ліквідації аварійних ситуацій і аварій (ПЛАС), яка здійснювалась на

підставі наказу Комітету по нагляду з охорони праці України Міністерства праці та соціальної політики України від 17 червня 1999 р. № 112 «Про затвердження Положення щодо розробки планів локалізації та ліквідації аварійних ситуацій і аварій» [846]. Однак, відповідно до Рішення Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва від 5 вересня 2012 р. № 2 «Про необхідність усунення Державною службою гірничого нагляду та промислової безпеки України порушень принципів державної регуляторної політики, згідно з вимогами Закону України від 11.09.2003 р. № 1160-IV «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»» [847], дію вищезазначеного нормативно-правового акту було зупинено на підставі невідповідності п. 4.6. зазначеного наказу вимогам Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», в частині закріплення положення про необхідність наявності не передбаченого в Законі спеціального дозволу на розробку ПЛАС у суб'єкта, що здійснює таку діяльність.

Державній службі гірничого нагляду та промислової безпеки України було запропоновано у двомісячний строк усунути зазначену розбіжність, шляхом виключення з редакції абзацу другого пункту 4.6 розділу 4 Положення норми, яка зобов'язує спеціалізовані організації отримувати дозвіл на виконання робіт з розробки ПЛАС. Однак, такі заходи не були здійснені, в результаті чого дію наказу було зупинено, а наказом Міністерства юстиції України № 1672/5 від 13.11.2012 р. «Про скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правового акта» [848] скасовано рішення про державну реєстрацію зазначеного наказу.

Як зазначено в цьому наказі, згідно з вимогами статті 11 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» ПЛАС погоджує відповідний територіальний орган спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади, до компетенції якого віднесено питання захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Обсяг, зміст, форма і порядок надання інформації встановлюються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади, до відання якого віднесено питання захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Проведення експертизи аналітичної частини ПЛАС, погодження ПЛАС з територіальними управліннями Держгірпромнагляду, Державної санітарно-епідеміологічної служби та органами місцевого самоврядування чинним законодавством не передбачено.

На сьогоднішній день Державною службою України з питань праці опрацьовуються Методичні рекомендації щодо розробки планів локалізації та ліквідації аварійних ситуацій і аварій, які підготовлені Державною службою України з надзвичайних ситуацій ще в 2015 році [849].

Отже, виникає ситуація, коли в державі вже на протязі п'яти років відсутні спеціальні вимоги для розробки ПЛАС, в той час, коли повідомлення про аварійні ситуації на об'єктах підвищеної небезпеки продовжують надходити до засобів масової інформації.

На моє глибоке переконання, такі дії органів державної виконавчої влади лише ускладнюють виконання закріпленого Конституцією України обов'язку держави забезпечувати екологічну безпеку на своїй території, а також положення ст. 8 Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій від 17 березня 1992 р. Оскільки зупинення дії вищезазначеного нормативного акту призводить до того, що станом на сьогоднішній день, окрім положень ст. 11 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», які вимагають від власників та користувачів об'єкта підвищеної небезпеки розробку ПЛАС, відсутнє спеціальне регулювання вказаної процедури та затвердження такого документа. Вважаю, що Державній службі України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва достатньо було б зупинити дію лише абзацу другого пункту 4.6 розділу 4 Положення щодо розробки планів локалізації та ліквідації аварійних ситуацій і аварій, яке власне не відповідало вимогам законодавства, а не зупиняти дію всього нормативного акту. З іншої сторони, можна було б притягнути до відповідальності посадових осіб Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки України за несвоєчасне виконання рішень контролюючих органів.

Після погодження відповідними службами декларації безпеки об'єкта підвищеної небезпеки, останній підлягає державній реєстрації у Державному реєстрі об'єктів підвищеної небезпеки (постанова Кабінету Міністрів України «Про ідентифікацію та

декларування об'єктів підвищеної небезпеки»), а також, в залежності від виду небезпеки в: Державному реєстрі джерел іонізуючого випромінювання, Державному реєстрі радіоактивних відходів, Державному кадастрі сховищ радіоактивних відходів [850], Реєстрі об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів [851] або в Реєстрі місць видалення відходів [852].

Прикінцевими положеннями Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» для таких об'єктів запроваджується ще й процедура обов'язкового *страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути спричинена аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки*. Договір про таке страхування оформляється у відповідності до ст. 6 Закону України «Про страхування» та постанови Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 1788 «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру». Згідно з даною Постановою, таке страхування проводиться з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну третіх осіб, у тому числі довкіллю (природним ресурсам, територіям та об'єктам природно-заповідного фонду), внаслідок пожеж та/або аварій на об'єктах підвищеної небезпеки.

Суб'єктами обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки (далі обов'язкове страхування), є страхувальники, страховики і треті особи, яким внаслідок пожеж та/або аварій на об'єктах підвищеної небезпеки заподіяна пряма шкода.

Об'єктом обов'язкового страхування за цими Порядком і правилами є майнові інтереси страхувальника, що не суперечать законодавству, пов'язані з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним прямої шкоди третім особам внаслідок пожежі та/або аварії на об'єкті підвищеної небезпеки.

Страховим випадком вважається заподіяння прямої шкоди третім особам внаслідок пожежі та/або аварії на об'єкті підвищеної небезпеки під час дії договору обов'язкового страхування, внаслідок чого виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхового відшкодування.

Усі претензії та позови, пред'явлені третіми особами стосовно відшкодування шкоди, спричиненої однією подією, вважаються пред'явленими щодо одного страхового випадку.

Відшкодуванню підлягає пряма шкода, заподіяна внаслідок пожежі та/або аварії на об'єкті підвищеної небезпеки життю, здоров'ю та майну третіх осіб, яке на момент настання страхового випадку перебувало у їх володінні чи користуванні, включаючи природні ресурси, території та об'єкти природно-заповідного фонду.

У разі настання страхового випадку під час дії договору обов'язкового страхування страховальник повинен протягом двох робочих днів з дати його настання письмово повідомити страховика про настання страхового випадку, його характер, попередньо встановлені причини, розмір шкоди та вжиті заходи для зменшення збитків і т. ін.

Згідно з даною Постановою такому виду страхування підлягають: 1) об'єкти, на яких можуть використовуватися або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються небезпечні речовини, у тому числі пожежовибухонебезпечні, в кількості, що дорівнює чи перевищує норматив граничної маси для об'єкта 1 класу, визначеного відповідно до Порядку ідентифікації та обліку об'єктів підвищеної небезпеки, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 р. № 956 (далі Порядок); 2) гідротехнічні споруди 1, 2 і 3 класу; 3) хвостосховища, шламонакопичувачі, накопичувачі токсичних відходів; 4) об'єкти, на яких можуть використовуватися або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються небезпечні речовини, у тому числі пожежовибухонебезпечні, в кількості, що дорівнює чи перевищує норматив граничної маси для об'єкта 2 класу, але не більше ніж норматив граничної маси для об'єкта 1 класу, визначеного відповідно до Порядку; 5) гідротехнічні споруди 4 класу; 6) об'єкти, на яких можуть використовуватися або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються небезпечні речовини, у тому числі пожежовибухонебезпечні і пожежонебезпечні, в кількості, що

становить 2 і більше відсотки нормативу граничної маси для об'єкта 1 класу, але не більше ніж норматив граничної маси для об'єкта 2 класу, визначеного відповідно до Порядку.

У випадку прийняття відповідними органами позитивного рішення про реєстрацію об'єкта як потенційно небезпечного або підвищеної небезпеки, суб'єкт господарської діяльності у власності чи користуванні якого знаходяться такі об'єкти набуває право отримати спеціальний дозвіл (ліцензію) на здійснення відповідного виду діяльності.

Екологічне ліцензування – це відносини між державою в особі її спеціально уповноважених органів та суб'єктами господарювання (фізичними та юридичними особами), змістом яких є санкціонування здійснення цими суб'єктами певної діяльності в галузі охорони навколишнього природного середовища на основі оцінки їх відповідності комплексу вимог, що висуваються з боку держави [304, с. 220].

За допомогою екологічного ліцензування забезпечується правовий зв'язок між діяльністю суб'єктів господарювання в галузі природокористування та охорони довкілля та державою в особі її органів. Через функцію ліцензування держава ніби бере на себе частину відповідальності за всю діяльність в екологічній сфері, що підлягає ліцензуванню. Такому ліцензуванню підлягають найбільш важливі з точки зору державних інтересів види діяльності, а також види діяльності, які можуть спричинити найбільш суттєвий вплив на якісні та кількісні характеристики природних ресурсів та довкілля в цілому.

В той же час, законодавство не встановлює чіткого переліку ліцензій власне екологічного характеру. Водночас ліцензовані види діяльності в цій сфері можна виокремити з-поміж інших видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, перелік яких наведено у ст. 9 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності». Цей Закон встановлює порядок ліцензування, передбачає заходи державного контролю у сфері ліцензування, відповідальність суб'єктів господарювання та органів ліцензування за порушення законодавства у зазначеній сфері тощо.

Суб'єкт господарювання, який має намір провадити певний вид господарської діяльності, що ліцензується, особисто або через уповноважений ним орган чи особу звертається до відповідного органу ліцензування із заявою встановленого зразка про

видачу ліцензії. Орган, уповноважений на ліцензування відповідного виду діяльності, визначається відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку органів ліцензування» від 5 серпня 2015 р. № 609 [853].

Відповідно до основних принципів державної політики у сфері ліцензування, закріплених ст. 3 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності», ліцензія є єдиним документом дозвільного характеру, який дає право на зайняття певним видом господарської діяльності, що відповідно до законодавства підлягає обмеженню. Прикладом такого ліцензування у сфері забезпечення екологічної безпеки можна навести ліцензування виготовлення та реалізації особливо небезпечних речовин, передбачених постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 р. № 1287 [854]; ліцензійні умови провадження господарської діяльності з перероблення побутових відходів [855]; ліцензійні умови провадження господарської діяльності з захоронення побутових відходів [856] та інші.

Водночас, законодавством передбачено необхідність одержання *дозволів*, що дають право на спеціальне використання природних ресурсів або на здійснення діяльності, що може справити негативний вплив на довкілля. Так, відповідно до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» від 6 вересня 2005 р., дозвільна система визначається як сукупність урегульованих законодавством відносин, які виникають між дозвільними органами, державними адміністраторами та суб'єктами господарювання у зв'язку з видачею *документів дозвільного характеру*, переоформленням, видачею дублікатів, анулюванням документів дозвільного характеру *дозволів, висновків, рішень, погоджень, свідоцтв, інших документів*, які дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання у разі надання йому права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності та/або без наявності якого суб'єкт господарювання не може проваджувати певні дії щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності.

Згідно з цим Законом об'єктом, на який видається документ дозвільного характеру є: природні ресурси, земельна ділянка, ґрунтовий покрив земельних ділянок, споруда, будівля, приміщення, устаткування, обладнання та механізми, що вводяться в експлуатацію або проектується, окрема операція, господарська діяльність певного виду,

робота та послуга, а також документи, які використовуються суб'єктом господарювання у процесі проходження погоджувальної (дозвільної) процедури (проектна документація на будівництво об'єктів, землепорядна документація, містобудівна документація, гірничий відвід).

Як видно, такі дозволи мають різні назви, застосовуються до різного кола суб'єктів, видаються різними державними органами, органами місцевого самоврядування або навіть власниками чи первинними природокористувачами. Спільним для них є те, що усі вони, по-перше, мають персоніфікований характер (видаються конкретному суб'єкту фізичній чи юридичній особі та не підлягають передачі іншому суб'єкту), по-друге, видаються на певний строк чи на період виконання певної роботи, по-третє, мають територіальний масштаб поширення.

Законом України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» від 19 травня 2011 року [857] надається перелік дозвільних документів, які, в тому числі, видаються з метою забезпечення екологічної безпеки. До них можна віднести, зокрема: висновок з оцінки впливу на довкілля; дозвіл на вивільнення генетично модифікованих організмів у відкритій системі; дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами; дозвіл на здійснення операцій у сфері поводження з відходами; дозвіл на проведення будь-яких діагностичних, експериментальних, випробувальних, вимірювальних робіт на підприємствах, в установах, організаціях, діяльність яких пов'язана з використанням біологічних агентів, хімічної сировини, продукції та речовин з джерелами іонізуючого та неіонізуючого випромінювання і радіоактивних речовин та інші.

Прикладом реалізації такої управлінської функції у сфері забезпечення екологічної безпеки можна назвати, зокрема: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 9 березня 2006 року № 108 «Про затвердження Інструкції про загальні вимоги до оформлення документів, у яких обґрунтовуються обсяги викидів, для отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами для підприємств, установ, організацій та громадян-підприємців» [858];

Слід зазначити, що видача дозвільних документів, зокрема, на викиди, скиди забруднюючих речовин, перевезення небезпечних вантажів, розміщення відходів і т. ін. здійснюється на підставі встановлених *нормативів екологічної безпеки*.

Відповідно до ст. 33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та підзаконних нормативно-правових актів до нормативів екологічної безпеки належать: а) нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря [859], які включають в себе: нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин (ГДВ) у атмосферне повітря зі стаціонарних [860] та пересувних джерел [861]; гранично допустимі рівні (ГДР) фізичних та біологічних факторів [862]; б) нормативи екологічної безпеки водних об'єктів, які включають в себе: гранично допустимі скиди (ГДС) речовин у водні об'єкти із зворотними водами [863] та нормативи екологічної безпеки водних об'єктів, що використовуються для потреб рибного господарства, щодо гранично допустимих концентрацій органічних та мінеральних речовин у морських та прісних водах (біохімічного споживання кисню (БСК-5), хімічного споживання кисню (ХСК), завислих речовин та амонійного азоту) [864] тощо.

Ці нормативи є індивідуальними і встановлюються розрахунковим шляхом для кожного стаціонарного джерела можливих викидів, скидів чи інших негативних впливів на довкілля, а також для типів устаткування чи пересувних джерел.

Прикладом взаємозв'язку цих двох засобів забезпечення екологічної безпеки є, зокрема, Методичні рекомендації щодо оформлення дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами для суб'єктів господарювання з урахуванням технологічних нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, затверджені наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 17 вересня 2010 року № 407 [865].

Крім нормативів ГДВ/ГДС/ГДР, до екологічних нормативів ст. 33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» відносить також нормативи використання природних ресурсів. Ці нормативи (законодавство називає їх «лімітами») встановлюються, зокрема, щодо таких видів природокористування: 1) *ліміти використання води* граничні обсяги використання води, які встановлюються дозволом на спеціальне водокористування; 2) *ліміти забору води* граничні обсяги забирання води з

водних об'єктів, які встановлюються в дозволі на спеціальне водокористування; 3) *ліміт на розміщення відходів* обсяг відходів (окремо для кожного класу небезпеки), на який у власника відходів є дозвіл на їх розміщення, виданий органами Мінприроди на місцях; 4) *ліміт на утворення відходів* максимальний обсяг відходів, на який у суб'єкта права власності на відходи є документально підтверджений дозвіл на передачу їх іншому власнику (на розміщення, утилізацію, знешкодження тощо) або на утилізацію чи розміщення на своїй території; та деякі інші [866, с. 219].

На етапі виготовлення продукції, яка може заподіювати шкоду навколишньому природному середовищу та життю і здоров'ю людей важливими засобами забезпечення екологічної безпеки виступають екологічна сертифікація і екологічне маркування.

Сертифікація (екологічна) відповідно до законодавчого визначення [867] являє собою процедуру, за допомогою якої визнаний в установленому порядку орган документально засвідчує відповідність продукції, систем якості, систем управління якістю, систем управління довкіллям, персоналу встановленим законодавством вимогам [866, с. 49-52]. Де під продукцією розуміється будь-який виріб, процес чи послуга, що виготовляється, здійснюється чи надається для задоволення суспільних потреб.

В юридичній літературі екологічну сертифікацію [249, с. 385-401; 250, с. 314-326; 289, с. 127-131] називають одним з напрямів здійснення контролю безпеки продукції для навколишнього природного середовища.

У світовій практиці екологічну сертифікацію почали запроваджувати з 1992 р. на основі Директиви 92/880/ЕС «Про екологічні знаки», британського стандарту BS 7750 «Система екологічного управління», міжнародних стандартів ISO/TC207 «Управління навколишнім середовищем» тощо. Вступ України до єдиного ринку стає додатковим чинником у формуванні тенденцій щодо вимог стосовно якості, конкурентоспроможності та безпеки пропонованих продукції, послуг та діяльності об'єктів управління.

Впровадження екологічної сертифікації ставить за мету розв'язання нагальних завдань у трьох сферах діяльності держави. У сфері функціонування господарського комплексу: реалізацію обов'язкових екологічних вимог природоохоронного законодавства під час ведення господарської діяльності; впровадження систем

екологічного менеджменту в структури об'єктів управління; створення екологічно безпечних виробництв, технологічних процесів і обладнання; додержання вимог екологічної безпеки і запобігання забрудненню довкілля під час розміщення, переробки, транспортування, ліквідації й захоронення відходів виробництва і споживання; додержання вимог екологічної безпеки впродовж усього життєвого циклу будь-якої продукції; запобігання ввезенню в Україну екологічно небезпечних продукції, відходів, технологій і послуг.

У сфері інтеграції України до Європейського Союзу: сприяння інтеграції економіки країни в Європейський ринок; гармонізація системи екологічної сертифікації з міжнародними й національними системами акредитації та сертифікації; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції; усунення технічних бар'єрів у міжнародній торгівлі; надання екологічному сертифікату й екологічному знаку відповідності статусу документів, які в особі уповноваженого органу державної влади з екологічної сертифікації гарантують додержання вимог природоохоронного законодавства України.

У сфері міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього природного середовища: сприяння участі України у формуванні світового механізму охорони навколишнього природного середовища; забезпечення виконання Україною міжнародних угод, конвенцій та договорів у природоохоронній галузі; виконання міжнародних зобов'язань України у сфері управління якістю навколишнього природного середовища; забезпечення контролю за транскордонним переміщенням забруднювальних речовин та перевезенням небезпечних відходів.

На національному рівні створено основи законодавчої бази правового регулювання у сфері екологічної сертифікації. Їх основу становлять: Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», декрет Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію» від 10 травня 1993 р. № 46 [868], а також наказу Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики України від 1 лютого 2005 р. № 28 «Про затвердження Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні».

Згідно із Законом України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» та декрету Кабінету Міністрів України «Про сертифікацію продукції та послуг» в Україні передбачена обов'язкова і добровільна сертифікація.

Об'єктами обов'язкової сертифікації виступають: 1) системи управління навколишнім середовищем; 2) виробничі, дослідно-виробничі об'єкти, підприємства, що використовують екологічно небезпечні технології; 3) продукція, що може шкідливо впливати на довкілля на протязі всього життєвого циклу; 4) відходи виробництв та діяльність у що пов'язана з відходами.

Добровільна сертифікація може провадитися як в законодавчо врегульованій так й у законодавчо нерегульованій сфері у порядку, визначеному договором між заявником (виробником, постачальником) та органом із сертифікації. При цьому підтверджується відповідність продукції, систем якості, систем управління якістю, систем екологічного управління, персоналу будь-яким заявленим вимогам і т. ін.

Під час пропаганди екологічно безпечного виробництва продукції корисна наявність зображень-символів, здатних нагадувати про важливість природоохоронної діяльності. Тому існує необхідність *екологічного маркування* наявності відповідних знаків і позначень, які повинні розпізнаватись та запам'ятовуватись. Екологічне маркування регламентується системою стандартів: Державні і міжнародні стандарти ДСТУ ISO 14020-2003 Екологічні маркування та декларації. ISO 14020:2000 «Загальні принципи»; ДСТУ ISO 14021-2002 «Екологічні маркування та декларації»; ISO 14021:1999 «Екологічні самодекларації (екологічне етикування типу II)»; ДСТУ ISO 14024-2002 «Екологічні маркування та декларації»; ISO 14024:1999 «Екологічне етикування типу I. Принципи та методи»; ДСТУ ISO/TR 14025-2002 «Екологічні маркування та декларації»; ISO/TR 14025:2000 Екологічні декларації типу III тощо.

В Україні екологічне маркування регулюється Законом України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» та постановою Кабінету Міністрів України від 18 травня 2011 р. № 529 «Про затвердження Технічного регламенту з екологічного маркування» [869] та визначається як коротко і точно сформульований напис, символ чи зображення, що наноситься на етикетку або пакування продукції чи наводиться у документації на продукцію, технічних бюлетенях, рекламних матеріалах з метою

зазначення певної екологічної характеристики продукції, компонента або пакування. Відповідність продукції встановленим екологічним критеріям підтверджується сертифікатом екологічного маркування.

Екологічні критерії розробляються відповідно до вимог актів законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, санітарно-гігієнічних норм, переліків і класифікаторів найбільш поширених небезпечних забруднюючих речовин і відходів. Вони ґрунтуються на екологічних характеристиках, визначених окремо для конкретної продукції, та додаткових вимогах до відповідної категорії продукції, які визначають вплив такої продукції протягом життєвого циклу на навколишнє природне середовище та здоров'я людини, а також визначаються на науковій основі з урахуванням показників життєвого циклу продукції.

Під час визначення таких критеріїв необхідно враховувати: 1) рівень впливу продукції на навколишнє природне середовище під час отримання (добування) сировини, виробництва, споживання та видалення (утилізації), зокрема, впливу на зміну клімату, біологічне різноманіття, обсяг споживання енергії, природних ресурсів та утворених відходів; 2) можливість заміни небезпечних речовин на більш безпечні та застосування новітніх технологій за наявності технічних можливостей; 3) зменшення впливу продукції на навколишнє природне середовище у результаті збільшення строку експлуатації (реалізації) та повторного її використання; 4) загальний баланс між економічною вигодою та навантаженням на навколишнє природне середовище на різних стадіях життєвого циклу продукції, включаючи здоров'я людини; 4) екологічні критерії, встановлені іншими міжнародними, національними та регіональними програмами екологічних маркувань, які відповідають вимогам стандарту ДСТУ ISO 14024 «Екологічні маркування та декларації. Екологічне маркування типу I. Принципи та методи»; 5) можливість заміни випробувань, що проводяться на тваринах, альтернативними методами та зменшення кількості таких випробувань.

Цим нормативним актом встановлюються й спеціальні процедури для отримання суб'єктами господарювання спеціального маркування на виготовленій продукції.

На підприємства, установи та організації, що здійснюють діяльність, яка шкідливо впливає на довкілля законодавством покладається обов'язок щодо сплати *екологічного податку*.

Відповідно до п. 14.1.57 ст. 14 Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 р. екологічний податок – це загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 року, а також за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів, для забезпечення екологічної безпеки, а також безпеки життя та здоров'я громадян.

Роз'яснення щодо визначення ставок екологічного податку надаються Державної фіскальною службою для кожного виду діяльності, що оподатковується окремо. Прикладом такого роз'яснення можна назвати Лист Державної фіскальної служби України від 16 березня 2016 року № 9027/7/99-99-15-04-02-17 «Про визначення ставок екологічного податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення» [870].

Згідно з п. 240.1 цього Кодексу, платниками екологічного податку є суб'єкти господарювання, юридичні особи, що не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські та інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів, включаючи тих, що виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, під час провадження діяльності яких на території України та в межах її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони здійснюються: 1) викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення; 2) скиди забруднювальних речовин безпосередньо у водні об'єкти; 3) розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини; 4) утворення радіоактивних відходів (включаючи вже нагромаджені); 5) тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії термін.

У системі регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки екологічний податок несе різноманітне значення:

1) *стимулююче* – стимулюючий бік екологічного податку проявляється через вплив на економічні інтереси екологічно-небезпечних підприємств шляхом підвищення або зменшення економічного тиску на них залежно від обсягів викидів (скидів) у довкілля (чим більший обсяг викиду тим вища плата). Для цього використовуються два види плати:

- за лімітові викиди (скиди) в межах встановлених лімітів (тимчасового походження) викидів (скидів) забруднюючих речовин та згідно з дозволами на розміщення відходів у навколишньому середовищі. Щодо цих лімітованих викидів (скидів) встановлюються фіксовані нормативи плати;

- за перевищення лімітів викидів (скидів), розміщення забруднюючих речовин. Тут плата визначається в кратному розмірі відносно фіксованих платежів.

Розміри екологічних платежів встановлюються на підставі лімітів та фактичних обсягів викидів і скидів забруднюючих речовин, розміщення відходів, а також базових нормативів плати за них і відповідних регулювальних коефіцієнтів;

2) *координаційне*. Екологічний податок в межах установлених лімітів коригується за регіонами України з застосуванням коефіцієнтів, що враховують територіальні екологічні особливості, та коефіцієнтів індексації базових нормативів плати. У разі відсутності на підприємстві затверджених у встановленому порядку лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин та розміщення відходів нормативи плати за викиди і скиди забруднюючих речовин та розміщення відходів установлюються як за понадлімітні;

3) *контролююче*. Відповідні платежі стягуються з підприємств незалежно від форми власності і відомчої належності. Внесення екологічного податку не звільняє підприємства від дотримання заходів щодо охорони навколишнього середовища, а також сплати штрафних санкцій за екологічні правопорушення і від повного відшкодування шкоди;

4) *компенсаційне*. Основним призначенням екологічного податку є те, що він повинен компенсувати економічні збитки, заподіяні навколишньому природному

середовищу та життю і здоров'ю людей під час здійснення екологічно шкідливих (небезпечних) видів діяльності.

В умовах здійснення господарської діяльності, яка може шкідливо впливати на довкілля, важливим засобом забезпечення екологічної безпеки виступає й екологічний аудит, який передбачений Законом України «Про екологічний аудит» від 24 червня 2004 року та спрямований на оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

Як на мене, найбільш повно і якісно визначення екологічного аудиту надається у системі міжнародних стандартів, якими є зокрема: ISO 140010. «Керівництво по аудиту навколишнього середовища – Загальні принципи»; ISO 140011-1. «Керівництво по аудиту навколишнього середовища – Процедури аудиту. Частина 1: Аудит систем управління якістю навколишнього середовища»; ISO 14012. «Керівництво по аудиту навколишнього середовища. Кваліфікаційні вимоги до аудиторів», відповідно до яких екологічний аудит – це систематизований і документований процес аналізу в якому цілеспрямовано отримують чи уточнюють інформацію, що свідчить або підтверджує відповідність екологічно спрямованої діяльності, результатів, умов, систем управління, а також інформації у цій сфері критеріям аудиту і екологічної безпеки і результативність цього процесу для підприємства (організації).

Згідно з наведеними вище визначеннями метою екологічного аудиту є лише контроль за дотриманням діючого законодавства та інших нормативних вимог у природоохоронній сфері. Проте, практика свідчить, що нині екологічний аудит виступає скоріше як метод підвищення еколого-економічної ефективності діяльності суб'єктів господарювання ніж механізмом контролю.

В основі такого аудиту лежить перевірка підприємства на відповідність його діяльності та обладнання вимогам екологічного законодавства. До системи такого законодавства входять не лише чинні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти,

а й нормативно-технічні документи (стандарти), якими встановлюються конкретні екологічні вимоги, як до обладнання, так і до процесів діяльності тощо.

До таких стандартів можна віднести, зокрема, систему стандартів, передбачених в Українському класифікаторі нормативних документів ДК 004-2008, прийнятого наказом Держспоживстандарту України від 26 серпня 2008 р. № 301 [871] за кодовим класом 01.040.13 Довкілля. Захист довкілля та здоров'я людини. Безпека. Цей клас вміщує в себе підгрупи стандартів, основними серед яких виступають наступні: 1) 13.020 Захист довкілля; 2) 13.020.10 Керування довкіллям (який охоплює також сертифікацію та аудит систем керування довкіллям); 3) 13 020.20 Економіка довкілля; 4) 13.020.30 Оцінювання впливу на довкілля (охоплює також керування довкіллям у разі ризику); 5) 13.020.40 Забруднювання, боротьба з забруднюванням та консервування; 6) 13.020.50 Екологічне маркування; 7) 13.020.70 Проекти в сфері захисту довкілля; 8) 13.020.99 Інші стандарти стосовно захисту довкілля; 9) 13.030 Відходи; 10) 13.040 Якість повітря; 11) 13.060 Якість води; 12) 13.080 Якість ґрунту; 13) 13.140 Шум та його вплив на людину; 14) 13.160 Вібрації та удар і їхній вплив на людину; 15) 13.280 Захист від опромінення; 16) 13.300 Захист від небезпечних вантажів та інші [304, с. 215-216].

В той же час, здійснення будь-якої екологічно небезпечної або екологічно шкідливої діяльності супроводжується періодичним проведенням *післяпроектного моніторингу*, передбаченого ст. 13 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 р., однак за умови «якщо це передбачено висновком з оцінки впливу на довкілля».

Відповідно до вищезазначеної статті, суб'єкт господарювання забезпечує здійснення післяпроектного моніторингу з метою виявлення будь-яких розбіжностей і відхилень у прогнозованих рівнях впливу та ефективності заходів із запобігання забрудненню довкілля та його зменшення. Порядок, строки і вимоги до здійснення післяпроектного моніторингу визначаються у висновку з оцінки впливу на довкілля. За результатами післяпроектного моніторингу, за потреби, суб'єкт господарювання та уповноважений територіальний орган, а у випадках, визначених частинами третьою і четвертою статті 5 цього Закону, уповноважений центральний орган узгоджують вжиття додаткових заходів і дій із запобігання, уникнення, зменшення (пом'якшення), усунення, обмеження впливу господарської діяльності на довкілля.

Якщо під час провадження господарської діяльності, щодо якої здійснювалася оцінка впливу на довкілля, виявлено значний негативний вплив цієї діяльності на життя і здоров'я населення чи довкілля та якщо такий вплив не був оцінений під час здійснення оцінки впливу на довкілля та/або істотно змінює результати оцінки впливу цієї діяльності на довкілля, рішення про провадження такої планованої діяльності за рішенням суду підлягає скасуванню, а діяльність – припиненню.

У разі звернення суб'єкта господарювання за новим рішенням про провадження планованої діяльності, процедура оцінки впливу на довкілля здійснюється повторно, з урахуванням виявленої інформації, у порядку, визначеному Законом України «Про оцінку впливу на довкілля».

З метою ефективності заходів екологічного моніторингу та контролю на об'єктах підвищеної небезпеки обов'язковим є встановлення та експлуатація спеціальних автоматизованих систем, під якими розуміють сукупність приладів та елементів, призначених для виконання заданої функції (контроль за параметрами повітряного і/або водного середовища, оповіщення персоналу, передача сигналів на пульт централізованого спостереження тощо. Правила створення та експлуатації таких систем передбачені Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27 березня 2009 року № 148 [872].

Спеціальні вимоги щодо проведення екологічного моніторингу встановлюються й щодо об'єктів поводження з відходами, зокрема, наказом Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 2 жовтня 2008 року № 295 «Про затвердження Методичних рекомендацій по впровадженню системи моніторингу у сфері поводження з твердими побутовими відходами» [873] тощо.

Про вплив на навколишнє природне середовище господарської діяльності, суб'єкти такої діяльності мають інформувати населення та державу в рамках реалізації такого правового засобу забезпечення екологічної безпеки, як *екологічне інформування*.

Екологічне інформування (екологічне інформаційне забезпечення) – це доведення до заінтересованої громадськості, органів та осіб, які приймають управлінські та інші рішення, екологічної інформації.

Еколого-інформаційне забезпечення є однією з основних гарантій реалізації конституційного права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також права на її поширення (ст. 50 Конституції).

Організація та порядок здійснення екологічного інформаційного забезпечення, його форми та методи, суб'єктний склад, вимоги до екологічної інформації та інші питання екологічного інформування регулюються законами України «Про охорону навколишнього природного середовища» (статті 25 та 25^і), «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. (в редакції Закону від 13 січня 2011 р.), «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р., Орхуською конвенцією «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», Положенням про державну систему моніторингу довкілля, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. № 391.

Основними суб'єктами еколого-інформаційних відносин є громадяни України; юридичні особи; держава.

Відповідний правовий засіб забезпечення екологічної безпеки насамперед є державним, тобто його здійснення покладається на органи виконавчої влади спеціальної компетенції, які мають відповідну інформацію. Перелік таких органів і напрями інформації, яка ними збирається і узагальнюється, наведено в Положенні про державну систему моніторингу довкілля. Громадяни України та юридичні особи виступають як реципієнти (споживачі) відповідної інформації. Водночас розширення можливостей доступу заінтересованої громадськості до екологічної інформації висунуло на порядок денний питання щодо покладання обов'язку надання екологічної інформації на господарюючих суб'єктів. Як результат, ст. 25 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» зобов'язує забезпечувати вільний доступ населення до інформації про стан навколишнього природного середовища не лише спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, його органи на місцях, органи місцевого самоврядування, а й підприємства, установи та організації, діяльність яких може негативно вплинути або впливає на стан навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людей.

Об'єктом еколого-інформаційних відносин є, згідно зі ст. 8 Закону «Про інформацію», документована або публічно оголошувана інформація про події та явища в екологічній сфері. До екологічної інформації може бути віднесена будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про: стан навколишнього природного середовища чи його об'єктів землі, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівні їх забруднення; біологічне різноманіття і його компоненти, включаючи генетично видозмінені організми та їх взаємодію з об'єктами навколишнього природного середовища; джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання, радіацію), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей; загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей; екологічні прогнози, плани і програми, заходи, в тому числі адміністративні, державну екологічну політику, законодавство про охорону навколишнього природного середовища; витрати, пов'язані зі здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, інших джерел фінансування, економічний аналіз, проведений у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля.

Форми екологічного інформування передбачені ст. 25 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», зокрема:

а) підготовка спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища і подання на розгляд Верховної Ради України щорічної Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні, а після її розгляду Верховною Радою України опублікування окремим виданням та розміщення в системі Інтернет;

б) щорічне інформування Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними державними адміністраціями, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями відповідних рад та населення про стан навколишнього природного середовища відповідних територій;

в) систематичне інформування населення через засоби масової інформації про стан навколишнього природного середовища, динаміку його змін, джерела забруднення, розміщення відходів чи іншої зміни навколишнього природного середовища і характер впливу екологічних факторів на здоров'я людей;

г) негайне інформування про надзвичайні екологічні ситуації;

г) передача інформації, отриманої в результаті проведення моніторингу довкілля, каналами інформаційних зв'язків органам, уповноваженим приймати рішення щодо отриманої інформації;

д) забезпечення вільного доступу до екологічної інформації, яка не становить державної таємниці і міститься у списках, реєстрах, архівах та інших джерелах.

Екологічне інформаційне забезпечення може здійснюватись як шляхом *надання* відповідної інформації фіксованому колу споживачів за еколого-інформаційними запитами, так і шляхом її систематичного чи екстреного оприлюднення (якщо йдеться про інформацію, що є важливою для широкого загалу). Джерелами екологічної інформації слугують дані моніторингу довкілля, кадастрів природних ресурсів, реєстри, автоматизовані бази даних, архіви. Для інформації, що надається за запитами, такими джерелами також є довідки, які видаються уповноваженими на те органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, окремими посадовими особами.

З метою визначення екологічної безпечності здійснюваної діяльності, одне із центральних місць посідають засоби *екологічного нагляду і контролю*. Їх основним завданням відповідно до статті 34 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» є забезпечення додержання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності і підпорядкування.

Система органів, що здійснюють державний нагляд і контроль у сфері забезпечення екологічної безпеки поділяється на суб'єктів з управлінськими повноваженнями і суб'єктів, які не мають управлінських повноважень.

До першої категорії суб'єктів належать суб'єкти державної виконавчої влади на яких законодавством покладається відповідна функція (зокрема, Міністерство екології та

природних ресурсів України разом з Державною екологічною інспекцією та відповідні спеціалізовані органи державної виконавчої влади у різних сферах економіки).

Основними нормативно-правовими актами, на підставі яких здійснюються такі перевірки є:

- Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 р.;

- постанова Кабінету Міністрів України від 19 березня 2008 р. № 212 «Про затвердження критеріїв розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх господарської діяльності для навколишнього природного середовища та періодичності здійснення заходів державного нагляду (контролю)»;

- постанова Кабінету Міністрів України від 29 лютого 2012 р. № 306 «Про затвердження критеріїв за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки»;

На підставі вищезазначених нормативних актів формується спеціальне законодавство щодо здійснення контролю і нагляду у різних сферах господарювання, наприклад: постанова Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2008 р. № 790 «Про затвердження критеріїв розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх діяльності у сфері автомобільного транспорту та визначення періодичності здійснення заходів державного нагляду (контролю)»; постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 р. № 548 «Про затвердження критеріїв за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності в галузі морського і річкового транспорту та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю)»; постанова Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2008 р. № 365 «Про затвердження критеріїв оцінки ступеня ризику від провадження господарської діяльності та визначення періодичності здійснення заходів державного нагляду (контролю) у галузі залізничного транспорту» тощо.

Так, наприклад, за 2016 рік територіальними органами Держекоінспекції України на об'єктах державного нагляду (контролю) у частині додержання ними вимог природоохоронного законодавства проведено 30 066 ресурсних перевірок. За порушення

вимог природоохоронного законодавства складено 31 312 протоколів про адміністративні правопорушення. Штрафні санкції накладено на 27 103 порушників природоохоронного законодавства на загальну суму 5 млн. 310 тис. грн. До Державного бюджету стягнуто 5 млн. 015 тис. грн. До правоохоронних органів скеровано 251 матеріал у порядку статті 214 Кримінального процесуального кодексу України. За 2016 рік відкрито 251 кримінальне провадження (з урахуванням скерованих матеріалів у попередній звітний період). Загальна сума розрахованих збитків, заподіяних державі внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства становить 735 млн. 823 тис. гривень. Сума шкоди, нанесена невстановленими особами склала 144 млн. 634 тис. грн. Із метою відшкодування збитків, пред`явлено претензій та позовів на загальну суму 591 млн. 479 тис. грн. Стягнуто претензій та позовів (з урахуванням раніше пред`явлених) на загальну суму 121 млн. 439 тис. грн. Із метою припинення негативного впливу на навколишнє природне середовище при здійсненні виробничої діяльності, у 126 випадках за рішенням суду обмежено або призупинено діяльність суб`єктів господарювання [874].

Одним із прикладів проведення такого нагляду (контролю) можна навести плановий захід Державної екологічної інспекції у Миколаївській області на ДП «Маліцький-Агро», що відбувся у період із 23 по 27 березня 2017 року. Основним напрямом діяльності підприємства є тваринництво (розведення свиней та овець), вирощування зернових та олійних культур. У ході проведення заходу з державного нагляду (контролю) було виявлено ряд порушень вимог природоохоронного законодавства. Зокрема відсутня зона санітарної охорони свердловини, інспекторам не представлено договір із виконавцем послуг щодо вивезення комунальних відходів на відповідній території. При заповненні журналу первинного обліку утворення та утилізації відходів по формі №1-ВТ у графі 11 відсутні відомості про подальше поводження з відходами за місцем надходження. До Держекоінспекції у Миколаївській області не подається щоквартальна інформація про стан поводження з відпрацьованими мастилами (оливами), що підлягають збиранню, перевезенню, зберіганню, обробленню (переробці), утилізації або знешкодженню. За виявленні правопорушення до адміністративної відповідальності за ст. 61, 82-1 КУпАП притягнуто двох відповідальних

посадових осіб, а на адресу керівництва підприємства надано припис щодо їх усунення [874] та ін.

В той-же час, відповідно до ст. 246 Господарського кодексу України здійснення будь-якої господарської діяльності, що загрожує життю і здоров'ю людей або становить підвищену небезпеку для довкілля, забороняється. У разі здійснення господарської діяльності з порушенням екологічних вимог діяльність суб'єкта господарювання може бути обмежена або зупинена Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, а також іншими уповноваженими органами в порядку, встановленому законом. Підстави і порядок такого обмеження та зупинення діяльності суб'єктів господарювання, а також повноваження уповноважених органів приймати відповідні рішення встановлюються законом.

Згідно з ч. 2 ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» припинення діяльності, що перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших їх екологічних прав, виступає однією з гарантій екологічних права громадян, яка забезпечується центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, у сфері охорони навколишнього природного середовища (Державна екологічна інспекція України) (п. в) ч. 1 ст. 20-2 Закону), а також органами судової влади (ч. 3 ст. 50 Закону).

Закон України «Про видобування і переробку уранових руд» від 19 листопада 1997 року у ст. 12 визначає особливості припинення діяльності уранових об'єктів. Діяльність таких об'єктів може бути припинена шляхом ліквідації, перепрофілювання, тимчасового зупинення. Проект здійснення зазначених заходів повинен містити обґрунтування їх екологічної безпечності, а також порядок здійснення кроків з рекультивації земель. Закон України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 року у ст. 20 закріплює положення, що у разі порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, рішення про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності електричних станцій, магістральних та міждержавних електричних мереж

приймається Кабінетом Міністрів України. Припинення регламентується також іншими спеціальними законодавчими актами.

Довгий час припинення господарської діяльності з таких підстав регулювалося постановою Верховної Ради України від 29 жовтня 1992 року «Про затвердження Порядку обмеження, тимчасової заборони (призупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища» [875], а також наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 10 вересня 2008 року № 464 «Про затвердження Порядку організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства» [876], які вже втратили чинність у зв'язку з невідповідністю їхніх положень законодавству про дозвільну систему [877].

Таким чином, на сьогоднішній день єдиним можливим варіантом припинення господарської діяльності, яка завдає шкоди навколишньому природному середовищу, є судовий порядок.

Отже, проведені дослідження функціонально-правових засобів забезпечення екологічної безпеки дозволяють зробити висновок, що їх основу становить ціла система функцій управління і контролю, які закріплені в різних за юридичною силою нормативних актах, частина яких не відображена сучасним екологічним законодавством (Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»). У зв'язку з таким, бажано наповнити запропонований нами у розділі II даної роботи нормативний акт окремим розділом, який буде присвячений питанням охорони навколишнього природного середовища від негативних впливів різних видів господарської діяльності та в якому закріпити засади інституційно-правових та функціонально-правових засобів врегулювання негативних впливів на довкілля такої діяльності, зокрема, крім вже закріплених: планування (прогнозування) екологічних заходів; стандартизацію; ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності; декларування об'єктів підвищеної небезпеки; державний облік та паспортизація об'єктів та джерел негативного впливу; зонування територій такого впливу; здійснення стратегічної екологічної оцінки; екологічну сертифікацію тощо.

4.4 Юридична відповідальність як засіб забезпечення екологічної безпеки

Юридична відповідальність в сфері забезпечення екологічної безпеки є підвидом юридичної відповідальності за екологічні правопорушення та яка в науковій літературі визначається як особливий стан суспільних екологічних правовідносин, при якому правовими засобами забезпечується виконання відповідальними особами спеціальних обов'язкових вимог законодавства в галузі використання природних ресурсів, охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки чи застосування до винних осіб заходів державно-правового примусу [100, с. 187].

Саме в межах таких відносин за допомогою правових норм та інших юридичних засобів забезпечується добровільне чи примусове виконання винними особами вимог екологічного законодавства або покладається виконання інших обов'язків за вчинене екологічне правопорушення. Сутність такої відповідальності полягає у несприятливих для правопорушника екологічних вимог наслідках в межах, встановлених екологічним законодавством. Так, відповідно до статті 66 Конституції України кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі. Невиконання цього конституційного обов'язку тягне за собою для винної особи несприятливі наслідки правового характеру.

В еколого-правовому значенні юридична відповідальність розглядається як: 1) а) елемент методу правової охорони навколишнього природного середовища; б) гарантія виконання еколого-правового припису [193, с. 143]; 2) а) державний примус до виконання вимог, передбачених законодавством; б) правовідносини, що реалізуються у рамках правоохоронних відносин, які виникають між державою в особі її органів і правопорушником; в) правовий інститут, який включає в себе сукупність юридичних норм, що закріплюють види, засоби і порядок застосування державою та її органами примусових заходів впливу на порушника [289, с. 140-141].

Окрім цього, відповідальність як засіб правового забезпечення екологічної безпеки, з урахуванням норм законодавства визначена таким чином, що її можна розглядати як в позитивному (перспективному), так і негативному (ретроспективному) аспектах [100, с. 187].

Позитивна відповідальність в сфері правового забезпечення екологічної безпеки характеризується активною реалізацією спеціальної правосуб'єктності зобов'язаних осіб, що спрямована на виконання належних позитивних юридично значимих дій в галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки [100, с. 188]. Так, наприклад, ст. 56 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” встановлює *обов'язок* підприємств, установ, організацій, які здійснюють проектування, виробництво, експлуатацію та обслуговування автомобілів, літаків, суден та інших пересувних засобів і установок та виробництво і постачання пального, розробляти і здійснювати комплекс заходів щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, що містяться у відпрацьованих газах та скидах транспортних засобів та інші заходи, спрямовані на запобігання й зменшення викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих речовин та додержання встановлених рівнів фізичних впливів. В той-же час, суб'єктам такої діяльності *забороняється* здійснювати виробництво і експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів і установок, у викидах та скидах яких вміст забруднюючих речовин перевищує встановлені нормативи.

Також керівники транспортних організацій та власники транспортних засобів несуть *відповідальність* за додержання нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах, скидів забруднюючих речовин та впливу фізичних факторів пересувних джерел на стан довкілля.

Відповідно негативну (ретроспективну) відповідальність в сфері правового забезпечення екологічної безпеки встановлюють норми екологічного законодавства, законодавства про охорону здоров'я, адміністративного, кримінального, цивільного та інші норми законодавства, які визначають склади екологічних правопорушень. З урахуванням загальних підходів, підставою для притягнення до ретроспективної відповідальності в сфері правового регулювання забезпечення екологічної безпеки доцільно визначити екологічне правопорушення.

В юридичній літературі виділяють спеціальні ознаки екологічних правопорушень, до яких відносять: 1) *протиправність* (загальна і спеціальна), тобто наявність заборони поведінки, встановленої нормою екологічного чи іншого законодавства; 2) *винність*

(хоча українське та міжнародне законодавство встановлює відповідальність без вини за спричинення шкоди джерелом підвищеної небезпеки); 3) *караніст*, тобто наявність санкції за порушення заборон, встановлених в законі, і органів (осіб), уповноважених від імені держави на їх застосування; 4) *суб'єктність*, як вказівка на статус, якості, властивості або приналежність осіб (фізичних і юридичних), притягнутих до відповідальності; 5) *суспільна небезпека*, що відображається передусім вказівкою на об'єкт і об'єктивну сторону замаху (наслідку); 6) встановлення типу складу правопорушення (матеріальні, формальні, встановлення небезпечної ситуації). Спеціальним елементом екологічного складу правопорушення, який відрізняє його від інших видів правопорушень є заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу і здоров'ю людини [298, с. 280-281].

Загальною нормою, яка визначає склади правопорушень ретроспективної (негативної) відповідальності за екологічні правопорушення в галузі забезпечення екологічної безпеки є ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», якою визначені такі їх види: порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище; порушення норм екологічної безпеки; порушення екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів; допущення наднормативних, аварійних, залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище; нежиття заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище; порушення природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних та радіоактивних речовин, виробничих, побутових та інших видів відходів тощо.

Найбільш поширеним правопорушенням у галузі екологічної безпеки є недотримання відповідних екологічних нормативів, вимог та правил, під якими розуміють єдині та обов'язково нормовані межі, обсяги, регламенти, що містять кількісні та якісні показники, які визначають допустиме навантаження антропогенної діяльності на довкілля, чим забезпечують охорону навколишнього природного середовища,

екологічну безпеку суспільства та здоров'я людини. Визначаються такі показники Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища». Порушення нормативів екологічної безпеки створює умови для проявлення екологічного ризику та в кінцевому підсумку призводить до виникнення реальної екологічної небезпеки для життя, здоров'я людини та навколишнього природного середовища.

Правопорушення у сфері екологічної безпеки можливі як при порушенні вимог екологічної безпеки у процесі здійснення різних видів господарської діяльності, так і в разі невиконання заходів у сфері попередження та ліквідації надзвичайних екологічних ситуацій. З урахуванням ступеня суспільної небезпеки вони поділяються на проступки та злочини. Згідно з видами екологічних правопорушень у галузі забезпечення екологічної безпеки винні особи можуть бути притягнені до дисциплінарної, адміністративної, кримінальної або цивільно-правової відповідальності.

Адміністративна відповідальність є самостійним різновидом юридичної відповідальності. У Кодексі про адміністративні правопорушення України закріплені кілька складів правопорушень, що передбачають відповідальність громадян та посадових осіб за порушення екологічної безпеки. Так, адміністративна відповідальність настає за: порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення (ст. 46); порушення порядку здійснення викидів забруднюючих речовин в атмосферу або впливу на неї фізичних та біологічних факторів (ст. 78); порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ (ст. 78); порушення правил складування, зберігання, розміщення, транспортування утилізації, ліквідації та використання відходів (ст. 82); приховування, перекручення або відмова від надання повної та достовірної інформації на запити посадових осіб та звернення громадян та їх об'єднань щодо безпеки утворення відходів та поводження з ними (ст. 82); змішування чи захоронення відходів, для утилізації яких в Україні існує відповідна технологія, без спеціального дозволу (ст. 82); невиконання вимог екологічної безпеки у процесі впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, нової техніки, технологій і систем, речовин і матеріалів (ст. 91); приховування перевищення встановлених лімітів на обсягу утворення та розміщення відходів (ст. 91); порушення

вимог законодавчих та інших нормативних актів з безпечного ведення робіт у галузях промисловості (ст. 93); порушення правил і норм ядерної та радіаційної безпеки (ст. 95); недодержання державних стандартів, норм і правил під час проектування і будівництва (ст. 96); невиконання законних вимог (приписів) посадових осіб органів державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки (ст. 188) тощо.

Разом з тим, кваліфікація екологічного правопорушення як адміністративно-правового потребує не лише наявності відповідної статті у КУпАП, а і наявності певних особливостей адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення, а саме, такі основні риси як поєднання та взаємодія екологічних та адміністративних чинників, наявність факту вчинення особою саме еколого-адміністративного правопорушення, наявність спільної цінності, яка охороняється екологічним правом та передбачає адміністративне стягнення за посягання на неї, такою цінністю може виступати екологічна безпека, протиправні дії особи повинні бути спрямовані проти довкілля, наявність джерела негативного впливу на навколишнє природне середовище такого, наприклад, як промислові комплекси, підприємства металургії та енергетики, певна хімічна промисловість тощо. «А тому, – зазначає Куян І.А., – максимальне врахування екологічних чинників дозволить повністю охопити об'єкти адміністративно-правовим захистом та сприятиме створенню надійних засад охорони довкілля засобами адміністративної відповідальності» [878].

Так, Міністерство екології та природних ресурсів України, відповідно до п.п. 10 п. 3 Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України, у сфері контролю за дотриманням природоохоронного законодавства, забезпечує нормативно-правове регулювання з питань щодо оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення», порядок якого передбачений наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Інструкції з оформлення Державною екологічною інспекцією України та її територіальними органами матеріалів про адміністративні правопорушення» від 05.07.2004 року № 264 [879].

За такі види правопорушень встановлюються штрафні санкції, розміри яких коливаються в середньому від двох до семидесяти неоподатковуваних мінімумів доходів

громадян (неоподаткований мінімум доходів громадян становить 17 грн.). Проте більша частина таких санкцій дорівнює від двох до восьми неоподаткованих мінімумів доходів громадян. На нашу думку, передбачені адміністративні стягнення не відповідають шкідливості порушень, що в свою чергу призводить до безвідповідального ставлення до дотримання вимог екологічного законодавства, а це вимагає термінового перегляду всіх штрафних санкцій у цій сфері.

Так, на офіційному сайті Державної екологічної інспекції України викладено звіт за виявленні правопорушення у галузі екології та накладення адміністративних стягнень за 2015 рік [880]. Зокрема, зазначено, що за 2015 рік територіальними органами Державної екологічної інспекції України проведено близько 18260 перевірок з приводу додержання вимог природоохоронного законодавства у частині раціонального використання і охорони земель, поводження з відходами і хімічними речовинами (у тому числі промисловими та побутовими відходами, пестицидами та агрохімікатами), раціонального використання земель водного фонду, охорони атмосферного повітря, використання та відтворення водних ресурсів (з урахуванням суден). З них, складено близько 22468 протоколів про адміністративні правопорушення, притягнуто до адміністративної відповідальності близько 9335 осіб та у зв'язку із вчиненими адміністративними правопорушеннями у галузі екології накладено адміністративних штрафів на загальну суму близько 433 млн. 908 тис. грн. Озвучені цифри з питань порушення екологічного законодавства, насправді, вражають. Однак радує і той факт, що адміністративна відповідальність дає змогу накласти штрафи за вчинення екологічних правопорушень, чим дає змогу спонукати до правомірної поведінки осіб, які можуть вчинити навіть «незначні» правопорушення у галузі екології.

Відповідно до положень ст. 24 КУпАП «за вчинення адміністративних правопорушень можуть застосовуватись такі адміністративні стягнення як: попередження; штраф; штрафні бали; оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину

(права керування транспортними засобами); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; адміністративний арешт; арешт з утриманням на гауптвахті» (ст. 24 КУпАП). В свою чергу, Куян І.А. звертає увагу, що «адміністративні стягнення покладаються на юридичних і фізичних осіб, які мають різний статус: посадових осіб, громадян за порушення загальнообов'язкових правил поведінки, загального порядку щодо використання природних ресурсів, охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки, встановлених для всіх громадян, незалежно від місця і характеру їх роботи» [878].

Для галузі екології має місце удосконалення системи адміністративних стягнень, зокрема це може бути підвищення розмірів адміністративних штрафів за вчинення екологічних правопорушень, чітке визначення системи органів, які мають право накладати такі стягнення тощо. Разом з тим Куян І.А. зосереджує увагу саме на «необхідності оптимізації системи органів адміністративної юрисдикції в сфері охорони довкілля шляхом усунення дублювання відповідних юрисдикційних функцій різними органами та зосередження цих функцій, головним чином, у системі органів Міністерства екології та природних ресурсів України, розширення адміністративної юрисдикції судових органів, на необхідності підвищення ролі та місця судових органів у вирішенні справ про адміністративну відповідальність за екологічні правопорушення» [878].

А тому, для поліпшення якості та ефективності застосування адміністративної відповідальності в екологічному праві потрібно, перш за все, спрямовувати свої дії на встановлення порядку притягнення до відповідальності за саму вірогідність нанесення шкоди довкіллю. Такими діями може бути: проведення роботи із правоохоронними органами та привернення їх уваги до вчинених екологічних правопорушень; збільшення розмірів штрафів за екологічні правопорушення; акцентування на попередженні вчинення правопорушень в галузі екології; проведення заходів підвищення рівня екологічної свідомості населення; акцентування уваги на факт вчинення шкоди не лише здоров'ю або життю людини, окремим об'єктам довкілля, але і навколишньому природному середовищі в цілому і т. ін.

Кримінальна відповідальність за злочини проти довкілля передбачена за: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України); невжиття заходів щодо

ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237); проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (253); порушення правил безпеки під час використання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272); порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274); порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель (ст. 275); заготівля, переробка або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 327) тощо.

Важливим з точки зору правового забезпечення екологічної безпеки є закріплення у ст. 441 Кримінального кодексу України і кримінальної відповідальності за екоцид, положення якої хоч і розміщені у Розділі «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», проте, без сумніву, за своєю суттю є екологічним злочином [881, с. 64-66].

У даній статті під «екоцидом» розуміється масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Дане положення було імплементоване з міжнародного права де спочатку застосовувалось з метою захисту навколишнього природного середовища в період військових конфліктів (військовий екоцид) в рамках Женевських конвенцій 1949 року, а з моменту прийняття Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище від 18 травня 1977 р. став розглядатися у якості злочину проти безпеки людства. Детальний правовий аналіз даного виду злочину здійснено у кандидатській дисертації Куцевича М.П. на тему: «Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти» [882].

Дослідження системи екологічних злочинів та правильності їх побудови – дасть змогу найбільшою мірою зрозуміти їх сутність, характер, можливість пошуку нових протиріч, колізій та прогалин та заповнити їх за допомогою отриманих знань та навичок для досягнення найбільшої дієвості та ефективності кримінального законодавства у галузі екології. Зокрема, якщо торкнутися проблем застосування кримінальної відповідальності в галузі екології, то найперше, що спадає на думку – це розбіжність у трактуванні поняття екологічного злочину та поняття злочину проти довкілля. Та чи

можна їх вважати синонімами, чи ж кожне з понять має свій, специфічний зміст. Мені здається, що дані поняття тільки у тому випадку неможливо було б синонімізувати, якби екологічний злочин можна було б кваліфікувати поза межами розділу VIII ККУ. В такому випадку, поняття екологічного злочину мало б більш ширше коло дії.

З цього приводу, у постанові Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 року «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» визначено тлумачення поняття злочини проти довкілля, де зазначається, що «злочини та інші правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною» [883].

Отже, екологічним злочином або ж злочином проти довкілля визнається протиправне діяння, яке при доказуванні має ознаки істотної шкоди чи тяжких наслідків (заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах, загибель чи масове захворювання людей, створення загрози життю людей тощо). Так як злочини проти довкілля є більш небезпечними у порівнянні із адміністративними правопорушеннями, то і відповідальність за такі діяння є більш суворою. Тому великої уваги має приділятися трактування протиправного діяння як злочину чи то як правопорушення. Здавалось би, не потребує труднощів визначити такі тяжкі наслідки як загибель чи масове захворювання людей; зникнення, масова загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах. Але, як визначити, яке погіршення екологічної обстановки в тій чи іншій місцевості є істотним. Тлумачення зазначених наслідків є досить важливою та складною роботою, яка потребує не лише бездоганного знання ККУ, Кримінально процесуального кодексу України, але і знання екологічного законодавства зокрема та галузі екології загалом. В конкретних випадках – знання відповідних органів мають бути значно ширшими та включати, зокрема: знання статистики, географії, змісту оцінки

впливу на довкілля, фінансового моніторингу, врахування не тільки кількісних, а і вартісних критеріїв та врахування інших обставин, які мають істотне значення для вирішення конкретної справи.

Видами ж покарань, відповідно до ст. 51 ККУ, можуть виступати: «штраф; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; конфіскація майна; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі» (ст. 51 КК України).

Разом з тим, турбує той факт, що на сьогоднішній день спеціально уповноважені органи змушені застосовувати для підтримання екологічного правопорядку до осіб, які вчинили екологічні злочини, один із самих суворих засобів покарання – кримінальну відповідальність. Так, звісно, з одного боку це є позитивною рисою, адже повинен існувати вид відповідальності, який застосовується за найважчі протиправні діяння, але з іншого боку, лякає те, що велика кількість осіб вчиняють екологічні злочини навіть не задумуючись, що перш за все, завдають шкоди, собі, своїм дітям та нащадкам. І це говорить, знову ж таки, про низький рівень екологічної правосвідомості або про повну байдужість до навколишнього світу. Тому «протидія екологічній злочинності, – як в свою чергу зазначали Митрофанов І.І. та Білоус Ю.І., – має здійснюватися не лише за допомогою криміналізації чи декриміналізації суспільно небезпечних діянь проти довкілля, реалізації кримінальної відповідальності за їх вчинення, а в комплексі з економічними, політичними, морально-виховними, освітніми заходами тощо. Інший бік реалізації кримінальної відповідальності за екологічні злочини – відшкодування заподіяної шкоди природі чи здоров'ю людини» [884, с. 1].

Вже навіть станом на 2006 рік, як зазначав Поліщук Г.С., «наявна екологічна ситуація в Україні суттєвим чином була обумовлена існуванням масштабної злочинності проти довкілля, яка не відображається в офіційній статистиці. Так, аналіз статистичних даних про стан екологічної злочинності в Україні свідчить, що її частка в загальній структурі злочинності є стабільно незначною та становить близько 0,3%» [885]. За

офіційними даними судової статистики, наданими на офіційному сайті Верховного Суду України, у структурі кримінальних справ, які були розглянуті місцевими загальними судами з постановленням вироку за 2015 рік [886], справи про злочини проти довкілля займають 0,8 % або 861 від кількості всіх кримінальних справ, розглянутих за весь рік. А цей говорить проте, що за 9 років злочинність у галузі екології виросла на 0,5 % від загальної кількості розглянутих кримінальних справ за ці роки, при тому, що злочини проти довкілля за 2015 рік представлено за офіційними даними. При цьому, кількість засуджених осіб за вчинення злочинів проти довкілля становить близько 1 тисяч або 1 % від загальної кількості засуджених осіб за вчинення екологічних злочинів. Тому, таке зростання я вбачаю у недосконалісті як кримінального законодавства, так і превентивних заходів, які спрямовані на попередження вчинення протиправних діянь.

Як зазначає Архипов О.М., «подальше загострення конфлікту, породженого антропогенним впливом на довкілля, підвищує вимоги до кримінально-правових засобів охорони довкілля як засобів боротьби з особливо небезпечними проявами людської діяльності, в результаті якої створюється загроза самому існуванню людського суспільства через руйнацію його середовища» [887, с. 109].

У той-же час, незалежно від притягнення винних осіб до адміністративної або кримінальної відповідальності вони повинні нести цивільно-правову відповідальність у разі заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу або здоров'ю громадян.

Цивільно-правова відповідальність передбачає обов'язок юридичних та фізичних осіб відшкодування шкоди, заподіяної ними внаслідок порушення нормативів, вимог та норм екологічної безпеки, тобто покладає на винних осіб майнові або інші зобов'язання. Чинне екологічне законодавство (ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») передбачає відшкодування заподіяної шкоди, як правило, в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від плати за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів. Згідно із затвердженим переліком багатьох видів діяльності та об'єктів становлять підвищену екологічну небезпеку для навколишнього природного середовища. Законодавство відносить такі види діяльності та об'єкти до джерел підвищеної екологічної небезпеки. Особи, які володіють джерелами підвищеної

екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих.

Шкода може бути заподіяна як навколишньому природному середовищу, так і здоров'ю та майну громадян або майну юридичних осіб. Відшкодування шкоди, спричиненої навколишньому природному середовищу, передбачається двома способами: в натурі або грошовому вираженні згідно із затвердженими у встановленому порядку таксами, а також методиками обчислення розміру шкоди, а за їх відсутності – за фактичними витратами на відновлення порушеного стану навколишнього природного середовища. Таке відшкодування шкоди поділяється на: 1) відшкодування шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів [888] будь-якого цільового призначення, що сталося внаслідок несанкціонованих (непередбачених проектами, дозволами) скидів (викидів) речовин, сполук і матеріалів, внаслідок порушення норм екологічної безпеки у разі зберігання, транспортування та проведення вантажно-розвантажувальних робіт, використання пестицидів і агрохімікатів, токсичних речовин, виробничих і побутових відходів; самовільного розміщення промислових, побутових та інших відходів тощо; 2) відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, їх використання не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу [889]; 3) відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів [890]; 4) відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України [891]; 5) відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря [892].

Так, «використавши методику розрахунку розмірів шкоди у відповідності до національного законодавства, екологами міжнародної екологічної організації «Екологія – Право – Людина» розраховано, що розмір шкоди, заподіяної внаслідок забруднення земельних ресурсів на території Амвросіївського та Шахтарського районів Донецької області на площі 18,3 га на місці розривів снарядів, становить понад 9 млн. грн. Для

розрахунків використано середню нормативно грошову оцінку земель досліджуваних районів згідно отриманої інформації від Управління Держгеокадастру України. Якщо ж реплікувати розрахунок шкоди на всі воронки, що утворилися в наслідок розривів снарядів на Донеччині і Луганщині, то шкода, заподіяна земельним ресурсам та вартість рекультивациі порушених земель сягатиме мільярдів. Для природного відновлення земельних ресурсів від забруднення важкими металами необхідно сотні років. А проведення рекультивациі забруднених та порушених земель можливе лише в мирних умовах, тому залишається лише сподіватись про найскоріше закінчення війни на сході України» [893, с. 122-123].

При таксовому способі обчисленні екологічної шкоди за порушення екологічного законодавства застосовуються положення: постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів» від 21.11.2011 року за № 1209 [894]; постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд» від 24.07.2013 року за № 541 [895]; постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України» від 03.07.1995 року за № 484 [896]; постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» від 23.07.2008 року за № 665 [897]; наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України «Про затвердження Положення про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України та внесення змін і доповнень до наказу від 18.05.95 р. за № 37» від 26.10.1995 року за № 116 [898] тощо.

Зовсім інша ситуація складається у разі заподіяння шкоди об'єктивно законною діяльністю, наприклад, підприємством, яке має усі дозвільні документи та не порушує жодних вимог екологічної безпеки, тобто заподіяна внаслідок негативного (однак

легітимного) впливу на навколишнє природне середовище, а також заподіяна самим навколишнім природним середовищем.

Принцип генерального делікту проголошує, що будь-яка заподіяна суб'єкту цивільних прав шкода повинна бути відшкодована і що майнові права потерпілого навіть у разі заподіяння шкоди невинними діями (бездіяльністю) правопорушника не повинні бути обмежені [899, с. 120]. Цей принцип зафіксований у ч. 2 ст. 22 ЦК України, згідно якої збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі, та ст. 23 ЦК України, відповідно до якої особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Однак у главі 82 ЦК України «Відшкодування шкоди» ключова роль відводиться оцінці рішення/діяння, що спричинили шкоду, на предмет їх правомірності. Наприклад, у ч. 1 ст. 1167 вказано, що моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених частиною другою цієї статті. Незалежно від вини заподіювача шкоди відшкодовується шкода, завдана, серед іншого, каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки. Слід підкреслити, що на підставі ч. 2 ст. 1167 ЦК України відповідальність без вини настає так само за неправомірне рішення, дію чи бездіяльність. Вина в цивільному праві розглядається як психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків у формі умислу або необережності [899, с. 117]. Таким чином, відповідно до глави 82 ЦК України відшкодуванню підлягає лише та шкода, яка заподіяна неправомірним рішенням, дією або бездіяльністю; правомірно заподіяна шкода відшкодовується лише у випадках, прямо передбачених законом, зокрема заподіяна у стані крайньої необхідності. Отже принциповим є питання: які рішення, діяння вважаються правомірними, тобто чи є діяльність, як здійснюється відповідно до встановленого порядку і при цьому завдає шкоди життю та/або здоров'ю фізичної особи, та/або майну фізичної особи (як безпосередньо так і через негативний вплив на навколишнє природне середовище), правомірною?

В теорії цивільного права зазначається, що протиправною є поведінка відповідальної особи, яка не відповідає вимогам закону, договору та яка спричиняє порушення (зменшення, обмеження) прав і законних інтересів іншої особи і дістала вираження у невиконанні чи неналежному виконанні договірної зобов'язання або в заподіянні позадоговірної шкоди життю, здоров'ю чи майну іншої особи, тощо [899, с. 110]. Однак, якщо суди України відмовляють у задоволенні позовів про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище в ході легітимної господарської діяльності, у той час як відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, то висновки очевидні: або суди невірно розуміють положення ЦК України, або ЦК України дійсно не передбачає можливість компенсації такої шкоди. І найвидатніші досягнення юридичної науки не мають особливої цінності, якщо вони не знаходять свого втілення у законодавстві і практиці [900, с. 29].

Шкода, заподіяна здоров'ю та майну громадян, компенсується згідно із цивільним законодавством України. Для відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю громадян, у першу чергу необхідно довести причинний зв'язок між діяльністю винної особи та забрудненням навколишнього природного середовища, а також впливом цього середовища та спричиненою шкодою. Вказана категорія спорів є найбільш складною, бо забруднення навколишнього середовища, як правило, викликається сукупною дією декількох джерел забруднення і дуже важко довести причинний зв'язок.

У той-же час, безпосередньо в екологічному законодавстві немає норми, яка б передбачала можливість відшкодування крім матеріальної ще і немайнову (моральну) шкоду. Правовою базою для відшкодування моральної шкоди в нашій державі, в першу чергу, є норми Конституції України (статті 32, 56, 62, 152). Оскільки відшкодування шкоди (збитків) в галузі екології є мірою цивільно-правової відповідальності, то правовою базою для її відшкодування в цій сфері є також норми Цивільного кодексу України. Деякі пов'язані з цим питання відображені в постановах вищих судових органів. Для з'ясування окремих положень відшкодування моральної шкоди доцільно навести

окремі положення цих актів, що дають тлумачення окремих аспектів застосування норм чинного законодавства з питань відшкодування моральної шкоди.

Так відповідно до п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [901], спори з питань відшкодування моральної шкоди розглядаються судами у випадках, коли право на її відшкодування передбачено спеціальним законодавством. Однак, таке обмеження не зовсім відповідає нормам чинного законодавства, зокрема Цивільний кодекс України не містить ніяких обмежень щодо застосування відшкодування моральної шкоди.

Більш вірним, на нашу думку, є роз'яснення Вищого Арбітражного Суду України від 29 лютого 1996 року № 02-5/96 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди» [902], в якому, зокрема, зазначено, що чинне законодавство не містить вичерпного переліку обставин, за яких юридична особа може вважати, що їй заподіяно моральну шкоду.

Таким чином, відповідно норм Цивільного кодексу України, фізична або юридична особа має право вимагати відшкодування немайнової (моральної) шкоди у разі порушення її права неправомірними діями в будь-яких правовідносинах (в тому числі екологічних).

Заслуговують на увагу положення ст. 56 Конституції України, в якій передбачається право громадян на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Вказана стаття Конституції України є нормативною базою для відшкодування моральної та матеріальної шкоди у випадку незаконного обмеження чи порушення екологічних прав громадян (права природокористування, права на достовірну екологічну, якщо такі порушення були вчинені державними органами загальної та спеціальної компетенції, органами місцевого самоврядування). Відповідно до частини 3 ст. 8 Конституції зазначені положення є нормами прямої дії та можуть безпосередньо застосовуватись для відшкодування шкоди (в тому числі моральної) заподіяної порушенням екологічних прав громадян.

Правовою базою для відшкодування шкоди, заподіяної порушенням основного екологічного права громадян на екологічну безпеку довкілля, є ст. 50 Конституції України, тотожна за своїм змістом положенню ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» п. 3 якої передбачає можливість подання до суду позовів до державних органів, установ, підприємств, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище. Ст. 50 Конституції України, встановлюючи право громадян на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права на безпечне для життя та здоров'я довкілля, не розмежовує шкоду на матеріальну та моральну, як це зроблено у статтях 32, 56, 62, 152 Конституції України. Будучи тут не зовсім послідовним, законодавець веде мову про шкоду взагалі.

Навряд чи можна стверджувати, що мається на увазі лише майнова шкода, тому що йдеться про наслідки порушення основного екологічного права громадян. Оскільки наше законодавство і наукова література передбачають диференціацію шкоди на майнову та немайнову (моральну), то виходячи з систематичного способу тлумачення, можна зробити висновок, що у ст. 50, йдеться про всіляку шкоду, яка виникає при порушенні права на безпечне довкілля, тобто і матеріальну, і моральну.

Таким чином, можна вважати, що правовою базою для відшкодування моральної шкоди у випадку порушення екологічних прав громадян є статті 50, 56 Конституції України та ст. 1167 Цивільного кодексу України, яку можна використовувати тоді, коли таке відшкодування не передбачається спеціальним законодавством (тобто екологічним), та ст. 16 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», якщо шкода заподіяна внаслідок аварії що сталася на об'єкті підвищеної небезпеки [903, с. 58].

Тому, при визначенні величини шкоди здоров'ю громадян мають враховуватися: 1) міра втрати працездатності потерпілим; 2) витрати на лікування і відновлення здоров'я; 3) витрати на догляд за хворим; 4) витрати, пов'язані з необхідністю зміни місця проживання і способу життя, професії; 5) втрати, пов'язані з моральними травмами, неможливістю мати дітей або ризиком народження дітей з природженою патологією; 6) інші витрати, у тому числі упущені професійні можливості.

Як вже зазначалося, компенсації при спричиненні шкоди здоров'ю людини забрудненням або іншими екологічно шкідливими діями проти довкілля підлягає і моральна шкода. Підставою виникнення обов'язку відшкодування шкоди слугує факт спричинення шкоди, яка підтверджується медико-соціальною експертизою (ст. 69 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р.), або реальна загроза його настання. Права громадян на відшкодування шкоди здоров'ю від шкідливої дії довкілля можуть бути реалізовані в позовній, адміністративній та страховій формах. Право на пред'явлення позову до заподіювача шкоди про відшкодування збитків здоров'ю мають як самі громадяни (у тому числі і іноземні), що потерпіли, так і їх законні представники, зокрема члени сім'ї. Позов може бути пред'явлений на користь громадян прокурором в порядку п. 6 ст. 20 Закону України «Про прокуратуру», уповноваженими державними органами, а також суспільними об'єднаннями громадян.

При пред'явленні позовної заяви до суду потерпілий зобов'язаний надати окрім розрахунку заподіяного збитку, висновок медичної установи про характер захворювання і його джерело, міру втрати працездатності. У складних ситуаціях проводиться санітарно-екологічна експертиза, що призначається органами санітарно-епідеміологічного нагляду. Її завдання полягає у визначенні міри шкідливої дії забруднення та інших несприятливих чинників на здоров'я людини і встановленні причинного зв'язку між шкодою, що настала, здоров'ю і джерелом його спричинення.

Сума грошових коштів за заподіяну шкоду здоров'ю людей стягується із заподіювача шкоди, а у випадку неможливості його встановлення із засобів відповідних місцевих або державних екологічних фондів. Джерелами відшкодування шкоди можуть бути також страхові фонди підприємств на випадок аварій і катастроф.

Умовою застосування цивільно-правової форми відшкодування екологічної шкоди є шкідливий стан довкілля. Законодавство України про охорону здоров'я встановлює, що за умови визнання окремих районів екологічно несприятливими для громадян, що проживають в таких районах, в адміністративному порядку повинні встановлюватися наступні екологічні пільги: безкоштовна медична допомога; медико-генетичні та інші обстеження; санаторно-курортне і відновлювальне лікування; пільгове забезпечення лікарськими та іншими медичними засобами.

Однією з правових підстав для відшкодування шкоди здоров'ю громадян є наявність причинного зв'язку між погіршенням здоров'я, забрудненням довкілля і діяльністю підприємств – забруднювачів.

Однак, існуюча система нормативно-правових актів, що регулюють відносини щодо визначення розміру та підстав відшкодування завданої екологічними порушеннями шкоди життю, здоров'ю та майну громадян не дає змоги чітко визначити основні законодавчі позиції щодо визначення розміру екологічної шкоди та встановлення порядку її відшкодування. На сьогоднішній день, в основному, визначення складів правопорушень, що можуть прямо чи опосередковано спричинити шкоду життю, здоров'ю та майну громадян здійснюється в рамках охорони навколишнього природного середовища та окремих природних ресурсів, питання забезпечення екологічної безпеки є опосередкованим. Це пов'язано з тим, що теорія і практика еколого-правового регулювання сформувала ресурсний підхід до розуміння еколого-правової охорони, який спрямовувався на відвернення шкоди конкретним природним ресурсам, а життя і здоров'я людини не висувалося на передній план еколого-правової охорони. Однак, заподіяння шкоди окремим природним ресурсам, що є результатом екологічного правопорушення, призводить до певних змін у навколишньому природному середовищі та зумовлює негативний вплив на життя і здоров'я людини, завдаючи в такий спосіб екогенної шкоди останньому [904, с. 178].

В рамках цього питання, погоджуємося з науковою позицією А.О. Матвійчука, який запропонував: «ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» доповнити частиною 2 такого змісту: «Шкода, заподіяна громадянам внаслідок порушення їх екологічних прав, відшкодовується в повному обсязі особами, які винні у заподіянні такої шкоди, якщо вони не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих»; у зв'язку з цим частини 2-3 вважати частинами 3-4 відповідно» [900, с. 35].

Беззаперечним на мою думку є також наступне твердження даного автора: «...Видаються справедливими аргументи промислових підприємств, які на свій захист стверджують, що окрім виконання нормативних вимог екологічної безпеки, сплачують в дохід бюджету сотні тисяч гривень податками та зборами, зокрема у формі екологічного

податку. На які цілі використовуються / повинні використовуватися ці кошти, як не на компенсацію негативного впливу на навколишнє природне середовище, рекультивацію зіпсованих земель, розробку природоохоронних технологій, зрештою, відшкодування шкоди, заподіяної в результаті санкціонованої державою діяльності? Однак, до вироблення загальнодержавного механізму запобігання шкоді внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище чи її компенсації, потрібно створити можливості для практичної реалізації положень Конституції України та ЦК України, які гарантують відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення особистого немайнового права на безпечне навколишнє природне середовище. Для цього, на наш погляд, є потреба у підготовці окремої постанови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, у якій повинні знайти своє відображення питання, порушені у цій статті, оскільки актуальна судова практика свідчить про викривлене розуміння судами змісту цивільного законодавства у досліджуваній сфері» [900, с. 36].

Крім того, вважається за доцільне використовувати зарубіжний досвід, де існує практика встановлення причинного зв'язку за допомогою непрямих фактів. Для цього необхідно закріпити в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» положення про те, що причинний зв'язок між погіршенням стану здоров'я, захворюванням, смертю, частковою або повною втратою працездатності громадян і шкідливою дією довкілля визнається встановленим, якщо шкідливі наслідки, що настали, могли бути викликані дією підприємства, установи, організації на довкілля, або якщо підприємствами, установами, організаціями не спростована наявність такого зв'язку.

Застосування даного положення допомогло б докорінно вплинути на судову практику в Україні, особливо в тих випадках, коли недолік інформації про причинний зв'язок обумовлений секретністю або тривалим періодом часу, який пройшов з моменту забруднення довкілля. Тим паче, що в Україні вже є судова практика із розгляду такої категорії справ, однак у своїй більшості вона є негативною з тієї простої причини, що в більшості випадків суди відмовляють у задоволенні позовних вимог постраждалих громадян в рамках I або II інстанції (Рішення Іллічівського районного суду м. Маріуполя від 22 жовтня 2008 р. № 2-374/2008; Рішення № 22ц-21153/2010 Апеляційного суду

Дніпропетровської області від 9 червня 2010 року; Рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області від 9 листопада 2010 р. № 22ц-22403/10 та від 19 жовтня 2010 року № 22ц-20895/10 та інші). В апеляційну інстанцію сьогодні передана і справа щодо компенсації екологічної шкоди постраждалим від наслідків пожежі на нафтобазі БРСМ [905].

Так, наприклад, Інгулецький районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області своїм рішенням від 18.06.2010 р. у справі № 2-7/10 відмовив позивачу у захисті його прав, зокрема права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, хоча в судовому засіданні було встановлено, що «... господарська діяльність підприємств-відповідачів має негативний вплив на навколишнє природне середовище і оточуюче позивача довкілля». Суд вказав, серед іншого, що, хоча господарська діяльність відповідачів дійсно пов'язана з експлуатацією об'єктів підвищеної небезпеки, відповідальність без вини настає лише в разі аварії на підставі ст. 16 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», а само по собі виконання відповідачами повсякденної господарської діяльності на об'єктах підвищеної небезпеки в нормальному робочому режимі, не є підставою для відповідальності, передбаченої ст. 1187 ЦК України, не зважаючи на те, що Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» є спеціальним по відношенню до ст. 1187 ЦК України і має вузьку сферу дії: згідно преамбули він спрямований на захист життя і здоров'я людей та довкілля від шкідливого впливу аварій на цих об'єктах. Інакше кажучи, цей закон взагалі не регулює питання компенсації шкоди, заподіяної об'єктами підвищеної небезпеки у звичному режимі роботи, тим паче, що це питання вже врегульоване ст. 1187 ЦК України, який відповідно до ч. 2 ст. 4 є основним актом цивільного законодавства.

Така практика діяльності вітчизняної судової інстанції стала підставою для прийняття Європейським судом з прав людини ряду рішень проти держави Україна (наприклад, Дубецька та інші проти України (2011) [906]; Гримковська проти України (2011) [907]; Дземюк проти України (2014) [908]), що є одним із показників необхідного удосконалення механізму розгляду судових справ цієї категорії в Україні. Тим паче, що практика Європейського суду з прав людини доводить різноманітність судових рішень в цій категорії судових справ.

Наприклад, в рамках ст. 2 Європейської конвенції з прав людини (право на життя), Європейським судом з прав людини формується судова практика у справах: 1) про небезпечні види промислової діяльності; 2) про вплив промислових викидів на здоров'я людей; 3) про вплив природних катастроф на людей та їх майно [909, с. 24].

Згідно зі ст. 6 Конвенції (право на справедливий суд) формується судова практика у справах: 1) про доступ до суду в контексті оскарження дозволів щодо екологічно небезпечної діяльності; 2) про невиконання остаточних судових рішень про припинення екологічно небезпечної діяльності [909, с. 24-25].

Відповідно до ст. 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя та житла) в Європейському суді з прав людини формується судова практика у справах: 1) про екологічні ризики та доступ до інформації; 2) про промислове забруднення; 3) про вплив антен мобільного зв'язку; 4) про шумове забруднення; 5) про вплив містобудівної діяльності; 6) про поводження з відходами; 7) про забруднення питної води [909, с. 25-27].

В рамках ст. 10 Конвенції (свобода вираження поглядів) формується практика розгляду справ про переслідування громадських екологічних організацій, а в рамках ст. 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту) – практика розгляду справ про попередження про надзвичайні ситуації [909, с. 27-28] і т. ін.

Потребує додаткового дослідження і питання відшкодування шкоди, заподіяної силами природи, зокрема розмежування її та шкоди, заподіяної внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище. Змішування цих двох видів шкоди неприпустиме, оскільки, як відомо, за шкоду, заподіяну силами природи, ніхто не відповідає, оскільки стихія об'єктивно знаходиться поза сферою контролю будь-якого суб'єкта права. Натомість практика Європейського суду з прав людини доводить, що в такому випадку відповідачем буде виступати держава, як суб'єкт, який згідно міжнародного та національного законодавства виступає гарантом екологічної безпеки на своїй території. Прикладами такої судової практики можна назвати справи Будаєва та інших проти Росії щодо зсуву ґрунту [910] та Озела та інших проти Туреччини про землетрус [911].

Отже, вітчизняна судова практика у вирішенні екологічних спорів черговий раз доказує той факт, що спорами такої категорії мають займатися кваліфіковані спеціалісти, які досконало володіють знаннями сучасного екологічного законодавства. Вважаю, що в рамках реалізації екологічної складової міжнародного принципу сталого розвитку, в сучасних умовах розвитку нашої держави, назріла потреба у створенні спеціального екологічного суду, який буде займатися такими справами.

Практика створення таких судів у світі не є новою. Станом на 2010 рік вже було створено понад 360 національних і регіональних екологічних судових інстанцій більш ніж у 50 країнах світу (наприклад, у: Великобританії, Бельгії, Нідерландах, Данії, Фінляндії, Швеції, Китаї, штаті Вермонт США, Новому Південному Уельсі в Австралії, провінції Онтаріо в Канаді, Парагваї, Філіппінах, ЮАР, Таїланді тощо) [912].

Основними причинами створення таких судів називають: 1) збільшення кількості і масштабів екологічних проблем; 2) прийняття у багатьох країнах комплексного екологічного законодавства; 3) активізація позиції громадянського суспільства; 4) нездатність судів загальної юрисдикції ефективно здійснювати правосуддя у сфері охорони навколишнього природного середовища [913].

Існуючі екологічні суди діють у таких формах: 1) в якості спеціалізованого суду (наприклад: в штаті Вермонт США, в Новому Південному Уельсі Австралія, в провінції Онтаріо Канада, в Новій Зеландії); 2) в якості підрозділу існуючої судової системи (наприклад: Нідерланди, Данія, Фінляндія, Швеція) [914].

Вважаю, що запровадження в Україні такого суду має відбуватися у формі окремого спеціалізованого суду або палати, оскільки, як показує судова практика [915, с. 34], вона сьогодні є найменш ефективною в екологічній сфері: суди і арбітражні суди не повернулися обличчям до екологічних справ, практично не проводиться їх узагальнення, не провадиться належна екологічна спеціалізація суддів, екологічні справи вельми неохоче приймаються до виробництва, рідко розглядаються по суті, затримується забезпечення екологічних позовів громадян в судових інстанціях. Тут чимало об'єктивних причин: завантаженість суддів, відсутність кваліфікації, актуальність багатьох інших не екологічних справ (про корупцію, про організовану злочинність, про вибори, честь і гідність), недостатня увага громадськості до питань екології, економічна

криза в країні. Ліквідація зазначених недоліків означатиме просування правової реформи судів в екологічній сфері з урахуванням наявного зарубіжного досвіду і вітчизняної специфіки.

Дисциплінарна відповідальність за порушення вимог екологічної безпеки. Згідно із п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, діяння, що є дисциплінарними правопорушеннями та відповідальність за них визначаються виключно законами України. На даний час засади застосування дисциплінарної відповідальності визначаються гл. 10 Кодексу законів про працю України (далі КЗпП України) від 10 грудня 1971 р. Відповідно до ст. 140 КЗпП України, до несумлінних працівників застосовуються в необхідних випадках заходи дисциплінарного впливу.

На відміну від кримінального і адміністративного законодавства в даній сфері систематизований перелік екологічних дисциплінарних проступків відсутній. Для притягнення особи до дисциплінарної відповідальності вимагається наявність обов'язкової умови – здійснення професійної діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів або здійсненням впливу на навколишнє природне середовище. До такого роду діяльності застосовуються спеціальні вимоги щодо дотримання норм екологічного законодавства, нормативів якості довкілля, щодо виконання планів і заходів по охороні довкілля і раціональному використанню природних ресурсів. Крім того, важливою умовою дисциплінарної відповідальності є виконання нормативно або в порядку індивідуального правозастосування або по договору конкретної трудової функції як частини виробничої або іншої діяльності підприємства (організації) або функцій посадової особи (організаційно-господарських, адміністративно-розпорядчих) [298, с. 305].

Можна сказати, що дисциплінарна відповідальність у сфері забезпечення екологічної безпеки – це різновид юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, яка застосовується до винних осіб за протиправні дії, що порушують екологічні вимоги у процесі невиконання функціональних обов'язків та інших вимог дисципліни праці, пов'язаних із забезпеченням екологічної безпеки [100, с. 195].

Такий вид відповідальності передбачається ч. 5 ст. 68 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, відповідно до якої посадові особи та

спеціалісти, винні у порушенні вимог щодо забезпечення екологічної безпеки за поданням державних органів охорони навколишнього природного середовища згідно з рішеннями їх управлінських органів, *позбавляються премій* за основними результатами господарської діяльності повністю або частково.

Прикладами застосування такого заходу в спеціальній правовій літературі розглядається депреміювання посадових осіб та інших працівників, тобто повне або часткове позбавлення премії за порушення правил забезпечення екологічної безпеки згідно з підсумками виробничої діяльності за відповідний період. Підставою до притягнення за такий вид правопорушення є довідка територіальних органів з охорони навколишнього природного середовища про стан виконання природоохоронних заходів, забезпечення екологічної безпеки та ступеня дотримання екологічного законодавства у цій сфері за відповідний період [249, с. 356].

Одночасно з позбавленням премій в національному законодавстві передбачаються та інші форми притягнення до дисциплінарної відповідальності. Так, відповідно до ст. 147 КЗпП України, за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано такі види дисциплінарних стягнень як: 1) *догана*; 2) *звільнення*, а також інші дисциплінарні стягнення (зокрема *звільнення із займаної посади*).

Зазначені види дисциплінарної відповідальності можуть накладатися як до працівників органів державної влади у сфері екології, так і до працівників самих підприємств.

Разом з тим, виходячи з положень п. 1 постанови Кабінету Міністрів України від 13 червня 2000 р. «Про затвердження Порядку проведення службового розслідування стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» [916]: «стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування може бути проведено службове розслідування у передбачених випадках, зокрема, невиконання або неналежного виконання службових обов'язків, перевищення своїх повноважень, що призвело до людських жертв або заподіяло значну матеріальну чи моральну шкоду громадянину, державі, підприємству, установі, організації чи об'єднанню громадян; у разі недодержання законодавства про державну службу, службу в органах місцевого самоврядування, антикорупційного

законодавства тощо. В даному Порядку також передбачено порядок проведення службового розслідування».

Слід зазначити, що позитивною рисою застосування дисциплінарної відповідальності в галузі забезпечення екологічної безпеки є той факт, що дисциплінарне стягнення може накладатися за фактом вчинення правопорушення, незалежно від настання певних екологічних наслідків. Проблемою є той факт, що по суті, дисциплінарна відповідальність застосовується до працівника чи ж посадової особи, винної у вчиненні екологічного правопорушення на загальних підставах. Хоча, при іншому ставленні держави до цього питання, можна було б більше уваги приділити саме цьому виду відповідальності. Так як, при сумлінному виконанні своїх обов'язків працівники (посадові особи) в галузі екології могли б внести значний внесок у покращення стану довкілля. А для того, аби виконувати свої обов'язки сумлінно, в багатьох випадках повинна бути присутня мотивація, нерідко у вигляді саме стимулів та санкцій, у нашому випадку дисциплінарних санкцій.

А так, дуже багато питань неузгоджених, зокрема, для застосування дисциплінарної відповідальності до особи, яка вчинила екологічне правопорушення повинні існувати певні умови такі як: протиправність дій або бездіяльність, важливий фактор наявності вини особи, екологічне спрямування роботи, невиконання чи неналежне виконання екологічних вимог, які складають коло службових професійних обов'язків. Але до цього висновку можна прийти, вивчаючи загальні норми, в екологічному законодавстві ні слова про такі умови не йдеться.

Важливим аспектом також є надання значимості саме бездіяльності працівників (посадових осіб) у процесі здійснення службових обов'язків у сфері екології. Адже можливість вибору «можу робити», «можу не робити» є досить проблемним, на мою думку, питанням. Так як те, що прямо не передбачено законом як обов'язок працівника часто ним ігнорується та забувається, що законодавець дозволяє діяти не лише в межах закону, але і в тому випадку, якщо така діяльність прямо не заборонена у відповідній нормі. Адже так багато є нетипових ситуацій, які потребують втручання відповідних органів, а люди лише отримують у відповідь їх бездіяльність.

Таким чином, проаналізувавши вище викладене можна зробити такі висновки.

Досить низька ефективність застосування адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення пов'язана з відносно низькими сумами штрафів і розмірах фактично накладених санкцій, які не відповідають сучасним реаліям сьогодення.

В основу цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення покладено майнову відповідальність у вигляді відшкодування збитків, заподіяних життю, здоров'ю та майну людей внаслідок неправомірних дій суб'єктів господарської діяльності, а також негативного впливу джерел підвищеної небезпеки.

Підтримуємо наукову позицію про необхідність закріплення в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» положення про те, що причинний зв'язок між погіршенням стану здоров'я, захворюванням, смертю, частковою або повною втратою працездатності громадян і шкідливою дією довкілля визнається встановленим, якщо шкідливі наслідки, що настали, могли бути викликані дією підприємства, установи, організації на довкілля, або якщо підприємствами, установами, організаціями не спростована наявність такого зв'язку.

Кримінальна відповідальність за екологічні злочини визначається певною сукупністю правових норм, закріплених в Кримінальному кодексі України, однак визначити їх дієвість, повноту та ефективність немає можливості, оскільки в Єдиному державному реєстрі судових рішень фактично відсутні справи, зокрема, за ст.ст. 236, 237, 253, 272, 274, 275, 327 КК України тощо.

Дисциплінарна відповідальність у сфері правового забезпечення екологічної безпеки посідає значне місце, оскільки є дієвим і ефективним інструментом забезпечення екологічної безпеки. Проте її роль напряду пов'язана із ефективністю реалізації екологічного законодавства в цій сфері, а ефективність застосування екологічного законодавства в свою чергу, впливає на значимість, реальність та дієвість застосування дисциплінарних стягнень.

Врахування вищезазначених пропозицій у правозастосовчій та нормотворчій практиці, притягнення до відповідальності осіб правопорушників та удосконалення механізму відшкодування збитків, на наш погляд, сприятиме реальності та дієвості захисту прав громадян на екологічну безпеку.

Висновки до розділу 4

За результатами проведеного дослідження реалізації механізму державно-правового регулювання екологічної безпеки в Україні зроблено наступні висновки.

1. Встановлено, що правове регулювання екологічної безпеки базується на засадах аналізу, оцінки та управління екологічним ризиком і може розглядатися як здійснюваний за допомогою норм екологічного та іншого права та законодавства юридичний вплив правовими засобами на суспільні відносини, об'єктами охорони яких виступають навколишнє природне середовище та життя і здоров'я людей, з метою гарантування реалізації конституційного права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України), а також конституційного обов'язку держави забезпечувати екологічну безпеку (ст. 16 Конституції України).

2. З'ясовано, що лише за допомогою злагодженої взаємодії усіх складових частин системи правового регулювання (юридичних норм, правовідносин, конкретних осіб та дій щодо реалізації прав, обов'язків, а також гарантій – засобів їх забезпечення), можливо досягти найефективнішого виконання певних завдань і функцій, які стоять перед державою та перед конкретними суб'єктами господарювання у сфері забезпечення екологічної безпеки, а саме – запобігання настанню надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Реалізацію такої правосуб'єктності запропоновано розглядати через аналіз організаційно-правових та функціонально-правових заходів регулювання екологічної безпеки.

3. Обґрунтовано, що організаційно-правові засади регулювання екологічної безпеки – це взаємодія зусиль розгалуженої системи органів державної влади та місцевого самоврядування, виробничих структур, а також громадських організацій, які беруть участь в екологічному управлінні щодо здійснення координаційних, контрольних, наглядових, превентивно-обмежувальних, інформаційних, ліцензійних, сертифікаційних та інших функціонально-розпорядчих дій та їх санкціонування, спрямованих на охорону та підвищення якості та безпечності навколишнього природного середовища.

4. Доведено, що основна роль в регулюванні екологічної безпеки належить державним органам загальної, спеціальної, функціональної та галузевої компетенції, до складу яких входить певна система органів різної ієрархічної приналежності.

До органів *загальної* компетенції у сфері забезпечення екологічної безпеки віднесено: Верховну Раду України; Президента України разом з Радою національної безпеки і оборони України; Кабінет Міністрів України; Раду Міністрів АРК; обласні і районні державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

До органів *спеціальної* компетенції: Міністерство екології та природних ресурсів України; Державну екологічну інспекцію та її територіальні підрозділи (державні екологічні інспекції в областях, містах Києві та Севастополі, Державну Азовську морську екологічну інспекцію, Державну Азово-Чорноморську екологічну інспекцію, Державну екологічну інспекцію Північно-Західного регіону Чорного моря); Державну інспекцію ядерного регулювання України, Державне агентство водних ресурсів України; Державну службу геології та надр України.

До органів *функціональної* компетенції: Державну службу України з надзвичайних ситуацій та Державну службу України з питань праці.

До органів *галузевої* компетенції: Міністерство охорони здоров'я України; Міністерство енергетики та вугільної промисловості України; Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних сил України; Міністерство аграрної політики та продовольства України разом з Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державним агентством лісових ресурсів України; Державним агентством рибного господарства України та Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру; Міністерство інфраструктури України разом з Державною авіаційною службою України, Державною інспекцією України з безпеки на наземному транспорті, Державною службою морського та річкового транспорту України, Державною адміністрацією залізничного транспорту України та ін.; Державне космічне агентство України; Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України разом з Державною архітектурно-будівельною інспекцією України; Міністерство внутрішніх справ України та ін.

5. Встановлено, що залучення такої кількості державних органів до врегулювання питань забезпечення екологічної безпеки, з однієї сторони, є показником можливої ефективності реалізації принципу екологізації усіх сфер суспільного виробництва, а з іншої, практичної сторони, свідчить про недосконалість виконання покладених повноважень. Тому пропонується здійснити ефективне реформування системи державного екологічного управління в частині посилення повноважень в галузі забезпечення екологічної безпеки, шляхом закріплення координаційних та контролюючих повноважень у цій сфері за двома спеціальними органами виконавчої влади – Міністерством екологічної безпеки України та Державною природоохоронною службою України.

6. З'ясовано, що сучасні зміни пріоритетів та цілей екологічного управління, відхід від централізованого жорсткого впливу державних органів, формування економіки, що ґрунтується на різних формах власності, приватизація значної частки підприємств ведуть до збільшення ролі *виробничого екологічного управління* як першооснови формування злагодженої еколого безпечної політики держави. В рамках децентралізаційних процесів та реформування контрольно-наглядової функції в природоохоронній сфері, важливого значення набуває й *громадське екологічне управління*.

7. Запропоновано закріпити таку систему органів і їх повноваження в пропонуваному проекті закону.

8. Встановлено, що основу функціонально-правових засобів регулювання екологічної безпеки становить ціла система функцій управління і контролю, які закріплені в різних за юридичною силою нормативних актах, частина яких не відображена сучасним екологічним законодавством (Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Така значна кількість різноманітних заходів із забезпечення екологічної безпеки становить проблему у визначенні послідовності їх виконання на практиці зобов'язаними суб'єктами.

Тому, з метою удосконалення чинного законодавства у цій сфері запропоновано розглядати систему цих заходів за такими видами:

1) правові заходи забезпечення екологічної безпеки, що здійснюються на етапі проектування господарської діяльності (загальнодержавне / регіональне / локальне

екологічне планування (програмування) та прогнозування; стратегічна екологічна оцінка; екологічне зонування територій; оцінка впливу на довкілля);

2) правові заходи забезпечення екологічної безпеки, що виконуються на етапі здійснення господарської діяльності:

а) до введення підприємства в експлуатацію (ідентифікація об'єктів за ступенями їх екологічного ризику; екологічна паспортизація потенційно небезпечних об'єктів та їх державна реєстрація; декларування безпеки об'єктів підвищеної екологічної небезпеки з розробкою планів локалізації і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та їх державна реєстрація; страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути спричинена аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки та при перевезенні небезпечних вантажів; дозвільно-ліцензійне забезпечення);

б) після введення підприємства в експлуатацію (екологічна сертифікація; екологічне маркування; екологічне оподаткування; екологічний аудит; екологічний моніторинг; екологічне інформування; екологічний нагляд і контроль та ін.).

У зв'язку з цим запропоновано в проекті закону окремим розділом визначити основні заходи із забезпечення екологічної безпеки.

9. Доведено, що в системі правового регулювання екологічної безпеки важлива роль відводиться засобам юридичної відповідальності в її позитивному (перспективному) та негативному (ретроспективному) аспектах.

Позитивна відповідальність в сфері правового забезпечення екологічної безпеки характеризується активною реалізацією спеціальної правосуб'єктності зобов'язаних осіб, що спрямована на виконання належних позитивних юридично значимих дій в окресленій сфері, передбачених зокрема в Розділі XI Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Відповідно негативну (ретроспективну) відповідальність у сфері правового забезпечення екологічної безпеки встановлюють норми екологічного законодавства, законодавства про охорону здоров'я, адміністративного, кримінального, цивільно-правового (майнового) та дисциплінарного характеру, які визначають склади екологічних правопорушень. З урахуванням загальних підходів, підставою для притягнення до ретроспективної відповідальності у сфері правового регулювання забезпечення екологічної безпеки є екологічні правопорушення.

10. Встановлено, що для поліпшення якості та ефективності застосування адміністративної відповідальності в екологічному праві потрібно, перш за все, спрямовувати дії на встановлення порядку притягнення до відповідальності за саму вірогідність нанесення шкоди довкіллю. Такими діями може бути: проведення роботи із правоохоронними органами та привернення їх уваги до вчинених екологічних правопорушень; збільшення розмірів штрафів за екологічні правопорушення; акцентування на попередженні вчинення правопорушень в галузі екології; проведення заходів підвищення рівня екологічної свідомості населення; акцентування уваги на факті вчинення шкоди не лише здоров'ю або життю людини, окремим об'єктам довкілля, але і навколишньому природному середовищу в цілому і т. ін.

11. Особливістю цивільно-правової (майнової) відповідальності за порушення законодавства про екологічну безпеку є застосування: 1) майнової відповідальності у вигляді відшкодування шкоди, заподіяної: а) природним ресурсам; б) життю і здоров'ю громадян; 2) особистої (не майнової) відповідальності у вигляді відшкодування моральної шкоди; 3) відповідальності без вини, що застосовується до власників джерел підвищеної екологічної небезпеки.

Встановлено, що чіткого законодавчого регулювання потребують: 1) положення про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок дії стихійних сил природи; внаслідок діяльності екологічно небезпечних підприємств, що здійснюють викиди і скиди забруднюючих речовин, розміщують відходи в межах установлених нормативів і лімітів, однак сумарна маса впливу яких порушує право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля; 2) порядок відшкодування моральної шкоди, спричиненої порушенням права на безпечне для життя і здоров'я довкілля тощо.

З метою удосконалення механізму реалізації засобів юридичної відповідальності у цій сфері слід підвищити рівень застосування її правових норм та запропоновано розширити практику судового розгляду категорій справ про притягнення до цивільно-правової відповідальності за порушення законодавства про екологічну безпеку, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини де такі справи розглядаються за такими напрямками: 1) про небезпечні види промислової діяльності; 2) про вплив промислових викидів на здоров'я людей; 3) про вплив природних катастроф на людей та

їх майно; 4) про доступ до суду в контексті оскарження дозволів щодо екологічно небезпечної діяльності; 5) про невиконання остаточних судових рішень про припинення екологічно небезпечної діяльності; 6) про екологічні ризики та доступ до інформації; 7) про промислове забруднення; 8) про вплив антен мобільного зв'язку; 9) про шумове забруднення; 10) про вплив містобудівної діяльності; 11) про поводження з відходами; 12) про забруднення питної води; 13) про попередження про надзвичайні ситуації.

12. Аналіз вітчизняної судової практики у вирішенні екологічних спорів показав нагальну потребу у залученні кваліфікованих спеціалістів, обізнаних з екологічним законодавством до розгляду таких справ, та які будуть здійснювати свою діяльність у спеціалізованому екологічному суді, що пропонується створити. Досвід функціонування таких судів є вже більш ніж у 50 країнах світу (Великобританія, Бельгія, Нідерланди, Данія, Фінляндія, Швеція, Китай, штат Вермонт у США, Новий Південний Уельс в Австралії, провінція Онтаріо в Канаді, Парагвай, Філіппіни, ЮАР, Таїланд та ін.).

Основні положення і результати, викладені в 4 розділі дисертаційної роботи, відображені в публікаціях [759; 780; 781; 782; 815; 825; 843; 844; 867].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і запропоновано розв'язання важливої наукової проблеми, яка полягає у розробці доктринальних положень і висновків щодо поглиблення правових засад екологічної безпеки, обґрунтуванні цілісної концепції становлення та розвитку права екологічної безпеки як підгалузі екологічного права України, удосконаленні механізму правового забезпечення екологічної безпеки. Для розв'язання наукової проблеми через призму науки екологічного права сформульовано наступні основні теоретичні та практичні висновки.

1. Аргументовано, що в основі вчення про право екологічної безпеки історично лежить безпековий характер взаємин людства і природи, який відбивається у віруваннях, звичаях, традиціях, філософських та в інших доктринах. На рівень формування права екологічної безпеки як доктрини вплинули правові основи вирішення політичних, економічних, соціальних та екологічних проблем шляхом запровадження заходів забезпечення екологічної безпеки, а також законодавче закріплення терміну «екологічна безпека», яке включається в документи про національні політики, резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1986 – 1987 років, нормативно-правові акти окремих держав у якості мети, принципу, оціночних характеристик стану навколишнього середовища.

2. Обґрунтовано, що в основі наукових підходів до питань формування права екологічної безпеки лежить аналіз сутності терміну «екологічна безпека», який здійснюється фахівцями різних галузевих наук, у тому числі і юридичних. Констатовано, що в науці сформовано два наукові підходи до розуміння екологічної безпеки: антропоцентричний і біоцентричний. Доводиться перспективність біоцентричного підходу, в основі якого є збереження та захист навколишнього природного середовища та його окремих компонентів з метою подальшого гармонійного співіснування людства і природи.

Такі наукові підходи вплинули на удосконалення еколого-правової доктрини про екологічну безпеку, яка розглядається як: 1) самостійне правове явище, що формує мету і завдання екологічного законодавства, визначає основний принцип екологічного права та вказує на самостійний напрям екологічних правовідносин, пов'язаних з охороною життя

і здоров'я людини від забрудненого довкілля; 2) штучно введений термін, який по суті прирівнюється до охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування.

3. Обґрунтовано удосконалення еколого-правової термінології шляхом конкретизації таких термінів як «охорона навколишнього природного середовища», «раціональне використання природних ресурсів» та їх співвідношення з терміном «екологічна безпека». Запропоновано вважати екологічну безпеку кінцевою метою та одним із головних принципів раціонального природокористування і охорони навколишнього природного середовища, у відповідності з яким будь-яка екологічно значима діяльність, а також передбачувані у законодавстві та здійснювані на практиці природоресурсні і природоохоронні заходи повинні оцінюватись з позиції екологічної безпеки і виступати запорукою її досягнення.

4. Запропоновано розширити теорію екологічного ризику положеннями про те, що він виступає системоутворюючим чинником становлення права екологічної безпеки як підгалузі екологічного права та законодавства, як системи засобів і способів попередження та усунення екологічних загроз природного та техногенного характеру.

5. Виявлено характер правовідносин екологічної безпеки, який впливає на якість правових норм, що на них спрямовані, та дозволяє встановити їх місце в системі права України. З'ясовано, що такі правовідносини мають законодавчо визначені об'єкти, пріоритет серед яких належить навколишньому природному середовищу, а життя і здоров'я людей в ньому виступає факультативним об'єктом. Тому такі відносини регулюються нормами підгалузі екологічного права – правом екологічної безпеки, які мають обов'язковий, зобов'язальний характер та за своєю суттю спрямовані на управління екологічним ризиком з метою уникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

6. Обґрунтовано, що право екологічної безпеки як підгалузь екологічного права має власні принципи та притаманні екологічному праву методи правового регулювання. До основоположних принципів права екологічної безпеки запропоновано віднести: 1) попередження виникнення екологічних ризиків, небезпек, шкідливих впливів на довкілля, життя і здоров'я громадян; 2) платність за здійснення небезпечних впливів на

довкілля; 3) компенсація екологічної шкоди; 4) вільний доступ до екологічної інформації; 5) участь всіх зацікавлених суб'єктів у підготовці, обговоренні, прийнятті і реалізації рішень у сфері забезпечення екологічної безпеки; 6) міжнародне співробітництво у сфері екологічної безпеки.

Право екологічної безпеки, як підгалузь екологічного права застосовує в основному імперативний та диспозитивний методи правового регулювання, серед яких переважає імперативний метод через визнання цієї підгалузі регулятивно-охоронною.

7. Аргументовано, що в сучасних умовах право екологічної безпеки формується і як окремий напрям у межах науки екологічного права та навчальна дисципліна.

Обґрунтовано, що як правова наука право екологічної безпеки являє собою систему поглядів і наукових підходів до поняття, предмета, об'єктів, системи цієї галузі та які роз'яснюють сутність її правових норм і формують її зміст. Встановлено, що розвиток наукових досліджень у сфері правового забезпечення екологічної безпеки значною мірою вплинули на формування системи права екологічної безпеки, як навчальної дисципліни, яка сьогодні складається із загальної, особливої та спеціальної частин.

8. Обґрунтовано, що право екологічної безпеки формується і як підгалузь екологічного законодавства на міжнародному, європейському та національному рівнях.

На міжнародному рівні право екологічної безпеки формують правові норми, якими встановлюються вимоги щодо: 1) безпечного використання природних ресурсів світового значення; 2) конкретних видів суспільної діяльності, яка визначається як екологічно небезпечною: а) забезпечення екологічної безпеки у військовій сфері; б) регулювання діяльності, пов'язаної з генетично модифікованими організмами; в) перевезення небезпечних вантажів; г) забезпечення ядерної та радіаційної безпеки; д) забезпечення екологічної безпеки промисловими об'єктами; 3) правових механізмів забезпечення екологічної безпеки.

Основу права екологічної безпеки ЄС складають правові норми, якими: 1) встановлюються загальні вимоги забезпечення екологічної безпеки на території ЄС; 2) запроваджуються спеціальні вимоги до безпечного використання природних ресурсів, зокрема: атмосферного повітря, водних ресурсів, ґрунтів, клімату; 3) запроваджуються вимоги для конкретних видів суспільної діяльності, які визначаються екологічно

небезпечними: для промисловості; для сфери поводження з хімікатами; для сфери поводження з відходами; для сфери поводження з генетично модифікованими організмами; 4) запроваджуються правові механізми забезпечення екологічної безпеки.

9. Виявлено, що на національному рівні право екологічної безпеки як підгалузь екологічного законодавства формує система правових норм, які: 1) закріпили основні засади формування права екологічної безпеки в Україні; 2) закріпили стратегічні засади забезпечення екологічної безпеки в Україні; 3) визначають правовий статус та повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування у вирішенні питання забезпечення екологічної безпеки; 4) встановлюють функціонально-правові засоби забезпечення екологічної безпеки; 5) спрямовані на забезпечення екологічної безпеки в окремих сферах господарювання; 6) визначають види та обсяги відповідальності за порушення законодавства у сфері екологічної безпеки.

10. Уточнено визначення поняття механізму правового регулювання екологічної безпеки, який запропоновано розглядати як здійснюваний за допомогою норм екологічного права та законодавства юридичний вплив на суспільні відносини щодо охорони навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людей та гарантування реалізації конституційного права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України), конституційного обов'язку держави забезпечувати екологічну безпеку (ст. 16 Конституції України).

Обґрунтовано, що механізм правового регулювання екологічної безпеки реалізується шляхом здійснення сукупності правових заходів, спрямованих на забезпечення функціонування діяльності щодо посилення рівня екологічної безпеки, попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для населення і природних систем, які умовно поділені на організаційно-правові, функціонально-правові засоби регулювання екологічної безпеки та юридичну відповідальність.

11. Запропоновано під організаційно-правовими заходами забезпечення екологічної безпеки розуміти опосередковані правовим регулюванням і організаційно відособлені типи функціональної діяльності спеціально уповноважених організаційних державних структур, інших інституцій, спрямованих на здійснення організації координації,

розпорядження, погодження, інформування, ліцензування, сертифікації, контролю, інших функціонально-розпорядчих дій і санкціонування з метою забезпечення дотримання усіма юридичними і фізичними особами, державою вимог, норм і нормативів екологічної безпеки. Встановлено, що організаційно-правове забезпечення екологічної безпеки реалізується через взаємодію зусиль розгалуженої системи органів державної влади (загальної, спеціальної, функціональної та галузевої компетенції), а також органів місцевого самоврядування, виробничих структур, громадських організацій.

Обґрунтовано, що функціонально-правове забезпечення екологічної безпеки – це сукупність взаємопов'язаних організаційно-превентивних, обліково-установчих, реєстраційних, експертно-оцінювальних, інформаційно-прогностичних, регулятивно-стимулюючих, розпорядчо-виконавчих, охоронно-відновлювальних та забезпечувальних заходів, спрямованих на гарантування безпечності навколишнього природного середовища при здійсненні екологічно небезпечної діяльності.

12. Наголошується, що в системі правового регулювання екологічної безпеки важлива роль відводиться засобам юридичної відповідальності, існуючі види якої дозволяють застосовувати уповноваженими державними органами різні заходи державного примусу до винних у порушенні її вимог осіб. З метою удосконалення механізму реалізації засобів юридичної відповідальності у цій сфері, пропонується підвищити рівень застосування її правових норм та запропоновано розширити практику судового розгляду категорій справ про притягнення до відповідальності за порушення законодавства про екологічну безпеку, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

13. Запропоновано: прийняття Закону України «Про забезпечення екологічної безпеки»; Стратегії забезпечення екологічної безпеки України; законодавчого визначення (або уточнення) таких термінів, як: екологічна безпека, охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, екологічний ризик, джерело підвищеної екологічної небезпеки, об'єкт підвищеної екологічної небезпеки та екологічно небезпечна діяльність; розширення переліку екологічно небезпечних видів діяльності, шляхом включення до нього прийняття рішень,

реалізація яких може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища; визначення центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної екологічної політики в державі, Міністерство екологічної безпеки України; створення спеціалізованого екологічного суду (палати).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лукьянцев В.П. Экологическая функция российского государства в X – начале XX века. «Черные дыры» в Российском законодательстве. 2002. № 4. С. 300–310.
2. Папаян Р.А. Христианские корни современного права. Москва: НОРМА, 2002. 416 с.
3. Античные источники. Гиппократ. URL: http://www.ruistor.ru/istochniki_ant_011.html.
4. Скирбекк Гуннар, Гилье Нилс. История философии: Аристотель и экология. URL: http://philosophica.ru/history_philo/26.htm.
5. Платон. Законы. URL: <http://lib.ru/POEEAST/PLATO/zakony.txt>.
6. Катон, Варрон, Колумелла, Плиний. О сельском хозяйстве. Москва: Александрия, 2009, 624 с.
7. Античная литература. Страбон. География (в 17 кн.). Книга 1, 2. Введение. URL: <http://ancientrome.ru/antlitr/strabo/>.
8. Томас Мор. Утопия. URL: <http://lib.ru/INOOLD/MOR/utopia.txt>.
9. Закон Тюрго. URL: <http://www.activestudy.info/zakon-tyurgo/>.
10. Теория Мальтуса кратко. Мальтус и его теория народонаселения. URL: <http://fb.ru/article/220926/teoriya-maltusa-kratko-maltus-i-ego-teoriya-narodonaseleniya>.
11. Теория катастроф в книге Ж. Бюффона «Эпохи природы» (1778). URL: <http://oplib.ru/random/view/16255>.
12. Современная теория эволюции. Кратко – учение Ламарка. URL: <http://www.avifarm.ru/page.php?al=pvideoobrazovaniye>.
13. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. Москва: Наука, 1989. 264 с.
14. Вернадский В.И. Химическое строение биосферы Земли и её окружения. Москва: Наука, 1965. 371 с.
15. Краснова Ю.А. Об'єктивні передумови розвитку норм та відносин права екологічної безпеки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2017. № 1 (104). С. 55-59.

16. Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закл. / за ред. Каракаша І.І., Одеса: Фенікс, 2012. 788 с.
17. Мальшко Н.И. Государственный контроль за охраной атмосферного воздуха, Киев: Наук. думка, 1982. 131 с.
18. Писарев В.Д. Экологическая безопасность как компонент национальной безопасности США. *США: экономика, политика, идеология*. 1997. № 6. С. 5–16.
19. Тураев В.А. Предотвращение войны. Создание безъядерного ненасильственного мира. Глобальные вызовы человечеству: Учебное пособие. Москва: Логос, 2002. 192 с.
20. Качинський А.Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення. URL: <http://old.niss.gov.ua/book/kachin/1-2.htm>.
21. Екологічна безпека: Підручник / В.М. Шмандій, М.О.Клименко, Ю.С.Голік., А.М. Прищепа, В.С. Бахарєв, О.В. Харламова. Херсон: Олді-плюс, 2013. 366 с.
22. Meadows, Donella H. Meadows, Dennis L., Randers, Jorgen, Behrens William W. *Limits to Growth*. 1972, New York: New American Library.
23. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию: пер. с англ. / под ред. С.А. Евтеева и Р.А. Перелета. Москва: Прогресс, 1989. 376 с.
24. Karen Hulme *Environmental Security: Implications for International Law*. URL: search.proquest.com/technologycollection/docview/1563228758/fulltextPDF/4C74846CBEE34C10PQ/152?accountid=174530.
25. Международная программа «Человек и биосфера» (МАБ), ее задачи и цели. URL: <http://biofile.ru/geo/24158.html>.
26. Стокгольмська Декларація (Щодо питань навколишнього середовища) від 16.06.1972 р. Действующее международное право. Москва: Московский независимый институт международного права, 1997. Т. 3. С. 682–687.
27. Лисаускайте В.В. Международное право чрезвычайных ситуаций как новая отрасль международного права. URL: <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2FCyberLeninka.ru%2Farticle%2Ffn%2Fmezhdunarodnoe-pravo-chrezvychaynyh-situatsiy-kak-novaya-otrasl-mezhdunarodnogo->

prava.pdf&name=mezhdunarodnoe-pravo-chrezvychnykh-situatsiy-kak-novaya-otrasl-mezhdunarodnogo-prava.pdf&lang=ru&c=58c52f11be3c.

28. Ржевский Б.Н., Каретников Е.В., Яковлев С.Ю., Драновский М.А. Особенности идентификации, декларирования, экспертизы и страхования опасных производственных объектов ОАО «АПАТИТ». *Безопасность труда в промышленности*. 2002. № 12. С. 6–8.

29. Всемирная хартия природы от 01.01.1982 г. *Международное публичное право. Сборник документов*. Москва: БЕК, 1996. Т. 2. С. 132-135.

30. Про загрози великих аварій, пов'язаних з небезпечними речовинами (Севезо): директива 82/501/ЄЕС від 24.06.1982 р. ОВ № L 230. 5.8.1982. С. 1.

31. Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій від 17.03.1992 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_262.

32. Кириленко В.П. Принцип экологической безопасности в современном праве. *Правоведение*. 1989. № 3. С. 49–53.

33. Горбачев М.С. Реальность и гарантии безопасного мира. *Правда [газета]*. 1987. 17 сентября.

34. Міжнародна екологічна безпека: проект резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 30.10.1987 р. UN Doc. A/C.2/42/L.34. 1987. 30 oct.

35. Последствия гонки разоружения для окружающей среды и другие аспекты экологической безопасности. Ежегодный доклад директора-исполнителя ЮНЕП. Кения. Найроби. 1987. 437 с.

36. Краснова И.О. Экологическая безопасность как правовая категория. *LEX RUSSICA*. 2014. № 5. С. 543–555.

37. Про корінну перебудову справи з охорони природи: постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 7 січня 1988 року. *Собрание постановлений СССР*. 1988. № 2. Ст. 16.

38. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. № 55-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.

39. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

40. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
41. Андрейцев В.І. Концепція Закону України про екологічну безпеку. *Вісник Київського університету ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 1995. Вип. 33/34. С. 11–21.
42. Евтеев С.А., Стариков Ю.А. Создается система экологической безопасности. *Вестник Академии Наук СССР*. 1989. № 6. С. 120–122.
43. Тимошенко А.С. Глобальная экологическая безопасность – международно-правовой аспект. *Советское государство и право*. 1989. № 1. С. 84–91.
44. Тимошенко А.С. Международный контрольный механизм в системе экологической безопасности. *Советское государство и право*. 1992. № 12. С. 93–99.
45. Реймерс Н.Ф. Природопользование. Словарь-справочник, Москва, 1990. 637 с.
46. Краснова Ю.А. Деякі аспекти розвитку науково-правових підходів до визначення екологічної безпеки. *Розвиток наук земельного, аграрного, екологічного та природо ресурсного права: зб. наук. праць круглого столу (19 жовтня 2012 р.) / за ред. Г.І. Балюк, М.В. Краснової М.В., А.М. Мірошниченка, В.В. Носіка*. 2012. С. 74–86. URL: <http://law.univ.kiev.ua/science.html>.
47. Краснова Ю.А. Етапи становлення та розвитку науково-правових підходів до визначення поняття екологічної безпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2012, Вип. 173. Ч. 2. С. 145–155.
48. *The Greening of Sovereignty in World Politics / Ed. by Litfin Karen*. Cambridge, 1998.
49. Homer-Dixon T. On the Threshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict. *International Security*. Fall 1991. Issue 16, no. 2. pp. 76–116.
50. Homer-Dixon T. Environmental Security and Mass Violence. *The Geopolitics Reader / Ed. by O'Tuathail G., Dalby S.*, Routledge. London 1998. pp. 204–211.
51. Homer-Dixon T. *Environment, Scarcity and Violence*. Princeton. 1999. p. 5–10.
52. Вчені заявили про рекордну швидкість танення арктичних льодів. URL: <http://ua.racurs.ua/news/79528-vcheni-zayavyly-pro-rekordnu-shvydkist-tanennya-arktychnyh-lodiv>.

53. Наслідки зміни клімату для України. URL: http://wwf.panda.org/uk/our_work/climate_change/climate_mitigation/climate_impacts_ua/.
54. Колбасов О.С. Концепция экологической безопасности (юридический аспект). *Советское государство и право*. 1988. № 12. С. 47–55.
55. Тимошенко А.С. Экологическая безопасность и международное право. *Советский ежегодник международного права*. Москва: Наука, 1989. С. 23–38.
56. Шишко А.А. Предупреждение трансграничного загрязнения (международно-правовые проблемы). Киев: Наук. думка, 1990. 100 с.
57. Кукушкина А.В. Взаимосвязь проблем экологической безопасности и разоружения (международно-правовой аспект): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.10. Москва, 1993. 20 с.
58. Боков В.А., Лущик А.В. Основы экологической безопасности: учебное пособие. Симферополь: СОНАТ, 1998. 224с.
59. Мулин И.Б. Философско-методологические основы обеспечения экологической безопасности: автореферат дис...канд. филос. наук: 09.00.08. Москва, 2004. 21 с.
60. Зеркалов Д.В. Екологічна безпека та охорона довкілля: Монографія. Електронні дані. Київ: Основа, 2011. 517 с.
61. Хилько М. Екологічна політика. Київ: Абрис, 1999. 363 с.
62. Медяник Н.В. Экологическая безопасность в системе экономических интересов субъектов рекреационной сферы: автореферат дис...канд. эконом. наук: 08.00.01, 08.00.05. Ростов-на-Дону, 2003. 24 с.
63. Царик Т.Є., Файфура В.В. Основи екології. Електронна версія. URL: [unf.tneu.edu.ua/files/navch_posib_z_ekolohii\(lektsii\).doc](http://unf.tneu.edu.ua/files/navch_posib_z_ekolohii(lektsii).doc).
64. Волкова Л.В. Региональная социально-экономическая политика обеспечения экологической безопасности: автореферат дис...канд. эконом. наук: 08.00.05. Санкт-Петербург. 2009. URL: <http://www.geum.ru/ec-aref/regionalnaya-sotsialno-ekonomicheskaya-politika-obespecheniya-ekologicheskoy-bezopasnosti.php>.

65. Крыжова М.И. Экологическая безопасность и ее институционализация на глобальном уровне: автореферат дис...канд. полит. наук: 23.00.04. Санкт-Петербург, 2010. 25 с.
66. Ойцев А.А. Обеспечение экологической безопасности современной России как политическая проблема: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02. Москва, 2008. 20 с.
67. Махмуд Ахмед Алі Аль-Намрі. Екологічна безпека як предмет політики міжнародного співробітництва: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2000. 16 с.
68. Environmental Management and Governance: Intergovernmental Approaches to Hazards and Sustainability. Peter J. May, Raymond J. Burby, Neil J. Ericksen, John W. Handmer, Jennifer E. Dixon, Sarah Michaels and D. Ingle Smith. London & New York, 1996.
69. Урсул А.Д., Урсул Т.А. Устойчивое развитие и безопасность: Учебное пособие / за ред. А. Д. Урсул. Москва, 2014. 515 с.
70. Baechler Gunther. Violence through Environmental Discrimination: Causes, Rwanda Arena and Conflict Model. Dodrecht. 1999. pp. 235-236.
71. Русаков М.И. Экологическая безопасность современной России: общеправовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нижний Новгород, 2006. 204 с.
72. Шеяфетдинова Н.А. Православие в механизме обеспечения экологической безопасности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2003. 248 с.
73. Кузьмин В.Н. Правовые формы обеспечения экологической безопасности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2001. 198 с.
74. Майданова М.В. Конституционные основы обеспечения экологической безопасности в РФ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Москва, 2002. 190 с.
75. Лысухо П.И. Правовое обеспечение экологической безопасности граждан в РФ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2002. 215 с.
76. Мышко Ф.Г. Административно-правовые и организационные проблемы обеспечения экологической безопасности в Российской Федерации: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.14. Москва, 2004. 361 с.
77. Гопия Г.О. Ограничения имущественных прав с целью обеспечения экологической безопасности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Краснодар, 2011. 210 с.

78. Виноградова Е.В. Преступления против экологической безопасности: дис... докт. юрид. наук: 12.00.08. Ставрополь, 2001. 381 с.
79. Отке А.И. Международно-правовые аспекты экологической безопасности стран-участниц СНГ: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Москва, 2002. 138 с.
80. Серов Г.П. Правовое регулирование экологической безопасности при осуществлении военно-оборонной деятельности РФ: дис. ... докт. юрид. наук: 20.02.03. Москва, 1999. 429 с.
81. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. Київ: Знання-Прес, 2002. 332 с.
82. Качинський А.Б., Хміль Г.А. Екологічна безпека України: аналіз, оцінка та державна політика. Київ: НІСД, 1997. 127 с.
83. Хімич О. Екологічна безпека як елемент національної безпеки. *Право України*. 2002. № 11. С. 44-47.
84. Заржицький О. Екологічна безпека в регіоні як об'єкт правового регулювання. *Право України*. 2002. № 5. С. 63-67.
85. Гетьман А.П. Поняття і сутність екологічної безпеки. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні: навч. посіб. / А.П. Гетьман, М.В. Шульга, В.Л. Бредіхіна та ін. Харків: Право, 2012. С. 9-11.
86. Дубовик О.Л. Экологическое право в вопросах и ответах. Москва: Юрид. лит., 2001. 434 с.
87. Экология: учеб. пособ. / под общей ред. С.А. Боголюбова. Москва: Знание, 1999. 288 с.
88. Малишко М.І. Екологічне право України: навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Юрид. Книга», 2001. 389 с.
89. Веденин Н.Н. Экологическая безопасность как институт экологического права. *Журнал российского права*. 2001. № 12. С. 53-54.
90. Серов Г.Л. Правовое регулирование экологической безопасности при осуществлении промышленной и иных видов деятельности. Москва: Ось, 1998. 222 с.
91. Гавриш С.Б. Основные вопросы ответственности за преступления против природной среды: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1994. 416 с.

92. Барбашова Н.В. Екологічне право України: навч. посіб. для студ. фаху «Правознавство». Донецьк: Апекс, 2003. 319 с.
93. Бринчук М.М. Обеспечение экологической безопасности как правовая категория. *Государство и право*. 2008. № 9. С. 30-42.
94. Лазор О.Я. Державне управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні: організаційно-правові засади: монографія; передмова і заг. наук. ред. проф. Мичка М.Д. Львів: Ліга-Прес, 2003. 542 с.
95. Вербицкий В.В. Правовое регулирование обеспечения экологической безопасности Российской Федерации.: дис...канд. юрид. наук: 12.00.06. Москва, 1999. 164 с.
96. Шмандий В.М., Некос В.Ю. Екологічна безпека. підруч. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. 436 с.
97. Жаворонкова Н.Г. Эколого-правовые проблемы обеспечения безопасности при чрезвычайных ситуациях природного и техногенного характера / под общ. ред. И.О. Красновой. Москва: Юриспруденция. 2007. 168 с.
98. Самусенко Л.А. Защита населения и объектов от чрезвычайных ситуаций. Белорусский государственный университет. Минск: Право и экономика, 2016. 110 с.
99. Андрейцев В.І. Науково-технічна і екологічна політика: діалектика правового забезпечення екологічної безпеки. *Політика. Іновації. Приватизація. Екологічна безпека. Право (Проблеми оптимізації та екологізації законодавства України). Ексклюзивні нариси*. 1996. С. 4-11.
100. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: навч. посіб. для юрид. фак. вузів. Київ: Вентурі, 1996. 207 с.
101. Ліпкан В.А. Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення: монографія. Київ: Текст, 2003. 180 с.
102. Ліпкан В.А. Адміністративно-правове регулювання національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2008. 440 с.
103. Екологічна безпека: навч. посіб. / упорядник Д.Л. Шофолов. Херсон: ОЛДІ-плюс. 2001. 116 с.

104. Екологічна безпека: навч. посіб. для підготовки фахівців в аграрних ВНЗ 3-4 рівнів акредитації напряму 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» / П.П. Надточій, Т.М. Мислива; Міністерство аграрної політики України. Житомир: Вид-во «Житомирський нац. агроекологічний ун-т». 2011. 304 с.

105. Безпека життєдіяльності: навч. посіб. / С.О. Ковжого, О.Д. Малько, А.М. Полежаєв. Харків: Право. 2014. 304 с.

106. Добровольський В.В. Сталий розвиток України: деякі питання наукового забезпечення. *Наукові праці. Екологія*. Випуск 167. Том 179. С. 6-10.

107. Бринчук М.М. О понятийном аппарате экологического права. *Государство и право*. 1998. № 9. С. 20–28.

108. Пучинина Т.Г. Основы экологического права: учеб. пособие. Красноярск: ИЦ Красноярск. гос. ун-та. 1999. 139 с.

109. Злотникова Т.В. Проблемы развития российского экологического законодательства на современном этапе: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Москва, 2000. 42 с.

110. Виноградов В.П. Обеспечение экологической безопасности на территории Волжского бассейна методами прокурорского надзора. *Экологическая безопасность: проблемы, поиск, решения*. Москва: МНЭПУ, 2001. С. 20-45.

111. Дзейтов С.А. Государство и экологическая безопасность. Теоретико-правовой аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Санкт-Петербург, 1994. 22 с.

112. Бринчук М.М. Проблемы совершенствования экологического законодательства субъектов Российской Федерации. *Теоретические основы формирования экологического, аграрного, земельного, предпринимательского законодательства в субъектах РФ*/ Оренб. гос. ун-т. Юрид. фак. Оренбург, 1997. 312 с.

113. Вербицкий В.В. Правовое регулирование обеспечения экологической безопасности РФ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Москва, 1999. 22 с.

114. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: постанова

Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 38-39. Ст. 248.

115. Краснова Ю.А. Проблеми виокремлення правового механізму забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (22-23 травня 2015 р.), присвяченої 90-річчю від народження академіка В.З. Янчука / за ред. В.М. Єрмоленка. Київ: ВЦ НУБіП України. 2015. С. 305-308.

116. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 26. Ст. 218.

117. Краснова Ю.А. Система та межі правового регулювання екологічної безпеки в Україні. *Екологічне право України: система та межі правового регулювання*: матеріали Всеукр. наук.-практ. круглого столу (м. Дніпропетровськ, 25 верес. 2015 р.) / ред. кол.: В.І. Андрейцев [та ін.]; МОН України; НГУ; Євраз. асоц. правничих шкіл і правників. Дніпропетровськ: НГУ, 2015. С. 117-122.

118. Краснова Ю.А. Екологічна безпека як принцип природоресурсного права: історія становлення. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи*: зб. матеріалів круглого столу (м. Харків, 30-31 жовтня 2015 р.) / за заг. ред. М.В. Шульги. Харків: Оберіг, 2015. С. 107-108.

119. Євстігнєєв А.С. Право сталого природокористування – об'єктивна вимога сьогодення. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи*: зб. матер. круглого столу (м. Харків, 30-31 жовтня 2015 р.) / за заг. ред. М.В. Шульги. Харків: Оберіг, 2015. С. 62-65.

120. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 4. Ст. 67.

121. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 43. Ст. 1353.

122. Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2015 рік: Указ Президента України від 23.04.2015 р. № 238/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 34. Ст. 1008.

123. Петров В.В. Концепция правового механизма управления качеством окружающей природной среды. *Правовые проблемы экологии. Сборник научно-аналитических обзоров советской и зарубежной литературы*. Москва: Изд-во ИНИОН АН СССР, 1980. С. 80-100.

124. Панов М.І. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України*. 2014. № 1. С. 50-53.

125. Словарь терминов по теории государства и права : учеб. пособие / рук. авт. кол. Н. И. Панов. Харьков: Основа, 1997. 180 с.

126. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. Москва: Наука, 1976. 720 с.

127. Про основи національної безпеки: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.

128. Безпечність промислових підприємств. терміни і визначення»: Державний стандарт України. ДСТУ 2156-93. (Чинний від 1995-01-01). URL: https://dnaop.com/html/41018_2.html.

129. ДБН А.2.2-1-2003. Проектування. Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС) при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд: наказ Держбуду України від 15.12.2003 р. № 241. Держбуд України. Київ, 2004. 24 с.

130. Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 р. № 4005-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 27. Ст. 218.

131. Грушкевич Т.В. До питання термінологічної визначеності назви права на екологічну безпеку. *Актуальні проблеми юридичної науки. П'ятнадцяті осінні юридичні читання*: зб. тез Міжнародної наук. конф. (м. Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 р.): у 2-х ч. Хмельницький: Хмельницький ун-т управління та права, 2016. Ч. 2. С. 17-19.

132. Сурілова О.О. Право на чисте і здорове навколишнє середовище в системі основних прав людини. Актуальні проблеми держави і права, 2007. С. 461-464. URL: <http://www.apdp.in.ua/v36/91.pdf>.
133. Бринчук М.М. Право на благоприятную окружающую среду. *Экологическое право*: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2003. С. 122-123.
134. Крассов О.И. Право на благоприятную окружающую природную среду. *Экологическое право*: Учебник. Москва: Дело, 2001. С. 122-129.
135. Шемшученко Ю.С., Костицький В.В. Про соціальну обумовленість сучасних проблем теорії та методології екологічного права. *Екологічне право*. 2017. № 1-2. С. 66-74.
136. Костицький В.В. Про необхідність третьої революційної зміни змісту доктрини екологічного права. *Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України*: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 травня 2017 р.) / укладачі: В.В. Носік [та ін.]; КНУ ім. Тараса Шевченка. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2017. С. 209-213.
137. Словник української мови / [упорядник Б. Грінченко]: У 4 т. Київ: Наук. думка, 1997. Т. 4. 596 с.
138. Краснова Ю.А. Юридична природа екологічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 4. С. 57-60. URL: http://lsej.org.ua/4_2017/15.pdf.
139. Про затвердження Технічного регламенту з екологічного маркування: постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2011 р. № 529. *Офіційний вісник України*. 2011. № 39. Ст. 1599.
140. Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии. Київ: Наукова думка, 1989. 206 с.
141. Шемшученко Ю.С. Человек и его право на безопасную (здоровую) окружающую среду. *Государство и право*. 1993. № 10. С. 120-125.
142. Бредіхіна В.Л. Розділ II. Основні засади правового захисту населення від негативного впливу навколишнього природного середовища. *Правове регулювання екологічної безпеки в Україні*: навч. посіб. / А.П. Гетьман, М.В. Шульга, В.Л. Бредіхіна та ін. Харків: Право, 2012. С. 17-62.

143. Третьяк Т.О. Критеріи права на екологічну безпеку. *Право і громадське суспільство*. 2014. № 4. С. 102-115.
144. Васильева М.И. О применении в праве экологических критериев благополучности окружающей среды. *Государство и право*. 2002. № 11. С. 84-92.
145. Екологічна безпека. URL: http://e-works.com.ua/work/1878_Ekologichna_bezpeka.html.
146. Аксененок Г.А. Правовое обеспечение комплексного и наиболее эффективного использования природных богатств и их охрана. *XXII съезд КПСС и проблемы колхозного и земельного права*. Москва: Юрид. литература, 1962. С. 235–273.
147. Казанцев Н.Д. О правовом регулировании охраны природы. *Вестник Московского университета*. 1961. № 1. С. 53–60.
148. Колбасов О.С. Охрана природы. *Советское государство и право*. 1972. № 2. С. 12–21.
149. Петров В.В. Объект и предмет правовой охраны природы в СССР. *Советское государство и право. Наука*. 1976. № 4. С. 58–64.
150. Петров В.В. Экология и система советского права. Правовые проблемы экологии. *Сборник научно-аналитических обзоров советской и зарубежной литературы*. Москва: Изд-во ИНИОН АН СССР, 1980. С. 17-35.
151. Проблемы правовой охраны окружающей среды в СССР / Быстров Г.Е., Кичатова О.А., Левченко Г.П., Осипов Н.Т. / под ред. Осипова Н.Т. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1979, 199 с.
152. Гусев Р.К., Петров В.В. Правовая охрана природы в СССР: учеб. пособие для студентов неюрид. спец. Москва: Высшая школа, 1979. 176 с.
153. Колбасов О.С. Правовые исследования по охране окружающей среды в СССР. *Итоги науки и техники. Серия «Охрана природы и воспроизводство природных ресурсов»*. Москва: ВИНТИ, 1978. Т. 5. 207 с.
154. Дубовик О.Л. Механизм действия права в охране окружающей среды. Москва: Наука, 1984. 168 с.
155. Колбасов О.С. Соблюдение требований природоохранительного законодательства. *Советское государство и право*. 1986. № 4. С. 64-71.

156. Петров В.В. Закон Российской Федерации об охране окружающей природной среды: концепция и механизм реализации. *Экологическое право России на рубеже XXI века*. Москва: Зерцало, 2000. С. 44-61.

157. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 р. № 2707-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 48. Ст. 252.

158. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

159. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів: Закон України від 08.07.2011 р. № 3677-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 17. Ст. 155.

160. Науково-практичний коментар Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятого 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ зі змінами і доповненнями, станом на 09.02.06 р. / за заг. ред. О.М. Шуміла. Харків: «Фактор», 2006. 592 с.

161. ДСТУ ISO 14001:2006 Системи екологічного керування. Вимоги та настанови щодо застосовування. URL: <http://document.ua/sistemi-ekologichnogo-keruvannja.-vimogi-ta-nastanovi-shodo--nor14235.html>.

162. Про затвердження Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів: наказ Міністерства України з надзвичайних ситуацій та в справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 18.12.2000 р. № 338. *Офіційний вісник України*. 2001. № 4. Ст. 164.

163. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

164. Довкілля. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D1%96%D0%BB%D0%BB%D1%8F>.

165. Об охране окружающей среды: Федеральный Закон РФ от 10 .01.2002 г. №7-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34823/.

166. Об охране окружающей среды: Закон Республики Беларусь от 26.11.1992 г. № 1982-XII. URL: http://www.pravo.by/world_of_law/text.asp?PN=V19201982.

167. Комментарий к Федеральному закону от 10 января 2002 г. № 7-ФЗ «Об охране окружающей среды» (постатейный) / Бажайкин А.Л., Бортник И.Ю., Бринчук М.М. и др.; отв. ред. О.Л. Дубовик. *Справочная правовая система «КонсультантПлюс»*, 2010. URL: <http://base.garant.ru/55009986/>.

168. Тихомирова Л.А. Конституционные основы разграничения предметов ведения и полномочий Российской Федерации и ее субъектов в области охраны окружающей среды: научно-практическое исследование. *Справочная правовая система «КонсультантПлюс»*, 2010. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=CMB;n=16672#0>.

169. Бринчук М.М. Об основных положениях Закона об охране окружающей среды. *Законодательство на пороге XXI века. Научно-практическая конференция, посвященная 75-летию Института законодательства и сравнительного правоведения*. Москва: Городец, 2002. С. 4-8.

170. Бринчук М.М. Экологическое право: учебник. *Справочная правовая система «КонсультантПлюс»*, 2008. 383 с.

171. Бринчук М.М., Дубовик О.Л. Федеральный закон «Об охране окружающей среды»: теория и практика. *Государство и право*. 2003. № 3. С. 30-41.

172. Алексеев С.С. Государство и право. Начальный курс. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрид. лит., 1994. 192 с.

173. Васильева М.И. Федеральный закон «Об охране окружающей среды»: новое содержание и старые проблемы. *Спасение [всероссийская экологическая газета]*. 2002. № 11 (269). С. 20-31.

174. Вершило Н.Д. Правовая охрана окружающей среды и устойчивое развитие / под ред. М.М. Бринчука. Саратов: Издательство ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2005. 124 с.

175. Колбасов О.С. Экология, политика – право: Правовая охрана природы в СССР. Москва: Наука, 1976. 230 с.

176. Боголюбов С.А. Новый Федеральный закон «Об охране окружающей среды». *Журнал российского права*. 2002. № 6. С. 53-59.

177. Дубовик О.Л. Экологические конфликты. *Экологическое право*. 2005. № 2. С. 3-13.
178. Дубовик О.Л. Экологическое право и экологические конфликты. *Право и политика*. 2006. № 5. С. 116-136.
179. Колбасов О.С. Природа как объект правовой охраны. *Правовые вопросы охраны природы в СССР. Сборник статей* / отв. ред. Г.Н. Полянская. Москва: Госюриздат, 1963. С. 5-16.
180. Малашевич Е.В. Краткий словарь-справочник по охране природы. Минск.: Ураджай, 1987. 223 с.
181. Клюкин Б.Д. Правовое регулирование рационального использования и охраны недр. *Экологическое право: учебник / под ред. Быстрова Г.Е., Жаворонковой Н.Г., Красновой И.О. и др.* Москва: Проспект, 2008. С. 198-230.
182. Комиссаренко В.С. Правовое регулирование охраны недр и окружающей среды при освоении месторождений нефти и газа. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Москва, 2004. 226 с.
183. Крассов О.И. Соотношение использования и охраны в праве природопользования. *Право природопользования в СССР*. Москва: Наука, 1990. С. 74–84.
184. Мунтян В.Л. Правовые проблемы рационального природопользования: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харьков, 1975. 49 с.
185. Петров В.В. Становление и развитие эколого-правовых исследований. *Правовые проблемы экологии: сборник научно-аналитических обзоров советской и зарубежной литературы*. Москва, 1980. С. 35-79.
186. Боголюбов С.А. Экономико-правовые проблемы охраны окружающей среды. *Законодательство и экономика*. 2009. № 7. С. 79-81.
187. Великий энциклопедический словарь. URL: <http://dictionaries.rin.ru/cgi-bin/see>.
188. Окружающая среда: энциклопедический словарь-справочник: пер. с нем. Москва: Прогресс, 1993. 640 с.
189. Колбасов О.С. Основные направления правотворчества в области охраны окружающей среды. *Советское государство и право*. 1980. № 3. С. 69-77.

190. Об экологической безопасности: Закон Азербайджанской республики от 8 июня 1999 г. URL: www.cawater-info.net/library/rus/az_ec_bez.pdf/
191. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: проблеми формування об'єктного складу. *Право України*. 2001. № 10. С. 9-12.
192. Петров В.В. Экология и право. Москва: «Юридическая литература», 1981. 224 с.
193. Серов Г.П. Экологическая безопасность населения и территорий Российской Федерации (Правовые основы, экологическое страхование, экологический аудит): учеб. пособ. Москва: Издательский центр «Анкил», 1998. 207 с.
194. Краснова Ю.А. Некоторые подходы к определению юридического понятия экологически опасной деятельности в Украине. *Семья в контексте демографических и гендерных проблем современного общества*: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Минск, Беларусь, 31 мая – 1 июня 2013 г.). Минск: БГУ, 2013. С. 83-85.
195. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
196. Чинник. URL: www.vseslova.com.ua/word/Чинник-112640u.
197. Фролов М.О. Правові аспекти екологічного ризику: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2001. 211 с.
198. Бондар Л.О. Правові засади здійснення екологічно небезпечної діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2001. 206 с.
199. Ярчак В.В. Правове регулювання запобігання негативного впливу на довкілля об'єктів підвищеної екологічної небезпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2011. 18 с.
200. Про затвердження Методики ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів: наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 23.02.2006 р. № 98. *Офіційний вісник України*. 2006. № 12. Ст. 841.
201. Про затвердження Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів: наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах

захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи в редакції від 16.08.2005 р. № 140. *Офіційний вісник України*. 2005. № 35. Ст. 2164.

202. Краснова Ю.А. Деякі підходи щодо визначення юридичного поняття екологічно небезпечної діяльності. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2013. Вип. 182. Ч. 1. С. 151-158.

203. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34-35. Ст. 458.

204. Векленко П.В. Опасность: сущность, структура, онтологические смыслы: дис. канд. филос. наук: 09.00.01. Омск. 2006. 151 с.

205. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2014 році: Державна служба України з надзвичайних ситуацій. Київ, 2015. 365 с.

206. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18.01.2001 р. № 2245-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 15. Ст. 73.

207. Дерій С.І., Ілюха В.О. Екологія. Київ: Фітосоціоцентр, 1998. 196 с.

208. Білявський Г.О., Фурдуй Р.С. Основи екологічних знань: підручник. Київ: Либідь, 1997. 288 с.

209. Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку: постанова Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 р. № 808. *Офіційний вісник України*. 2013. № 87. Ст. 3221.

210. Боков В.А., Лущик А.В. Основы экологической безопасности: учеб. пособие. Симферополь: Сомат, 1998. 224 с.

211. Бондар Л.О. Про класифікацію видів екологічно небезпечної діяльності. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2001. № 121. С. 40-50.

212. Петров В.В. Экология и право. Москва: Юридическая литература, 1981. 224 с.

213. Розовский Б.Г. Правовое стимулирование рационального природопользования. Киев: Наук. думка, 1981. 238 с.

214. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні транспортуванні і використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 р. № 1103-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 35. Ст. 484.

215. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007 р. № 29. Ст. 389.

216. Балюк Г.І. Правові аспекти забезпечення ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки в Україні: монографія. Київ: Віпол, 1997. 196 с.

217. Краснова М.В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.

218. Об экологической безопасности на территории Республики Адыгея: Закон Республики Адыгея от 04.11.1998 г. URL: <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/9983/>.

219. ДСТУ 2156-93. Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення. URL: https://dnaop.com/html/41018_2.html.

220. Лисиченко Г.В., Забулонов Ю.Л., Хміль Г.А. Природний, техногенний та екологічний ризику: аналіз, оцінка, управління. Київ: Наук. думка, 2008. 542 с.

221. Про безпечність та гігієну кормів: Закон України від 21.12.2017 р. № 2264-VIII. *Урядовий кур'єр*. № 16 від 24 січня 2018 року;

222. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 р. № 2498-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 531.

223. Про схвалення Концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.01.2014 р. № 37-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 10. Ст. 333.

224. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18.05.2017 р. № 2042- VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 31. Ст. 343.

225. Чекавська Я.О. Правові засади впровадження в Україні систем екологічного менеджменту: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2016. 204 с.

226. Краснова Ю.А. Екологічний ризик як основний критерій правового забезпечення екологічної безпеки на транспорті. *Проблеми права екологічної безпеки*: навч. посіб. / М.В. Краснова, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова [та ін.]; під заг. ред. М.В. Красної

та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев; МОН України; КНУ ім. Тараса Шевченка, НГУ. Дніпро: НГУ, 2016. С. 334-337.

227. Про затвердження критеріїв розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх господарської діяльності для навколишнього природного середовища та періодичності здійснення заходів державного нагляду (контролю): постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2008 р. № 212. *Офіційний вісник України*. 2008. № 23. Ст. 686.

228. Про затвердження критеріїв розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх діяльності у сфері автомобільного транспорту та визначення періодичності здійснення заходів державного нагляду (контролю): постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2008 р. № 790. *Офіційний вісник України*. 2008. № 68. Ст. 2279.

229. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері безпеки на морському та річковому транспорті та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) Державною службою з безпеки на транспорті: постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 668. *Офіційний вісник України*. 2014. № 97. Ст. 2793.

230. Про затвердження критеріїв оцінки ступеня ризику від провадження господарської діяльності та визначення періодичності здійснення заходів державного нагляду (контролю) у галузі залізничного транспорту: постанова Кабінету Міністрів України від 17.04.2008 р. № 365. *Офіційний вісник України*. 2008. № 31. Ст. 976.

231. Про затвердження критеріїв за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки Державною службою з надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1043. *Офіційний вісник України*. 2018. № 3.

232. Андрейцев В.І. Екологічний ризик у системі правовідносин екологічної безпеки. *Право України*. 1999. № 1. С. 62-69.

233. Краснова Ю.А. Особливості розмежування правових категорій «джерело підвищеної небезпеки» та «об'єкт підвищеної небезпеки». *Конституційні засади*

аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: матеріали «круглого столу» (м. Київ, 27 травня 2016 року) / за ред. М.В. Краснової, Т.О. Коваленко; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2016. С. 306–311.

234. Ярчак В. Про екологічний ризик джерел підвищеної екологічної небезпеки. *Вісник Львівського університету*. 2009. Вип. 48. С. 209-215.

235. Решетник Л.П. Екологічний ризик як ознака джерела підвищеної екологічної небезпеки. *Форум права*. 2012. № 3. С. 613-618.

236. Бондар Л. Правові засади здійснення екологічно небезпечної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2002. 20 с.

237. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 29. Ст. 315.

238. Бригадир І.В. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки в галузі автомобільного транспорту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2008. 20 с.

239. Антонюк У.В. Правове забезпечення екологічної безпеки у діяльності залізничного транспорту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.

240. Краснова Ю.А. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2010. 19 с.

241. Гогаева М.Т. Правовой механизм принятия экологически значимых решений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Москва, 2011. 213 с.

242. Белокрылова Е.А. Правовое обеспечение экологической безопасности: учеб. пособие. Ростов н/Д: Феникс, 2014. 445 с.

243. Краснова Ю.А. Деякі проблеми становлення понятійного апарату права екологічної безпеки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2016. № 2 (103). С. 51-54.

244. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. вид. 2-ге, виправл. / укладачі В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2007. Т. 1. 926 с.

245. Словник синонімів української мови: у 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. Київ: Наук. думка, 2000. Т. 2. 956 с.

246. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва: Юрид. лит., 1966. 187 с.
247. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
248. Краснова Ю.А. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні: монографія. Київ: Алерта, 2013. 304 с.
249. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды): учебник для высших юридических учебных заведений. Москва: Юристъ, 1998. 688 с.
250. Крассов О.И. Экологическое право: учебник. Москва: Дело, 2001. 768 с.
251. Крассов О.И. Экологическое право: учебник. 3-е изд., пересмотр. Москва: Норма; ИНФРА-М, 2012. 624 с.
252. Краснова Ю.А. Проблемы интеграции и дифференциации в экологическом праве: вопрос формирования права экологической безопасности. *LEGEA SI VIATA*. 2015. № 11/2 (287). С. 72-75.
253. Петінова О.Б. Екоцентризм у світоглядній парадигмі нової економічної людини. *Філософія*. 2013. № 12 (104). С. 129-134.
254. Naess, Arne & Sessions, George 1984. «A Deep Ecology Eight Point Platform» cited in *Deep Ecology for the 21st Century, Readings on the Philosophy and Practice of the New Environmentalism*, ed. George Sessions, Shambhala, Boston and London, 1995.
255. Rowe, Stan J. Ecocentrism: the Chord that Harmonizes Humans and Earth. *The Trumpeter*. 11(2). 1994. pp. 106-107.
256. Mosquin, T., Rowe, S. A Manifesto for Earth. *Biodiversity*. 2004, no. 5 (1), pp. 3–9. Regime to access: <http://www.ecospherics.net/pages/EarthManifesto.pdf>.
257. Краснова М.В. Науково-методологічні питання еволюції екологічного права. *Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18 листопада 2016 р.) / за заг. ред. П.Д. Пилипенка. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. С. 46-49.*
258. Балюк Г.І. Світоглядні та еколого-правові засади взаємодії людини і природи. *Екологічне право*. 2017. № 1-2. С. 8-13.

259. Єрмоленко В.М. Актуальні аспекти дослідження системи сучасного екологічного права. *Екологічне право України: система та межі правового регулювання*: матеріали Всеукраїн. наук.-практ. круглого столу, (м. Дніпропетровськ 25 верес. 2015 р.); М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т, Євраз. асоц. правничих шкіл і правників. Дніпропетровськ: НГУ, 2015. С. 72-75.

260. Чижев П.Г. Философия и экологические проблемы. *Вызовы современности и философия: материалы круглого стола, посвященного Дню философии ЮНЕСКО*. Кыргызско-Российский Славянский университет / под общ. ред. И.И. Ивановой. Бишкек, 2004. С. 97-102.

261. Мотовиловкер Е.Я. Теория регулятивного и охранительного права. Воронеж: Изд-во Воронежского ун.-та, 1990. 136 с.

262. Краснова Ю.А. Співвідношення права екологічної безпеки з іншими галузями права. *Зб. матер. Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методик викладання аграрного, земельного, екологічного та природо ресурсного права у вищ. навч. закл. України* (м. Одеса, 9-10 вересня 2016 року) / відп. ред. проф. І.І. Каракаш. Одеса: Юрид. література, 2016. С. 137-140.

263. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, №19-20, № 21-22. Ст. 144.

264. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 08.02.1995 р. № 39/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 12. Ст. 81.

265. Про пестициди і агрохімікати: Закон України від 02.03.1995 р. № 86/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 14. Ст. 91.

266. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.

267. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. Ст. 158.

268. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 06.09.2005 р. № 2806-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 48. Ст. 483.

269. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.
270. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.
271. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. Ст. 572.
272. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
273. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. додаток до № 51. Ст. 1122.
274. Фабер И.Е. К вопросу об объективном в праве. *Правоведение*. 1971. № 5. С. 102-105.
275. Krasnova Julia On the issue forming a new area of law – ecological safety law in Ukraine. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2017. Вип. 264. С. 79-88.
276. Екологічне право: Особлива частина: підруч. для студ. юрид. вузів і фак.: повний акад. курс / за ред. акад. АПрН В.І. Андрейцева. Київ: Істина, 2001. 544 с.
277. Петров В.В. Закон Российской Федерации об ответственности за экологические преступления (проект). *Вестник Московского университета. Серия 11. Право*. 1993. № 4. С. 53-61.
278. Краснова М.В. Состояние и перспективы развития учения об объектах экологического права: научно-методологические аспекты. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/54497/1/15.pdf>.
279. Бургарт Т. І. Екософія права як методологічне завдання формування екоправової культури в Україні. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 93. С. 209-214.
280. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.
281. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: курс лекцій / под ред. Москва: Юристъ, 2004. 512 с.

282. Кикоть Г.В. Юридичні факти в системі правовідносин: автореф. дис. .... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 19 с.
283. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
284. Фаршатов, И.А. Производные правоотношения. *Государство и право*. 1998. № 2. С. 26-28.
285. Позняк Е.В. Правові аспекти здійснення громадської екологічної експертизи в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2005. 19 с.
286. Москаленко О.В. Правові аспекти декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки: дис. канд. ..юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 190 с.
287. Шоха Т.П. Правове регулювання екологічного страхування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 180 с.
288. Попович А.І. Правове регулювання екологічних податків в умовах європейської інтеграції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2012. 200 с.
289. Ерофеев Б.В. Экологическое право: учеб. пособ. для студ. учрежд. среднего проф. образов. Москва: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2002. 320 с.
290. Краснова Ю.А. Методи правового регулювання правоотношений в сфері забезпечення екологічної безпеки. *Информационно-правовая поддержка охраны окружающей среды и устойчивого развития: по материалам круглых столов* / редкол: С.А. Балашенко (отв. ред.) и др. Минск: БГУ, 2014. С. 74-76.
291. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підруч.. 4-те вид. допов. і перероб. Київ: Алерта, 2013. 524 с.
292. Алексеев С.С. Общая теория права. Курс в 2-х т. Москва: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 360 с.
293. Попов В.К. Метод правового регулювання екологічних відносин. *Екологічне право України: підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів* / В.К. Попов, А.П. Гетьман, С.В. Разметаєв та ін.; за ред. В.К. Попова та А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2001. С. 10-11.
294. Дубовик О.Л. Экологическое право: учебник. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. 584 с.

295. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. Москва: Наука, 1988. 520 с.
296. Реймерс Н. Ф. Экология (теории, законы, правила, принципы и гипотезы). Москва: Журнал «Россия Молодая», 1994. 367 с.
297. Петров В.В. Экологическое право России: учебник для вузов. Москва: БЕК, 1995. 557 с.
298. Бринчук М.М. Концепции отношения общества к природе. *Экологическое право (право окружающей среды): учебник для высших юридических учебных заведений*. Москва: Юристъ, 1998. С. 20-26.
299. Суярко М. Аксіологічні та теологічні аспекти права екологічної безпеки та проблеми його ефективності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2008. Вип. 79. С. 19-22.
300. Андрейцев В.І., Фролов М.О. Фіксований виступ на круглому столі «Екологічний кодекс: міфи та реальність». Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2005. 38 с.
301. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: пер. с нем. Москва: Прогрес, 1973. Т. 4. 855 с.
302. Краснова Ю.А. Принципи правового регулювання екологічної безпеки. *Актуальні проблеми становлення і розвитку права екологічної безпеки в Україні: матеріали наук.-практ. кругл. столу (м. Київ, 28 березня 2014 р.)* / ред. кол. М.В. Краснова та ін.; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2014. С. 31-35.
303. Екологічне право України: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Харків: Право, 2009. 328 с.
304. Екологічне право України. Академічний курс: підручник. Друге вид. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2008. 720 с.
305. Чаусова Л.Л. Принципи екологічного права: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 1998. 14 с.
306. Василенко В.А. Экологическая безопасность как элемент всеобъемлющей системы международной безопасности. *Советская дипломатия в борьбе за мир и международную безопасность: от Декрета о мире к всеобъемлющей системе*

международной безопасности: материалы Междунар. науч. конф. (9-10 апреля 1987 г.). Москва, 1987. С. 68-75.

307. Кудрявцев В.Н. Курс международного права: в 7-ми т. Москва: Наука, 1989. Т. 1. 360 с.

308. Международное атомное право / отв. ред. А.И. Иойрыш, А.М. Петросьянц, В.Ф. Петровский. Москва: Наука, 1987. 399 с.

309. Шило В.В., Баб'як О.С. Екологічне право України: учб. посіб. для студ. ф-ту інж. екології міст. Харків: Оригінал, 1997. 103 с.

310. Кукушкина А.В. Становление принципа экологической безопасности в современном международном праве. *Московский журнал международного права*. 1994. № 4. С.86-98.

311. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14 червня 1992 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_455.

312. Ліхтер М.П. Принципи правового регулювання санітарно-епідемічного благополуччя. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 4. Т. 1. С. 95-98.

313. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.

314. Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави: постанова Верховної Ради України від 20.03.2014 р. № 1140-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1140-18>.

315. Положення про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України: постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 р. № 376. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-п>.

316. Задорожній О.В., Медведева М.О. Міжнародне право навколишнього середовища: підручник для ВНЗ. Київ. нац. ун. ім. Тараса Шевченка, Ін-т. міжнар. відносин. Київ: Проміні, 2010. 510 с.

317. О принципах экологической безопасности в государствах содружества: Рекомендательный законодательный акт: постановление Межпарламентской Ассамблеи

государств участников Содружества Независимых Государств г. Санкт-Петербург, 29.12.1992 года. UR: <http://www.terralegis.org/terra/act/c346.html>.

318. Проблемы юридического обеспечения экологической безопасности / Тер-Акопов А.А., Винокуров А.Ю., Дерешко Б.Ю. и др.; под ред. А.А. Тер-Акопова; Москва: Изд-во МНЭПУ, 2001. 178 с.

319. Данилов-Данильян В.И., Залиханов М.Ч., Лосев К.С. Экологическая безопасность. Общие принципы и российский аспект. Москва: Изд-во МНЭПУ, 2001. 332 с.

320. Кристоферсон Л. Охрана окружающей среды. Москва: Прогресс, 2004. 300 с.

321. Дубовик О.Л. Экологическое право: учеб. Москва: Проспект, 2011. 400 с.

322. Краснова Ю.А. Етапи становлення та розвитку науково-правових підходів до визначення поняття екологічної безпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2012. Вип. 173. Ч. 2. С. 145-155.

323. Костюк Ю.В. Перспективи вдосконалення юридичного механізму реалізації права громадян на відшкодування шкоди, заподіяної екологічним правопорушенням. *Українські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 171-180.

324. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

325. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.

326. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 313.

327. Яблоков А.В. Экологическая информация и секретность: как преодолеть противоречия? *Зеленый мир*. 1996. № 23. С. 4-5.

328. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 06.11.2012 р. № 5475-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 92. Ст. 3729.

329. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля:

Закон України від 06.07.1999 р. № 832-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 34. Ст. 296.

330. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

331. Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 18.12.2003 р. № 168. *Офіційний вісник України*. 2004. № 6. Ст. 357.

332. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 41-42, № 43, № 44-45. Ст. 529.

333. Андрейцев В.І. Програма курсу «Право екологічної безпеки»: для студентів юрид. факультету. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2001. 25 с.

334. Андрейцев В.І. Програма спецкурсу «Правове забезпечення екологічної безпеки»: для спеціалістів спеціалізації «Земельне і екологічне право». Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2002. 14 с.

335. Андрейцев В.І. Програма спецкурсу «Проблеми права екологічної безпеки»: для магістрів спеціалізації «Земельне і екологічне право». Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2001. 8 с.

336. Краснова Ю.А. Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Право екологічної безпеки» для ОКР «Магістр» спеціальності «Правознавство». Київ: НУБіП України, 2012. 61 с.

337. Ковальчук Т.Г. Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 1996. 20 с.

338. Балюк Г.І. Проблеми формування та становлення ядерного права України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2000. 33 с.

339. Бредіхіна В.Л. Право громадян на безпечне навколишнє природне середовище: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2005. 20 с.

340. Третяк Т.О. Реалізація права на екологічну безпеку в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2011. 16 с.

341. Власенко Ю.Л. Оптимізація законодавства України у сфері забезпечення екологічної безпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2010. 20 с.
342. Струтинська-Струк Л.В. Правове забезпечення біобезпеки при здійсненні генетично-інженерної діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 1999. 18 с.
343. Барбашова Н.В. Правове забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2005. 20 с.
344. Макаренко Н.А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері видобування нафти та газу в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2015. 18 с.
345. Романко С.М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 19 с.
346. Кондратьєва К.А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 217 с.
347. Максименцева Н.О. Правове забезпечення поводження з небезпечними відходами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2006, 19 с.
348. Юрескул В.О. Правове регулювання поводження з побутовими відходами в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 19 с.
349. Кронда О.Ю. Правове регулювання поводження з радіоактивними відходами в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2012. 18 с.
350. Ільїна Н.Л. Організаційно-правові засади забезпечення екологічної безпеки у плануванні та забудові міст України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 20 с.
351. Євстігнєєв А.С. Правове забезпечення вимог екологічної безпеки в процесі приватизації земель в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 18 с.
352. Сушик О.В. Правові засади забезпечення радіаційної безпеки за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2010. 20 с.

353. Комарницький В.М. Правовий режим зон надзвичайних екологічних ситуацій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2003. 19 с.

354. Сіряк В.І. Правове забезпечення екологічної безпеки на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 19 с.

355. Шараєвська Т.А. Правове регулювання захисту територій і громадян за надзвичайних екологічних ситуацій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 19 с.

356. Шомпол О.А. Вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 18 с.

357. Малишева Н.Р. Актуальні проблеми гармонізації законодавства у сфері екологічної безпеки України із вимогами та принципами міжнародного та європейського права. *Проблеми права екологічної безпеки*: навч. посіб. / М.В. Краснова, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова [та ін.]; під заг. ред. М.В. Красної та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев; МОН України; Київ. нац. ун-т, Нац. гірн. ун-т. Дніпро: НГУ, 2016. С. 522-547.

358. Малишева Н.Р. Правове забезпечення екологічної безпеки Європейського Союзу. *Проблеми права екологічної безпеки*: навч. посіб. / М.В. Краснова, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова [та ін.]; під заг. ред. М.В. Красної та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев; МОН України; Київ. нац. ун-т, Нац. гірн. ун-т. Дніпро: НГУ, 2016. С. 547-574.

359. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні: навч. посіб. / А.П. Гетьман, М.В. Шульга, В.Л. Бредіхіна та ін. Харків: Право, 2012. 296 с.

360. Проблеми права екологічної безпеки: навч. посіб. / М.В. Краснова, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова [та ін.]; під заг. ред. М.В. Красної та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев; МОН України; Київ. нац. ун-т, Нац. гірн. ун-т. Дніпро: НГУ, 2016. 575 с.

361. Краснова Ю.А. Проблеми формування системи права екологічної безпеки. *Сучасні досягнення наук аграрного, земельного та екологічного права*: зб. матер. круглого столу (м. Харків, 24 травня 2013 р.) / за ред. М.В. Шульги, Д.В. Саннікова. Харків: НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», НАПрН України. 2013. С. 129-130.

362. Бондар Л.О. Правове забезпечення екологічної безпеки. *Екологічне право України*: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. Одеса: Фенікс, 2012. С. 272-297.

363. Балюк Г.І. Право екологічної безпеки. *Екологічне право України*. академ. курс: підручник. Друге вид. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2008. С. 119-165.

364. Жолнович О.І. Правове забезпечення екологічної безпеки. *Право довкілля (екологічне право)*: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.І. Федорович, М.Я. Ващишин та ін.; за ред. П.Д. Пилипенка. Київ: Ін Юре, 2010. С. 119-136.

365. Краснова Ю.А. Система права екологічної безпеки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Вип. № 3. С. 150-154.

366. Багай Н.О. Особливості формування комплексних галузей права та законодавства. URL: http://www.rusnauka.com/20_AND_2009/Pravo/49250.doc.htm.

367. Титова Н.И. Советское сельскохозяйственное право: диалектика развития. Развитие аграрно-правовых наук / отв. ред. М.И. Козырь. Москва: АН СССР: Ин-т гос. и права, 1980. С. 95-102.

368. Поленина С.В. Комплексные правовые институты и становление новых отраслей права. *Правоведение*. 1975. № 3. С. 71-79.

369. Алексеев С.С. Структура советского права. Москва: Юрид. літ, 1975. 263 с.

370. Алексеев С.С. Отрасли советского права: проблемы, исходные положения. *Советское государство и право*. 1979. № 9. С. 15-23.

371. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енциклоп., 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.

372. Лазарев В.В., Липень С.В. Теория государства и права: учебник для вузов. Москва: Спарк, 2000. 511 с.

373. Ржевська В.С. Право міжнародної безпеки: курс лекцій. Київ: Ін-т між-нар. відносин, 2007. 183 с.

374. Про всеосяжну систему міжнародного миру і безпеки: резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/42/93 від 07.12.1987 р. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/517/83/IMG/NR051783.pdf?OpenElement>.

375. Підсумковий документ Всесвітнього саміту 2005 року: резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/60/1 від 16.09.2005 р. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/487/62/PDF/N0548762.pdf?OpenElement>.

376. Загрози міжнародному миру і безпеці: резолюція Ради Безпеки ООН S/RES/1625 (2005) від 14.09.2005 р. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/510/66/PDF/N0551066.pdf?OpenElement>.

377. Кичигин Н.В. Право человека на экологическую безопасность: «Круглый стол» в ИЗиСП. *Журнал Российского права*. 2003. № 1. С. 154-155.

378. Краснова Ю.А. Особливості міжнародно-правового розвитку права екологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 45. Т. 1. С. 143-147.

379. Колосов Ю.М., Кривчикова Э.С. Международное право: учебник. Москва: МГИМО, 2001. 613 с.

380. Международное право. Учебник для вузов / отв. ред. проф. Г.В. Игнатенко и проф. О.И. Тиунов. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2005. 624 с.

381. Environmental change and international law: New challenges and dimensions / Ed. by E. Brown Weiss. Tokyo: The United Nations University Press, 1992. URL: <http://www.unu.edu/unupress/unupbooks/uu25ee/uu25ee00.htm>.

382. Статут Міжнародного Суду ООН. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010/card6#Public.

383. Декларация Конференции Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды. Принята Конференцией Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды, Стокгольм, 1972. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml

384. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию. Принята на Всемирной встрече на высшем уровне по устойчивому развитию (Йоханнесбург, Южная

Африка, 26.08.2002 г. – 04.09.2002 г.). URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml.

385. План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 04.09.2002 г. URL: www.un.org/russian/conferen/.../plan_wssd.pdf

386. Рио+20. Конференция ООН по устойчивому развитию. Будущее, которого мы хотим. Док. ООН. A/CONF. 216/ L.1. URL: https://rio20.un.org/sites/rio20.un.org/files/a-conf.216-l-1_russian.pdf.pdf

387. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/995_118.

388. Кравченко С.М., Андрусевич А.О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. Львів: ВЦ ЛНУ, 2002. 336 с.

389. Суєтнов Є.П. Міжнародно-правова охорона навколишнього природного середовища. *Розділ XXI підручника Екологічне право* / за ред. проф А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2013. С. 398-410.

390. Конвенция о трансграничном загрязнении воздуха на большие расстояния от 13.11.1979 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_223.

391. Протокол до Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані, що стосується довгострокового фінансування Спільної програми спостереження й оцінки поширення забруднювачів повітря на великі відстані в Європі від 28.09.1984 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_c50.

392. Протокол до Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані про скорочення викидів сірки або їх транскордонних потоків принаймні на 30 відсотків від 08.07.1985 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_091.

393. Протокол про обмеження викидів окислів азоту або їх транскордонних потоків до Конвенції 1979 року про транскордонне забруднення повітря на великі відстані від 31.10.1988 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_139.

394. Протокол к Конвенции 1979 года о трансграничном загрязнении воздуха на большие расстояния относительно дальнейшего сокращения выбросов серы от 14.06.1994 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_802.

395. Протокол по тяжелым металлам к Конвенции 1979 года о трансграничном загрязнении воздуха на большие расстояния от 24.06.1998 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/heavy.shtml.

396. Протокол по стойким органическим загрязнителям к Конвенции 1979 года о трансграничном загрязнении воздуха на большие расстояния от 24.06.1998 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c75.

397. Протокол о борьбе с подкислением, эвтрофикацией и приземным слоем озона к Конвенции о загрязнении воздуха на большие расстояния 1979 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/abate.pdf.

398. Віденська конвенція про охорону озонowego шару від 22.03.1985 р. *Офіційний вісник України*. 2005. № 21. Ст. 1179.

399. Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар, із змінами і доповненнями, внесеними Протоколом від 29.06.1990 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_215.

400. Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a07.

401. ІКАО. Міжнародні стандарти та рекомендована практика, «Охорона навколишнього середовища». Додаток 16 до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію, т. I: «Авіаційний шум» та т. II: «Емісія авіаційних двигунів»; 3 вид., 1993. (Стандарт ІКАО).

402. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію від 07.12.1944 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 40. Ст. 2667.

403. Охорона глобального клімату в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людства: резолюція A/RES/43/53 Генеральної Асамблеї ООН від 06.12.1988 р. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/534/94/IMG/NR053494.pdf?OpenElement>.

404. Охорона глобального клімату в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людства: резолюція A/RES/44/207 Генеральної Асамблеї ООН від 22.12.1989 р. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/554/48/IMG/NR055448.pdf?OpenElement>.

405. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 09.05.1992 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_044.

406. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 11.12.1997 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_801.

407. На конференції на Балі з клімату прийнято «дорожню карту». URL: <http://www.newsru.ua/world/15dec2007/bali.html>.

408. IV национальное сообщение Украины по вопросам изменения климата / Министерство экологии и природных ресурсов Украины, Государственная служба Украины по чрезвычайным ситуациям, Национальная академия наук Украины, Украинский гидрометеорологический институт. Киев, 2013. 342 с.

409. Doyle, Allister; Lewis, Barbara (12 December 2015). World seals landmark climate accord, marking turn from fossil fuels. Reuters. Thomson Reuters. Процитовано 12 December 2015.

410. Про ратифікацію Паризької угоди: Закон України від 14.07.2016 р. № 1469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 35. Ст. 595.

411. Конвенція ООН з морського права від 10.12.1982 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_057.

412. Міжнародна конвенція про запобігання забруднення моря нафтою від 12.05.1954 р. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901884234>.

413. Международная конвенция относительно вмешательства в открытом море в случаях аварий, приводящих к загрязнению нефтью от 29.11.1969 г. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_049.

414. Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден від 02.11.1973 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 2004. № 4 (книга 1). Ст. 832.

415. О сотрудничестве по борьбе с загрязнением Северного моря нефтью и другими вредными веществами: Боннское соглашение от 13.09.1983 г. URL: <http://russia.bestpravo.ru/fed1991/data03/tex14518.htm>.

416. Міжнародна конвенція по забезпеченню готовності на випадок забруднення нафтою і боротьбі з ним від 30.11.1990 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_366.

417. Міжнародна конвенція про охорону людського життя на морі від 01.11.1974 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_251.

418. Міжнародна конвенція про стандарти підготовки, сертифікації персоналу риболовних суден та несення вахти від 07.07.1995 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_707.

419. Найробінська Міжнародна конвенція про видалення затонулих суден від 18.05.2007 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU07204.html.

420. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_065.

421. Протокол про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря до Конвенції про захист Чорного моря від забруднення від 14.06.2002 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_175.

422. Конвенція про захист Середземного моря від забруднення від 16.02.1976 р. Матеріали по морському праву и международному мореплаванию. Москва: Транспорт, 1980. С. 102-110.

423. Конвенція про захист морського середовища Балтійського моря від 09.04.1992 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/987_009.

424. Конвенция по предотвращению загрязнения моря сбросом отходов и других материалов от 13.11.1972 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/dumping.shtml.

425. Международное право охраны окружающей среды. URL: <http://sdamzavas.net/1-40347.html>.

426. Мелень О. Безпечніше судноплавство та чистіші океани. *Вісник екологічної адвокатури*. 2002. № 19. С. 20-24.

427. Работнев В.Г. Экологические проблемы морской отрасли Украины и основные направления их решения: доклад первого заместителя Госфлотинспекции Украины. *Судоремонт в Украине – перспективы развития*: научно-практ. семинар (г. Николаев. 6-7 декабря 2001 г.). URL: <http://www.globallast.od.ua/uploads/docs/39.doc>.

428. Конвенція про контроль за шкідливими протиобростаючими системами на суднах від 5 жовтня 2001 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/896_051.

429. Конвенция по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_273.

430. Міжнародна угода з тропічної деревини від 27 січня 2006 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_f67.

431. Принципы лесоводства (Не имеющее обязательной силы заявление с изложением принципов для глобального консенсуса в отношении рационального использования, сохранения и устойчивого развития всех видов лесов): Приняты Конференцией ООН по окружающей среде и развитию. Рио-де-Жанейро, 1992. (14.06). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_345.

432. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці від 17 червня 1994 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_120/page.

433. Доклад Совета управляющих Программы Организации Объединенных Наций по окружающей среде о работе его двадцать четвертой сессии: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 62/195 від 19.02.2008 р. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/62/195>.

434. Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць і інші небесні тіла від 27.01.1967 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_480.

435. Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених в космічний простір від 22.04.1968 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_483.

436. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами від 29.03.1972 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_126.

437. Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір від 14.01.1975 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_253.

438. Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах від 18.12.1979 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_482.

439. Принципи використання державами штучних супутників Землі для міжнародного безпосереднього телевізійного мовлення від 10.12.1982 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_497.

440. Принципи, що стосуються дистанційного зондування Землі з космосу: Резолюція 41/65 Генеральної Асамблеї ООН від 03.12.1986 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_596.

441. Протокол о запрещении применения на войне удушающих, ядовитых или других подобных газов и бактериологических средств от 17.06.1925 г. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_198.

442. Галяметдинова А.Ю. Международно-правовые аспекты экологической безопасности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Казань, 2000. 175 с.

443. Вопрос о химическом и бактериологическом (биологическом) оружии: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 2603 (XXIV) от 16.12.1969 г. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/258/65/IMG/NR025865.pdf?OpenElement>.

444. Блищенко И. П. Запрещение воздействия на природную среду в военных и других враждебных целях *Международные организации и разоружение: Международный механизм рассмотрения вопросов ограничения вооружений и разоружения*. Москва: Наука, 1984. С. 151-152.

445. Химическое и бактериологическое (биологическое) оружие и последствия его возможного применения. Доклад Генерального Секретаря ООН. Нью-Йорк, 1969. URL: https://digitallibrary.un.org/record/577282/files/A_7575_Rev.1_S_9292_Rev.1-RU.pdf.

446. Конвенция о запрещении военного или любого иного враждебного использования средств воздействия на природную среду от 18.05.1977 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_258.

447. Дополнительный протокол до Женевских конвенций від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_200.

448. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають не вибіркочу дію від 10.10.1980 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_266.

449. Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв з поправками, внесеними 3 травня 1996 р. (Протокол II з поправками, внесеними 3 травня 1996 р.), що додається до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні пошкодження або мають не вибірккову дію від 03.05.1996 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_310.

450. Протокол про заборону або обмеження застосування запалювальної зброї (Протокол III від 10.10.1980 р.), що додається до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні пошкодження або мають не вибірккову дію від 03.05.1996 р. URL: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/treaties-ccw-protocol3-101080.htm>.

451. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13.01.1993 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_182/print1478764818941272.

452. Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі і під водою від 05.08.1963 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_376.

453. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 01.07.1968 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_098.

454. Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань від 24.09.1996 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_372.

455. Договір про Антарктиду від 01.12.1959 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_224.

456. Договір про заборону ядерної зброї в Латинській Америці. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/tlatelolko.pdf.

457. Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення від 11.02.1971 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/995_385.

458. Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в південній частині Тихого океану (Договір Раротонга). URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/nuclear_free_pacific.pdf.

459. Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії від 15.12.1995 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_255.

460. Договір про Шпіцберген від 09.02.1920 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_112.

461. Угода про заходи по зменшенню небезпеки виникнення ядерної війни від 30.09.1971 р. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901764297>.

462. Угода між Союзом Радянських Соціалістичних Республік та Сполученими Штатами Америки про запобігання ядерній війні від 22.06.1973 р. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901865688>.

463. Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік та Сполученими Штатами Америки про ліквідацію їх ракет середньої і меншої дальності від 08.12.1987 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/840_021.

464. Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь від 31.07.1991 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/840_050.

465. Договір між Україною і Сполученими Штатами Америки щодо надання допомоги Україні в ліквідації стратегічної ядерної зброї, а також запобігання розповсюдженню зброї масового знищення від 25.10.1993 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/840_007.

466. Міжнародна конвенція про відповідальність операторів ядерних суден від 25.05.1962 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_241.

467. Конвенція про цивільну відповідальність в галузі морських перевезень ядерних матеріалів від 17.12.1971 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_125.

468. Медведєва М.О. Історія розвитку проблем міжнародно-правового регулювання біотехнологічної діяльності. Міжнародне право та біотехнології: монографія. Київ: Ін-т міжнар. відносин Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2005. 286 с.

469. Recombinant DNA Safety Considerations: safety considerations for industrial, agricultural and environmental applications of organisms derived by recombinant DNA techniques, 1986. Paris: OECD, 1986. 74 p.

470. Конвенция о биологическом разнообразии. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/biodiv.shtml.
471. Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_935.
472. Нагойско-Куала-Лумпурский дополнительный протокол об ответственности и возмещении к Картахенскому протоколу по биобезопасности. URL: http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/treaties/ru/cbd-sp/trt_cbd_sp.pdf.
473. Нагойский протокол регулирования доступа к генетическим ресурсам и совместного использования выгод. URL: www.un.org/ru/.../decl.../nagoya_protocol.pdf.
474. Правові засади впровадження в Україні Конвенції про біорізноманіття / Малишева Н.Р., Олещенко В.І., Кузнецова С.В. та ін. / відп. ред. Н.Р. Малишева. Київ: Хімджест, 2003. 176 с.
475. Про перевезення небезпечних вантажів: Закон України від 06.04.2000 р. № 1644-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 28. Ст. 222.
476. Правила безпечного перевезення радіоактивних матеріалів. Видання 2005 р. Серія норм безпеки № TS-R-1. МАГАТЕ. Regulations for the Safe Transport of Radioactive Material. 2005 Edition. Safety Standards Series N TS-R-1. IAEA.
477. Міжнародний кодекс морського перевезення небезпечних вантажів від 27.09.1965 р. URL: <http://sea-library.ru/imdg-code.html>.
478. Технические инструкции по безопасной перевозке опасных грузов по воздуху: ИКАО. Doc. 9284 AN/905. URL: https://www.icao.int/safety/DangerousGoods/AddendumCorrigendum%20to%20the%20Technical%20Instructions/TechnicalInstructions9284_2011_2012_add_05_ru.pdf.
479. Європейська угода про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів від 30.09.1957 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_217.
480. Конвенція про міжнародні залізничні перевезення від 09.05.1980 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_291.
481. Європейська угода про міжнародне перевезення небезпечних вантажів внутрішніми водними шляхами від 26.05.2000 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_169.

482. Конвенція про захист працівників від іонізуючої радіації від 22.06.1960 р. № 115. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_116.

483. Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію від 26.09.1986 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_026.

484. Конвенція про допомогу у випадку ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації від 26.09.1986 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_027.

485. Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу від 26.10.1979 р. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1987. № 18. Ст. 239.

486. Конвенція про ядерну безпеку від 17.06.1994 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_023.

487. Об'єднана конвенція про безпеку відпрацьованого ядерного палива та безпеку радіоактивних відходів від 05.09.1997 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_335.

488. Конвенция о трансграничном воздействии промышленных аварий, Хельсинки, 17.03.1992 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_262.

489. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті від 25.02.1991 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_272.

490. Протокол по стратегической экологической оценке к Конвенции об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте от 21.05.2003 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_b99.

491. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25.06.1998 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_015.

492. Режимы ответственности в рамках общего международного права / Справочный документ для семинара Европейской Экономической Комиссии ООН (UNECE) в Будапеште (21-22 мая 2007 г.). 2007. 82 с. URL: <http://www.unecce.org/fileadmin/DAM/env/documents/2007/teia-wat/Backgroundworkshopcivil%20liabilityFinalR.pdf>.

493. Convention on civil liability for damage resulting from activities dangerous to the environment. European Treaty Series. Lugano, 21.06.1993. 150 p.

494. Протокол про відповідальність та компенсацію за шкоду, заподіяну в результаті транскордонного перевезення небезпечних відходів та їхнього видалення від 10.12.1999 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_793.

495. Протокол про цивільну відповідальність та компенсацію за шкоду, заподіяну транскордонним впливом промислових аварій на транскордонні води до Конвенції 1992 року з охорони і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер і до Конвенції 1992 року про транскордонний вплив промислових аварій від 01.05.2003 р. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.2204.0>.

496. Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду, спричинену при перевезенні небезпечних вантажів автомобільним, залізничним та внутрішнім водним транспортом від 10.10.1989 р. *Международное частное право*: сб. док. Москва: БЕК, 1997. С. 387-400.

497. Конвенція про відповідальність операторів ядерних суден від 25.05.1962 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_241.

498. Конвенція про відповідальність перед третьою стороною у галузі атомної енергії від 29.07.1960 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_006.

499. Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду від 21.05.1963 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_006.

500. Конвенція про додаткову компенсацію за ядерну шкоду від 12.09.1997 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/951_010.

501. Міжнародна конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою від 29.11.1969 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_806.

502. Конвенція про цивільну відповідальність у галузі морських перевезень розщеплюючих матеріалів від 17.12.1971 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_125.

503. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами від 29.11.1971 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_126.

504. Україна ініціює створення Екологічної Конституції Землі. URL: <http://health.unian.ua/country/665607-ukrajina-initsiyue-stvorennya-ekologichnoji-konstitutsiji-zemli.html>.

505. Малишева Н.Р. Состояние и основные тенденции развития международного права окружающей среды. *Міжнародне право навколишнього середовища: стан та перспективи розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: ВГЛ «Обрії», 2010. С. 12-20.

506. Шемшученко Ю.С. Сучасні проблеми систематизації екологічного законодавства України. *Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України*: зб. наук. праць круглого столу (м. Київ, 18 березня 2011 р.). Київ: ВГЛ «Обрії», 2011. С. 5-8.

507. Стратегія екологічної безпеки України у контексті міжнародного досвіду. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Juli08/21.htm>

508. The world environment 1972–1992. London: Chapman and Hall, 1992. 884 p.

509. Клапцов В.М. Экологическая политика Евросоюза. *Проблемы национальной стратегии*. 2010. № 3 (4). С. 147-161.

510. Лозо В.І. Європейська інтеграція і екологічна стратегія ЄС. Правові основи екологічної стратегії Європейського Союзу. Монографія. Харків: Право, 2008. 251 с.

511. Бізек В. Політика та право ЄС з питань, що стосуються довкілля: посіб. / *European Union Policy and Legislation on Environmental Matters*: Київ, 2013. 163 с.

512. Малишева Н.Р. Закономірності побудови права Європейського Союзу. Екологічне право України. акад. курс: підруч. Друге вид. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2008. 720 с.

513. Дубовик О.Л. Экологическое право: учебник / О.Л. Дубовик, Л. Кремер, Г. Люббе-Вольф; отв. ред. О.Л. Дубовик. Москва: Эксмо, 2005. 768 с.

514. Козачек А.В. Обеспечение экологической безопасности в рамках системы рационального природопользования и защиты окружающей среды в европейских сообществах. *Вопросы современной науки и практики*. 2008. № 4(14). Т. 2. С. 167-171.

515. Козачек А.В. Европейское экологическое законодательство: промежуточный отчет по Совместному европейскому проекту «Темпус-Тасис». 25186-2004 «Магистр в области экологического права и политики в Российской Федерации (FRELП)». Тамбов, 2006. 380 с.

516. Treaty establishing the European Coal and Steel Community and Annexes I-III, Paris, 18 April 1951 (Draft English Text). Paris, 1951. 303 p.

517. European Union. Consolidated Versions of the Treaty on European Union and of the Treaty establishing the European Community. *Official Journal of the European Communities*. 29.12.2006. C 321 E. P. 1–331.

518. Treaty establishing the European Atomic Energy Community (EurAtom), Brussels, 25 March 1957. Brussels, 1957. 176 p.

519. Щодо оцінки та контролю навколишньої атмосфери: директива Ради 96/62/ЄС від 27.09.1996 р. *Official Journal*. L 296, 21.11.1996 р. 0055-0063.

520. Щодо граничних величин двоокису сірки, двоокису азоту, окисів азоту, твердих часток та свинцю в атмосферному повітрі: директива Ради 1999/30/ЄС від 22.04.1999 р. *Офіційний вісник*. L. 163, 29.06.1999 р.

521. Щодо граничних величин бензолу та окису вуглецю в атмосферному повітрі: директива 2000/69/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16.11.2000 р. URL: <http://www.derzhreestr.gov.ua/45875>.

522. Щодо озону в атмосферному повітрі: директива 2002/3/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 12.02.2002 р. URL: <http://nadoest.com/direktiva-20023yesc-uevropajsekogo-parlamentu-ta-radi-vid-12-ly>.

523. Щодо миш'яку, кадмію, ртуті, нікелю та поліциклічних ароматичних вуглеводнів в атмосферному повітрі: директива 2004/107/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 15.12.2004 р. URL: <http://www.menr.gov.ua/index.php/adaptation/336-ohliad-stanu-harmonizatsii->.

524. Про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи: директива 2008/50/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21.05.2008 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_950.

525. Щодо державних граничних норм для певних забруднювачів атмосфери: директива 2001/81/ЄС Європейського парламенту та Ради від 23.10.2001 р. URL: <http://enref.org/wp-content/uploads/2015/01/checked-dir-2001-81-ua.pdf>.

526. Об ограничении выбросов летучих органических соединений вследствие использования органических растворителей в определенной деятельности и установках:

директива Совета № 1999/13/ЕС от 11.03.1999 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_923.

527. Щодо внесення змін до Директиви 98/70/ЄС про якість бензину та дизельного палива: Директива 2003/17/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 03.03.2003 р. URL: derzhreestr.gov.ua/file/31063.

528. Про скорочення вмісту сірки в деяких видах пального та зміну Директиви № 93/12/ЄЕС: Директива Ради 99/32/ЄС від 26.04.1999 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_909.

529. Щодо контролю викидів летючих органічних сполук (ЛОС), що виникають зі сховищ нафти та при її транспортуванні з терміналів до сервісних станцій: Директива 94/63/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 20.12.1994 р. *Офіційний Журнал*. L 365. 1994 (31.12). P. 0024-0033.

530. Про зближення законодавств держав-членів ЄС, яка стосується заходів, що вживаються проти забруднення повітря вихлопними газами автотранспортних засобів, обладнаних двигунами з нагнітаючим запалюванням: Директива 70/220/ЄЕС від 20.03.1970 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_294.

531. Про внесення змін до Директиви 97/68/ЄС Європейського Парламенту та Ради про наближення законодавства держав-членів стосовно заходів по боротьбі з викидами газоподібних та дисперсних забруднювачів від двигунів внутрішнього згоряння що монтуються на не дорожніх мобільних механізмах: директива Комісії 2010/26/ЄС від 31.03.2010 р. URL: http://www.transport-ukraine.eu/sites/default/files/catalog/main/ua/364/dir_2010_26_ua.doc.

532. Про дії, які необхідно вжити проти викидів газоподібних та пилових забруднюючих речовин з двигунів, які встановлені на сільськогосподарських та лісогосподарських тракторах від 22.05.2000 р. *Official Journal*. L 173. 12.7.2000. P. 1.

533. Про обмеження викидів деяких забруднюючих повітря речовин від великих установок згоряння: Директива 2001/80/ЄС від 23.10.2001 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_913.

534. Про оцінювання і управління шумом навколишнього природного середовища: директива 2002/49/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25.06.2002 р. *Official Journal. L 189. 2002 (18.7). С. 12.*

535. Щодо наближення законів держав-членів, що стосуються допустимого рівня звуку і вихлопної системи транспортних засобів: Директива Ради 70/15/ЄЕС від 06.02.1970 р. *Official Journal. L 42. 1970 (23.02). С.1.*

536. Директива 70/157/ЄЕС щодо узгодження законів держав-членів про допустимий звуковий рівень і вихлопну систему автомашин. *Official Journal. L 042. 1970 (23.02). Р. 16.*

537. Про шум, який створюють побутові прилади: директива 86/594/ЄЕС від 01.12.1986 р. *Official Journal. L 344. 1986 (6.12). Р. 24.*

538. Про шум не стаціонарного обладнання: директива 2000/14/ЄС від 08.05.2000 р. URL: http://www.icqc.eu/ru/directive_2000_14_EC.php.

539. Щодо зменшення шумових впливів від надзвукових літаків: директива Ради 80/56/ЄЕС від 20.12.1979 р. *Official Journal. L. 018. 1980 (24.01). Р. 26.*

540. Щодо зменшення шумових впливів: директива Ради 89/629/ЄЕС. *Official Journal. L 363. 1989 (13.12). Р. 27-28.*

541. Щодо зменшення шумових викидів від надзвукових літаків: директива Ради 92/14/ЄЕС від 02.03.1992 р. *Official Journal. L. 043. 1992 (24.03). Р. 0021-0025.*

542. Про правила і процедури з обмеження діяльності, пов'язаної з шумом в аероортах Співтовариства: директива Європейського Парламенту і Ради 2002/30/ЄС. *Official Journal. L 85/40. 2002.*

543. Про наближення законодавства держав-членів ЄС відносно електромагнітної сумісності та про відміну Директиви 89/336/ЄЕС: директива 2004/108/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 15.12.2004 р. URL: <http://www.icqc.eu/userfiles/File/Directive%202004%20108%20EC%20RUS.doc>.

544. Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики: Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 23.10.2000 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_962.

545. Про якість води, призначеної для споживання людиною: директива 98/83/ЄС від 03.11.1998 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_963.

546. On the protection of groundwater against pollution and deterioration: directive 2006/118/EC of the European Parliament and of the Council of 12.12.2006. *Official Journal*. L 372. 27.12.2006, p. 19-31.

547. Щодо очистки міських стічних вод: директива 91/271/ЄЕС від 21.05.1991 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_911.

548. Щодо захисту вод від забруднення нітратами сільськогосподарського призначення: директива 91/676/ЄЕС від 12.12.1991 р. URL: file://C:/Users/oleh/Downloads/Dir_91_676.pdf.

549. Про охорону навколишнього середовища і, в тому числі, ґрунту під час використання вологих опадів у сільському господарстві: директива Ради 86/278/ЄЕС від 12.06.1986 р. *Official Journal*. L 181. 4.7. 1986. С. 6.

550. Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату: рішення Ради 94/69/ЄС від 15.12.1993 р. *Official Journal*. L. 33. 1994 (07.02). Р. 11.

551. Про ухвалення, від імені Європейських Співтовариств Кіотського Протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй щодо зміни кліматичних умов та спільного виконання зобов'язань: рішення Ради 2002/358/ЄС від 25.04.2002 р. *Official Journal*. L 130. 2002 (15.05). 1 р.

552. Про механізм моніторингу викиду парникового газу у Співтоваристві та імплементації Кіотського протоколу: Рішення Європейського Парламенту та Ради 280/2004/ЄС від 11.02.2004 р. URL: http://www.europa.eu.int/eur-lex/pri/en/OV/dat/2004/l_049/l_04920040219en00010008.pdf.

553. Про встановлення схеми дозволеного викиду парникового газу в межах Співтовариства та внесення змін до Директиви Ради 96/61/ЄС: Директива 2003/87/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13.10.2003 р. URL: <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/l28012.htm>.

554. Про внесення змін до Директиви 2003/87/ЄС про встановлення схеми дозволеного виділення парникового газу в межах Співтовариства, стосовно проектних

механізмів Кіотського протоколу: Директива 2004/101/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27.10.2004 р. URL: <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/l28012.htm>.

555. Європа 2020: стратегія розумного, стійкого і всеосяжного зростання. URL: <http://fra.org.ua/uploads/media/file/0001/01/85c65ab6bada07f232e264f4d68d79ac8c9ee1a4.pdf>.

556. Енергетика 2020: стратегія конкурентоспроможності, сталої і безпечної енергетики: Повідомлення Європейської Комісії для Європейського Парламенту, Ради, Європейського економічного і соціального комітету і комітету регіонів SEC (2010) 1346. URL: http://esco.co.ua/journal/2011_5/art160.pdf.

557. Біла книга: план розвитку єдиного європейського транспортного простору – на шляху до конкурентоспроможної та ресурсоефективної транспортної системи. URL: http://www.transport-ukraine.eu/sites/default/files/white_book_transport_2050_ukr_0.pdf.

558. Про хімічні речовини та їх безпечне використання: Регламент Європейського Парламенту і Ради 1907/2006/ЄС від 18.12.2006 р. URL: <http://www.icqc.eu/userfiles/File/Regulation%20EU%201907%202006%20REACH.doc>.

559. Про промислові викиди (інтегроване запобігання та контроль забруднення): директива 2010/75/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 24.11.2010 р. *Official Journal. L 334/17. 2010 (17.12)*.

560. Про всеохоплююче запобігання і контроль за забрудненнями: директива 96/61/ЄС від 24.09.1996 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_497.

561. Про обмеження викидів летючих органічних сполук, що утворюються в результаті використання органічних розчинників у окремих видах діяльності та установках: директива 1999/13/ЄС від 11.03.1999 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_923.

562. On the major-accident hazards of certain industrial activities Council: directive 82/501/EEC of 24.06.1982. *Official Journal. L 230. 1982 (05.08)*. 1 p.

563. Про контроль великих аварій, пов'язаних з небезпечними речовинами: директива Ради 96/82/ЄС від 09.12.1996 р. *Official Journal. L 10. 1997 (14.1)*. С. 13.

564. Про контроль великих аварій, пов'язаних з небезпечними речовинами, знесенням змін та подальшим скасуванням Директиви Ради 96/82/ЄС: директива

2012/18/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 04.07.2012 р. *Official Journal. L. 197/1. 2012 (14.07).*

565. Лозо В.І. Правове регулювання використання хімікатів в історії законодавства Європейського Союзу про охорону навколишнього середовища. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/VKhnuvs/2007_36/36/63.pdf.

566. Брусиловский С.А. Эсхатология: мифы и реальность. *Дельфис*. 1996. № 1(6).

567. Про узгодження законів держав-членів про миючі засоби: директива Ради 73/404/ЄЕС; OJ L 001 03.01.1994 р.263.OJ L 347 17.12.1973 р.51- 52 зі зм.: *Official Journal. L 109. 22.04.1982 р.1; OJ L 080 25.03.1986 р. 51.*

568. Про зближення законів країн Співтовариства про методи випробування біодеградуючих мийних елементів: директива Ради 82/242/ЄЕС. *Official Journal. L 001. 1994 (03.01). P. 263.*

569. Про зближення законів, інструкцій і адміністративних заходів держав-членів з класифікації, пакуванню й маркуванню небезпечних складів: директива Ради 88/379/ЄЕС. *Official Journal. L 187. 1988 (16.07). P. 14.*

570. On the evaluation and control of the risks of existing chemicals: Council Regulation (EEC) 793/93 of 23.03.1993. *Official Journal. L 84. 5/4/1993. P. 1.*

571. Laying down the principles for the assessment of risks to man and the environment of existing substances in accordance with Council Regulation (EEC) No 793/93: Commission Regulation (EC) 1488/94 of 28.06.1994. *Official Journal. L 161. 29/06/1994. P. 3-10.*

572. Про встановлення екологічних критеріїв для присвоєння мийним засобам еко-ярлика Співтовариства: рішення Комісії 95/365/ЄС. *Official Journal. L 217. 1995 (13.09). P. 14.*

573. Про погодження законів й адміністративних заходів країн Співтовариства про обмеження маркетингу й використання деяких небезпечних речовин і препаратів: директива 76/769/ЄЕС. *Official Journal. L 262. 27.09.1976 р. 201-203 зі змін. Official Journal. L 197. 1979 (03.08). P. 37-38.*

574. Про внесення змін до Директиви 76/769/ЄЕС в частині встановлення граничних концентрацій бензолу у виробках: Директива Ради 82/806/ЄЕС. *Official Journal. L 339. 1982 (01.12). P. 55-56.*

575. Council Directive 82/828/EEC of 03.12.1982 amending (PCT) Directive 76/769/EEC. *Official Journal. L 350*. 10.12.1982.

576. Council Directive 83/264/EEC of 16.05.1983 amending Council Directive 76/769/EEC. *Official Journal. L 147*. 06.06.1983.

577. Commission Directive 1999/77/EC of 26.07.1999 adapting to technical progress Annex I to Council Directive 76/769/EEC. *Official Journal. L 207*. 06.08.1999.

578. Лозо В.І. Нормативи виробництва й використання хімікатів в екологічному праві Євросоюзу. *Зб. наук. праць Харківського нац. педагогічного ун-ту ім. Г.С. Сковороди*. Харків: Право, 2012. Вип. 18. С. 79-87.

579. Щодо зближення законів держав-членів про батареї і акумулятори, що містять деякі небезпечні речовини: Директива Ради 91/157/ЄЕС. *Official Journal. L 078*. 26.03.1991.

580. Council Directive 82/176/EEC of 22.03.1982 on limit values and quality objectives for mercury discharges by the chlor-alkali electrolysis industry. *Official Journal. L 001*. 03.01.1994.

581. Council Directive 79/831/EEC of 18.09.1979 amending Directive 67/548/EEC on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions relating to the classification, packaging and labelling of dangerous substances. *Official Journal. L 259*. 15.10.1979.

582. Commission Decision 85/71/EEC of 21 December 1984 concerning the list of chemical substances notified pursuant to Council Directive 67/548/EEC. *Official Journal. L 030*. 02.02.1985.

583. Commission Directive 93/67/EEC of 20 July 1993 laying down the principles for assessment of risks to man and the environment of substances notified in accordance with Council Directive 67/548/EEC. *Official Journal. L 227*. 08.09.1993.

584. Council Directive 89/391/EEC of 12 June 1989 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health of workers at work. *Official Journal. L 183*. 29.06.1989.

585. Council Directive 87/18/EEC of 18 December 1986 on the harmonization of laws, regulations and administrative provisions relating to the application of the principles of good

laboratory practice and the verification of their applications for tests on chemical substances. *Official Journal. L 15*. 17.01.1987.

586. Commission Communication 2006/C90/04 of 13 April 2006 Results of the risk evaluation and the risk reduction strategies for the substances: Dibutylphthalate; 3,4-Dichloroaniline; Di-'isodecyl' phthalate; 1,2-Benzenedicarboxylic acid, di-C9-1 1-branched alkyl esters, ClO-rich; Di-'isononyl' phthalate; Ethylenediaminetetraacetate; Methyl acetate; Monochloroacetic acid; n-Pentane; Tetrasodium ethylenediaminetetraacetate. *Official Journal. C 090*. 2006 (13.04). P. 4-28.

587. Commission Recommendation 2006/283/EC of 13 April 2006 Risk reduction measures for the substances: Dibutylphthalate; 3,4-Dichloroaniline; Di-'isodecyl' phthalate; 1,2-Benzenedicarboxylic, di-C8-10-branched alkyl esters; Ethylenediaminetetraacetate; Methyl acetate; Monochloroacetic acid; n-Pentane; Tetrasodium Ethylenediaminetetraacetate *Official Journal. L 104*. 13.04.2006. P. 45-47.

588. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19.11.2008 on waste and repealing certain Directives. *Official Journal. L 184*. 11.07.2015. P. 13.

589. Про полігони захоронення відходів: директива Ради 1999/31/ЄС від 26.04.1999 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_925.

590. Про промислові викиди (інтегроване запобігання і контроль за забрудненнями): директива 2010/75/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 24.11.2010 р. URL: http://online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page?id_doc=68049.

591. Про охорону навколишнього середовища, і, зокрема ґрунту, при використанні осаду стічних вод у сільському господарстві: директива Ради 86/278/ЄЕС від 12.06.1986 р. *Official Journal. L 181*, 4.7. 1986, С. 6.

592. Про упаковку та відходи упаковки: директива Європейського Парламенту і Ради 94/62/ЄС від 20.12.1994 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_b05.

593. Про видалення поліхлорбіфенілів та поліхлортерфенілів (PCB/ПСТ): директива Ради 96/59/ЄС від 16.09.1996 р. *Official Journal. L. 243/31*. 24.09.1996.

594. Про автомобілі, що відслужили свій термін: директива 2000/53/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 18.09.2000 р. *Official Journal. L 269*. 21.10.2000. С. 34.

595. Про управління відходами видобувної промисловості та внесення змін і доповнень до Директиви 2004/35/ЄС: Директива 2006/21/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 15.03.2006 р. URL: <http://www.menr.gov.ua/docs/activity-adaptation/Table%20of%20Concordance%20on%20the%20management%20of%20waste%20from%20extractive%20industries.pdf>.

596. Про батареї та акумулятори та відходи батарейок і акумуляторів та про скасування Директиви 91/157/ЄЕС: директива 2006/66/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 06.09.2006 р. URL: http://investinov.narod.ru/olderfiles/1/2-7-Direktiva_2006_66_ES.pdf.

597. Про відходи електричного та електронного обладнання: директива 2012/19/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 04.07.2012 р. *Official Journal. L. 197/38. 24.7.2012.*

598. Про внесення змін до Директиви 2001/18/ЄС, про навмисне потрапляння в середовище генетично модифікованих організмів, що стосується виконання повноважень, покладених на Комісію: директива 2008/27/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11.03.2008 р. *Official Journal. L 81/45. 20.3.2008.*

599. Про обмежене використання генетично модифікованих організмів: директива 2009/41/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 06.05.2009 р. *Official Journal. L 125/75. 21.05.2009.*

600. Про транскордонні перевезення генетично модифікованих організмів: регламент (ЄС) № 1946/2003 Європейського Парламенту і Ради від 15.07.2003 р. URL: http://online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page.html?id_doc=67423.

601. Про обіг та маркування генетично модифікованих організмів та переміщення продовольчих та харчових продуктів, виготовлених з генетично модифікованих організмів та внесення змін до Директиви 2001/18/ЄС: регламент (ЄС) № 1830/2003 Європейського Парламенту і Ради від 22.09.2003 р. *Official Journal. L 268/24 18.10.2003.*

602. Про генетично модифіковані продукти харчування і корми: регламент (ЄС) № 1829/2003 Європейського Парламенту і Ради від 22.09.2003 р. URL: <http://www.fsvps.ru/fsvps-docs/ru/laws/eu/1829-2003.pdf>

603. Про оцінку впливу на навколишнє середовище. Встановлює вимоги до проведення оцінки впливу на навколишнє середовище державних та приватних проектів,

що імовірно можуть мати серйозний вплив на довкілля, до надання дозволу на виконання проекту: Директива 85/337/ЄЕС від 27.06.1985 р. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=52751.

604. Щодо участі громадськості у розробці планів та програм екологічного спрямування, яка доповнює в частині, що стосується громадської участі та доступу до засобів судового захисту, Директиви Ради 85/337/ЄЕС та 96/61/ЄС: Директива 2003/35/ЄС від 26.05.2003 р. URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/32704894/>.

605. Про оцінку впливу на стан навколишнього природного середовища окремих проектів та програм: Директива 2001/42/ЄС від 27.06.2001 р. URL: http://www.adhdportal.com/book_2170_chapter_31_DIREKTIVA_2001/42/S.html.

606. Про доступ громадськості до інформації про навколишнє природне середовище: Директива 90/313/ЄЕС від 28.01.2003 р. URL: <http://www.ecobank.org.ua/NB/DocLib/2.6.14.pdf>.

607. Про стандартизацію і раціоналізацію звітів щодо імплементації директив у сфері навколишнього середовища: Директива 91/692/ЄЕС від 31.12.1991 р. *Official Journal. L 377*. 31.12.1991. Р. 48.

608. Щодо заснування Європейського бюро захисту природного середовища (ЄЕА) та Європейської мережі інформування та спостереження за станом довкілля: Регламент Ради (ЄЕС) 1210/90 від 07.05.1990 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_918.

609. Щодо фінансових інструментів для навколишнього середовища: Регламент Ради ЄЕС від 17.07.2000 р. № 1655/2000. *Official Journal. L 114*. 24.04.2001. С. 1.

610. Про Програму дій Співтовариства з підтримки неурядових організацій, що діють у сфері захисту навколишнього природного середовища: Рішення № 466/2002/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 01.03.2002 р. URL: http://old.europe.bg/upload/docs/06_CONF_BG_48_02_ADD20_BG.pdf.

611. Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди: директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21.04.2004 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_965.

612. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_012.

613. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

614. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

615. Заходи, передбачені Угодою про асоціацією між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, відповідальність за реалізацію яких покладена на Мінприроди: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 15.10.2014 р. № 317. URL: http://www.menr.gov.ua/docs/activity-adaptation/plany_implementation_es.pdf.

616. Коваленко Г.І. Співпраця Україна – ЄС у сфері охорони довкілля: на якому етапі перебуває апроксимація національного екологічного законодавства?: зб. кращих студ. робіт за результатами Всеукр. конкурсу есе з еколог. права на тему: «Юридичні способи захисту екологічних прав громадян» / за заг. ред. О.В. Кравченко. Львів, Компанія «Манускрипт», 2017. С. 24-33.

617. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.

618. Водний кодекс України від 06.04.1995 р. № 213-95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.

619. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 17. Ст. 99.

620. Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. № 132/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 36. Ст. 340.

621. Про схвалення Концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.01.2014 р. № 37-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 10. Ст. 333.

622. Про схвалення Концепції підвищення рівня хімічної безпеки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 р. № 932-р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 98. Ст. 3247.

623. Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми розвитку атомно-промислового комплексу на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.11.2016 р. № 943-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 100. Ст. 3263.

624. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 р. № 932-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 99. Ст. 3236.

625. Про Національний план дій з енергоефективності на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 р. № 1228-р. *Урядовий кур'єр*. № 233 від 12.12.2015 р.

626. Про схвалення Концепції боротьби з деградацією земель та опустелюванням: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 р. № 1024-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 86. Ст. 2439.

627. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 р. № 995-р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 78. Ст. 2624.

628. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1437-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 24. Ст. 960.

629. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.07.2013 р. № 603-р. *Офіційний вісник України*. 2013. №. 66. Ст. 2402.

630. Про схвалення Концепції Державної цільової програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.01.2016 р. № 19-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 7. Ст. 359.

631. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.

632. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

633. Про місцеві державні адміністрації в Україні: Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20–21. Ст. 190.

634. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

635. Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України: постанова Кабінету Міністрів України від 21.01.2015 р. № 32. *Офіційний вісник України*. 2015. № 10. Ст. 266.

636. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України: постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 р. № 267. *Офіційний вісник України*. 2015. № 38. Ст. 1141.

637. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 р. № 275. *Офіційний вісник України*. 2017. № 36. Ст. 1131.

638. Про затвердження Положення про Державну інспекцію ядерного регулювання України: постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 363. *Офіційний вісник України*. 2014. № 69. Ст. 1925.

639. Про Положення про Державну службу України з питань праці: постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2015 р. № 96. *Офіційний вісник України*. 2015. № 21. Ст. 584.

640. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1052. *Офіційний вісник України*. 2015. № 102. Ст. 3514.

641. Про затвердження Положення про Державне агентство водних ресурсів України: постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 393. *Офіційний вісник України*. 2014. № 71. Ст. 1995.

642. Про затвердження Положення про Державну службу геології та надр України: постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1174. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. Ст. 192.

643. Про затвердження Положення про Державне агентство лісових ресурсів України: постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2014 р. № 521. *Офіційний вісник України*. 2014. № 82. Ст. 2333.

644. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру: постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 15. *Офіційний вісник України*. 2015. № 7. Ст. 164.

645. Про затвердження Положення про Державне агентство рибного господарства України: постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 р. № 895. *Офіційний вісник України*. 2015. № 90. Ст. 3018.

646. Про Положення про Міністерство енергетики та вугільної промисловості України: постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2017 р. № 208. *Офіційний вісник України*. 2017. № 29. Ст. 861.

647. Про Положення про Міністерство оборони України: постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 671. *Офіційний вісник України*. 2014. № 97. Ст. 2796.

648. Про Міністерство аграрної політики та продовольства України: постанова Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 р. № 1119. *Офіційний вісник України*. 2016. № 2. Ст. 68.

649. Про затвердження Положення про Міністерство інфраструктури України: постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2015 р. № 460. *Офіційний вісник України*. 2015. № 54. Ст. 1755.

650. Про затвердження Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України: постанова Кабінету Міністрів України від 30.04.2014 р. № 197. *Офіційний вісник України*. 2014. № 51. Ст. 1345.

651. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Ст. 2972.

652. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03.2000 р. № 1602-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 25. Ст. 195.

653. Про державні цільові програми: Закон України від 18.03.2004 р. № 1621-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 25. Ст. 352.

654. ДСТУ НБ Б.1.1-12:2011 Настанова про склад та зміст плану зонування території (зонінг), Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Київ, 2011. 18 с.

655. Про затвердження Методики обстеження і паспортизації гідротехнічних споруд систем гідравлічного вилучення та складування промислових відходів: наказ Державного комітету України у справах містобудування і архітектури від 19.12.1995 р. № 252. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0466-95>.

656. Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки: постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2002 р. № 956. *Офіційний вісник України*. 2002. № 29. Ст. 1357.

657. Про затвердження Методики визначення ризиків та їх прийнятних рівнів для декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки: наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 04.12.2002 р. № 637. URL: <http://ua-info.biz/legal/basene/ua-smelgt/index.htm>.

658. Про затвердження Порядку ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2001 р. № 1655. *Офіційний вісник України*. 2001. № 51. Ст. 2274.

659. Про затвердження Положення про Державний реєстр потенційно небезпечних об'єктів: постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 р. № 1288. *Офіційний вісник України*. 2002. № 36. Ст. 1694.

660. Про страхування: Закон України в редакції від 04.10.2001 р. № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 7. Ст. 50.

661. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру: постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2002 р. № 1788. *Офіційний вісник України*. 2002. № 47. Ст. 2163.

662. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів: постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2002 р. № 733. *Офіційний вісник України*. 2002. № 23. Ст. 1106.

663. Про основи містобудування: Закон України від 16.11.1992 р. № 780-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 52. Ст. 683.

664. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.

665. Про затвердження Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва: постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2017 р. № 257. *Офіційний вісник України*. 2017. № 33. Ст. 1045.

666. Про затвердження Переліку особливо небезпечних хімічних речовин, виготовлення та реалізація яких підлягає ліцензуванню: постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.1998 р. № 1287. *Офіційний вісник України*. 1998. № 33. код акту 5883/1998.

667. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності із здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 04.11.2011 р. № 433. *Офіційний вісник України*. 2012. № 2. Ст. 58.

668. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Стор. 91.

669. Про затвердження Порядку організації та проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 09.03.1999 р. № 343. *Офіційний вісник України*. 1999. № 10. Стор. 43.

670. Про затвердження Методики прогнозування наслідків виливу (викиду) небезпечних хімічних речовин при аваріях на промислових об'єктах і транспорті: спільний наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Міністерства аграрної політики України, Міністерства економіки України та Міністерства екології та природних ресурсів України від 27.03.2001 р. № 73/82/64/122. *Офіційний вісник України*. 2001. № 15. Ст. 681.

671. Про затвердження Положення про моніторинг потенційно небезпечних об'єктів: Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 06.11.2003 р. № 425. *Офіційний вісник України*. 2003. № 52. Ст. 2857.

672. Про стандартизацію: Закон України від 17.05.2001 р. № 1315-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 31. Ст. 145.

673. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15.01.2015 р. № 124-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 14. Ст. 96.

674. Про стандартизацію і сертифікацію: декрет Кабінету Міністрів України від 10.05.1993 р. № 46. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 27. Ст. 289.

675. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 .05.1991 р. № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 30. Ст. 380.

676. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 98.

677. Про затвердження Технічного регламенту з екологічного маркування: постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2011 р. *Офіційний вісник України*. 2011. № 39. Ст. 1599.

678. Про екологічний аудит: Закон України від 24.06.2004 р. № 1862-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 45. Ст. 500.

679. Про затвердження Методики прогнозування наслідків виливу (викиду) небезпечних хімічних речовин при аваріях на промислових об'єктах і транспорті: наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Міністерства аграрної політики України, Міністерства економіки України, Міністерства екології та природних ресурсів України від 27.03.2001 р. № 73/82/64/122. *Офіційний вісник України*. 2001. № 15. Ст. 681.

680. Про затвердження Правил безпеки у виробництві свинцю та цинку: наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 22.08.2006 р. № 549. *Офіційний вісник України*. 2006. № 49 Ст. 3283.

681. Про затвердження Правил безпеки при виробництві та переробці титану: наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 22.08.2006 р. № 548. *Офіційний вісник України*. 2006. № 49 Ст. 3284.

682. Про видобування та переробку уранових руд: Закон України від 19.11.1997 р. № 645/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 11-12. Ст. 39.

683. Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання: Закон України від 14.01.1998 р. № 15/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 22. Ст. 115.

684. Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 р. № 180-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 34. Ст. 352.

685. Про транспорт: Закон України від 10.11.1994 р. № 232/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 51. Ст. 446.

686. Про автомобільний транспорт: Закон України від 05.04.2001 р. № 2344-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 22. Ст. 105.

687. Про залізничний транспорт: Закон України від 04.07.1996 р. № 273/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 40. Ст. 183.

688. Про трубопровідний транспорт: Закон України від 15.05.1996 р. № 192/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 29. Ст. 139.

689. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 р. № 176/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. №№ 47, 48, 49, 50, 51, 52. Ст. 349.

690. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р. № 3393-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 48-49. Ст. 536.

691. Про дорожній рух: Закон України від 30.06.1993 р. № 3353-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 31. Ст. 338.

692. Про затвердження Правил дорожнього перевезення небезпечних вантажів: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26.07.2004 р. № 822. *Офіційний вісник України*. 2004. № 35. Ст. 2377.

693. Про питну воду та питне водопостачання: Закон України від 10.01.2002 р. № 2918-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 16. Ст. 112.

694. Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них: Закон України від 06.02.2003 р. № 486-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 15. Ст. 107.

695. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.

696. Про збройні сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108.

697. Про правовий режим воєнного стану: Закону України від 06.04.2000 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 28. – Ст. 224.

698. Про використання земель оборони: Закон України від 27.11.2003 р. № 1345-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 14. Ст. 209.

699. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 36-37. Ст. 242.

700. Про поводження з радіоактивними відходами: Закон України від 30.06.1995 р. № 187/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 27. Ст. 198.

701. Про загальнодержавну цільову екологічну програму поводження з радіоактивними відходами: Закон України від 17.09.2008 р. № 516-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 5. Ст. 8.

702. Про загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами: Закон України від 14.09.2000 р. № 1947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 44. Ст. 374.

703. Про приєднання України до Базельської конвенції про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням: Закон України від 01.07.1999 р. № 803-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 34. Ст. 284.

704. Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: Закон України від 14.01.2000 р. № 1393-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 12. Ст. 95.

705. Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: постанова Кабінету Міністрів України від 21.04.1998 р. № 521. *Офіційний вісник України*. 1998. № 16. Стор. 55.

706. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки, використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу: постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2007 р. № 963. *Офіційний вісник України*. 2007. № 55. Ст. 2221.

707. Про затвердження Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища в редакції від 04.04.2007 р. № 149. *Офіційний вісник України*. 1998. № 18. Ст. 109.

708. Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 10.12.2008 р. № 639. *Офіційний вісник України*. 2009. № 5. Ст. 151.

709. Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 20.07.2009 р. № 389. *Офіційний вісник України*. 2009. № 63. Ст. 2242.

710. Перелік діючих регіональних природоохоронних програм і тих, що розробляються в областях у 2015 році. URL: http://www.menr.gov.ua/docs/activity-protection/Prirodooxoronnii_programi/Regionalni_prirodooxoronnii_programi/PerelikRegProZa2015_150216.docx.

711. Екологічна політика підприємства товариства з обмеженою відповідальністю СП «Нібулон». URL: <http://www.nibulon.com/data/investiciina-diyalnist/dlya-investoriv/ekologichna-politika.html>.

712. Екологічна політика Публічного акціонерного товариства «Волинь-Цемент». URL: <http://www.dyckerhoff.com.ua/online/ua/104310861083108610741085107210891090108610881110108510821071/C10901110108110821080108110881086107910741080109010861082/10451082108610831086107511101103.htht>.

713. Принцип. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Принцип>.

714. Краснова Ю.А. Правові питання кодифікації екологічного законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства*: зб. тез II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16-17 травня 2013 р.) / упор. к.ю.н. Л.О. Головка Київ: ВЦ НУБіП України, 2013. С. 229-230.

715. Краснова Ю.А. Систематизація законодавства України у сфері забезпечення екологічної безпеки: *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства*: зб. наук. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 15-ти річчя юрид. фак. (м. Київ, 4-5 листопада 2016 р.). Київ: ВЦ НУБіП України, 2016. С. 142-143.

716. Шемшученко Ю.С. Экологический кодекс Украины в системе соответствующей отрасли законодательства. *Состояние и перспективы развития аграрного права*: материалы Междунар. науч.-теорет. конф. (г. Киев, 26-27 мая 2005 г.) / под ред. В.М. Ермоленко, В.И. Курило. Киев: Магистр-XXI столетие, 2005. С. 5-9.

717. Андрейцев В.І. Кодифікація екологічного законодавства: стан і проблеми законодавчого конструктивізму. *Екологічний кодекс України: міфи та реальність*: матеріали Міжнар. круглого столу (м. Київ, 12-13 травня 2005 р.). Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006. С. 9-18.

718. Гетьман А.П. Кодифікація екологічного законодавства в юридичній науці: історія та сучасність. URL: <http://dSPACE.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/1435/1/Getman.pdf>.

719. Балюк Г.І. Кодифікація екологічного законодавства України: сучасне розуміння та межі. *Актуальні питання кодифікації законодавства України* / за заг. ред. В.О. Зайчука. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2009. Вип. 1. С. 25-26.

720. Об экологической безопасности: Закон Оренбургской области от 07.12.1999 г. № 395/83-ОЗ. *Южный Урал*. [Газета]. 1999. (28.12). № 245 С. 2. URL: <http://docs.cntd.ru/document/952102827>.

721. Об экологической безопасности на территории Волгоградской области: Закон Волгоградской области от 03.04.1998 г. № 163-ОД. URL: <http://zakon-region.ru/volgogradskaya-oblast/54499>.

722. Об экологической безопасности Республики Башкортостан: Закон Республики Башкортостан от 02.06.1997 г. № 93-з. URL: <http://docs.cntd.ru/document/935107760>.

723. Об экологической безопасности и охране окружающей среды в Красноярском крае: Закон Красноярского края от 20.09.2013 г. № 5-1597. URL: <http://docs.cntd.ru/document/465803870>.

724. Об обеспечении экологической безопасности на территории Костромской области: Закон Костромской области от 04.03.2010 г. № 589-4-ЗКО. URL: <http://docs.cntd.ru/document/895241782>.

725. Экологический кодекс Республики Казахстан от 09.01.2007 г. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30085593#pos=1;-271.

726. Краснова Ю.А. Деякі питання визначення джерел правового регулювання екологічної безпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2014. Вип. 197. Ч. 3. С. 122–131.

727. Краснова М.В. Екологічне управління: науково-методологічні та правові питання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 2(103). С. 9-14.

728. Національний стандарт України ДСТУ ISO 14001:2006. Системи екологічного керування. Вимоги та настанови щодо застосування. URL: http://normativ.ucoz.org/load/dstu_iso_14001_2006/3-1-0-411.

729. Національний стандарт України ДСТУ ISO 14004:2006. Системи екологічного управління. Загальні настанови щодо принципів, систем та засобів забезпечення. URL: http://postroy.net.ua/load/dstu_iso/dstu_iso_14004_2006_sistemi_ekologichnogo_upravlinnja_zagalni_nastanovi_shhodo_principivsystem_ta_zasobiv_zabezpechennja/20-1-0-731.

730. Балюк Г.І. Екологічне право України: Конспект лекцій у схемах (Загальна і Особлива частини): навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 196 с.

731. Про рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог екологічного законодавства в Україні, напрямів реалізації та вдосконалення екологічної політики: постанова Верховної Ради України від 07.12.2000 р. № 2130-III. URL: <http://lawua.info/jurdata/dir267/dk267217.htm>.

732. Про щорічні послання Президента України до Верховної Ради України: Указ Президента України від 09.04.1997 р. № 314/97. *Офіційний вісник України*. 1997. № 16. Стор. 17.

733. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. Київ: НІСД, 2013. 576 с.

734. План пріоритетних дій Уряду на 2016 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.05.2016 р. № 418-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 47. Ст. 1709.

735. Про затвердження Указу Президента України «Про оголошення територій міста Калуш та сіл Кропивник і Сівка-Калуська Калуського району Івано-Франківської області зоною надзвичайної екологічної ситуації»: Закон України від 12.02.2010 р. № 145/2010. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 19. Ст. 148.

736. Про біологічну безпеку України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 лютого 2009 р.: затверджене Указом Президента України від 06.04.2009 р. № 220/2009. *Офіційний вісник України*. 2009. № 26. Ст. 862.

737. Про нову редакцію Воєнної доктрини України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02.09.2015 р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 78. Ст. 2592.

738. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами, що підлягає ліцензуванню, та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) Міністерством екології та природних ресурсів: постанова Кабінету Міністрів України від 09.11.2016 р. № 804. *Офіційний вісник України*. 2016. № 91. Ст. 2971.

739. Про схвалення розроблених Міністерством екології та природних ресурсів планів імплементації деяких актів законодавства ЄС: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 р. № 371-р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 31. Ст. 907.

740. Остап Семерак. Вперше до плану дій Уряду включено пріоритети охорони довкілля. URL: <http://dei.gov.ua/2012-01-22-11-53-44/2012-01-22-11-47-42/ostanni-novini/3660-ostap-semerak-vpershe-do-planu-dij-uryadu-vklyucheno-prioriteti-okhoroni-dovkillya.html>.

741. Екологічна програма Стрийського району на 2013-2017 роки. URL: <http://stryirairada.gov.ua/rishennja/XVIIsesija/Programa%20ekologia.pdf>.

742. Через недофінансування екологія Азово-Чорноморського узбережжя погіршується. URL: http://www.ukrpryroda.org/2013/02/blog-post_9373.html.

743. Недофінансування природоохоронних заходів на «Полімінералі» спричинило небезпечну екологічну ситуацію. URL: <http://dyvys.info/2013/09/18/nedofinansuvannya-pryrodoohoronnyh-zahodiv-na-poliminerali-sprychynylo-nebezpechnu-ekolohichnu-sytuatsiyu-deputaty/>.

744. Щодо напрямків підвищення ефективності виконання загальнодержавних програм у природоохоронній сфері. Інформаційно-аналітична довідка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/537/>.

745. Екологічна програма Гусарівської сільської ради на 2014-2019 роки. URL: <http://gusarivka.balrada.gov.ua/index.php/rishennya/sesiji/87-programi>.

746. Ситніченко О.М. Правове становище органів управління у царині екології. *Екологічне право України*: загальна част.: навч. посіб. / В.В. Курзова, А.І. Берлач, В.І. Курило та ін.; за ред. В.І. Курила. Київ: Алерта, 2015. С. 72-108.

747. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 р. № 932-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 99. Ст. 3236.

748. Публічний звіт Держекоінспекції України за 2016 рік. URL: http://dei.gov.ua/images/doc/1кв2017/Публічний_звіт_Держекоінспекції_2016_p.doc.

749. Про утворення територіальних органів Державної екологічної інспекції: постанова Кабінету Міністрів України від 14.09.2011 р. № 995. *Офіційний вісник України*. 2011. № 74. Ст. 2769.

750. Про затвердження положень про територіальні органи Держекоінспекції України: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 04.11.2011 р. № 429. *Офіційний вісник України*. 2011. № 92. Ст. 3359.

751. Положення про морські екологічні інспекції: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 04.11.2011 р. № 429. *Офіційний вісник України*. 2011. № 92. Ст. 3359.

752. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України: постанова Верховної Ради України від 11.12.2014 р. № 26-VIII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 102. Ст. 3005.

753. Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.05.2016 р. № 418-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 47. Ст. 1709.

754. Концепція реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього середовища в Україні: проект від 13.10.2016 р. URL: <http://www.menr.gov.ua/press-center/news/123-news1/5358-kontseptsiya-reformuvannia-systemy-derzhavnoho-nahliadu-kontroliu-u-sferi-okhorony-navkolyshnoho-seredovyshcha-v-ukraini>.

755. Адміністративно-правовий статус центральних органів виконавчої влади. URL: http://pidruchniki.com/1183121955843/pravo/administrativno-pravoviy_status_tsentralnih_organiv_vikonavchoyi_vladi.

756. Біологічний словник / ред. К.М. Ситник, В.О. Топачевський. Київ: УРЕ, 1986. 680 с.

757. Краснова М.В. Перспективи систематизації правових норм про екологічний контроль. *Правові форми екологічного контролю*: навч. посіб. / Краснова М.В., Позняк Е.В., Коваленко Т.О. та ін.: за ред. М.В. Краснової. Київ: Алерта, 2012. 720 с.

758. Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 27.02.2002 р. № 88. *Офіційний вісник України*. 2002. № 12. Ст. 631.

759. Краснова Ю.А. Децентралізація як юридична підстава реформування контрольно-наглядової діяльності в природоохоронній сфері України. *Децентралізація влади як чинник розвитку аграрного, екологічного, земельного та інших природоресурсних галузей права*: матеріали Всеукр. круглого столу (м. Київ, 22 вересня 2017 р.). Київ: Прінт Сервіс, 2017. С. 97-100.

760. Про схвалення Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 616-р. *Урядовий кур'єр* від 23.09.2017 р. № 179.

761. Стандарт організацій України (СОУ) 41.00-37-422:2006. Води поверхневі і підземні. Рекомендації по використанню в тваринництві і птахівництві. Стандарт Мінагрополітики України. Київ, 2006. 18 с.

762. Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09.07.2010 р. № 2480-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 1. Ст. 1.

763. Про Загальнодержавну цільову екологічну програму поводження з радіоактивними відходами: Закон України від 17.09.2008 р. № 516-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 5. Ст. 8.

764. Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення: Закон України від 13.12.2001 р. № 2893-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 14. Ст. 96.

765. Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії: Закон України від 11.01.2000 р. № 1370-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 9. Ст. 68.

766. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2014 році. Київ: Міністерство екології та природних ресурсів України, ФОП Грінь Д.С. 2016. 350 с.

767. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України 10.09.2014 р. № 442. *Офіційний вісник України*. 2014. № 74. Ст. 2105.

768. Про затвердження Положення про органи рибоохорони Державного агентства рибного господарства України: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19.01.2012 р. № 26. *Офіційний вісник України*. 2012. № 22. Ст. 864.

769. Про космічну діяльність: Закон України від 15.11.1996 р. № 502/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 1. Ст. 2.

770. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Ст. 2972.

771. Про затвердження Положення про Державну службу статистики України: постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2014 р. № 481. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/481-2014-п>.

772. Про Державну фіскальну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 р. № 236. *Офіційний вісник України*. 2014. № 55. Ст. 1507.

773. Про Державну службу експортного контролю України: Указ Президента України від 08.04.2011 р. № 448/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 29. Ст. 1256.

774. Зуєв В.А. Організаційно-правові аспекти природокористування та охорони навколишнього природного середовища: дис...канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2002. 215 с.

775. Берзіна С.В. Системи екологічного управління. Довідниковий посібник з впровадження міжнародних стандартів серії ISO 14000. Київ: Alva Plus Ltd, 2009. 62 с.

776. Карпов А.С. Участие общественности в процессе принятия решений: научный бюллетень. Москва, 2012. 66 с.

777. Самойленко Ю.І. Форми громадської участі в екологічному управлінні. *Екологічна безпека*. 2015. № 4. С. 154-157.

778. Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади: розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.10.2016 р. № 803-р. *Урядовий кур'єр* від 12.11.2016 р. № 213.

779. Концепція реформування системи нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього середовища в Україні: проект Міністерства екології та природних ресурсів України. URL: <http://www.greenmind.com.ua/images/2016/dps-proect-rozporuyadjennya.pdf>.

780. Краснова Ю.А. Деякі питання реєстраційно-ліцензійних засобів забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2011. Вип. 157. С. 152-161.

781. Краснова Ю.А. Інформаційно-прогностичні засоби забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2011. № 86. С. 73-77.

782. Краснова Ю.А. Регулятивно-стимулюючі заходи правового забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2011. № 87. С. 52-55.

783. Экологическое право Украины: учеб. пособие / отв. ред. А.П. Гетьман, М.В. Шульга. Харьков: ООО «Одиссей», 2007. 464 с.

784. Барбашова Н.В. Регіон у правовому забезпеченні екологічної безпеки України: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 36 с.

785. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03.2000 р. № 1602-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 25. Ст. 195.

786. Малишева Н.Р. Екологічне програмування та прогнозування. *Екологічне право України: академ. курс: підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка*. Київ: Юрид. думка, 2005. С. 188-195.

787. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.07.2013 р. № 603-р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 66. Ст. 2402.

788. Про схвалення Транспортної стратегії України на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2010 р. № 2174-р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92. Том 2 Ст. 3280.

789. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1437-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 24. Ст. 960.

790. Про схвалення Концепції реформування та розвитку лісового господарства: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2006 р. № 208-р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 16. Ст. 1207.

791. Мусієнко А.Ю. Правове регулювання виробничого екологічного планування, прогнозування та програмування. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-1560/>.

792. ДСТУ ISO 14001:2006 «Системи екологічного керування. Вимоги та настанови щодо застосовування». URL: <http://www.arterium.ua/images/content/files/files-ukr/iso-14001-uk.pdf>

793. Про затвердження Загальних вимог до системи управління діяльністю у сфері використання ядерної енергії: наказ Державної інспекції ядерного регулювання України від 19.12.2011 р. № 190. *Офіційний вісник України*. 2012. № 4. Ст. 157.

794. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. Вид. 2-ге, виправл. і доп. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 504 с.

795. Палехов Д.О. Правові засади стратегічної екологічної оцінки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 16 с.

796. Щодо оцінки деяких планів та програм на довкілля: директива 2001/42/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27.06.2001 р. OJ. L 197. 21.07.2001. Р. 30.

797. Стратегічна екологічна оцінка: посібник. *Розбудова спроможності до економічно обґрунтованого планування розвитку областей і міст України: проект міжнародної технічної допомоги.* URL: http://www.ebed.org.ua/sites/expertise.one2action.com/files/posibnyk_sea.pdf.

798. Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» спіткало вето президента. URL: <http://gazeta.dt.ua/ECOLOGY/plivli-plivli-a-na-yevroberezi-vtopilisya-zakon-ukrayini-pro-strategichnu-ekologichnu-ocinku-spitkalo-veto-prezidenta-.html>.

799. Про стратегічну екологічну оцінку: проект Закону України від 08.10.2015 р. реєстраційний номер 3259. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56730.

800. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018 р. № 2354-VIII. *Голос України* від 11.04.2018 р. № 67.

801. СНиП II-89-80. Генеральные планы промышленных предприятий. URL: <http://profidom.com.ua/b-2/b-2-1/1182-snip-ii-89-80-generalnyje-plany-promyshlennyh-predpriyatij>

802. ДБН В.1.1-31:2013 Захист територій, будинків і споруд від шуму. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=56317.

803. ДБН В.1.2-8-2008 «Основні вимоги до будівель і споруд. Безпека життя і здоров'я людини та захист навколишнього природного середовища. URL: <http://profidom.com.ua/v-1/v-1-2/1274-dbn-v-1-2-8-2008-osnovni-vimogi-do-budivel-i-sporud-bezpeka-zhitta-i-zdorov-ja-ludini-ta-zahist-navkolishnogo-prirodnogo-seredovishha>.

804. ДБН В.2.2-7-98 «Будівлі і споруди для зберігання мінеральних добрив та засобів захисту рослин. URL: <http://profidom.com.ua/v-2/v-2-2/1496-dbn-v-2-2-7-98-budivli-i-sporudi-dla-zberiganna-mineralnih-dobriv-ta-zasobiv-zahistu-roslin>.

805. ДБН В.2.4-2-2005 «Полігони твердих побутових відходів. Основні положення проектування. URL: <http://profidom.com.ua/v-2/v-2-4/1703-dbn-v-2-4-2-2005-poligoni-tverdih-pobutovih-vidkhodiv-osnovni-polozhenna-projektuvanna>.

806. ДБН В.2.4-3-2010 «Гідротехнічні споруди. Основні положення. URL: <http://profidom.com.ua/v-2/v-2-4/1704-dbn-v-2-4-32010-gidrotehniczni-sporudi-osnovni-polozhenna>.

807. ДБН В.2.4-4-2010 «Полігони зі знешкодження та захоронення токсичних відходів. Основні положення проектування. URL: <http://dbn.at.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-801>.

808. ДБН В.2.4-5:2012 «Хвостосховища і шламонакопичувачі. Частина I. Проектування. Частина II. Будівництво. URL: <http://dbn.at.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-1022>.

809. ДБН В.2.5-16-99 «Визначення розмірів земельних ділянок для об'єктів електричних мереж. URL: <http://profidom.com.ua/v-2/v-2-5/1770-dbn-v-2-5-16-99-inzhenerne-obladnanna-sporud-zovnishnih-merezh-viznachenna-rozmiriv-zemelnih-dilanok-dla-ob-jektiv-jelektrichnih-merezh->.

810. ГБН В.2.3-218-007:2012 «Екологічні вимоги до автомобільних доріг. Проектування. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=50185.

811. ГБН В.2.3-218-540:2012 «Охорона довкілля при будівництві, ремонті та експлуатаційному утриманні автомобільних доріг. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=50300.

812. ГСТУ 41-00032626-00-007-97 «Охорона довкілля. Спорудження розвідувальних і експлуатаційних свердловин на нафту та газ на суші. Правила проведення». URL: http://document.ua/ohorona-dovkillja_-sporudzhennja-rozviduvalnih-i-ekspluataci-nor14545.html.

813. ГСТУ 41-00032626-00-001-96 «Ділянки земельні для спорудження геологорозвідувальних свердловин. Вимоги до захисту та відновлення». URL: <http://document.ua/diljanki-zemelni-dlja-sporudzhennja-geologorozviduvalnih-sve-nor14542.html>.

814. ДСТУ НБ Б.1.1-12:2011 Настанова про склад та зміст плану зонування території (зонінг) / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Київ, 2011. 18 с.

815. Краснова Ю.А. Зонування територій як засіб забезпечення права на безпечне для життя та здоров'я довкілля в галузі авіації. *Часопис Хмельницького університету «Університетські наукові записки»*. 2011. № 2 (38). С. 223-228.

816. Земельний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В.І. Семчика. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Ін Юре, 2007. 896 с.

817. Про гідрометеорологічну діяльність: Закон України від 18.02.1999 р. № 443-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 16. Ст. 95.

818. Про затвердження Порядку встановлення охоронних зон навколо об'єктів, призначених для гідрометеорологічних спостережень та інших видів гідрометеорологічної діяльності, та режиму їх використання: постанова Кабінету Міністрів України від 11.12.1999 р. № 2262. *Офіційний вісник України*. 1999. № 50. Ст. 2455.

819. Про телекомунікації: Закон України від 18.11.2003 р. № 1280-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 12. Ст. 155.

820. Про затвердження Правил охорони ліній електрозв'язку: постанова Кабінету Міністрів України від 29.01.1996 р. № 135. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/135-96-%D0%BF>.

821. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 р. № 2019-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 27-28. Ст. 312.

822. Про затвердження Правил охорони електричних мереж: постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.1997 р. № 209. *Офіційний вісник України*. 1997. № 10. С. 28.

823. Про правовий режим земель охоронних зон об'єктів магістральних трубопроводів: Закон України від 17.02.2011 р. № 3041-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 37. Ст. 371.

824. Про затвердження Правил охорони магістральних трубопроводів: постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2002 р. № 1747. *Офіційний вісник України*. 2002. № 47. Ст. 2135.

825. Краснова Ю.А. Землі транспорту: поняття, склад, функціональне призначення й особливості здійснення прав, використання та охорони. *Земельне право України: підруч.* / Г.І. Балюк, Т.О. Коваленко, В.В. Носік та ін.; за ред. В.В. Носіка. Київ: ВПЦ «Київський університет». 2008. С. 422-424.

826. Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок: постанова Кабінету Міністрів України від 16.05.2007 р. № 733. *Офіційний вісник України*. 2007. № 37. Ст. 1483.

827. Про затвердження Положення про використання повітряного простору України: постанова Кабінету Міністрів України від 06.12.2017 р. № 954. *Офіційний вісник України*. 2017. № 101. Ст. 3118.

828. Про затвердження Інструкції з експлуатації аеродромів державної авіації України: наказ Міністерства оборони України від 01.07.2013 р. № 441. *Офіційний вісник України*. 2013. № 67. Ст. 2461.

829. Про затвердження Правил визначення придатності до експлуатації аеродромів та злітно-посадкових майданчиків державної авіації України: наказ Міністерства оборони України від 17.11.2014 р. № 811. *Офіційний вісник України*. 2015. № 1. Ст. 18.

830. Про затвердження Правил польотів державної авіації в повітряному просторі України: наказ Міністерства оборони України від 09.12.2015 р. № 700. *Офіційний вісник України*. 2016. № 5. Ст. 286.

831. Про затвердження Правил польотів цивільних повітряних суден у повітряному просторі України: наказ Міністерства інфраструктури України від 28.10.2011 р. № 478. *Офіційний вісник України*. 2011. № 95. Ст. 3471.

832. Про затвердження Правил польотів повітряних суден та обслуговування повітряного руху в класифікованому повітряному просторі України: наказ Міністерства інфраструктури України від 16.04.2003 року № 293. *Офіційний вісник України*. 2003. № 20. Ст. 896.

833. Про затвердження Порядку передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля та фінансування оцінки впливу на довкілля та Порядку ведення Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 1026. *Урядовий кур'єр*, 27.12.2017 р. № 244.

834. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 989. *Урядовий кур'єр*, 3 січня 2018 р. № 1.

835. Про затвердження Класифікаційних ознак надзвичайних ситуацій: Наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України від 12.12.2012 р. № 1400. *Офіційний вісник України*. 2013. № 12. Ст. 470.

836. Про затвердження Методики прогнозування наслідків виливу (викиду) небезпечних хімічних речовин при аваріях на промислових об'єктах і транспорті: Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Міністерства аграрної політики України,

Міністерства економіки України, Міністерства екології та природних ресурсів України від 27.03.2001 р. № 73/82/64/122. *Офіційний вісник України*. 2001. № 15. Ст. 681.

837. Про затвердження Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру: постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2002 р. № 175. *Офіційний вісник України*. 2002. № 8. Ст. 356.

838. Про затвердження Порядку видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки: постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 р. № 1107. *Офіційний вісник України*. 2011. № 84. Ст. 3077.

839. Про реалізацію статті 85 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»: постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 339. *Офіційний вісник України*. 2013. № 37. Ст. 1309.

840. Про затвердження переліку суб'єктів господарювання, галузей та окремих територій, які підлягають постійному та обов'язковому аварійно-рятувальному обслуговуванню на договірній основі: постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2016 р. № 763. *Офіційний вісник України*. 2016. № 87. Ст. 2846.

841. Охрана природы. Экологический паспорт промышленного предприятия. Основные положения: ГОСТ 17.0.0.04-90. Москва, 1990. URL: <http://vsegost.com/Catalog/45/45012.shtml>.

842. Про затвердження Методики обстеження і паспортизації гідротехнічних споруд систем гідравлічного вилучення та складування промислових відходів: наказ Державного комітету України у справах містобудування і архітектури від 19.12.1995 р. № 252. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0466-95>.

843. Краснова Ю.А. Науково-правові питання визначення поняття «декларації безпеки» та її відмежування від сертифікації відповідності, заяви про екологічні наслідки діяльності та екологічного паспорту підприємства в екологічному праві. *Теорія і практика застосування чинного вітчизняного та міжнародного законодавства в сучасних умовах*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.; у 3-х ч. (м. Одеса, Україна, 12-13 лютого 2011 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2011. Ч. 2. С. 16-19.

844. Краснова Ю.А. Особливості правовідносин у сфері декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки. *Закарпатські правові читання*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів (м. Ужгород, 28-29 квітня 2011 р.) / за заг. ред. Ф.Г. Ващука, П.А. Трачука. Ужгород: Редакційно-видавничий центр ЗакДУ, 2011. Т II. С. 280-286.

845. Про затвердження Методики визначення ризиків та їх прийнятних рівнів для декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки: наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 04.12.2002 р. № 637. URL: <http://ua-info.biz/legal/basene/ua-smelgt/index.htm>.

846. Про затвердження Положення щодо розробки планів локалізації та ліквідації аварійних ситуацій і аварій: наказ Комітету по нагляду з охорони праці України Міністерства праці та соціальної політики України від 17.06.1999 р. № 112. *Офіційний вісник України*. 1999. № 27. С. 295.

847. Про необхідність усунення Державною службою гірничого нагляду та промислової безпеки України порушень принципів державної регуляторної політики згідно з вимогами Закону України від 11.09.2003 № 1160-IV «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Рішення Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва від 05.09.2012 р. № 2. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002773-12/paran2#n2>.

848. Про скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правового акта: наказ Міністерства юстиції України № 1672/5 від 13.11.2012 р. *Офіційний вісник України*. 2012. № 99. Ст. 4046.

849. Євдін О.М., Слюсар А.А., Фомін А.І., Негрієнко С.В. Методичні рекомендації щодо розроблення планів з питань цивільного захисту: проект / Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Укр. наук.-дослід. ін-т цивільного захисту. Київ, 2015. 142 с.

850. Про створення Державного реєстру джерел іонізуючого випромінювання: постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.1997 р. № 847. *Офіційний вісник України*. 1997. № 32. С. 6.

851. Про затвердження Порядку ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів: постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.1998 р. № 1360. *Офіційний вісник України*. 1998. № 35. Ст. 1307.

852. Про затвердження Порядку ведення реєстру місць видалення відходів: постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.1998 р. № 1216. *Офіційний вісник України*. 1998. № 31. Ст. 1181.

853. Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 р. № 609. *Офіційний вісник України*. 2015. № 68. Ст. 2232.

854. Про затвердження переліку особливо небезпечних хімічних речовин, виготовлення та реалізація яких підлягає ліцензуванню: постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.1998 р. № 1287. *Офіційний вісник України*. 1998. № 33. код акту 5883/1998.

855. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перероблення побутових відходів: постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 25.05.2017 р. № 683. *Урядовий кур'єр* від 14.07.2017 р. № 129.

856. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з захоронення побутових відходів: постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 04.04.2017 р. № 467. *Урядовий кур'єр* від 22 червня 2017 р. № 115.

857. Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності: Закон України від 19.05.2011 р. № 3392-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 47. Ст. 532.

858. Про затвердження Інструкції про загальні вимоги до оформлення документів, у яких обґрунтовуються обсяги викидів, для отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами для підприємств, установ, організацій та громадян-підприємців: наказ Міністерства охорони навколишнього

природного середовища України від 09.03.2006 р. № 108. *Офіційний вісник України*. 2006. № 13-14. Ст. 916.

859. Про Порядок розроблення та затвердження нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 299. *Офіційний вісник України*. 2002. № 12. Ст. 571.

860. Про затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 27.06.2006 р. № 309. *Офіційний вісник України*. 2006. № 31. Ст. 2259.

861. Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел забруднення атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 303. *Офіційний вісник України*. 2002. № 12. Ст. 575.

862. Про Порядок розроблення і затвердження нормативів граничнодопустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел забруднення на стан атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 300. *Офіційний вісник України*. 2002. № 12. Ст. 572.

863. Про затвердження Інструкції про порядок розробки та затвердження гранично допустимих скидів (ГДС) речовин у водні об'єкти із зворотними водами: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 15.12.1994 р. № 116. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0313-94>.

864. Про затвердження Нормативів екологічної безпеки водних об'єктів, що використовуються для потреб рибного господарства, щодо гранично допустимих концентрацій органічних та мінеральних речовин у морських та прісних водах (біохімічного споживання кисню (БСК-5), хімічного споживання кисню (ХСК), завислих речовин та амонійного азоту): наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 30.07.2012 р. № 471. *Офіційний вісник України*. 2012. № 66. Ст. 2714.

865. Методичні рекомендації щодо оформлення дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами для суб'єктів господарювання з урахуванням технологічних нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин в

атмосферне повітря: наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 17.09.2010 р. № 407. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/v0407617-10>.

866. Малишева Н.Р. Стандартизація та нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища. *Екологічне право України*: академ. курс: підруч. Друге вид. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2008. С. 213-219.

867. Краснова Ю.А. Сертифікація в галузі авіації та її місце в механізмі правового забезпечення екологічної безпеки. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2007. Т. 64: С. 49-52.

868. Про стандартизацію і сертифікацію: декрет Кабінету Міністрів України від 10.05.1993 р. № 46. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 27. Ст. 289.

869. Про затвердження Технічного регламенту з екологічного маркування: постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2011 р. *Офіційний вісник України*. 2011. № 39. Ст. 1599.

870. Про визначення ставок екологічного податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення: Лист Державної фіскальної служби України від 16.03.2016 року № 9027/7/99-99-15-04-02-17. *Податковий-банківський-митний консультант*. 2016. № 12. Стор. 5.

871. Український класифікатор нормативних документів ДК 004:2008: наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 26.08.2008 р. № 301. URL: <http://legalexpert.in.ua/standarty-i-normativi/ministerstva-i-vedomstva/klassifikatory/raznoe/7735-dk-004-2008-ukrainskij-klasifikator-normativnix-dokumentv-uknd.html>.

872. Про затвердження Правил створення та експлуатації автоматизованих систем екологічного контролю і моніторингу об'єктів підвищеної екологічної небезпеки та Регламенту створення та функціонування автоматизованих систем екологічного контролю і моніторингу об'єктів підвищеної екологічної небезпеки: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27.03.2009 р. № 148. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/v0148617-09>.

873. Про затвердження Методичних рекомендацій по впровадженню системи моніторингу у сфері поводження з твердими побутовими відходами: наказ Міністерства з

питань житлово-комунального господарства України від 02.10.2008 р. № 295. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/v0295662-08>.

874. Електронний архів діяльності Державної екологічної інспекції України за період 27.03.2017 р. – 02.04.2017 р. URL: <http://dei.gov.ua/2012-01-22-11-53-44/2012-01-22-11-47-42/golovni-novini/3657-golovni-podiji-minulogo-tizhnya-27-03-2-04-2017-r.html>.

875. Про затвердження Порядку обмеження, тимчасової заборони (призупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища: постанова Верховної Ради України від 29.10.1992 р. № 2751-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 46. Ст. 637.

876. Про затвердження Порядку організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 10.09.2008 р. № 464. *Офіційний вісник України*. 2009. № 4. Ст. 114.

877. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру: Закон України від 09.04.2014 р. № 1193-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 23. Ст. 873.

878. Куян І.А. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2001. 18 с.

879. Про затвердження Інструкції з оформлення Державною екологічною інспекцією України та її територіальними органами матеріалів про адміністративні правопорушення: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 05.07.2004 р. № 264. *Офіційний вісник України*. 2004. № 31. Ст. 2104.

880. Реформування природоохоронної галузі вимагає від екологів більш якісної і результативної роботи: звіт за виявленні правопорушення у галузі екології та накладення адміністративних стягнень за 2015 рік. URL: <http://dei.gov.ua/2012-01-22-11-53-44/2012-01-22-11-47-42/ostanni-novini/2915-reformuvannya-prirodookhoronnoji-galuzi-vimagae-vid-ekologiv-bilsh-yakisnoji-i-rezultativnoji-roboti.html>.

881. Веричева М.И. К вопросу об уголовной ответственности за экоцид. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право»*. 2010. № 2 (8). С. 64-66.

882. Куцевич М.П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 17 с.

883. Постанова Пленуму Верховного Суду України про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля від 10.12.2004 р. № 17. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>.

884. Митрофанов І.І., Білоус Ю.І. Екологічні злочини: проблеми кримінально-правового захисту: гуманітарна складова стратегії ноосферного розвитку. *Біосферно-ноосферні ідеї В.І. Вернадського й еколого-економічні та гуманітарні проблеми розвитку регіонів*: тези доп. XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кременчук, 28-29 травня 2010 р.). Кременчуцький держ. ун-т ім. Михайла Остроградського. Кременчук, 2010. С. 38-41.

885. Поліщук Г.С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 18 с.

886. Стан здійснення судочинства в Україні у 2015 році: *статистичний збірник*. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/E099D00A118D129AC22580E40048EBA9](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/E099D00A118D129AC22580E40048EBA9).

887. Архипов О.М. Загальнотеоретичні проблеми системи екологічних злочинів. *Правова держава*. 2005. № 8. С. 109-118.

888. Про затвердження Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища в редакції від 04.04.2007 р. № 149. *Офіційний вісник України*. 1998. № 18. Ст. 109.

889. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки, використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу: постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2007 р. № 963. *Офіційний вісник України*. 2007. № 55. Ст. 2221.

890. Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне

використання водних ресурсів: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 20.07.2009 р. № 389. *Офіційний вісник України*. 2009. № 63. Ст. 2242.

891. Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: постанова Кабінету Міністрів України від 21.04.1998 р. № 521. *Офіційний вісник України*. 1998. № 16. С. 55.

892. Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 10.12.2008 р. № 639. *Офіційний вісник України*. 2009. № 5. Ст. 151.

893. Воєнні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству / Василюк О., Войціховська А., Мелень-Забрамна О. та ін.; за ред. Кравченко О. Львів: ЕПЛ, 2015. 136 с.

894. Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів: постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2011 р. № 1209. *Офіційний вісник України*. 2011. № 92. Ст. 3342.

895. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд: постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 541. *Офіційний вісник України*. 2013. № 63. Ст. 2286.

896. Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України: постанова Кабінету Міністрів України від 03.07.1995 р. № 484. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/484-95-п>.

897. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу: постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 р. № 665. *Офіційний вісник України*. 2008. № 56. Ст. 1868.

898. Положення про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 26.10.1995 р. № 116. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0478-95>.

899. Цивільне право України: академ. курс: підручник: у 2 т. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. Вид. 2-ге, допов. і перероб.. Київ: Ін Юре, 2006. Т.1: Загальна частина. 696 с.

900. Матвійчук А.О. Відшкодування шкоди, завданої порушенням особистого немайнового права на безпечне навколишнє природне середовище: проблемні питання. *Юридична наука*. 2014. № 11. С. 25-38.

901. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.

902. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди: роз'яснення Вищого Арбітражного Суду України від 29.02.1996 р. № 02-5/96. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v5_95800-96.

903. Решетник Л.П. Правові питання компенсації шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав громадян: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. 156 с.

904. Костюк Ю.В. Перспективи вдосконалення юридичного механізму реалізації права громадян на відшкодування шкоди, заподіяної екологічним правопорушенням. *Українські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 171-180.

905. Рішення Обухівського районного суду Київської області від 17 листопада 2016 року по цивільній справі № 372/4399/15-ц за об'єднаними позовами до Товариства з обмеженою відповідальністю «Побутрембудматеріали», Товариства з обмеженою відповідальністю «БРСМ Нафта», Товариства з обмеженою відповідальністю «Укртрансоіл-2009», Товариства з обмеженою відповідальністю «Парком Транс» про відшкодування моральної шкоди Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62789076>.

906. Справа «Дубецька та інші проти України», 10.02.2011 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_689.
907. Справа «Гримковська проти України», 21.07.2011 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_729.
908. Справа «Дземюк проти України», 04.09.2014 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_a51.
909. Алексєєва Є., Мелень-Забрамна О., Скрильніков Д. Застосування Європейської конвенції з прав людини для захисту екологічних прав та довкілля: посібник. Львів: Видавництво «Компанія «Манускрипт»», 2016. 240 с.
910. Case of Budayeva and Others v. Russia, 20.03.2008, URL: <http://hudok.echr.coe.int/eng?i=001-117225>.
911. Case of Özel and Others v. Turkey, 17.11.2015, URL: <http://hudok.echr.coe.int/eng?i=003-5224921-6478918>.
912. Pring G., Pring C. Increase in environment courts and tribunals prompts new global institute. *Journal of court innovation*. 2010. V. 3. № 1. P. 11-23.
913. Hon. Justice Brian J. Preston Operating an Environment Court: the experience of the Land and environment Court of New South Wales. 25 ENV’N&PLAN. L. J. 2008. P. 385.
914. The environmental Management and Coordination Act № 8 of 1999. URL: http://www.vertic.org/media/National%20Legislation/Kenya/KE_Environmental_Management_Act.pdf.
915. Солнцев А.М., Музалева О.С., Шварова А.С. О создании специализированных экологических судов для обеспечения эффективной защиты экологических прав граждан. *Вестник Волгоградской Академии МВД России*. 2013. № 1 (24). С. 28-36.
916. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.2000 р. № 950. *Офіційний вісник України*. 2000. № 24. Ст. 1004.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А*Проект*

(СТРУКТУРА)

ЗАКОН УКРАЇНИ**Про забезпечення екологічної безпеки****Преамбула**

Екологічна безпека, що досягається шляхом належної охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів виступає невід'ємною умовою сталого економічного та соціального розвитку України.

З цією метою Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

Цей Закон визначає правові, економічні та соціальні основи забезпечення екологічної безпеки в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

ГЛАВА I**ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ****Розділ 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ**

Стаття 1. Основні поняття

Екологічна безпека -

Екологічно небезпечна діяльність –

Екологічний ризик –

Охорона навколишнього природного середовища –

Раціональне природокористування –

Стаття 2. Законодавство України про екологічну безпеку та його завдання

Стаття 3. Основні принципи екологічної безпеки

Стаття 4. Об'єкти правової охорони у сфері екологічної безпеки

РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття 5. Пріоритетність забезпечення екологічної безпеки

Стаття 6. Заходи по забезпеченню екологічної безпеки

Стаття 7. Профілактичні заходи по забезпеченню екологічної безпеки

РОЗДІЛ 3. ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття 8. Управління в галузі забезпечення екологічної безпеки

Стаття 9. Компетенція Верховної Ради України у сфері забезпечення екологічної безпеки

Стаття 10. Компетенція Президента України у сфері забезпечення екологічної безпеки

Стаття 11. Компетенція Кабінету Міністрів України у сфері забезпечення екологічної безпеки

Стаття 12. Компетенція Міністерства екологічної безпеки України у сфері забезпечення екологічної безпеки

Стаття 13. Компетенція Державної природоохоронної служби України у сфері забезпечення екологічної безпеки

Стаття 14. Компетенція галузевих органів державної виконавчої влади у сфері забезпечення екологічної безпеки

Стаття 15. Компетенція органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення екологічної безпеки

Стаття 16. Компетенція обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій у сфері забезпечення екологічної безпеки

Стаття 17. Повноваження громадських організацій у сфері забезпечення екологічної безпеки

ГЛАВА II

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

РОЗДІЛ 4. ЕКОЛОГІЧНЕ ПРОГРАМУВАННЯ

Стаття 18. Поняття, мета та завдання екологічного програмування

Стаття 19. Міжнародні екологічні програми

Стаття 20. Державні екологічні програми

Стаття 21. Регіональні екологічні програми

Стаття 22. Місцеві екологічні програми

Стаття 23. Локальні екологічні програми

РОЗДІЛ 5. СТРАТЕГІЧНА ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА

Стаття 24. Поняття, мета та завдання стратегічної екологічної оцінки

Стаття 25. Об'єкти стратегічної екологічної оцінки

Стаття 26. Участь громадськості у процесі стратегічної екологічної оцінки

Стаття 27. Порядок проведення стратегічної екологічної оцінки

РОЗДІЛ 6. ЕКОЛОГІЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ

- Стаття 28. Поняття, мета та завдання екологічного проектування
- Стаття 29. Вимоги до екологічного обґрунтування містобудівних проектів
- Стаття 30. Вимоги до екологічного обґрунтування промислових проектів
- Стаття 31. Вимоги до екологічного проектування об'єктів енергетики
- Стаття 32. Вимоги до екологічного проектування водосховищ
- Стаття 33. Вимоги до екологічного проектування осушувальних і зрошувальних систем
- Стаття 34. Вимоги до екологічного проектування природоохоронних об'єктів
- Стаття 35. Вимоги до екологічного проектування природозахисних об'єктів
- Стаття 36. Вимоги до екологічного обґрунтування технологій і нових матеріалів

РОЗДІЛ 7. ЕКОЛОГІЧНЕ ЗОНУВАННЯ

- Стаття 37. Поняття, мета та завдання екологічного зонування і паспортизації територій
- Стаття 38. Зонування територій за показниками їх екологічного стану
- Стаття 39. Зонування природних територій, що підлягають особливій правовій охороні
- Стаття 40. Території природно-заповідного фонду
- Стаття 41. Курортні та лікувально-оздоровчі зони
- Стаття 42. Рекреаційні зони
- Стаття 43. Охоронні зони
- Стаття 44. Санітарно-захисне зонування територій
- Стаття 45. Водоохоронне зонування територій
- Стаття 46. Зелені зони

РОЗДІЛ 8. ОЦІНКА ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ

- Стаття 47. Поняття, мета та завдання оцінки впливу на довкілля
- Стаття 48. Об'єкти оцінки впливу на довкілля
- Стаття 49. Участь громадськості у процесі оцінки впливу на довкілля
- Стаття 50. Порядок проведення оцінки впливу на довкілля

РОЗДІЛ 9. ДЕРЖАВНИЙ ОБЛІК ОБ'ЄКТІВ, ЩО ШКІДЛИВО ВПЛИВАЮТЬ НА ДОВКІЛЛЯ

- Стаття 51. Поняття, мета та завдання державного обліку об'єктів, що шкідливо впливають на довкілля
- Стаття 52. Первинний облік об'єктів, що шкідливо впливають на довкілля
- Стаття 52-1. Ідентифікація об'єктів, що шкідливо впливають на довкілля
- Стаття 52-2. Екологічна паспортизація потенційно небезпечних об'єктів

- Стаття 52-3. Декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки
- Стаття 53. Державний облік об'єктів, що шкідливо впливають на довкілля
- Стаття 54. Державні реєстри об'єктів, що шкідливо впливають на довкілля
- Стаття 54-1. Реєстри об'єктів утворення, оброблення та утилізації екологічно небезпечних відходів
- Стаття 54-2. Реєстр місць видалення екологічно небезпечних відходів
- Стаття 54-3. Реєстри небезпечних забруднюючих речовин, видів діяльності та об'єктів, що становлять екологічну небезпеку

РОЗДІЛ 10. ЕКОЛОГІЧНЕ СТРАХУВАННЯ

- Стаття 55. Поняття, мета та завдання екологічного страхування
- Стаття 56. Форми екологічного страхування
- Стаття 57. Види екологічного страхування
- Стаття 58. Страхове відшкодування
- Стаття 59. Екологічний фонд страхових гарантій

РОЗДІЛ 11. ДОЗВІЛЬНА СИСТЕМА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

- Стаття 60. Поняття, мета та завдання дозвільної системи у сфері забезпечення екологічної безпеки
- Стаття 61. Види дозволів у сфері забезпечення екологічної безпеки
- Стаття 62. Дозволи на викиди забруднюючих речовин
- Стаття 63. Дозволи на скиди забруднюючих речовин
- Стаття 64. Дозволи на розміщення відходів
- Стаття 65. Дозволи на перевезення небезпечних вантажів
- Стаття 66. Ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності

РОЗДІЛ 12. ЕКОЛОГІЧНА СТАНДАРТИЗАЦІЯ І НОРМУВАННЯ

- Стаття 67. Поняття, мета та завдання екологічної стандартизації
- Стаття 68. Державні стандарти та інші нормативні документи у сфері забезпечення екологічної безпеки
- Стаття 69. Поняття, мета та завдання екологічного нормування
- Стаття 70. Вимоги щодо розробки екологічних нормативів
- Стаття 71. Нормативи якості довкілля
- Стаття 72. Нормативи допустимого впливу на довкілля
- Стаття 73. Нормативи допустимих викидів і скидів
- Стаття 74. Нормативи утворення відходів
- Стаття 75. Нормативи допустимих фізичних впливів на довкілля
- Стаття 76. Нормативи допустимого вилучення компонентів природного середовища
- Стаття 77. Нормативи допустимого антропогенного навантаження на довкілля
- Стаття 78. Інші нормативи у сфері забезпечення екологічної безпеки

РОЗДІЛ 13. ЕКОЛОГІЧНА СЕРТИФІКАЦІЯ

- Стаття 79. Поняття, мета та завдання екологічної сертифікації
- Стаття 80. Види екологічної сертифікації
- Стаття 81. Вимоги до екологічної сертифікації продукції
- Стаття 82. Вимоги до екологічної сертифікації систем якості
- Стаття 83. Вимоги до екологічної сертифікації систем управління якістю
- Стаття 84. Вимоги до екологічної сертифікації систем управління довкіллям
- Стаття 85. Вимоги до екологічної сертифікації систем управління персоналом
- Стаття 86. Екологічне маркування продукції

РОЗДІЛ 14. ЕКОЛОГІЧНІ ПЛАТЕЖІ ТА СТИМУЛИ

- Стаття 87. Поняття, мета та завдання екологічних платежів
- Стаття 88. Екологічний податок
- Стаття 89. Фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища
- Стаття 90. Екологічні фонди
- Стаття 91. Стимулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки

РОЗДІЛ 15. ЕКОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ

- Стаття 92. Поняття, мета та завдання екологічного моніторингу
- Стаття 93. Типи екологічного моніторингу
- Стаття 94. Рівні екологічного моніторингу
- Стаття 95. Засади організації екологічного моніторингу

РОЗДІЛ 16. ЕКОЛОГІЧНИЙ АУДИТ

- Стаття 96. Поняття, мета та завдання екологічного аудиту
- Стаття 97. Сфери проведення екологічного аудиту
- Стаття 98. Об'єкти екологічного аудиту
- Стаття 99. Форми екологічного аудиту
- Стаття 100. Види екологічного аудиту
- Стаття 101. Вимоги до виконання екологічного аудиту

РОЗДІЛ 17. ЕКОЛОГІЧНЕ ІНФОРМУВАННЯ

- Стаття 102. Поняття, мета та завдання екологічного інформування
- Стаття 103. Склад інформації про стан довкілля
- Стаття 104. Екологічне інформаційне забезпечення
- Стаття 105. Локальне екологічне інформаційне забезпечення

РОЗДІЛ 18. ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ

- Стаття 106. Поняття, мета та завдання екологічного контролю
- Стаття 107. Державний екологічний контроль
- Стаття 108. Самоврядний екологічний контроль
- Стаття 109. Виробничий екологічний контроль
- Стаття 110. Громадський екологічний контроль

ГЛАВА III ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

РОЗДІЛ 19. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

- Стаття 111. Екологічні вимоги при застосуванні хімічних речовин та інших препаратів
- Стаття 112. Забезпечення екологічної безпеки від неконтрольованого та шкідливого біологічного впливу
- Стаття 113. Забезпечення екологічної безпеки від акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів та радіоактивного забруднення
- Стаття 114. Забезпечення екологічної безпеки від забруднення відходами

РОЗДІЛ 20. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИ РОЗМІЩЕННІ І РОЗВИТКУ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

- Стаття 115. Екологічні вимоги при розробці генеральних планів населених пунктів
- Стаття 116. Екологічні вимоги при будівництві населених пунктів
- Стаття 117. Екологічні вимоги при розвитку населених пунктів
- Стаття 118. Екологічні вимоги при ліквідації населених пунктів

РОЗДІЛ 21. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ПРОМИСЛОВОСТІ

- Стаття 119. Екологічні вимоги до проектування промислових об'єктів
- Стаття 120. Екологічні вимоги до розміщення промислових об'єктів
- Стаття 121. Екологічні вимоги до будівництва промислових об'єктів
- Стаття 122. Екологічні вимоги до введення в експлуатацію промислових об'єктів
- Стаття 123. Екологічні вимоги до діяльності промислових об'єктів
- Стаття 124. Екологічні вимоги при ліквідації промислових об'єктів

РОЗДІЛ 22. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НА ТРАНСПОРТІ

- Стаття 125. Екологічні вимоги до транспортних викидів забруднюючих речовин
- Стаття 126. Екологічні вимоги до фізичних впливів транспортних засобів

Стаття 127. Екологічні вимоги до пального

Стаття 128. Екологічні вимоги до утилізації транспортних засобів та супровідних матеріалів

РОЗДІЛ 23. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Стаття 129. Екологічні вимоги до розміщення сільськогосподарських підприємств

Стаття 130. Екологічні вимоги у тваринництві

Стаття 131. Екологічні вимоги у рослинництві

Стаття 132. Екологічні вимоги до сільськогосподарської продукції

Стаття 133. Екологічні вимоги до сільськогосподарських відходів

РОЗДІЛ 24. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ

Стаття 134. Екологічні вимоги до військових об'єктів

Стаття 135. Екологічні вимоги до оборонних об'єктів

Стаття 136. Екологічні вимоги до військової діяльності

Стаття 137. Екологічні вимоги до військової зброї

Стаття 138. Екологічні вимоги до відходів у військовій сфері

РОЗДІЛ 25. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ІННОВАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Стаття 139. Екологічні вимоги до проведення фундаментальних та прикладних наукових, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт

Стаття 140. Екологічні вимоги до об'єктів відкриттів, винаходів, нової техніки, устаткування, технологій і систем

Стаття 141. Екологічні вимоги до відходів в інноваційній сфері

ГЛАВА IV ПРАВА І ОBOB'ЯЗКИ ГРОМАДЯН У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття 142. Право на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище

Стаття 143. Право на участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь в прийнятті рішень з цих питань

Стаття 144. Право на участь в розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів

Стаття 145. Право на об'єднання в громадські природоохоронні формування

Стаття 146. Право на вільний доступ до екологічної інформації та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом

Стаття 147. Право на одержання екологічної освіти

Стаття 148. Право на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище

Стаття 149. Право на оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом

Стаття 150. Гарантії реалізації екологічних прав громадян

Стаття 151. Захист екологічних прав громадян

Стаття 152. Екологічні обов'язки громадян

ГЛАВА V

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА, ПРОСВІТА, ВИХОВАННЯ І ПРОПАГАНДА

Стаття 153. Екологічна освіта

Стаття 154. Екологічна просвіта

Стаття 155. Екологічне виховання

Стаття 156. Екологічна пропаганда

ГЛАВА VI

ПРИРОДНІ ТЕРИТОРІЇ ТА ОБ'ЄКТИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ОСОБЛИВІЙ ОХОРОНІ

Стаття 157. Система природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні

Стаття 158. Природно-заповідний фонд України

Стаття 159. Курортні і лікувально-оздоровчі зони

Стаття 160. Рекреаційні зони

Стаття 161. Охорона рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу

ГЛАВА VII

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття 162. Види відповідальності за порушення законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки

Стаття 163. Дисциплінарна відповідальність за порушення законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки

Стаття 164. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки

Стаття 165. Особливості застосування цивільної відповідальності за порушення законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки

Стаття 166. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки

ГЛАВА VIII МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття 167. Участь України у міжнародному співробітництві у сфері забезпечення екологічної безпеки

Стаття 168. Міжнародні договори і угоди у сфері забезпечення екологічної безпеки

Стаття 169. Обов'язок іноземців та осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб щодо додержання законодавства України у сфері забезпечення екологічної безпеки

Президент України

м. Київ, _____

ДОДАТОК Б**НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ
ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ:**

1. Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки України: теоретичні аспекти: монографія. Київ: НУБіП України, 2017. 589 с.
2. Краснова Ю.А. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні: монографія. Київ: Алерта, 2013. 304 с.
3. Краснова Ю.А. Деякі питання реєстраційно-ліцензійних засобів забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2011. Вип. 157. С. 152-161.
4. Краснова Ю.А. Регулятивно-стимулюючі заходи правового забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Юридичні науки*. 2011. № 86. С. 73-77.
5. Краснова Ю.А. Інформаційно-прогностичні засоби забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Юридичні науки*. 2011. № 87. С. 52-55.
6. Краснова Ю.А. Зонування територій як засіб забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2 (38). С. 223-228.
7. Краснова Ю.А. Етапи становлення та розвитку науково-правових підходів до визначення поняття екологічної безпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2012. Вип. 173. Ч. 2. С. 145-155.
8. Краснова Ю.А. Деякі підходи щодо визначення юридичного поняття екологічно небезпечної діяльності. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2013. Вип. 182. Ч. 1. С. 151-158.
9. Краснова Ю.А. Щодо визначення методів правового регулювання відносин екологічної безпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2014. Вип. 197. Ч. 1. С. 131-136.

10. Краснова Ю.А. Поняття та місце права екологічної безпеки в системі екологічного права України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2014. Вип. 197. Ч. 2. С. 138-145.
11. Краснова Ю.А. Деякі питання визначення джерел правового регулювання екологічної безпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2014. Вип. 197. Ч. 3. С. 122-131.
12. Краснова Ю.А. Деякі проблеми правового забезпечення екологічної безпеки на транспорті України. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2015. № 3/1 (13). С. 71-76.
13. Краснова Ю.А. Теоретико-правові засади екологічного ризику. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2015. № 4 (14). С. 93-97.
14. Краснова Ю.А. Проблемы интеграции и дифференциации в экологическом праве: вопрос формирования права экологической безопасности. *Leges si viata*. 2015. № 11/2 (287). С. 72–75.
15. Краснова Ю.А. Міжнародно-правове регулювання забезпечення екологічної безпеки. *Адміністративне право і процес: науково-практичний журнал*. 2016. № 1 (15). С. 96-105.
16. Краснова Ю.А. Деякі проблеми становлення понятійного апарату права екологічної безпеки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Юридичні науки*. 2016. № 2 (103). С. 51-54.
17. Краснова Ю.А. Об'єктивні передумови розвитку норм та відносин права екологічної безпеки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Юридичні науки*. 2017. № 1 (104). С. 55-59.
18. Krasnova Juliia. On the issue of forming a new area of law – ecological safety law in Ukraine. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2017. Вип. 264. С. 79-88.
19. Краснова Ю.А. Система права екологічної безпеки. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія «Юридичні науки»*. 2017. Випуск 3. С. 150-154.
20. Краснова Ю.А. Юридична природа екологічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 4. С. 57-60. URL: http://lsej.org.ua/4_2017/15.pdf.

21. Краснова Ю.А. Особливості міжнародно-правового розвитку права екологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Право»*. Випуск 45. Том 1. 2017. С. 143-147.

22. Краснова Ю.А. Проблемы систематизации законодательства Украины в сфере обеспечения экологической безопасности. *Leges si viata*. 2017. № 1/2 (301). С. 87-91.

23. Краснова Ю.А. Правова конвергенція у сфері забезпечення екологічної безпеки водного транспорту України. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. № 1 (07). С. 140-147.

НАУКОВІ ПРАЦІ, ЯКІ ЗАСВІДЧУЮТЬ АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ:

24. Краснова Ю.А. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сільському господарстві України. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна*: матеріали Всеукраїнського круглого столу (Київ, 25 травня 2012 р.): зб. наук. пр. Київ: НУБіП України, 2012. С. 87–90.

25. Краснова Ю.А. Правові питання кодифікації екологічного законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства*: збірник тез II Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 16–17 травня 2013 р.). Київ: ВЦ НУБіП України, 2013. С. 229–230.

26. Краснова Ю.А. Проблеми формування системи права екологічної безпеки. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права [текст]*: збірник матеріалів круглого столу (Харків, 24 травня 2013 р.). Харків: Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», НАПрН України, МОН України. 2013. С. 129–130.

27. Краснова Ю.А. Принципи правового регулювання екологічної безпеки. *Актуальні проблеми становлення і розвитку права екологічної безпеки в Україні*: матеріали науково-практичного круглого столу (Київ, 28 березня 2014 р.). КНУ ім. Тараса Шевченка. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2014. С. 31–35.

28. Краснова Ю.А. Методы правового регулирования правоотношений в сфере обеспечения экологической безопасности. *Информационно-правовая поддержка охраны*

окружающей среды и устойчивого развития: по материалам круглых столов. Минск: БГУ, 2014. С. 74–76.

29. Краснова Ю.А. Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві: питання формування права екологічної безпеки. *Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві*: матеріали Всеукраїнського науково-практичного круглого столу (Дніпропетровськ, 25 верес. 2014 р.); МОН України; НГУ; Євраз. асоц. правничих шкіл і правників. Дніпропетровськ: НГУ, 2014. С. 145–151.

30. Краснова Ю.А. Наукові підходи до розуміння екологічної безпеки в західній зарубіжній літературі. *Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 14–15 травня 2015 р.). Вінниця: ДонНУ, 2015. С. 273–275.

31. Краснова Ю.А. Проблеми виокремлення правового механізму забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 травня 2015 р.). Київ: ВЦ НУБіП України, 2015. С. 305–308.

32. Краснова Ю.А. Система та межі правового регулювання екологічної безпеки в Україні. *Екологічне право України: система та межі правового регулювання*: матеріали Всеукраїн. наук.-практ. круглого столу (Дніпропетровськ, 25 верес. 2015 р.); МОН України; НГУ; Євраз. асоц. правничих шкіл і правників. Дніпропетровськ: НГУ, 2015. С. 117–122.

33. Краснова Ю.А. Екологічна безпека як принцип природоресурсного права: історія становлення. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи*: зб. матеріалів круглого столу (Харків, 30–31 жовтня 2015 р.). Харків: Оберіг, 2015. С. 107–108.

34. Краснова Ю.А. Особливості розмежування правових категорій «джерело підвищеної небезпеки» та «об'єкт підвищеної небезпеки». *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку*: матеріали круглого столу (Київ, 27 травня 2016 р.); КНУ ім. Тараса Шевченка. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2016. С. 306–311.

35. Краснова Ю.А. Співвідношення права екологічної безпеки з іншими галузями права. *Збірник матеріалів Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природо ресурсного права у вищих навчальних закладах України* (Одеса, 9–10 вересня 2016 р.). Одеса: Юрид. літ-ра, 2016. С. 137–140.

36. Краснова Ю.А. Правова конвергенція у сфері забезпечення екологічної безпеки водного транспорту України. *Актуальні проблеми конвергенції екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу*: матеріали Всеукр. наук.-практ. круглого столу (Дніпро, 28 жовтня 2016 р.); МОН України, НГУ; Євраз. асоц. правничих шкіл і правників. Дніпро: НГУ, 2016. С. 149–155.

37. Краснова Ю.А. Систематизація законодавства України у сфері забезпечення екологічної безпеки. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства*: збірник наукових матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 15-ти річчя юридичного факультету (Київ, 4–5 листопада 2016 р.). Київ: ВЦ НУБіП України, 2016. С. 142–143.

38. Краснова Ю.А. Щодо реформування системи державного природоохоронного контролю в Україні. *Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів Міжнародного Конгресу, присвяченого 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса, 2-4 червня 2017 р.). Одеса: Юридична література, 2017. С. 172–174.

39. Краснова Ю.А. Децентралізація як юридична підстава реформування контрольно-наглядової діяльності в природоохоронній сфері України. *Децентралізація влади як чинник розвитку аграрного, екологічного, земельного та інших природоресурсних галузей права*: матеріали Всеукр. круглого столу (Київ, 22 вересня 2017 р.). Київ: Прінт Сервіс, 2017. С. 97–100.

40. Краснова Ю.А. Перспективи розвитку права екологічної безпеки в умовах глобалізації. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції*: матеріали круглого столу (Харків, 8 грудня 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 172–175.

**ПУБЛІКАЦІЇ, ЯКІ ДОДАТКОВО ВІДОБРАЖАЮТЬ
РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ:**

41. Краснова Ю.А. Правові засади забезпечення екологічної безпеки на транспорті. *Проблеми права екологічної безпеки: навч. посіб.* / М.В. Краснова, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова [та ін.]; під заг. ред. М.В. Красної та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев; МОН України; КНУ ім. Тараса Шевченка, НГУ. Дніпро: НГУ, 2016. С. 330–354.

42. Краснова Ю.А., Бобкова А.Г. Правові засади забезпечення екологічної безпеки в промисловості. *Проблеми права екологічної безпеки: навч. посіб.* / М.В. Краснова, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова [та ін.]; під заг. ред. М.В. Красної та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев; МОН України; КНУ ім. Тараса Шевченка, НГУ. Дніпро: НГУ, 2016. С. 256–294. (*Особистий внесок: розкрито поняття правового забезпечення екологічної безпеки в промисловості, наведені основні організаційно-правові та функціонально-правові форми забезпечення екологічної безпеки в промисловості*).

Додаток В

АКТ
про впровадження результатів
дисертаційного дослідження Краснової Юлії Андріївни
на тему: «Право екологічної безпеки в Україні»
в навчальний процес юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Комісія у складі:

голови – заступника декана юридичного факультету з науково-дослідної роботи, доктора юридичних наук, професора Отраднної Олесі Олександрівни,

члена комісії: - завідувача кафедрою екологічного права, доктора юридичних наук, професора Краснової Марії Василівни,

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження кандидата юридичних наук, доцента кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України Краснової Юлії Андріївни на тему: «Право екологічної безпеки в Україні», що представлена на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 – «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право», впроваджуються в навчальний процес та науково-дослідну діяльність юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Положення наукових праць, опублікованих за результатами дослідження, використовуються для підготовки лекцій, навчальних посібників, інших навчально-методичних матеріалів для семінарських (практичних) занять з навчальних дисциплін та спецкурсів: «Екологічне право», «Проблеми екологічного права», «Проблеми права екологічної безпеки», «Правові засади екологічної експертології», «Проблеми дозвільної

системи в галузі екології”, «Міжнародне екологічне право», “Екологічне право Європейського Союзу”, “Екологічне та ядерне страхування” та інше; в науково-дослідній роботі студентів при підготовці курсових, дипломних, магістерських робіт; при проведенні наукових досліджень в рамках науково-дослідної роботи за темою “Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти”, яке проводиться на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, номер теми 11 БФ042-01, номер державної реєстрації 01016U006631.

Голова комісії

О.О. Отраднова

Член комісії:

М.В. Краснова

Додаток Г

Погоджено	Затверджую
Проректор ДЮІ МВС України	Перший проректор ДЮІ МВС України
	
Панченко М.А. (Підпис) (Прізвище, ініціали)	Назимко Є.С. (Підпис) (Прізвище, ініціали)
«12» 03 2018 р.	« _____ » _____ р.

АКТ

**про впровадження результатів
дисертаційного дослідження Краснової Юлії Андріївни
на тему: «Право екологічної безпеки в Україні»
в навчальний процес факультету №3
Донецького юридичного інституту МВС України**

Комісія у складі:

голови – декана факультету №3, кандидата юридичних наук, Ампілогова Олександра Валерійовича;

членів комісії: - завідувача кафедри господарсько-правових дисциплін факультету №3, кандидата юридичних наук, Кадали Віталія Віталійовича;
- доцента кафедри господарсько-правових дисциплін факультету №3, кандидата юридичних наук, Громенко Юлії Олександрівни;
- доцента кафедри господарсько-правових дисциплін факультету №3, кандидат юридичних наук, Макаренко Наталії Анатоліївни.

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження кандидата юридичних наук, доцента Краснової Юлії Андріївни на тему: «Право екологічної безпеки в Україні», що представлена на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 – «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право», впроваджуються в навчальний процес та науково-дослідну діяльність факультету №3 Донецького юридичного інституту МВС України.

Положення наукових праць, опублікованих за результатами дослідження, використовуються для підготовки лекцій, навчальних посібників, інших навчально-методичних матеріалів для семінарських (практичних) занять з навчальних дисциплін та спецкурсів: «Екологічне право», «Земельне право»; в науково-дослідній роботі студентів при підготовці курсових, дипломних, магістерських робіт; при проведенні наукових досліджень в рамках науково-дослідної роботи кафедри господарсько-правових дисциплін факультету №3 Донецького юридичного інституту МВС України.

Голова комісії

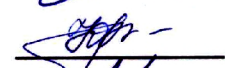

О.В.Ампілогов

Члени комісії:

В.В.Кадала

Ю.О.Громенко

Н.А.Макаренко

Додаток Д

МЕТАЛУРГІЙНА РАЙОННА У МІСТІ РАДА

пр. Миру, 42, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50069, тел./факс (0564) 90-67-77,
e-mail: dzr_vk@ukrpost.ua, http://www.dzr.gov.ua, код ЄДРПОУ 34544626

12.03.2018 № 29/35-849

На № _____ від _____

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Краснової Юлії Андріївни
на тему: «Право екологічної безпеки в Україні»

Даним актом підтверджується, що матеріали дисертаційного дослідження доцента кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України, кандидата юридичних наук Краснової Юлії Андріївни на тему «Право екологічної безпеки в Україні» містять нові, такі що раніше не використовувались висновки, узагальнення і пропозиції щодо удосконалення екологічного законодавства, та використовувались в роботі Металургійної районної у місті Кривому Розі ради в нормотворчій роботі, при підготовці проектів рішень екологічного спрямування.

Голова Металургійної
районної у місті Кривому Розі ради

Г.А. Шаповалов

000006

Додаток Е

Депутат
Криворізької міської ради
VII скликання
Макаренко Олександр Юрійович

50074, пр. Героїв-підпільників, буд. 30, прим. 16, м. Кривий Ріг, т.067-993-47-96, e-mail: a.y.makarenko@gmail.com
Вих. № 3/12/03
Від 12.03.2018р.

АКТ
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Краснової Юлії Андріївни
на тему: «Право екологічної безпеки в Україні»

Положення та висновки дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Ю.А. Краснової, опубліковані в роботах:

Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки України: теоретичні аспекти. Монографія / Ю.А. Краснова. – К.: НУБіП України, 2017. – 589 с.;

Краснова Ю.А. Поняття та місце права екологічної безпеки в системі екологічного права України / Ю.А. Краснова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право» / Ред. кол.: С.М. Ніколаєнко (голова) та ін. – К., 2014. – Вип. 197. – Ч. 2. – С. 138-146;

Краснова Ю.А. Деякі питання визначення джерел правового регулювання екологічної безпеки / Ю.А. Краснова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право» / Ред. кол.: С.М. Ніколаєнко (голова) та ін. – К., 2014. – Вип. 197. – Ч. 3. – С. 122-131;

Краснова Ю.А. Система права екологічної безпеки / Ю.А. Краснова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». Випуск 3/2017. – С. 150-154,

спрямовані на вдосконалення екологічного (природоохоронного) законодавства, використовувались та використовуються депутатом Криворізької міської ради VII скликання у нормотворчій роботі, а саме при підготовці проектів рішень, змін до екологічних програм міста Кривого Рогу.

Зокрема, вказані наукові роботи використовувались в роботі постійної комісії міської ради з питань законності, правопорядку, депутатської діяльності та етики, свободи слова, а також для удосконалення роботи управління екології виконкому Криворізької міської ради, підвищення якості запропонованих проектів рішень екологічного спрямування, внесення змін до діючих програм відповідного напрямку.

Депутат Криворізької міської ради,
д.ю.н., доцент

О.Ю. Макаренко

Додаток Є

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. ректора Університету

митної справи та фінансів

Гармаш Є.В.

" березня 2018 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження **Красної Юлії Андріївни** на тему: на тему: «Право екологічної безпеки в Україні» на здобуття наукового доктора юридичних наук за спеціальністю **12.00.06 – «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право»** в навчальний процес та науково-дослідну діяльність

Комісія у складі:

Голови - проректора з наукової роботи, доктора юридичних наук, професора **Приймаченка Д.В.**;

Членів комісії – декана юридичного факультету, доктора історичних наук, професора **Колесникова К.М.**;

завідувача кафедри адміністративного та митного права, доктора юридичних наук, професора **Кунєва Ю.Д.**;

завідувача кафедри цивільного, господарського та екологічного права, кандидата юридичних наук, доцента **Зуєва В.А.**

цим Актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження кандидата юридичних наук, доцента **Красної Юлії Андріївни** на тему: «Право екологічної безпеки в Україні», що представлена на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю **12.00.06 – «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право»**.

впроваджено та використовуються в навчальному процесі та науково-дослідній діяльності юридичного факультету Університету митної справи та фінансів.

Положення наукових праць, опублікованих за результатами дослідження, використовуються для підготовки лекцій, навчальних посібників, монографій, інших навчально-методичних матеріалів для семінарських (практичних) занять з навчальних дисциплін: «Екологічне право», «Господарське право», «Адміністративне право», «Міжнародне право»; в науково-дослідній роботі студентів при підготовці курсових, дипломних, магістерських робіт; при проведенні наукових досліджень в рамках науково-дослідної роботи кафедр.

Голова комісії

Приймаченко Д.В.

Члени комісії

Колесников К.М.

Кунєв Ю.Д.

Зусєв В.А.

Додаток Ж

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
УКРАЇНИ

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

03040, м. Київ, вул. Васильківська, 17, навчальний корпус № 6, тел./факс: (044) 259-97-25;
E-mail: dekanat_pravo@ukr.net

№ 25 від 12.03.18 р.

АКТ
про впровадження результатів
дисертаційного дослідження Краснової Юлії Андріївни
на тему: «Право екологічної безпеки в Україні»
в навчальний процес юридичного факультету
Національного університету біоресурсів і природокористування України

Комісія у складі:

голови – декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук,
доцента Ярої Олени Сергіївни;

членів комісії: - заступника декана юридичного факультету, кандидата
юридичних наук, доцента Улютіної Олени Анатоліївни;
- голови наукової ради юридичного факультету, доктора
юридичних наук, професора Ладиченка Віктора
Валерійовича;
- завідувача кафедрою аграрного, земельного та
екологічного права імені академіка В.З. Янчука, доктора
юридичних наук, професора Єрмоленка Володимира
Михайловича

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження
кандидата юридичних наук, доцента Краснової Юлії Андріївни на тему:
«Право екологічної безпеки в Україні», що представлена на здобуття
наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 –

«земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право», впроваджуються в навчальний процес та науково-дослідну діяльність юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Положення наукових праць, опублікованих за результатами дослідження, використовуються для підготовки лекцій, навчальних посібників, інших навчально-методичних матеріалів для семінарських (практичних) занять з навчальних дисциплін та спецкурсів: «Екологічне право», «Проблеми природоресурсного права», «Право екологічної безпеки», «Правова охорона довкілля у сільському господарстві», «Міжнародне та європейське екологічне право»; в науково-дослідній роботі студентів при підготовці курсових, дипломних, магістерських робіт; при проведенні наукових досліджень в рамках науково-дослідної роботи кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України «Розробка Концепції правового регулювання сталого розвитку сільських територій» (номер державної реєстрації 0109U003356).

Голова комісії

О.С. Яра

Члени комісії:

О.А. Улютіна

В.В. Ладиченко

В.М. Єрмоленко

Додаток 3

ПУБЛІЧНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «УКРГАЗВИДОБУВАННЯ»
04053, Київ-53, вул. Кудрявська, 26/28. Тел.: (044) 272-31-15. Факс: (044) 461-29-94
п/р 26008278329 в АБ «Укргазбанк» МФО 320478 ЄДРПОУ 30019775

PUBLIC JOINT STOCK COMPANY «UKRGASVYDOBUVANNYA»
26/28 Kudryavska St., Kyiv, Ukraine 04053 Tel.: +38044 272-31-15. Fax: +38044 461-29-94
OHSAS 18001:2010 ISO 9001:2009 ISO 14001:2006

№ _____
На № _____
[ ]

АКТ
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Краснової Юлії Андріївни
на тему: «Право екологічної безпеки в Україні»

Положення та висновки дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Ю.А. Краснової, опубліковані в наукових роботах автора, спрямовані на вдосконалення екологічного (природоохоронного) законодавства, використовувались в роботі департаменту земельних відносин ПАТ «Укргазвидобування», пов'язаної з врегулювання правових питань видобутку вуглеводнів в Харківській та Полтавських областях, а також у законотворчій роботі, при підготовці пропозицій змін до діючого законодавства, котрі в свою чергу були направлені для опрацювання депутатам Верховної Ради України.

Начальник Департаменту
Земельних відносин
ПАТ «Укргазвидобування»

А.П.Богданов

0074306

ПАТ «Укргазвидобування»
26/2 від 21.03.2018

